

KORTÁRS

IRODALMI ÉS MŰVÉSZETI FOLYÓIRAT

2024 07-08

év

szám

KORTÁRS 2024 07-08

LIPKOVICS PÉTER, SOLTIS MIKLÓS és SZÖLLŐSI GÉZA munkáival

KEMÉNY ISTVÁN versei

GY. SZABÓ ANDRÁS, KISS OTTÓ prózái

FEKETE VINCE, LÁNG ORSOLYA, NAGY KOPPÁNY ZSOLT versei

GRÓH GÁSPÁR, KOMSA GABRIELLA, PÉCSI GYÖRGYI tanulmányai

PAYER IMRE, BENCE ERIKA, FEJÉRVÁRI KATALIN kritikái

9 770023 415006

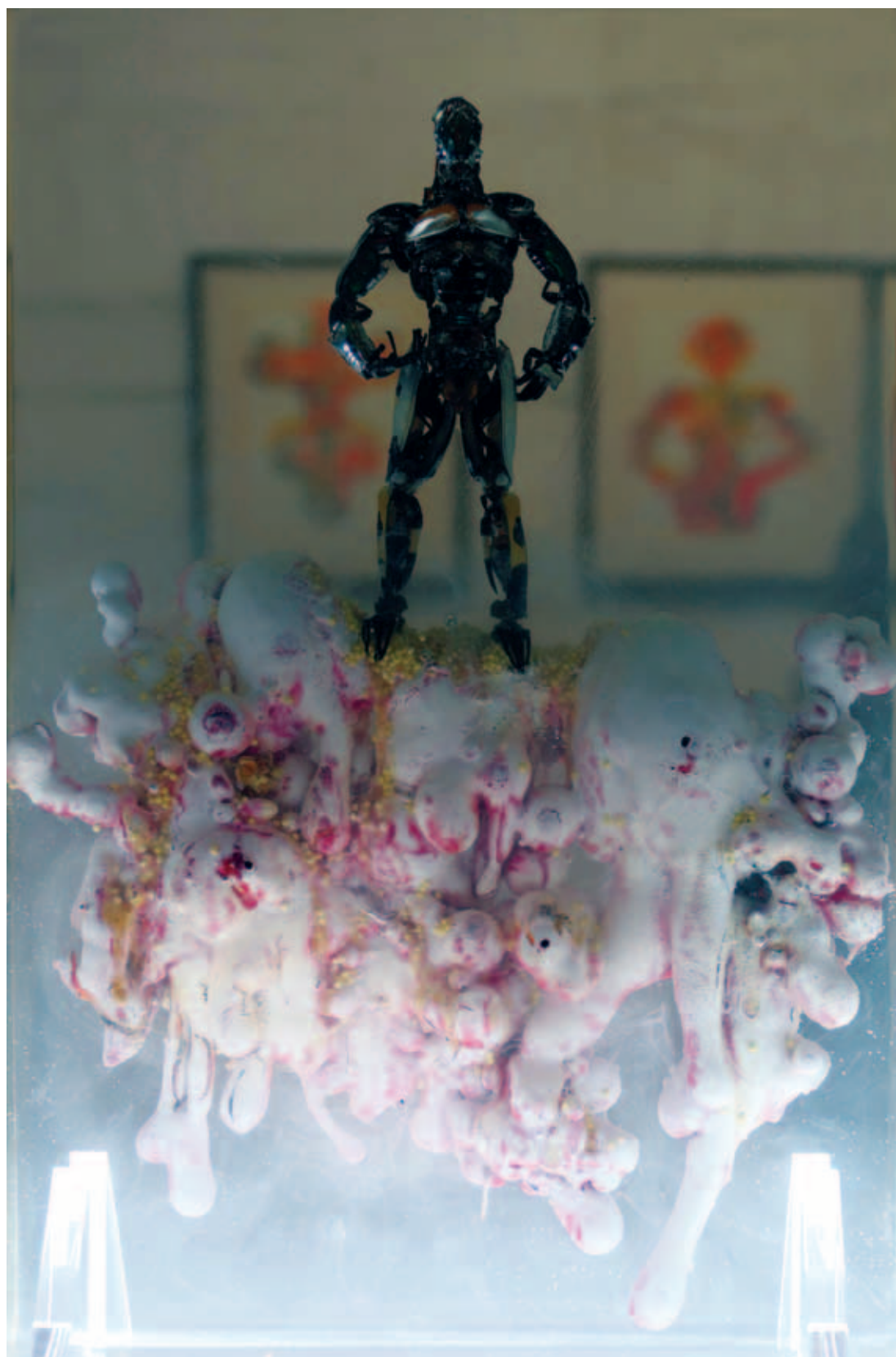
2 4 0 0 8

Ára: 1260 Ft
Előfizetőknek: 9980 Ft/év
www.kortarsfolyoirat.hu

MMA
MAGYAR MŰVÉSZETI
AKADÉMIA

Magyar
Kultúraért
Alapítvány
PÉTER
KULTURÁLIS
ÖNVISZKÖSÉG

SZÖLLŐSI GÉZA, Kitin Project – Boss, 2020, trópusi bogarak, műgyanta

 MAGYARORSZÁG

**MINDEN
ÉVSZAKBAN SZÉP**

Gyűjtsd az élményeket
SZÉP-kártyával a Balatonon!

csodasmagyarorszag.hu

TARTALOM

3	KEMÉNY ISTVÁN: A szélmalmoknál; Ipari műemlék; Aiszhülosz sírja; Romváros <i>(versek)</i>
6	GY. SZABÓ ANDRÁS: A főszerkesztő-helyettes <i>(próza)</i>
9	FEKETE VINCE: Gyönyörű Apokalipszis; Völgymenet <i>(versek)</i>
12	LÁNG ORSOLYA: Visszaépítés; Oda-vissza <i>(versek)</i>
15	KISS OTTÓ: Költözések <i>(próza)</i>
29	KRIZBO (KRIZBAI GERGELY): Mesterséges Intelligencia, művészet és világvége
47	THIMÁR ATTILA: MI, mikor, hogyan? – A mesterséges intelligenciáról és tájairól
51	LIPKOVICS PÉTER: Hőskór – Lipkovics Péter, Soltis Miklós és Szöllősi Géza kiállítása <i>(képzőművészet)</i>
71	PÉCSI GYÖRGYI: „hát szemből, Halál!” – Egy kései Szilágyi Domokos-vers összetett kérdései
81	KOMSA GABRIELLA: Babits Mihály és Kuncz Aladár
94	NAGY KOPPÁNY ZSOLT: Maja Mihajlovna Pliszeckaja halála; Kétségbeesetten keresem <i>(versek)</i>
99	KELECSÉNYI LÁSZLÓ: A rajongók – Történelmi dráma két részben <i>(próza)</i>
126	SCHÖN KÁROLY: Kalandpark; Asszonydicsérő <i>(versek)</i>
128	FILOTÁS KARINA: Nyaraló; Idő-utazás <i>(versek)</i>
130	BUDA ATTILA: „Esti hét óra tájban itthon szoktam lenni” – Ambrus Zoltán idézése, IV.
144	GRÓH GÁSPÁR: Rossz idők krónikása – Grendel Lajos és novellái
157	LAJTOS NÓRA: „virágok csendjét hallgatjuk együtt...” – Szenvedély és szenvedés Tóth Erzsébet Kínai legyező című kötetében
160	MÓSER ZOLTÁN: Látások és láttatások – „...aztán ott hagytuk az üres poharakat, meg a múltunk egy darabját.”
169	„Csakazértis a nehezebbik utat választottam” – Patat Bence beszélgetése Robert Svoboda cseh műfordítóval
175	LUKÁTS JÁNOS: Idegenben is otthon – Hendi Péter világa
177	PAYER IMRE: Karácsonyi Zsolt / belső tízezer
178	BENCE ERIKA: Vida Gábor / Senkiháza – Erdélyi lektűr
181	FEJÉRVÁRI KATALIN: Egressy Zoltán / Jolka harangja

E számunkat LIPKOVICS PÉTER, SOLTIS MIKLÓS és SZÖLLŐSI GÉZA, a HŐSKÓR című kiállítás művészeinek munkáival illusztráltuk.

A borítón: LIPKOVICS PÉTER, Gladiátor, 2013–2023, fa, festett vas, zománcos vājling, báránybőr (részlet); SOLTIS MIKLÓS, Jung szekrénye, 2022 (részlet)

A reprodukciókat Novotny Tihamér készítette.

Kedves Olvasóink!

A *Kortárs* folyóirat közelebb áll Önhöz, mint gondolná, csak egy karnyújtásnyira vagy inkább kézmozdulatnyira. Egy kattintással előfizetheti a Magyar Posta elektronikus standján, s egész évben az otthoni karosszékében élvezheti.

A *kortarsfolyoirat.hu* oldal jobb szélén kattintson az „Előfizetés” box színes képére!

Csak egy mozdulat, hogy Ön is kortárs legyen!

KORTÁRS

Támogatók: KORTÁRS ALAPÍTVÁNY, NEMZETI KULTURÁLIS ALAP, MAGYAR KULTÚRÁÉRT ALAPÍTVÁNY, PETŐFI KULTURÁLIS ÜGYNÖKSÉG, MAGYAR MŰVÉSZETI AKADEMIA

Szerkesztőség:

Főszerkesztő: THIMÁR ATTILA (thimar.kortars@gmail.com)

Szerkesztőbizottság:

AMBRUS LAJOS (kemenesalja@gmail.com)

HLAVACSKA ANDRÁS (hlavacs kandras@gmail.com)

PÉCSI GYÖRGYI (pecsigy@freemail.hu)

STURM LÁSZLÓ (sturml67@gmail.com)

TÚRI JUDIT (turijudit.kortars@gmail.com)

Képzőművészeti rovat: NOVOTNY TIHAMÉR (prinotipa@gmail.com)

Tördelőszerkesztő: KOVÁCS NÓRA (babajaga1960@gmail.com)

Olvasószerkesztő: BORNEMISSZA ÁDÁM (bornemissza.adam@gmail.com)

Laptev: LÁSZLÓ SZUSZI

Szerkesztőségi titkár:

ÖNER EDIT, MÁTÉ GABRIELLA (info.kortars@gmail.com);

1062 Budapest, Bajza u. 18. Tel./Fax.: 342-1520

Szerda: 11–14 óráig

Postacímünk: 1406 Bp., Pf. 93.

Lapunkat rendszeresen szemléli a megújult

www.observer.hu

Kiadja a Kortárs Folyóirat Kiadói Kft. Felelős kiadó: a kft. ügyvezetője.

Nyomdai munkák: Prime Rate Kft. – www.primerate.hu

Előfizetési díj 1 évre 9980 Ft. Szerkesztőségi előfizetés esetén külföldre: 130 €. (Az áthúzódo előfizetéseknél nem kérünk díjkülönbözetet.) Terjeszti a Nemzeti Hírlapkereskedelmi Rt. és a Regionális részvénytársaságok. Előfizetésben terjeszti a Magyar Posta Zrt. Postacím: 1900 Budapest. Előfizetésben megrendelhető az ország bármely postáján, a hírlapot kézbesítőknél, www.posta.hu WEBSHOP-ban (https://eshop.posta.hu/storefront/), e-mailen a hirlapelofizetes@posta.hu címen, telefonon 06-1-767-8262 számon, levélben a MP Zrt. 1900 Budapest címen. **Külföldre és külföldön** előfizethető a Magyar Posta Zrt.-nél: www.posta.hu WEBSHOP-ban (https://eshop.posta.hu/storefront/), 1900 Budapest, 06-1-767-8262, hirlapelofizetes@posta.hu

HU ISSN 0023-415X

Nemzetközi online azonosítószám az Interneten: HU ISSN 1418-1592

Kéziratokat nem őrzünk meg, és nem küldünk vissza.

Lapzártá: a megjelenés előtti hónap 3-án!

HÍREK

Kedves Olvasóink!

A Kortárs Online aktuális tartalmából:

Bence Erika kritikája Nagy Gerzson Meddig él egy anya című könyvről

Rosznáky Emma interjúja Almási Zsolttal, a Magyar Shakespeare Bizottság elnökével

Lubianker Dávid kritikája a Vörös szobák című filmről

www.kortarsonline.hu

A Kortárs folyóirat archívuma itt érhető el:

www.kortarsfolyoirat.hu

„A Kortárs folyóirat nyári, 3 számának megjelentetése (2024/6, 7–8)” szakmai program megvalósítását 2024. évben a Magyar Művészeti Akadémia támogatta.

www.kortarsfolyoirat.hu

KEMÉNY ISTVÁN

A szélmalmoknál

Ezekről már messziről ordít
hogy még mindig
forralják a bosszút
szerelmem Don Quijote ellen
pedig ők győztek akkor
ők lettek a rideg valóság neki
ők tették nevetségessé
örökre –
Most meg minthogyha mégis
pont ő tehetne arról
hogy már csak három áll
a negyven szélmalomból –
Pedig nem ő
hanem négyszáz megvadult év
taposta szét a többi.

Ipari műemlék

Hármat hagyott az újkor
a negyven szélmalomból –
a fegyverhordozó robot
minthogyha lenne lelke
rájuk mutat
minthogyha büszke lenne:
Egyszerű gépek!
és a hangja
minthogyha megremegne.

Aiszkhülosz sírja

Lovag Dulcinea krónikása
én
Lovag Dulcineát követve
egy híres humorista sírját kerestem
mert ő egy híres humorista sírját kereste
de nem sikerült közel mennie a sírhoz

Négy vers a *Lovag Dulcinea* című készülő verses lovagregényből.

és ezért nekem se
mert a humorista
édesanyja vagy nagymamája
épp egy flakon vízzel jött a csaptól
és öt év körüli kislány
vagy unokája
a sírt gazolta
és kicsit távolabbról
egy fekete márvány obeliszknél dőlve
Lovag Dulcinea nézte őket
és a mécses amit barátjának
a híres humoristának hozott
végül erre a régi sírra
a híres tragédiaíró
sírjára tette.

Romváros

Te város
miért vagy romos
és kihalt?
miért csak növények laknak
meg gombák
és vadállatok?
Gúnyt űzöl belőlem lovag
te is tudod a választ
de tessék
ha jobban esik tőlem hallani:
Romjaimat és kihaltságomat
csak magamnak köszönhetem –
amikor felnőttem
nem akartam
új negyedeket
védekeztem
mint ember
az utódja ellen –
Nem kértem vasutat sem –
De boldog igenis voltam
szép város maradtam sokáig
turistacélpont
kis ékszerdoboz
élhető
romantikus
csak aztán a régi emberek

kihaltak belőlem
és már nem voltak újak
a templom múzeum lett
a gondnok Ilonka
kismotorral járt át
még egy ideig –
Ami meg a vadállatokat
a növényeket
és a gombákat illeti
te is tudod hogy
azok milyenek:
kitöltik az űrt.

GY. SZABÓ ANDRÁS

A főszerkesztő-helyettes

A főszerkesztő-helyettes kint állt a szerkesztőség ajtaja előtt, és a havat nézte. Két éve nem látott hóval betemetett utcát. A sűrű hóesés a szempillájára ragadt, és csaknem eloltotta a szájában csüngő parázsló cigarettát. Ugyancsak két éve fogadalmat tett a családjának, hogy leszokik a dohányzásról. Nem sikerült. „Először csak a reggelt hagyd ki, aztán ebédig ne gyújts rá, próbáld kihúzni késő délutánig, és csak este szívj el egyet. Menni fog” – mondták a barátok. De nem ment. Bajsza végét tömötten megfestette a nikotin, és a lehelete keserű volt. Az utcát ellepték a járókelők, egy hangos fiúcsapat már ki is élte a tél örömét, visító lányokkal teli szánkót húztak maguk után. Egy pillanatra megérintette a régi havazások emléke, kísértést érzett, hogy beálljon maga is a szánkóhúzók közé, de aztán ujjai közül kipöccintette az átázott cigaretta-csonkot, gondterhelten megnyitotta a méretes vasajtót, és belépett a széles folyosón. Húsz éve dolgozott a vidéki folyóirat szerkesztőségében, a prózarovat felelőse volt. Ennyi idő alatt az embert egyre ritkábban éri öröm, elfásul, a leadott kéziratok már kevésbé okoznak meglepetést, érzéketlen lesz az újra. De Szándoki Andor azok közé a szerkesztők közé tartozott, akik szüntelenül várták az ismeretlenség homályából előbukkanó tehetségeket, akiknek ő lesz a felfedezőjük, ő nyitogatja érvényesülésük útját. Szerkesztői munkájában ugyan előfordult, hogy egy általa gyengének ítélt novellára egy másik kolléga mint kiváló írásra hivatkozott, míg ugyanez fordítva is megtörtént, egy kiemelten jónak tartott elbeszélést főszerkesztője közepszerű alkotásnak minősített. De hát ki tévedhetetlen? Egyébként legtöbbször jól döntött, szimata, arányérzéke még mindig kielégítően működött, adtak az ítéletére. Két novelláskötete jelent meg, és egy kisregénye. Többször a nemzedéki ellentétről, a gyerekkor világból hozta témáit. Egységesen érett, jól tagolt, érzékletes, visszafogott írások voltak, különösebb stílus kockázatát nem vállaló nyelven, többször csattanóra kihegyezett, mondhatni, klasszikus szerkezetben. Sikerük volt. Író-olvasó találkozók alkalmával kissé nehézkesen szerepelt ugyan, nemigen volt a szavak embere, de vették a könyveit. Titkolta, valójában ő is a nehezen dolgozó írók közé tartozott, akik többször átírják műveiket, időt adnak maguknak, hogy a mondatok, mert ezeket tartotta fontosnak, a mondatokat, gördülékenyek legyenek, pontosan utaljanak a rájuk bízott jelentésre, az atmoszféra megteremtésére, melyet ő egy jó írás alapfeltételének tartott.

Visszatérve a szerkesztői asztal mellé, az aznap beérkező postára esett először tekintete. Rutinszerűen végigpörgette kezében a borítékokat, elolvasta feladójuk nevét, címét, aztán papírvágó késével szabaddá tette a kéziratokat. A legtöbb írás, ahogy azt sejteni lehetett, szárnypróbálgatás volt, belépőnek szánt bátorítalan kísérlet. Persze akadtak olyanok is a szerzők között, akik már díjakat, elismerő okleveleket is felsorakoztattak írásbeli jártasságuk igazolására, de Szándoki Andor tudta, hogy ezeknek az elismeréseknek vajmi kevés a tényleges, „valutáris” értéke. Mialatt olvasott, eszébe jutottak úttörő írásai, az első diákköri dolgozatok, a stencil újság a gimnáziumi évekből, az *Alkoss, gya-*

rapíts antológia, mely már címével is megmosolyogtatta. Nagyon komolyan vették egymást a fiatal alkotói gárda tagjai, hetente összeültek, hogy megvitasák terméseiket. Aztán eszébe jutott legelső megjelent novellája a megyei lapban, a közlése feletti mámor, az érzés, ahogy napokig úszott a boldogságban. Bármikor újra tudta élni a pillanatot. Az átnézett kéziratok közül egyet az oldal szélén megjelölt, otthagyta az asztal szélén mint újraolvasandó, közlésre esélyes írást, a többit bizonytalan időre papírdossziéjába tette. Odébb csúsztatta székét az asztal sarkáig, és átfutotta aznap érkezett leveleit a számítógépen. Már az elsők között ott találta főszerkesztője sorait, aki egy szimpózium résztvevőjeként szülővárosában tartózkodott ezekben a napokban. Nyugdíj előtt álló ember volt a főszerkesztő, öreg róka, ahogy szakmai berkekben számon tartották, egyetemi docens, maga is elismert esszéista. Noha évek óta együtt dolgoztak, Szándoki nem igazán kedvelte, nem kerültek közel egymáshoz. A főszerkesztő energikus, fáradhatatlan ember volt, rendelkezett mindazokkal a szónoki adottságokkal, melyekkel helyettese nem, pontos, kialakított véleménye volt mindenről, kitűnő összeköttetései révén a legkétesebb kimenetelű szakmai-politikai csatákat is megnyerte. Egy fiatal védenca elbeszélését küldte és ajánlotta Szándoki figyelmébe, és ez zavarta helyettesét. Miért a főszerkesztőnek küldte első körben az írást a kezdő novellista, miért nem neki, miért kerülte meg ezt a bevett, formális, de leginkább udvariassági eljárást? És nem tartotta sértőnek mindezt a rovatvezetőre nézve a főszerkesztő? Bosszús volt Szándoki, ingerlékeny, kifejezetten méltánytalannak tartotta az ügyintézésnek ezt a módját, kedveszegetten, fújtatva járta körbe az asztalt. Végül is, mit tehetett, főnöke volt a főszerkesztő, ő meg a beosztott. Egy-két kör után lassan lehiggadt, vonakodva ült le asztala mellé, megigazította orrán a szemüveget, és egy szaggatott sóhajjal belekezdett az elbeszélés olvasásába.

A novella alanya, valahol a határvidéken, ez nem derült ki pontosan, hogy hol, egy beszántásra ítélt temetőt próbált megvédeni a pusztulástól, egészen pontosan egy romkápolnát. Gyerekkorának egyik fontos színtere volt ez a rom, szinte várta a vele való találkozást, megmagyarázhatatlan vonzalmat érzett iránta minden alkalommal, valahányszor meglátogatta. Órák hosszát, gyakran egész délutánokat töltött omladozó falai között barátaival, utóbb egyre többet egyedül. Később, mikor már messze került szülőhelyétől, hazalátogatva mindig szerét ejtette, hogy felkeresse. – Közhely, banális közhely – mormogta Szándoki, legszívesebben cigarettára gyújtott volna, de mégis maradt, és tovább olvasta a novellát. Amikor felsorakoztak a temető kerítése mellett a munkagépek, és a hírek cáfolhatatlan bizonyossággal erősítették meg a temető felszámolását, a novella hőse a kápolna előtt ült. Még nem tudta, miként fogjon hozzá magányos tiltakozásának, a rombolás megghiúsításának, de szándéka megvalósításában a végsőkéig eltökélt volt. A kápolnát nézte, mely rejtett szalakon része lett életének, amelynek okát sosem tudta megfejtetni, még a legutolsó pillanatban sem, amikor nagy robajjal feldübörögtek a gépek, és elkezdtek megsemmisítő munkájukat.

Miközben olvasói gyakorlatának régi beidegződésével ösztönösen a mondatok megformáltságára figyelt Szándoki, észrevétlenül magával ragadta a történet kifejtete. Az arctalan markológépek kíméletlen térhódítása megállíthatatlanul tört a romkápolna irányába, melynek lépcsőjén a fiú, felkészülve a legrosszabbra, zárt ajakkal, áldozatra készen várta sorsát. „Megpróbált bátor lenni – olvasta –, kitartani, tréfálkozni a rettenetes gondolattal. Lelkének minden rezdülését erre összpontosította, egyetlen elszánt lendületbe, mintha egy-

maga készülne megütközni egy egész hadsereggel. Összeszedte maradék erejét, kihúzta magát, kiegyenesedett, mint a keresztes lovagok az önként vállalt halál előtt egy magasabb cél érdekében. Egy hang után vágyakozott, mely tanúságot tehetne amellet, hogy helyes a cselekedete, de egyedül egy tücsköt látott maga előtt, amint esetlenül bukdácsolt a gyér fűcsomóban.”

Szándoki lehajtotta fejét, állát két ujja közé fogta. Dühe, ingerlékenysége ekkorra már elpárolgott, legyőzve korábbi ellenérzését, hosszan elgondolkodott a kézirat fölött. Igen, valahol ezekért a mondatokért érdemes írni, gondolta. A novella a kápolna pusztulásával ért véget, a markológépek beszántották, a földdel tették egyenlővé a romot, és a fiú nem mozdult a beomlott falak alól. Szürreális, abszurd írás, ez volt Szándoki véleménye, miután végzett az olvasással, és tagadhatatlanul kiválóan megírt. Vajon létezik ez a fajta önfeláldozás? Mozdulatlanul, merengve ült a helyén, nem engedte ki a kezéből a kéziratot. Valamennyi mondatát elejétől az utolsó sorig ízenként végigvette, elidőzött egy-egy bekezdés felett, és ismételten jónak találta. Nem emlékezett arra, hogy írás az utóbbi időben mikor hatott rá ennyire. Még egyszer elolvasta, ezúttal hosszabban, figyelmesebben, és újra megerősödött meggyőződésében. Most még jobban bántotta, hogy nem őt kereste fel kéziratával a szerző, nem ő fogja átadni ajánló sorok kíséretében a fiatalembert az olvasóknak. A sikerhez, mely nagy valószínűséggel erre a fiatalembert vár, neki nem sok köze lesz, más aratja le a babért. A felfedezés öröme ezúttal is elmarad. Keserű volt az érzés, megsemmisítő, szótlanul, leverten oldalgott ki a szerkesztőségi előszóba, és az automatából egy kávét vett magának.

Két nap múlva megérkezett a főszerkesztő, nagy hangon számolt be a konferencia munkájáról, a nagyon jó és kifejezetten gyenge előadókról, aztán, mintegy mellékesen, megkérdezte Szándokit – No, és tetszett a kézirat?

– Nem egészen – válaszolta Szándoki. – Jól megírt, de se tér, se idő, hiányos a háttér. Egyáltalán, mikor játszódik a történet, lóg az egész a levegőben.

– És ez olyan nagy baj? – kérdezte a főszerkesztő. Szándoki morgott valamit.

– Szóval nem javaslod közlésre?

– Nézd, olvastam jobbat is – ütötte el a kérdést –, tudom, ismerősöd a szerző, nem tehetségtelen, de egészen biztosan talál alkalmasabbat az írásai közt, várjunk vele.

Három hét múlva a főszerkesztő-helyettes a fia családjához utazott Zalába. Az utolsó pillanatban az állomáson, a bisztró melletti hírlapárusnál megvette a fővárosi folyóiratok egyikét. Már úton volt a vonat, amikor fellapozta. Egy rövid ismertető ajánlás kíséretében három novellát közölt a fiatalembertől. Köztük azt is, amit ő olvasott a szerkesztőségben. Ezúttal is hibátlanul találta.

FEKETE VINCE

Gyönyörű Apokalipszis

Időfolyosó

Szilágyi István apadó kútjából

Ajtó előtt halkan neszez, nézd meg, ki az, jó-e, kérlek,
tán egy részeg a sötétben, keres, kutat a vaksötétben,
idegesen, jajistenem, befalaztak, jajistenem, lelkében
már riadalom, testében is riadalom, jajistenem, riadalom,
jajistenem, hallatszanak furcsa hangok, kaparásznak,
keresgélnek, tapogatnak, körbe-körbe, merre járnak,
kaparásznak, mint az állat, keresgélnek, kaparásznak,
mint az állat, ha vackot készít, szájában egy marék fűvel,
járkál, kutat, vackot készít, jajistenem, izgatottan teszen-
veszen, gyanút fogva, ugrásra kész, várakozva, ugrásra
kész, állj meg oda, ugrásra kész, nézd meg, ki az, ugrásra
kész, mint amikor vihar készül, elhalkul a világ percre, gyanút
fogva, ugrásra kész, ajtón belül ugrásra kész, állj meg oda,
ugrásra kész, s elhalkul a világ rögtön, megszűnik a nesz is
rögtön, mint amikor eget-földet, földet-eget hasítana, egy
villámlás szakítana, dörgés és hang, rittyenés is, durranás
és robbanás is, kilincs rögtön, halálugrás, kiáltás és halálugrás,
ki az ajtón, halálugrás, előtte még egy kattanás, nézd meg,
kérlek, halálugrás, nézd meg, ki az, halálugrás, ki a térre,
arra kérlek, nézd meg, lélek, arra kérlek, kik azok, akik
ott jönnek, kik azok a szép legények, szép legények, vagy
leányok, ugorj ki a térre, lélek, veszed sorra a lépcsőket,
vegyed ötösével őket, vegyed tízesével őket, vágjad hátra
a kiskaput, az udvarban vágd csak hátra, a kiskaput vágjad hátra,
ki az utcán, be utcába, ki a térre, majd utcába, aztán megint
ki a térre, a főtérrre, piactérre, nézd meg, mi van, mit árulnak,
kik árulnak, kik jöttek ki, idő előtt, az is lehet, nem is előtt,

nézd meg, kérlek, ki az, aki, ki az, aki ide készül, ki az, aki
innen készül, innen megy el, ki az, akik ide jöttek, jó-e,
lélek, legyél szíves, nézd meg nekem, arra kérlek, ki az,
aki, nem hagy nyugton, kik jönnek a kockakövön, kik azok
a kockakövön, mik azok a kockakövön, áll egy ember lent
a téren, vagy több ember, tél van, nyár van, mindegy, mi van,
áll egy ember egymagában, egymagában van-e, nézd meg,
nézd meg, jó-e, arra kérlek, egymagában mit csinál ott,
egymagában van-e, nézd meg, mit csinál ott egymagában,
éjjel van még, egymagában, éjszaka van, hideg is van, hideg,
fagy és hó és jég van, mit csinál ott, ó, megfázik, mit csinál

ott, jaj, megfázik, hívjad ide, hívjad hozzánk, hívjad a házunkba hozzánk, melegedjen a tűz mellett, melegedni a tűz mellett, az nem lehet, hogy nincs ott senki, azt ne mondd, hogy nincsen senki, üres a tér, nincsen senki, de hát hova tűntek akkor, hova mentek, hova tűntek, arra kérlek, mondd meg, lélek, hova tűntek, mondd meg, lélek, hogyha nincsen senki, akkor, hogyha nincsen senki, akkor, mi az, ami úgy világít, sérti szemem, úgy világít, mi az, ami, harang is szól, mi az, ami, mért szól harang, kinek húzzák, miért húzzák, kicsikével miért húzzák, és a naggyal miért húzzák, verik félre, miért verik, miért zúgnak, az istenit, mint amikor vihar készül, mint amikor vész is készül, miért húzzák, miért verik, miért a hang, mért zengetik, földindulás, tűzvész, vihar, mi csapdos a szárnyaival, ki csapdos a szárnyaival, nézd meg, jó-e, arra kérlek, kik azok ott, tán vendégek, tankok jönnek, vagy szekerek, tankok jönnek, ide jönnek, tankok ide miért jönnek, nézd meg, jó-e, kik azok ott, nézd meg, kérlek, hogy mi zuhog, mi zubog ott, fortyog-zubog, mi az, ami készül legott, nagy kondérban, üstben, miben, mire készül a nép, hiszen, mire készül, mit akarnak, mi az, ami körbenyaldos, nyelveivel, mint a sátán, ki az, aki körbeszaglász, ki az, az ott, mint egy bálvány, trónusán ül, és karfáján nyugszik keze a kartámlán, kezében egy sólymot is tart, kezében egy, nézd meg, mi az, lábainál éktelenül sivalkodva pározó gnómok, és egy bölény, vagy csak -testű?, nő is ott van, áriázik zsarnokian, áriázik, nézd meg, kérlek, elment eszem, tisztára megbolondultam, mi van velem, miket látok, miket hallok, uramisten, segíts nekem, tudni, kérlek, nem egyebet, imádkozni, kiborotvált állú népek, harcosok és harci mének, szíjra fűzött vadállatok, csuhások és csuklyások is, polgárok és polgárnők is, vonulnak fel egyre többen, szekerek is, tetejükön, mint farsangkor, ropják táncuk, soha jobbkor, viseletük ismerős most, az énekük is ismerős most, mintha innen, igen, szívből, járnák, fújnák innen, mintha szívből, körülöttük farsangos nép, bűvész, bohóc és zsonglőr is, szitkozódók, áldást osztók, vezeklők és imádkozók, hazafias zengemények zúgnak, nézd meg, kortesbeszéd, pukkantások, első áldozásra menő lányok, itt a piros, hol a piros, kockavető, társasozók, kofák, kurvák, balettozók, úri népek és szegények, pusztá keblű jövevények, hogy a murom, a pityóka, hát a cujka, hát a tyúkja, disznó, juh és szopós bárány, hogy a marha, hogy az ártány, jaj, istenem, jön az éjfél, nem is éjfél, jön a reggel, nem is reggel, jön a hajnal, jön a tavasz, jön a nyárral, jön az ősz és jön a tél is, jön az élet, és marasztal, jön a világ, és marasztal, jaj, istenem, jön a halál is...

Völgymenet

Innen fentről elképesztően gyönyörű
kavalkád, vonalak, síkok, formák,
alakzatok, emberi testek, lények
egymás mellett, alatt, fölött, körül,
mögött, mindenfelé, fekszenek, ülnek,
állnak, guggolnak, pihennek, gurulnak,
hemperegnek, ugrálnak, pulzálnak,
ragyognak, sziporkáznak, hallgatnak,
kiabálnak, lehetetlen pozíciókban
foglalják el egymás mellett, alatt,
fölött és körül a legkülönbözőbb
színekben pompázó, sejtelmes
lángokkal irizáló helyet. Óriási
kiterjedésű, eleven test működik,
milliónyi végtaggal, fejjel, kézzel,
lábbal, húsból, csontból, bőrből,
hajból, szőrből, több milliónyi
pislogó, vagy lehunytt, vagy égre
nyitott szemből, és zsírből, nedvekből,
aztán kövekből, földből, fémekből,
vérből és izzadságból, hangokból,
szortyogó-fortyogó hangokból,
szelekből, sóhajokból, sugárzásból,
jajokból, szomorúságból, nevetésből.

És már ott van ő is közöttük, gyűrődik,
pompázik a ragyogó-fortyogó, sziporkázó-
pulzáló valamiben, csapódik, zúzódik
testeik között a térben, már egy velük,
egy a gyönyörű kavalkáddal, szagukat
érzi, bőrük tapad rá, váladékuk kenődik
szét testén. Egy velük, hörög, csapkod,
lüktet, sugárzik, sír, nevet, eszik, iszik,
alszik, forog, hempereg, ül, áll, vedel,
habzsol, él, nő és csökken, kiterjed, aztán
elfogy, eltűnik, mintha soha, sehol sem
lettek volna sem ők, sem ő, el, velük együtt.

LÁNG ORSOLYA

Visszaépítés

A hold akkor is világít, ha elsötétített
ablakaink mögött alszunk.
Milyen egyedül érezheted magad
abban az idegen városban,
ahol hideg van, esik az eső,
unatkozol, mert nincs ott senki,
aki rád figyelne.
Hogylétem felől érdeklődsz.
Pedig most egy pár napig
tápáskodni kellene, mindenkinek
a maga térfelén, szükségünk volna
csendre, mert a szavak mindent
összekuszálnak, főként az arc nélküli,
hangsúly nélküli szavak,
beledobva a köztesbe, hogy
átvergődjenek a roppant, jeges úrön,
fel a műholdig és vissza,
mint a maratoni futó,
lógó nyelvvel közvetíteni,
mielőtt kilehelnék a lelküket.
Mióta elmentél, folyton visszatérsz.
Elkezdődött a romeltakarítás,
a hosszas vonszolódás utáni
leválásban szerzett horzsolások
oly sokáig hanyagolt kezelése.
Most szakítsam ki magamból
a távolból belémakasztott horgot?
Igennel felelek, jó lenne együtt
beülni valahová, kakaót inni,
összehasonlítani ízét az itthoniével.
Az ottani esőt az ittenivel.
Megnyitom a város térképét, nézegetem,
bezárom a többi ablakot. Semmi nem sürgős.
Közben szóba elegyedté a pincérnővel –
magyarázod a megnyúlt válaszdíót.
Kérdezte, honnan vagy, mi járatban,
és megfogadta, hogy majd megkeres.
A kakaó pedig sokkal finomabb, de lehet,
hogy csak hidegebb van, mint itt,
te pedig magányosabb vagy.
Ide nyávogsz, oda dorombolsz.
Én, macskabolond.
Még mindig meghatódom,
ha felbukkan egy-egy szőrszál
régeltűnt cicánk után.

Oda-vissza

Amikor azt kérdik tőle, hogy tud ott élni,
 abban a kiábrándultságnak és gyanakvásnak
 megágyazó fojtott közhangulatban,
 arra gondol: máshol se tud.
 Pedig most is éppen máshol van,
 és most is éppen él, ráadásul jól.
 „Érezze jól magát, használja ki”,
 mondták búcsúzáskor, mint valakinek,
 aki ritka lehetőséghez jutott.
 És valóban. Ritkán utazik, mintha
 lehetséges útiterveit lefedné, hogy
 eleve idegenben él – onnan nézvést
 külföldre távozik akkor is, amikor hazamegy.
 Egy kisebbségi mindig kisebbségi marad,
 de az ismerős diszkomfortérzettel
 az otthona nem körülírható,
 kapcsolataira nem terjed át.
 A színes faházak tövében éri utól
 az eddig ismeretlen hiányérzet.
 A gyakorlati és szépérzékről
 tanúskodó házsorok között, a virágba borult
 vadgesztenyesoron uralkodik el rajta
 a nem ide tartozás felismerése,
 megérkezés valami jóba, ami nem az övé.
 A tenger felől érkező rothadt algaszag,
 a hajókürtök hangja, az ellenszélben
 lebegő sirályok felkavarják,
 ilyesmit érezhetnek az árva lányok, akik
 a módos alapítványi árvaházakból
 hálátlanul visszaszöknek a putriba,
 kiállnak strichelni az utcára, mint egykor
 csupán rossz hírből ismert anyjuk.
 Nem, nem a fásultság, az elgyötört
 arcok, a görcsös szemérmességgel
 takargatott testek, palástolt érzékenység
 hiányzik neki. Nem az előítéletekre épülő
 nevelés, a gátlásokból kovácsolt elvek,
 ítélkezéssel gyakorolt vallás, nacionalizmussá
 gyúrt hagyomány. Nem a
 feloldódástól való félelem.
 Itt az otthonost jól láthatja maga körül
 magától értetődő természetességgel,
 megtapasztalhatja, milyen, amikor
 okafogyottá válik a belső emigráció.
 Kiszolgáltatottnak érzi magát így,
 kifordítva, mintha lelepleződtek volna
 képzelgésesei, haza akar menni valahová,

ahol újra magába zárkozhat, titkos közösséget
teremtve a nehezen felkutatható hasonlókkal.
Kénytelen beismerni, hogy honvágya van.
Kognitív disszonanciába keveredett,
„visszatérek”, nyugtat mindenkit, aki marasztalja.
De magában már visszaszámol.

Kedves Olvasóink!

*A Kortárs folyóirat aktuális számát az **Írók Boltjában**, valamint az alábbi helyeken biztosan megtalálja:*

Budapest: Árkád (Relay és Inmedio), Blaha Lujza tér (Relay), Boráros tér (Relay), MOM Park (Inmedio),
Nyugati téri aluljáró (Relay), Széll Kálmán tér (Relay), **Debrecen:** Árkád Fórum (Inmedio), **Eger:**
Széchenyi út (Inmedio), **Győr:** MÁV váróterem (Relay), **Miskolc:** Szinvapark (Inmedio), **Solymár:**
Auchan (Inmedio), **Sopron:** Széchenyi tér (Inmedio), **Szeged:** Dugonics tér (Inmedio)

KISS OTTÓ

Költözések

Megfigyelted, hogy az Isten mindig a jólelkűeket viszi el idő előtt? A szeretetreméltókat, az önzetleneket, azokat, akik nem irigyek másokra, akik segítenek a bajban, akik együtt éreznek veled? Megfigyelted? Egyszerűen magához veszi ezeket a harminc-, negyven-, ötvenéves embereket jóval azelőtt, hogy letelne az idejük.

A tréner azt álmodta, hogy a sörözőben ül a klubelnökkel, aki már percek óta magyarázza neki, hogy az Istennek mindig az ártatlanok kellene, azok, akik érintetlenül megőrizték a lelküket. A tréner az álomban tudta, hogy mind-ezt csak azért mondja neki a klubelnök, mert gyászolja nemrég meghalt feleségét, ugyanakkor azt is tudta, hogy ez nem igaz, nem halt meg a klubelnök felesége.

Aztán még ugyanebben az álomban rájött, hogy nem is a klubelnök feleségéről van szó, hisz tényleg nem ő halt meg, hanem a saját párja, a tanárnő halott, akit az álomban valamiért trénernek nevezett. Legalábbis az ő számára halott, mert valójában nagyon is él, csak ő ezt a gonoszsgot, amit a trénernek képvisel, nem tudja elfogadni, és úgy védekezik ellene magában, hogy letagadja még a létezését is.

Isten ellensége, vagyis a sátán mindig a hatalom birtokosát keresi, gondolta az álomban a tréner. Ezért kísértette meg Jézust is. Amikor pedig az ember magát isteni pozícióba helyezi, mindig eluralkodik rajta. De legalábbis helyet talált benne. Mert a sátán állandóan vándorol, állandóan költözik, uralkodóról uralkodóra, vagyis uralkodóból uralkodóba száll, gondolta az álomban.

Együttélésük hat éve során a tanárnő több helyre is szeretett volna költözni. A kislány még óvodás sem volt, amikor az asszony beadott egy pályázatot Brüsszelbe. Azzal érvelt, hogy ott neki is volna munkája. Az igaz, hogy addigra többször is keresett helyben tanári állást sikertelenül, de az is igaz, hogy a város hét iskolájából mindössze csak kettőben próbálkozott, szóval lett volna még lehetősége és esélye. Ráadásul állandó online munkája azért régóta volt, és azt láthatóan szerette. A tréner kérte hát, hogy legyen tekintettel a két fiúra, illetve az apjukra, akinek kétheti láthatása van, és azt a brüsszeli távolságból, ugye, meglehetősen nehéz érvényesíteni, de a nő azt felelte, hogy ez nem az ő problémája. Az sem utolsó szempont, mondta a tréner, hogy a kislány most legalább az egyik nagymamájához közel van, ráadásul anyagiakban sem szűkölködnek, nem lenne hát értelme a brüsszeli költözésnek, ám a nőt ezek az érvek sem hatották meg, beadta a pályázatot, de szerencsére nem nyert. Ahogy szerencsére nem nyert egy másik, óbudai pályázaton sem, gondolta a tréner, igaz, arról meg sem kérdezte őt, csak jóval később szerzett róla tudomást, hogy a nő egyáltalán pályázott.

Aztán néhány évvel később, amikor a fiúk már jól beilleszkedtek a városban, és a kislány is második éve óvodás volt, a tanárnő egy reggel elutazott az előző férje száz kilométerre lévő városába, és onnan hívta fel a trénert azzal, hogy költözzenek oda mindnyájan.

Az ötlet nem volt minden előzmény nélkül való, de ennek épp az ellenkezőjéről nem sokkal korábban egyszer már megállapodtak.

Mielőtt a nagyobbik fiú elballagott volna az általános iskolából, közölte az édesanyjával, hogy szeretne az apjához költözni és az ottani gimnáziumba járni. Az asszony megkérdezte a trénert, mi a véleménye erről, mit tegyen, ő pedig némi gondolkodás után azt felelte, hogy ha a fiú menni szeretne, el kellene engedni.

Csak azért mondd, hogy neked könnyebb dolgod legyen, válaszolta a nő, ám amikor eljött a gimnáziumi felvételik ideje, mégis rábólintott, hogy a gyerek az édesapjánál éljen. Ugyanakkor felvetette a trénernek, hogy mi lenne, ha mindnyájan odaköltöznenek. Ő ezt nem tartotta jó ötletnek, nemcsak azért, mert az asszony egyszer már megígérte a fiúnak és az édesapjának, hogy együtt élhetnek, és ugye, ha az egész család odamegy, akkor a fiú továbbra is velük marad, hanem mert a két kisebbik gyerek is új iskolába, illetve óvodába kényszerülne. Ráadásul ő sem szívesen hagyná cserben a serdülőcsapatát egy ilyen ad hoc döntés miatt, és az ember amúgy sem költözhet mindig a gyerekei után, érvelt, főleg nem költözhet egyszerre háromfelé, hisz mi lesz, ha történetesen majd három városban kívánnak tanulni a gyerekek.

– Jól van, akkor maradunk – felelte a tanárnő.

Ám néhány nappal később mégis meggondolta magát. Egy reggelen, amikor a fiúk már több mint egy hete az édesapjuknál nyaraltak, minden előzetes egyeztetés nélkül elvonatozott oda egyedül. Onnan hívta fel a trénert, onnan közölte vele a kérdést telefonon, hogy hajlandó-e elköltözni vele és a gyerekekkel. Sürgős lenne a döntés, mondta, mert egy albérlet előtt áll, és kifizetné. Bár a tréner akkor már hozzá volt szokva a váratlan fordulatokhoz, ezen az eljárásán mégis megdöbben, és csak annyit tudott válaszolni a telefonba, hogy nem, ő nem költözik sehová, egyébként pedig jó volna, ha az asszony hazajönne, és ezt megbeszélnék. A tanárnő persze kivette az albérletet, kifizette a nyolcvanötezeres kauciót, és amikor hazaért, éppen úgy viselkedett, mintha a férfi a nem helyett igent mondott volna: megkérte a trénert, hogy segítsen neki lemérni az új albérlet szobáit, hogy tudják, hogyan férnek majd el a régi bútorok, és kell-e újakat venni.

Egy-két nappal azelőtt, hogy a fiúk hazaérkeztek volna az apjuktól, a kislányt a nagymamájánál hagyták, és a tréner elvitte az asszonyt kocsival, mert úgy képzelte, útközben lesz majd ideje jó sok érvet felsorakoztatni a költözés ellen. Próbálkozott is sok mindennel, de nem sikerült meggyőznie a nőt, ezért végül újra elmondta neki az álláspontját, tudniillik, hogy ő nem fog költözni. Találkoztak a tulajjal, lemérték a szobákat, ám attól a perctől kezdve, amikor hazaértek, nem segített a tanárnőnek. A napi rutinfeladatait ugyan elvégezte, de semmi mást nem. Úgy gondolta, hogy ez az utolsó lehetőség, az utolsó alkalom, hogy az asszony meggondolja magát. Próbálja csak ki, milyen egyedül a három gyerekkel, hisz nemsokára úgyis ezt kell majd csinálnia.

Nyolc nap telt el így, még kettő volt hátra a költözésig, amikor az asszony egy este fáradtan lerogyott a férfi mellé az erkély hintaszékére, és közölte, hogy mégsem költözik.

Nem tudja, mitől, de nagyon fáradt, mondta, egyedül biztosan nem bírná ezt a hajtást.

A tréner örült, azt sem bánta, hogy időt és pénzt áldoztak erre a fölösleges körre. Úgy érezte, új esélyt kaptak, és azzal megpróbált élni is.

Ám nem sokkal azután, hogy folytatódott a korábbi családi élet, újabb fordulat következett az ügyben.

Egy nap feltűnt neki, hogy az asszony egy idő óta esténként bemegy a nagyfiú szobájába, és hosszan elbeszélget vele. Aztán nem sokkal a nyár vége előtt elvitte őt a szomszéd városba egy pszichológusnőhöz, akit nem kevés pénzért arra kért, hogy hallgassa meg a gyereket, és lehetőség szerint írjon egy olyan szakvéleményt, amelyben benne van az is, hogy a fiú fél az apjától. Időközben pedig az édesapja tudta nélkül beíratta őt a szomszéd város, a megyeszékhely egyik gimnáziumába. Már túl voltak a jelentkezési határidőn, ezért a tanárnő személyesen az igazgatóval tárgyalt, akinek azt állította, hogy természetesen az édesapa támogatását is bírja, csak hát olyan szoros a határidő, hogy kénytelen ezt egyedül intézni.

Mindennek eredményeképpen az a helyzet állt elő, hogy szombaton, két nappal a hétfői iskolakezdés előtt a fiú még nem tudta, melyik városban és melyik szülőjénél fog élni, és persze azt sem, hogy melyik város gimnáziumába jár majd.

A kettős beíratás tényét a tanárnő az édesapával azon a szombat délelőttön közölte, amikor az eljött a fiáért.

A volt házaspár a nyitott bejárati ajtónál állt, a férfi kint, a folyosón, a tanárnő bent, és jó félórát beszéltek, míg végül abban egyeztek meg, hogy mindhárman elmennek megebédelni a sarki kisvendéglőbe, és ott majd a fiú eldönti, hogy mit szeretne.

Míg készülődtek, az asszony megkérte a trénert, hogy jöjjön velük, és álljon mellé a véleményével, mondja azt, hogy szerinte a fiú ne költözzön az apjához.

Bár a trénernek ez már ismét sok volt, mert nem szerette a tanárnő erőszakos manővereit, a békesség kedvéért rábólintott. Ám miután mindnyájan leültek a kisvendéglő teraszára, igyekezett semleges álláspontot képviselni. Ugyanakkor jól tudta, hogy a véleménye valójában nem számít, az édesanya mindent úgy intézett, hogy ő jöhessen ki a helyzetből győztesként. Eleve ő generált ebben az ügyben is háborús helyzetet, mert imád harcolni, és persze részéről szó sem volt már a gyerek érdekéről, mindezt csak azért csinálta, hogy ismét legyőzhesse a másik felet, hisz a harcnál csak a győzelmet imádja jobban.

Látszólag a gyerek döntött, az édesapának azonban akkor már nem volt esélye. A nagyfiú minden érvet sorban meghallgatott, aztán hosszú gondolkodás után azt mondta, hogy az anyjánál marad, mert amúgy sem lenne már ideje a költözéshez.

A tanárnő elmosolyodott, és megvetően körbehordozta a tekintetét a jelenlévőkön, majd a legyőzött felé fordult, és megjegyezte, hogy kitűnő az ebéd, de nem is csoda, mert itt mindig remekül főznek.

Mindhárman látták, hogy nagyon elégedett magával, a tréner viszont tudta, hogy azt azért egy kicsit bánja, hogy nem volt módja kijátszania a mindent ütő kártyáját, tudniillik, hogy ha a fiú mégis úgy döntene, az apjához költözik, akkor előkerül a pszichológusnő szakvéleménye.

Ám azt a tréner sem tudta, hogy itt, az asztalnál vette volna elő, vagy csak a gyámhatóságon.

Az viszont kiderült, hogy az asszony nem tett le a költözési szándékáról. Persze már nem a fiúk apjának városába akart menni, egyre gyakrabban mondogatta, hogy költözzenek Írországba birkát tenyészteni. Ha a tréner nem élte volna meg az előzményeket, viccnek veszi, de akkor már nem vehette. Végül az az érv hatott, hogy Írország ködös és hideg, a tanárnő ugyanis nemcsak a hideg fürdővizet utálta, de magát a hideget is. Az első években, amikor egy-egy téli estén gyönyörűen hullott a hó, a férfi többször hívta őt sétálni. Az asszony néhány alkalommal el is ment vele, később kifogásokat talált, végül pedig, a tréner utolsó kísérleténél azt mondta:

– Csak nem képzeled, hogy kimegyek veled fagyoskodni a hidegbe!

A tanárnő az írországi költözést ugyan nem erőltette tovább, ám közel egy évvel azt követően, hogy a nagyfiú a szomszéd városban megkezdte gimnáziumi tanulmányait, nemcsak őt, a nagyfiát, de a többi családtagját is cserbenhagyta.

Az előző őszön még csupán annyi volt a változás a korábbi szeptemberekhez képest, hogy a tréner immár csak a kisebbik fiút és a lányát kísérte el a helyi iskolába és óvodába, a nagyfiú reggelente egyedül buszozott át a megyeszékhelyre. De az előzményekből okulva a férfi már azon az őszön nyugtalan volt.

Egy október eleji napon, miután hazaért reggeli körútjából, még tőle is szokatlanul őszinte módon megosztotta félelmeit a tanárnővel. Valószínű, azzal a szándékkal, gondolta most, hogy ha a nő tudomást szerez róla, talán több eséllyel kerülnek el.

Amikor hazaért, azonnal kiment az erkélyre, hogy segítsen az asszonynak a frissen mosott ruhákat kitergetni, és közben azt találta neki mondani, hogy persze, reméli, nem így lesz, de attól tart, hogy most ő következik. Tudniillik, hogy már egy bő hónapja vége lett a volt férjjel való újabb csatározásnak, az asszony most majd ellene fordul, mert az eddigi tapasztalatai azt mutatják, hogy mindig szüksége van egy ellenfélre, akit legyőzhet. Ám ezennel ünnepélyesen megkéri, mosolygott rá a tréner, hogy ha lehet, ne ő legyen az az ellenfél, hisz közösek az érdekeik, legalábbis ami a gyerekek sorsát illeti, biztosan.

– Te hülye vagy – felelte az asszony, és bement az erkélyről.

Ám bő nyolc hónappal később, miután viszonylag békésen együtt töltötték az őszt és a telet, benne a karácsonyt és a szilvesztert remekül, közölte a trénerrel, hogy az egyik barátnője, akivel május elején a horvát tengerparton járt, illetve akinek utána a nyaralójában volt a gyerekekkel, játékbolti állást ajánlott neki a fővárosban, és ő már igent mondott, úgyhogy biztosan oda fog költözni a gyerekekkel.

A tréner az erkélyen játszott a lányával, amikor a tanárnő kijött hozzájuk, és mindezt közölte, ezért hallotta az ötéves gyerek is.

– Anya, te mehetsz, de mi nem akarunk menni. Igaz, apa? – nézett fel rá a kislány.

– Igaz – bólintott a tréner.

Mire bejött a gyerekekkel az erkélyről, összeállt benne a kép. Tudniillik, hogy miért kellett az asszonynak a horvát nyaralás a barátnőivel, és azután, amikor kölcsönkérte egyikük balatoni nyaralóját, ő miért nem mehetett velük.

Valójában ezeken az utakon készítette elő a költözését.

A köztes idő, az előző költözési terv óta eltelt közel egy év csupán a szervezésre kellett neki, és persze, hogy elterelje a tréner figyelmét: a lehető legkésőbb derüljön ki számára, mire készül.

Megértette azt is, hogy csak az elterelési manőver miatt konszolidálódott a helyzet ősz óta. A szilveszter éjszakáját kettesben töltötték az ágyban, és remekül érezték magukat. Előtte pedig, karácsonykor, ahogy együttélésük minden korábbi évében, ő ment a kislánnyal kiválasztani és hazahozni a fenyőfát, amit aztán együtt díszített fel a család. Szánkóztak, hógolyóztak, hóembert építettek, és ahogy máskor is, az utolsó együtt töltött karácsonyukon sem csak a gyerekekre várt meglepetés a fa alatt, ők is megajándékozták egymást, ahogy az az igazi pároknál szokás. A tréner akkor kapta azt a hatalmas faliórát, ami még most is a nagyszobája falán lóg, és amit már az első pillanatban ellenszenvesnek talált, de hát a szándékot kell értékelni, gondolta azon a télen.

Ahogy bejött a kislánnyal az erkélyről, már biztosra vette, hogy a nő a legújabb költözési tervéről nem mond le, nem véletlenül fektetett az előkészítésbe ekkora energiát.

Természetesen ettől függetlenül igyekezett őt meggyőzni.

Azt mondta neki, ha menne, a lehető legrosszabbat csinálná, hisz tavaly nem engedte el az apjához a nagyfiát, beíratta ide a gimibe, most meg itt hagyáná.

Nem hagyáná itt, vinné magával, felelte a tanárnő.

Erre a nagyfiú kijött a szobájából, és közölte vele, hogy ő nem megy sehova. Most volt elsős gimis, és egy újabb sulis már az ötödik iskolája volna. Itt egyébként is jól érzi magát, vannak barátai, velük szeretné elkezdni a második osztályt.

A beszélgetésre a kisebbik fiú is kijött a szobájából. Ő néhány hónapja, amikor kiderült, hogy ötödiktől ki lesz az osztályfőnöke, nagyon várta már a szeptembert, mert szerették azt a tanárt, és most, hogy meghallotta, miről van szó, csatlakozott a bátyjához és a húgához: kijelentette, hogy ő sem akar menni sehová.

– A gyerekek majd megszokják – felelte a tanárnő másnap délelőtt, amikor már kettesben voltak, és a tréner tovább győzködte őt. A fiúk korábbi érvei mellett például azzal, hogy a kislánynak már csak egy éve van hátra az oviból, legalább azt várja meg, de nem tudta eltéríteni a szándékától.

Amikor megkérdezte tőle, egy esetleges költözéskor mégis hogyan gondolja a gyerekek láthatását megoldani, ugyanazt a választ kapta, mint a brüsszeli pályázatkor: ez nem az ő problémája.

Később a tréner megkereste a helyi játékbolt tulajdonosnőjét, akivel fiatalokkorukban egy társaságba jártak. A nő készséges volt, két dolgot is ajánlott: szívesen maga mellé venné az asszonyt, hisz elkelne a segítség, de azt sem báná, ha egy másik bolt is üzemelne a városban, akár az ő cége égisze alatt, akár függetlenül. A tréner mindkét ajánlatot továbbította a tanárnőnek, és a klubelnök tanácsára még azzal is kiegészítette, hogy ötmillió forinttal hajlandó támogatni az asszony játékboltnyitását. Ez elég lett volna a bolt berendezésére és a kezdeti bérleti díjakra, ám a tanárnő nemet mondott, hisz akkor néhány évig még biztosan itt kellett volna maradnia a városban.

Ezután a tréner már hiába is kérte, hogy beszéljék meg újra ezt a költözést, a nőnek kétféle válasza volt: vagy az, hogy most nem ér rá, vagy az, hogy ezen nincs mit megbeszélni.

Egyre mérgezőbb lett a légkör, és azután az asszony már nemhogy erről, tulajdonképpen semmi másról nem volt hajlandó szót váltani vele.

Azon az emlékezetes napon például, amikor a tréner számára kiderült, hogy az a náluk kicsit idősebb házaspár, akik bérlakásukkal átellenben éltek, és akikkel ideköltözésük óta jóban voltak, a szülei annak a kertészmérnök hölgynek, akit ő még a tanárnővel való megismerkedése előtt kísért haza több esetben is – éppen ide, az itteni lépcsőház előtti padig.

Az élet tud nagyon furcsa dolgokat produkálni, állapította meg most magában a tréner, és nemcsak a kertészmérnökkel való újabb találkozás idéződött fel benne, de az a rövid beszélgetés is, amit közvetlenül azelőtt folytatott a tanárnővel a konyhában.

– Értsd meg, hogy én annak örülnék, ha megmaradna a család – mondta az asszonynak, és leült az egyik székre.

A nő tésztát dobott a forró vízbe, és a tréner felé fordult.

– Akkor örülj – felelte. – Én viszont nem örülök annak, hogy te itt vagy a konyhában. Sőt annak se, hogy itt vagy a lakásban. Megérthetnéd, hogy nincs rád szükségem.

– De eddig volt.

– Eddig volt. A dolgok viszont változnak – mondta a tanárnő.

– Az emberek változnak, nem a dolgok – felelte a tréner.

– Ne forgasd ki a szavaimat.

– Nem forgatom – hagyta rá a férfi.

– Látod, ezért nem akarok én veled beszélni. Állandóan kiforgatod a szavaimat.

– Jó, ne beszéljünk – mondta a tréner.

– Akkor meg minek vagy itt?

– Ha gondolod, elmegyek – állt fel a székről. – Amúgy mit főzöl? – kérdezte.

– Semmi közöd hozzá – felelte a nő.

A tréner cipőt húzott az előszobában, aztán visszament a konyhába.

– Akkor szia – mondta.

– Szia – felelte a nő, de nem fordult felé.

A tréner becsukta maga mögött az ajtót, és lesétált a földszintre. Az utcán, a lépcsőház előtt futott össze a kertészmérnökkel, és nagyon megdöbben, hogy ott látja.

– Hát te? – kérdezte, mert semmi más nem jutott eszébe.

– Én? Csak hazajöttem a hétvégére – felelte a nő. – Itt laknak a szüleim.

– Itt? – csodálkozott a tréner, és csak azután döbben meg igazán, amikor kiderült, hogy pontosan hol, és hogy kik is a szülei.

Jobb híján megkérdezte tőle, mióta tudja, hogy ő akaratlanul is épp velük szemben bérelt lakást a családjával.

– Mióta ideköltöztetek – mosolygott rá a nő, és látszott, hogy zavarban van.

– És hogy fogadtad? – kérdezte a tréner.

– A szüleim nagyon szeretnek téged – válaszolta diplomatikusan a nő, aztán, talán hogy gyorsan másra terelje a szót, megkérdezte tőle, hogy van.

– Inkább nem mondok semmit – legyintett a tréner, és csak akkor ismerte fel a helyszínt. Bár a többi lépcsőház előtt álló utcai pad is mind ugyanolyan volt, mint az, amelyik előtt álltak, de hogy jobban megnézte, be tudta azonosí-

tani a helyet. Igen, ez volt az, ahová vagy nyolc éve egy kellemes vacsora után hazakísérte őt, és leültek. Emlékszik, levette, és ráadta a nőre a bőrkabátját, mert fázott, vagy legalábbis megborzongott, a búcsúzásakor pedig, amikor a kertészmérnök próbálta a kabátot a tréner vállára visszatenni, az arcuk majdnem összeért.

- És veled mi van? – kérdezte a nőt.
- Semmi különös – felelte a kertészmérnök.
- És a barátod? – tapogatózott tovább a tréner.
- Ó – mosolygott a kertészmérnök –, már régóta egyedül vagyok.

A tréner csak ez után a találkozás után érezte igazán, hogy mennyire nincs szeretve, és helyette mennyire ki van használva.

De nem tehetett mást, hisz annak idején így döntött, így választott párt, és most az a dolga, gondolta, hogy a lehető legjobban felhasználja azt a minden bizonnyal rövid időt, amit még együtt tölthet a lányával. Amikor csak tudta, hát kivitte a játszótérre és a strandra, etették az Ő-Körösben úszó kacsákat, mogyorót gyűjtöttek, papírsárkányt készítettek, és tanította őt biciklizni.

A költözésig hátralévő néhány hétben a tréner is, a gyerekek is elkeseredve próbálták győzködni a tanárnőt, aki persze tisztában volt vele, hogy rajta kívül senki sem szeretne menni, ezért ígéretet kezdett a gyerekeknek.

Ha jöttek, ezt és ezt kapták.

Egyre nagyobb és egyre teljesíthetlenebb dolgokkal kecsegtette őket, de a két fiú esetében hiába, azok már felfogták, mi a tét, és továbbra sem akartak menni. A kislány azonban átverhető volt, neki azt ígérte, hogy palotában fog lakni, és lesz kiskutyája, amire természetesen a gyerek megenyhült, de inkább csak elbizonytalanodott, nem tudta, valójában mit is szeretne. A biztonság kedvéért az édesanyja azt persze nem mondta el neki, hogy ha megy, az apukájával csak ritkán fog tudni találkozni.

A tréner tisztában volt vele, hogy a kisebbik fiúnak nincs esélye, őt akár erőszakkal is magával viszi, a gimnazista viszont kijelentette, hogy bármivel is próbálkozik, ő marad. Megegyeztek hát, hogy az anyja beírhatja a gimnázium kollégiumába.

El is kezdték intézni a folyamatot, de a kollégiumi helyek akkorra már rég beteltek, így aztán a fiú, nehogy véletlenül mégis mennie kelljen, maga kezdett akcióba. Megkérte legjobb barátját, aki egyben osztálytársa is volt elsőben, és helyben, a megyeszékhelyen lakott a szüleivel, hogy hozzájuk költözhessen.

A szülők beleegyeztek, hogy a gimnázium hátralévő három évében a nagyfiú ott éljen velük, így már csak az édesanyját kellett meggyőznie, aki rövid morfondírozás után azzal a feltétellel egyezett bele, hogy a fia mondja majd azt az édesapjának, hogy a gimnázium kollégiumában lakik. Szó szerint így kérte, de hát ez akkor is felhívás volt hazugságra, gondolta a tréner, és mint ilyen, legalábbis az ő értékrendje szerint, morálisan erősen megkérdőjelezhető.

- Rendben – felelte a nagyfiú, és ezzel minden elintézettnek tűnt.

A tanárnő, aki szemmel láthatóan elégedett volt a válasszal, közel állt az elképzelése megvalósításához. Egyre jobbak voltak a kilátásai, és úgy nézett ki, ellentétben az egy évvel korábbi költözési kísérletével, hogy immár bírni is fogja a strapát egyedül, hisz már csak két gyerekkel kell majd foglalkoznia, ráadásul ők is önállóbbak lettek, idősebbek egy évvel.

Az elkövetkező hetekben a tréner mindössze annyit tudott meg az asszonytól, hogy a barátnője a főváros egyik külső kerületének központjában tervez játék-boltot nyitni, és az ő segítségét kérte.

Legalább talált volna hihetőbb magyarázatot, gondolta a tréner azokban a napokban, hisz az világos volt előtte, hogy a tanárnőnek semmi más célja nincs, mint elszakítani a kislányt az apjától és a nagymamájától, ahogy tette ezt a két fiú esetében is a volt férjjel és a nagyszülőkkel. Most felrémlített neki, hogy már abban a nyolc hónapban is, míg viszonylag konszolidáltan éltek, folyamatosan építette le a kapcsolatukat. A férfinak egyre több holmit kellett hazahoznia a régi lakásába azzal az indokkal, hogy kevés a hely. Aztán idővel az asszony drasztikusabb eszközökhöz is fordult: egyre ritkábban engedte meg neki, hogy együtt egyen a családdal, és nem fürödhetett a közös lakásbérletükben, kivéve a szeretkezések után, akkor a tiltás valahogy fel sem merült az asszonyban. Végül, a nyár előtti utolsó hetekben már nem vihette iskolába és óvodába a kisebbik fiút, illetve a kislányát. A tanárnő az első alkalommal azt mondta, jó idő van, ő is sétálna egyet, ezért velük tart, később kérte a tréner, hogy ő ne jöjjön, aztán többé nem is engedte, hogy elkísérje és hazahozza a fiút és a kislányt.

Egyértelmű volt, hogy akár csak a korábbi házasságait, ezt az életközösséget is szét kívánja verni, de hogy miért, azt a tréner nem tudta, legfőljebb sejtette.

Egy nap úgy döntött, hogy addig faggatja az asszonyt, míg erre a kérdésre egyértelmű választ nem kap. Ám mégis fel kellett adnia, mert a tanárnő sokáig nem volt hajlandó érdemben felelni, aztán meg annyira dühös lett, hogy nem volt értelme tovább feszegetni a dolgot. A laptopja előtt ült, a közösségi oldala posztjait olvasgatta, míg végül egyszer csak, a tréner sokadik kérdésére ütni kezdte az asztalt az öklével, és azt ordította, hogy azért megy el innen, mert nem akar egy kisvárosban megrohadni.

Bizonyos összefüggésekre ez a fajta válasz is magyarázatot adott, de nem sokkal később az asszony, igaz, akaratán kívül, a tréner eredeti kérdésére is felelt. Ehhez azonban egy újabb dühroham kellett.

A tanárnő azokban a nyári hetekben többször napokra elutazott a gyerekekkel a budapesti barátnőjéhez. A trénernek azt mondta, hogy városnézésre mennek, következetesen ez volt a szóhasználata, de mindnyájan, még a gyerekek is tudták, hogy valójában lakást keresnek. Ilyenkor a tréner a vasútállomás melletti régi lakásában aludt, részben mert megkérte rá a nő, részben mert a közös bérleményükben alig volt már holmija. Aztán, idővel, már nemcsak a városnéző távollétekkor nem aludt a családdal, inkább az volt a ritka, amikor az asszony megengedte, hogy velük maradhasson éjszakára.

A választ a tréner egy ilyen egynaposra tervezett, végül három napig tartó utazás után kapta meg. Közben még telefonon sem tudott szót váltani a lányával, mert az asszony nem volt hajlandó átadni a telefont a gyerekeknek.

Amikor végre hazaérkeztek a helyi vasútállomásra, a kislány annyira örült az édesapjának, hogy szeretne volna vele tölteni a nap hátralévő részét. A tréner kérte a nőt, hogy estig felmehessenek kettesben a kislánnyal a régi lakásába, hisz úgyis ott mennek el mellette, de az asszony hajthatatlan volt, azt mondta a férfinak, hogy majd csak holnap lehet együtt a gyerekekkel.

Hazafelé a járdán a nagyobbik fiú ment elől, a kisebbik utána, aztán az anya a kislánnyal. A tréner követte őket, hogy legalább addig együtt lehessen a gyerekekkel, míg a lakásbérlethez érnek. Útközben ő és a kislány is folyama-

tosan kérlette a nőt, hogy engedje el őket együtt, míg egyszer csak az asszony megunt, megállt, és a tréner felé fordulva üvölteni kezdett:

– Fogd már fel végre, hogy a férfi szerepe a gyerekcsinálással véget ér! – ordította torkaszakadtából.

Erre a többiek is megálltak, a kislány elsírta magát, a kisebbik fiú pedig azt mondta:

– Ez nem igaz, anya! Te nem jól tudod.

Ez volt hát a valódi ok, gondolta a tréner. Ráadásul egy olyan tanárnő vélekedik így, aki neveléstudományi cikket ír. A külvilág számára persze teljesen mást mutat, éppen az ellenkezőjét, hogy látszólag megfeleljen az elvárásoknak, valójában azonban így gondolkodik a családról. Tetten érni nem lehet, hisz a szakmájában, az ismerősei körében, de még a közösségi oldalán is a társadalmi elvárások szerint kommunikál.

– Lehet, hogy egy fiatalkori trauma miatt – mondta a trénernek egy apuka, akit csak az óvodai szülőértekezletekről ismert, amikor összefutott vele az utcán, és érdeklődésére beszámolt neki a családi történetekről.

– Lehet – felelte a tréner.

– Most meg ő traumatizálja a gyerekeit, mert számára ez a követendő minta – folytatta az ismerős apuka.

– Lehet – mondta a tréner megint, aztán elkészönt a férfitől.

Már bánta, hogy ennek a szinte idegen apukának tált ki családi dolgokat, ugyanakkor jólesett neki, hogy valakinek elmondhatta. Bár a barátainak néha beszélt róla, őket és a klubelnököket nem akarta időről időre további részletekkel terhelni, az édesanyját pedig távol szeretne tartani ezektől a hihetetlen történetektől. Ha nem tapasztalná meg nap mint nap, vagy ha más mesélné neki, mi történik, el se hinné, gondolta.

Egy délelőtti példál a tanárnő édesanyja felhívta a trénert, és közölte vele, hogy verje meg őt az Isten, amiért beperelte a lányát.

A tréner előtt világos volt, hogy csak a tanárnő mondhatott neki ilyet, de akkor még nem értette, hogy miért. Ragaszkodott hát a valósághoz, és azt felelte, hogy a lánya nem mond igazat, hisz nem perelte őt be.

A tanárnőnek már csak meg kellett várnia az édesanyja telefonhívását, máris megvolt az az információja, amiért tulajdonképpen az egész akciót csinálta.

De hogy biztos legyen a dolgában, a trénerrel még aznap veszekedést provokált, azt állítva, hogy a férfi beperelte őt, mire a tréner természetesen közölte vele, hogy nem tudja, ezt honnan veszi, de ő még életében nem perelt be senkit.

Akkor a tanárnő elhallgatott, hisz meg volt erősítve az információja, nyugodtan szervezhette tovább a költözését.

Olykor tehát nagyon kreatív volt, a manipulációs eszközök széles tárházát vonultatta fel, mintha csak ezekért a trükkökért élne, máskor meg fantáziátlanul egyszerű módszerekkel próbálkozott.

Egy nap például, miután hosszan és feltűnően nézegette a noteszét, amelybe a közös kiadásait írta rendszeresen, azt találta mondani a trénernek, hogy most látja, van itt hatszáznyolcvanezer forint tartozása, jó lenne, ha mihamarabb rendezné.

Az asszony olyan akkurátusan vezette hónapról hónapra a legapróbb kiadásait is, és kérte el minden hó végén a tréneről a pontos összeget, hogy ilyesmi teljességgel kizárható volt, ő mégis rábólintott, és átutalta a pénzt.

Arra viszont, ami ezután következett, már ő sem tudott rábólintani. A tanárnő egyik budapesti városnézése után közölte vele, hogy talált egy panellakást tizenkétegers-háromtized millióért, és szeretné, ha a tréner kölcsönözne neki tizenkettőt, a többit majd ő rendezi.

– Jól értem? Ahhoz kérsz tőlem pénzt, hogy elidd a lányomat háromszáz kilométerre tőlem? – kérdezte.

– Mit nem lehet ezen érteni? – csodálkozott a tanárnő, vagy legalábbis úgy csinált, mint aki csodálkozik.

A következő három napban pedig többször megkérdezte a tréner, hogy döntött-e már.

– Miről? – kérdezett vissza ő először, mert eszébe sem jutott, hogy a nő előtt nem egyértelmű a válasz.

Aztán, amikor az asszony már harmadjára vagy negyedjére érdeklődött a kölcsönről, azt felelte: – Igen, döntöttem. Nem adok.

– Miért? Lesz munkám, vissza tudom fizetni – próbálkozott újra a tanárnő, ám a tréner nem akart magyarázkodni. Nem is volt annyi pénze, de ha lett volna, akkor sem ad, ezért többé már nem volt hajlandó a témáról beszélni vele.

A pénzügyekben ezután még abszurdabb dolgok is következtek.

A tanárnő először egy gazdag nagyvállalkozótól igyekezett kölcsönkérni. Felhívta, ám csak a titkárnőjéig jutott, aki közölte vele, hogy kölcsönadással nem foglalkoznak, majd letette a kagylót. Ezután a közös ismerőseik következtek. Köztük a tréner régi, gyerekkori barátai, akikkel akkor is leült még néha sörözni. Egy ilyen alkalommal mesélték el neki, hogy az asszony sorban, egyenként kért tőlük pénzt, és közben mindnyájuknak arra panaszkodott, hogy milyen nehéz az élete.

Persze tőlük sem kapott.

A barátaitól hallotta azt is, hogy amikor egy forró délutánon együtt mentek ki fürödni az Ó-Körös szabadstrandjára, és a tréner kislánya az ő kocsijukban utazott a gyerekeikkel, az ötéves kislány felhozta a költözés témáját. Azt hajtogatta, hogy ő nem akar menni, és miközben bizonytalanság és félelem ült a szemében, szinte sírva kérte őket, hogy segítsenek, hogy tegyenek valamit, mert ő nem tud, és az apukája sem tud már tenni semmit, hiába akar.

Ez még őket is megviselte, mondták, és hogy nagyon sajnálják ezt a gyereket, fogalmuk sincs, mi lesz vele az apja nélkül.

A barátok szóltak neki arról is, hogy a tanárnő a közösségi oldalán hirdeti magát, tudniillik, hogy vidéki anyuka három gyerekkel sürgősen fővárosi albérletet keres.

Amikor a tréner erről tudomást szerzett, bement a helyi gyámhatósághoz, és megkérdezte, mit tehet, hogy a beleegyezése nélkül az anya önkényesen ne költöztesse el a közös gyerekeket.

Gyakorlatilag semmit, ez volt a válasz. Aki kapja, marja, vagyis: azé a gyerek, aki erőszakosabb.

– De hát ez egy bolti lopásnál sem úgy van, hogy amit elloptál, az a tiéd – próbálkozott. – És ez mégsem egy bolti lopás.

– Esetleg – felelték – megkérdezheti a rendőrséget, hajlandók-e közbeavatkozni.

De amikor kiderült, hogy ez mivel járna, vagyis, hogy a költözés napján a rendőrök más lehetőség híján erőszakkal akadályoznák meg a gyerek elvitelét, azonnal letett róla.

Ez az eljárás nemcsak a kislányt, őt is mélyen megviselte volna.

A megkeresés utáni napokban azonban a gyámhatóság ajánlott levélben berendelte őt is, az édesanyját is.

Külön hallgatták meg őket, először az asszonyt. Ám azután, hogy kijött az irodából, a férfi meghallgatása már csupán formalitás lett, hisz az édesanya könnyen átverte őket, minden sirámát azonnal elhitte.

A tréner kint ült a folyosón, és hallotta, ahogy a tanárnő zokogva panaszkodik: hogyan képes a férfi őt ilyesmivel meggyanúsítani! Nem is érti ezt az egészet, hisz ő csak budapesti városnézésen volt a gyerekeivel, amiről természetesen az apa is tudott, kérdezzék csak meg tőle, és amiről, mint látható, haza is jött a gyerekekkel. Ám amikor nyílt az ajtó, és a nő kilépett rajta, a győztes elemi erejű fölényével nevetett a férfira.

Látod, én ezeket megeszem reggelire – ez volt abban a nevetésben.

A trénernek annyit azért sikerült elérnie, hogy az asszony még aznap közölte vele: hajlandó megbeszélni a részleteket.

Megegyeztek, hogy este hatkor találkoznak a közeli söröző teraszán.

Csak később értette meg, hogy ez is csupán az elterelés része volt, arra szolgált, hogy a tanárnő időt nyerjen.

Nem kértek vacsorát, csak egy-egy üveg vizet. Amikor a pincér végzett, az asszony a tréner elé tette azt a tollal teleírt papírt, ami az általa elképzelt gyermekkláthadások idejét határozta meg, és kérte, hogy nézze át, aztán írja alá, mert szeretné, ha megegyeznének.

A tréner néhány percig tanulmányozta a lapot, aztán rákérdezett egy pont-ra az időszakos és egy pontra a rendszeres kapcsolattartás alatt olvasottakból is, mert nem volt tapasztalata ilyesmivel, nemhogy a családjában, még a rokonságában sem volt soha válás.

Mindkettőre kapott választ, ám a harmadik kérdést már fel sem tudta tenni.

– Ne játszd a hülyét, mert rád borítom az asztalt! – közölte a nő.

A tréner erre nem reagált. Még egyszer átfutotta a papírt, majd azt mondta az asszonynak, hogy másnap reggel átolvastatja az egészet egy ügyvéddel, és ha neki sincs kifogása, akkor még a délelőtti folyamán visszaadja aláírva.

– Így is jó – mondta a nő, aztán felállt, és elkészönt.

A tréner akkor már hetek óta ügyvédet keresett, de a nyári bírósági szünet és a szabadságolások miatt nem talált. Néhány jogász ismerőse azonban megígérte, hogy ha kell, segítenek. Bár közülük senki sem foglalkozott családjoggal, egyikükhöz, a büntetőbíróhoz még aznap este elment, hogy átbeszéljék a lehetőségeket, és már másnap reggel azzal kereste a tanárnőt, hogy apró módosításokkal ugyan, de hajlandó beleegyezni a javaslatába.

Azaz csak kereste volna, mert hiába próbálkozott, nem sikerült őt elérnie telefonon, ezért úgy döntött, elmegy a közös bérleményükhöz.

Kopogtatott, aztán csengetett is az első emeleti lakásuknál, de senki sem nyitott ajtót.

Elővette hát a kulcsát, ám nem illett a bejárati ajtó zárjába.

Egyértelmű volt, hogy a nő zárat cseréltetett, de a tréner azt nem tudta, mikor, hisz hetek óta nem próbálkozott saját kulccsal bemenni.

Egy ideig még kísérletezett újra a telefonnal, ám az folyamatosan azt ismételte, hogy nem kapcsolható, ezért gondolt egyet, és a nő helyett azt az ügyvédet csörgette meg, akit nemcsak ő, de az asszony is ismert: a tanárnő rendszeresen járt az ügyvéd feleségéhez, hogy neki adja a kislány gyakorlatilag új, ám kinőtt ruháit, mert az ő családjukban is volt egy hasonló korú kislány.

Az ügyvéd azonnal felvette a telefont, de csak azért, hogy közölje a trénerrel, nem beszélhet vele, mert nem lenne etikus.

Néhány szót azért váltottak, amiből kiderült, hogy az ügyvéd azt gondolta, a tréner tudja, hogy ő képviseli az asszonyt.

Persze neki akkor még arról sem volt fogalma, hogy a nő egyáltalán ügyvédet fogadott.

Büntetőbíró barátja újabb tanácsára a tréner egy óra múlva már bent volt a bíróság épületében, hogy a polgári kezelőirodában érdeklődjön, van-e már ilyen ügy. Amikor az irodista hölgyek meghallották a nevet, akire hivatkozott, készségesen keresni kezdték a dokumentumok között, és hamar meg is találták az asszony keresetlevelét, amelyben gyermekelhelyezési pert indít a tréner ellen.

Számára csak akkor derült ki, hogy az asszony részéről nemcsak a gyámügyi meghallgatás volt színjáték, de az is, ami azután következett. Az egyébként valótlan állításokkal teli dokumentum dátumából ugyanis egyértelműen kiderült, hogy addigra, mire a sörözőbeli találkozásukra sor került, a nő már beadta a bíróságra a keresetlevelét.

Alig negyedórával később megértette azt is, hogy a nőnek miért volt szüksége a zárcserére: hogy zavartalanul összepakolhasson.

Így, akárcsak a fiúk apja esetében, bármit elvihetett a lakásból.

A bíróságról a tréner ismét a közös bérleményükhöz autózott, de a bejárati ajtót akkor is zárva találta. Lejött a lépcsőn, és benézett az alagsori biciklitárolóba.

Az a látvány fogadta, amire akkor már számított.

Beigazolódott, miért kellett a garázsvásárok, és hogy azok a plüssök és játékok, amelyek ott nem keltek el, és a tréner sem vette meg őket, miért végezték a kukában.

A garázsvásárokon kiürült műanyag zsákok és papírdobozok ugyanis akkorra már egytől egyig tele voltak ruhákkal és a közös lakásuk használati tárgyaival. Ott sorjáztak a biciklitárolóban a kisebb bútorok és a nagyobb háztartási eszközök mellett, amelyek között voltak újak is, például a mosogatógép, amit a tréner alig három hónappal azelőtt vásárolt a családnak, mert a régi megadta magát.

Úgy érezte, hogy az a visszataszító eljárás, ahogy a nő intézi az elméletben közös ügyeiket, feljogosítaná őt arra, hogy betegyen az autójába néhány bútort, vagy mondjuk a kávé- és teafőzővel, vízmelegítővel, robotgéppel, étkészletekkel teli dobozokat, csak hogy az asszonyt bosszantsa. Persze nem csinált ilyet, de úgy döntött, hogy két dolgot mégis elvisz, nem is csak azért, mert abszolút jogosnak érezte, hanem mert szeretne volna valahogy a nő tudomására hozni: meglehetné, hogy akár minden itt lévő tárgyat elszállít, úgyis marad még elég a lakásban. Végül csak azt a gyerekbiciklit, amit kettesben a kislánnyal együtt választot-

tak és vett meg neki aztán néhány héttel azelőtt, hogy tanítsa őt, illetve azt a szánkót, amit a gyerek a tréner édesanyjától kapott, tette be az autóba.

– Ezekre itt is szükség lesz – mondta a tanárnőnek egy órával később, mert érdekes módon, amikor az asszony tudomást szerzett a hiányzó tárgyakról, azonnal hajlandó volt beszélni a trénerrel. Nemcsak hogy felhívta őt, de felháborítónak nevezte a férfi eljárását, aztán pedig meg is fenyegette a telefonban:

– Most húztad ki a gyufát, úgyhogy találkozunk a bíróságon! – közölte vele, ám a trénernek akkorra ez már nem volt újdonság. Ha nem is fogadta nyugodtan a nő szavait, a lelkiismerete nyugodt volt. Nem hozta ugyan a tudomására, de átfutott rajta, hogy az asszony több mint húsz ilyen biciklit tudna vásárolni csak abból a hatszáznyolcvanezer forintból, amit nem sokkal előtte mintegy búcsúajándékként kizsarolt tőle.

Néhány nap múlva felgyorsultak az események. Nem a történetektől, hisz feltételezhetően amúgy is gyorsított lett volna az ügymenet, gondolta a tréner, mert már augusztus második felében jártak, közeledett a tanévnyitó, és a nő még mindig a városban volt a gyerekekkel. Illetve akkor már csak a kislánnyal, a két fiú ugyanis egy ideig még az édesapjuknál nyaralt.

Ő utoljára augusztus huszonnegyedikén lehetett viszonylag felhőtlenül együtt a kislányával a városban.

Persze akkor még nem tudta, hogy ez a költözés előtti utolsó alkalom, ezért el sem búcsúzott tőle.

Azt a napot kettesben töltötték a városi strandfürdőben, és estefelé, amikor már a tréner édesanyja háza felé tartottak, az útjukba eső csónakázótó partján megláttak egy almásderes lovat.

Ezer forintért bármelyik gyerek felülhetett rá.

Szót sem kellett váltaniuk, csak egymásra néztek, és a tréner már nyúlt is a zsebébe a pénzért.

A kislány korábban csak pónilovakon ült, és már hónapok óta tervezték, hogy egyszer majd az igazit is kipróbálja.

– Erre a napra mindig emlékezni fogok – mondta az apjának jó tíz perc lovaglás után, amikor az leemelte őt a nyeregből.

A tréner édesanyjánál megvacsoráztak, aztán autóval visszavitte a gyereket a közös bérleményükhöz. Felkísérte a bejárat ajtóig, de a lakásba nem mehetett be, ezért ott adta át az asszonynak.

Lejött a lépcsőn, és mielőtt beült volna a kocsijába, még felnézett a lakásra.

Akkor vette észre a tanárnő apját, aki épp kilépett az erkélyre, hogy rágyújtson.

– Beszélhetnénk? – kiáltott fel neki, de az nem válaszolt. Úgy tett, mintha meg sem hallaná. Mintha a tréner ott sem volna. Szívta a cigarettáját.

Még egyszer felkiáltott neki, mire az asszony is kijött az erkélyre, és megszólt:

– Találkozunk a bíróságon!

Az ezt követő eseményeket a tréner csak később tudta összerakni az információk töredékeiből.

Másnap a tanárnő apja a kislányt a Dunántúlra, az asszony öccséhez vonatoztatta, a nő pedig Budapestre utazott, és csak három nap múlva, augusztus huszonnyolcadikán, vasárnap jött vissza a városba.

Akkor a trénerrel telefonon közölte, hogy nem akarta a kislányt annyit utaztatni, ezért nem hozta el, a Dunántúlról viszik majd a fővárosba.

Másnap hajnalban az asszony kipakoltatta a lakásban és az alagsorban még megmaradt, összecsomagolt holmikat, és egy bútorszállító kocsival elvitette.

A tréner az utcáról nézte végig, ahogy a fedett furgon elhajt az utolsó szállítmánnyal is.

A két fiút az édesapjuk még aznap délután hazahozta, de a tanárnő nem engedte fel őket az üres lakásba.

Felhívta a trénert, hogy vigye át mindhármut a szomszéd városba a vonathoz, ám ő akkor először nemet mondott az asszonynak, így kénytelenek voltak a szomszéd városig is vonatozni. A tréner ezután telefonált rá a fiúk apjára, aki elmondta neki, hogy nemrég, hazafelé tartva a szomszéd város vasútállomásán találkozott a gyerekeivel, ám a nő nem engedte a közelükbe, azt mondta neki, amit egyébként korábban a fiúknak is, hogy még vakáció van, augusztus végéig a fővárosba mennek – nyaralni.

A tanárnő augusztus utolsó napján felhívta a trénert, és megkérte, hogy a kislány nyugodt óvodakezdése érdekében írja alá a gyerek lakcímbejelentő lapját, anélkül ugyanis nem tudja őt beíratni. Aztán átadta a telefont a kislánynak, aki azt mondta:

– Kérlek apa, írd alá a papírt, mert akkor járhatok oviba.

Mást nem sikerült vele beszélnie, mert az asszony visszavette a telefont, és közölte a férfival, hogy hallod, a kislány is ezt akarja.

A tréner büntetőbíró barátjától megtudta, hogy néhány napra vagy hétre ugyan meg tudná akadályozni az óvodakezdést, de nem volna sok értelme, hisz itt helyben hiába van beíratva a gyerek, ha a gyakorlatban nincs itt – így, a tankötelezettség miatt előbb-utóbb lakcímkártya nélkül is meg fogja kezdeni az ottani óvodai életét. A tréner aláírta és visszapostázta hát az asszonytól sürgősségi levélben megkapott lakcímbejelentő űrlapot.

A nő az első hétvégén nem engedte haza a kislányt.

A másodikon, amikor már be volt íratva az ottani oviba is, igen.

De mielőtt egy buszmegállóban átadta volna őt a trénernek, a férfi kezébe nyomott még egy lakcímbejelentőt, hogy azt is írja alá, mert új helyre költöznek.

Számára akkor derült ki, hogy nem is a fővárosban, hanem egy közeli kistérség központjában nyílik az a játékbolt.

– Új helyre – bólintott fanyar mosollyal a tréner, ám azért aláírta a papírt.

Az a város kisebb volt, mint ahol addig éltek.

Végre egyértelmű lett hát az is, hogy a nőnek a kisvárosi élettel sem volt baja. De hát akkor kivel vagy mivel?

Saját magán kívül feltételezhetően mindenki mással, vélte akkor a tréner. Vele is, az előző férjével is, és az azt megelőző férjével is.

Egy azonban biztos, gondolta. Ismét sikerült egy családot szétvernie.

Most hatan négyfelé vannak az országban: az asszony a két különböző apától származó gyerekekkel a főváros mellett, a tréner itt, a nagyobbik fiú a szomszéd városban a barátja szüleinél, az édesapja pedig száz kilométernyire tőle.

KRIZBO (KRIZBAI GERGELY)

Mesterséges Intelligencia, művészet és világvége

1. BEVEZETÉS – MONTÁZS VOLT A JELEM AZ OVIBAN

„A montázs lényegében meglévő elemekből való építkezést jelent, és ilyen módon történő előállítását új dolgoknak. Jóllehet az ilyen »hozott anyagból dolgozásnak« mély és ősi gyökerei vannak az emberi munkavégzésben (például szabómesterség), a teljes eredetiséget hirdető magas kultúrában mindig csak bizonyos forradalmian új technikai lehetőségekhez (fotográfia, filmkészítés, elektronikus zene) kapcsolódóan jelent meg. Az informatika területén a montázstechnika megjelenése áttérést jelent az egyedi és eredeti szoftverfejlesztés egyeduralmáról a kész vagy félkész szoftverekből történő összeállítás kiegyensúlyozottabb megközelítése felé.”

Wikipedia – <https://hu.wikipedia.org/wiki/Montázs>

1.1

Ahhoz, hogy bármilyen módon viszonyulni tudjunk a Mesterséges Intelligenciával (MI) – angolul Artificial Intelligence (AI) – létrehozott tartalmakhoz, szükséges megértenünk, hogy ezek – legyen szó képről, szövegről, zenéről, videóról – miképp készülnek. Mi az az alapelv, ami összefogja ezt az egyébként egyáltalán nem új technológiát.

A rendszer, ami mentén bármilyen MI alkotás létrejön, talán leginkább a montázselmélet-hez kapcsolható. A bizonyos logika mentén egymás mellé helyezett tartalmak együtt új jelentést hoznak létre. Elég csak az 1925-ös *Patyomkin páncélos* című film ikonikussá vált – és számtalanszor megidézett – jelenetére gondolni a babakocsival és a lelőtt nő snittjével. A film rendezője Szergej Mihajlovics Eisenstein, többek között az ő művészetelméleti munkásságának köszönhetően vált széles körben ismertté a montázselmélet. Eisenstein a montázst, a képek egymás mellé állításának módját tekintette a film lényegének. Felfogását az 1+1=3 képlet-tel szokták jellemezni: két egymást követő kép összehatásából olyan új jelentés születhet, amely jelentést önmagában egyik kép sem tartalmazza.

A néző a *Patyomkin* esetében összekapcsolja a két motívumot, és felfedezi a mintát. Ha nő és babakocsi, akkor anyaság. Nem egyértelmű, hogy a babakocsi a nőhöz tartozik-e vagy sem, mégis, a két elem ismerős mintázatra emlékeztet – vagyis az agy nemcsak felismer, de létre is hoz kapcsolatokat. Feltételez. Ahogy az embereknél, úgy az MI esetében is lehetnek hibásak ezek a feltételezések. Két olyan elem között is találhat kapcsolatot, amik között valójában nincs. Az ilyen, adott esetben hibás feltételezéseket hívjuk hallucinációnak, de erről később.

Ezt a fajta összekapcsolást nemcsak a művészetben, de a való életben is tapasztalhatjuk: az úton sétálva a sziréna hangjára félrehúzódnunk, mert a hang csak mentőt/tűzoltót/rendőrt jelenthet, érdemes hát odafigyelni. Az agyunk évezredek alatt megtanulta, hogy az életben maradáshoz mintákat kell találnia a bejövő jelek káoszában. A mintakeresés eszköze a neuronháló, ami az agyban tárolt számtalan információt egy sűrű szövésű struktúrába rendezi – az ezen belüli kapcsolódási pontok száma lényegesen több, mint amennyi csillagot látunk a teljes megfigyelhető univerzumban!

Több komponensből egy új jelentés jön létre a korábban megtanult információk alapján. Az informatika nyelvén: az emlékeink „felparaméterezték” az agyunkban található hálózat egyes pontjait. Az egyes jelekhez tartalmakat rendelünk, majd ezen jelek együttes jelenlétekor újabb tartalmakra következtetünk, sőt, új tartalmakat hozunk létre.

1.2

Erősen ajánlott videóesszé az „*Everything is a Remix*” vagyis „*Minden remix/montázs*” című fantasztikus videódolgozat, ami egészen addig megy el, valójában nem léteznek új dolgok, minden a már korábban megfogalmazott gondolatok újrameveréséből és transzformációjából jön létre. Maga a nyelv is így működik. Megtanuljuk a nyelvünk legalapvetőbb elemeit, a betűket, majd ezek kombinációit, a szavakat és azok jelentését, s végül ezekből a jelentésekből komplex tartalmakat, mondatokat hozunk létre. A mondatok összessége a szöveg, a szövegek összessége a könyv, a könyvek összessége a kultúra, a kultúrák összessége az emberi civilizáció. Az egész életünket különböző jelentések megismerésével, majd újrendezésével töltjük. Az agyunk a már megismert jelentések összességében mintázatokat keres, majd, ha kreatív egyének vagyunk, olyan új módon kombinálja őket, mint előttünk senki. Vagy legalábbis kevesen. Esetleg a tudtunk nélkül. Mindegy.

Ha ezzel a szemmel nézünk a minket körülvevő világra, kicsit közelebb kerülhetünk ahhoz, hogy megértsük, hogyan működik a Mesterséges Intelligencia. Az újság, például, amit az olvasó a kezében tart, millió, egymáshoz eredetileg egyáltalán nem kapcsolódó anyag, ötlet és gondolat sajátos montážsa.

Fogalmilag hasonló montážs minden egyes cikk és szöveg, amit olvashatunk. Korábbi cikkekre, korábbi gondolatokra épülő keszekusza, egymásra hivatkozó, egymást megidéző montážselemek kibogozhatatlan hálója. A kultúra természete, hogy minden dolog valami más dolog alapján születik meg. Óriások vállán állunk. Egyébként maga ez a kifejezés, „Óriások vállán állunk”, demonstrálja a legszebben a hivatkozások és referenciák összetettségét.

Az „óriások vállán állni” kifejezés egy metafora, amely azt jelenti, hogy „a szellemi fejlődés érdekében felhasználjuk az előttünk járó nagy gondolkodók által szerzett ismereteket”.

Ez a kifejezés az óriások vállán álló törpék metaforája (latinul: Nani gigantum humeris insidentes), és azt fejezi ki, hogy „az igazság felfedezése a korábbi felfedezésekre építve”. Ez a fogalom a 12. századra datálható, és Salisbury János szerint Chartres-i Bernátnak tulajdonítják. Legismertebb és legnépszerűbb kifejezése azonban Isaac Newton 1675-ös levelében fordul elő: „Ha messzebbre láttam [mint mások], akkor azt óriások vállán állva tettem.”

1.3

Az MI logikája is ehhez hasonlít – különbség csak a folyamat sebességében van, hiszen amíg a nyomtatás mai formája jó pár száz év és sok ezer ember kitartó munkájából jött létre, addig a szilíciumlapkákon futó szoftverek felfoghatatlanul gyorsan készítenek leírhatatlanul sok elem-ből végtelen számú új montážst.

Dolgozatom egyik célja, hogy érthetően elmagyarázzam, hogyan dolgozik az MI, és milyen módszerrel hozza létre montážsait. Nyugodjon meg az olvasó, nem fogok részletesen kitérni a szigorúan informatikai kérdésekre, én sem vagyok informatikus, és talán bölcsész-szempontból ez nem is releváns. Másrészt be fogok mutatni néhány saját, illetve más alkotóktól származó munkát, amik élnek az MI adta lehetőségekkel, legyen az alkalmazott vagy képzőművészeti felhasználási terület. Harmadrészt pedig leírom majd, hogy melyek azok az okok, amik miatt én is tartok kissé a technológiától – noha magamat a techno-optimisták táborába sorolom.

2. MI VAN A DOBOZBAN? – AVAGY ÍGY KÉSZÜL A GENERATÍV MESTERSÉGES INTELLIGENCIA

2.1

Maradva az emlékek és a montážs analógiájánál, az MI, ugyanúgy, ahogy az emberi agy is, jelekből dolgozik. Nevezzük ezeket „emlékeknek” az egyszerűség kedvéért. A gyakorlatban per-sze milliárdnyi képből, hangból, videóból és szöveges dokumentumból álló gigantikus adatbázisokra gondolok. Egy MI élete, ahogy egy emberé is, tanulással kezdődik. Amikor egy képek

generálására alkalmas modellt meg akarunk tanítani a képcsinálásra, „fel kell paramétereznünk” azt. Meg kell neki tanítanunk az egyes szavak jelentését, majd a jelentéshez kapcsolódó képi információkat. Vegyünk egy nagyon egyszerű parancsot – vagy „promptot”, ahogy azt a szaknyelv mondja: PROMT: *Kiskutya kék háttér előtt*

Figyeljük meg, milyen kérdések merülnek fel egy ilyen egyszerűnek tűnő mondatban. Kiskutya: Állatfaj, azon belül is kutya, abból is kicsi. Mi az, hogy állat? Mi az, hogy kutya? Többféle kutya van? Mi az, hogy kicsi? Milyen értelemben kicsi? Kék: Szín. Mi az, hogy szín? Több szín van? Ezek egymáshoz képest miben különböznek? Stb.

Azért, hogy a rendszer értse, mit jelentenek ezek a kifejezések, szorgos dolgozók tízezrei foglalkoztak azzal, hogy az egyes MI modelleket betanítsák: megtanítsák a fogalmak jelentését a szoftvernek. (Ennek később komoly jelentősége lesz: kik tanították be, és milyen adatbázisból, milyen szempontok szerint stb.) Tehát megmutatták a modellnek: ha azt mondom, „kék”, akkor erre a színkódra gondolok. Árnyalták a kifejezéseket: sötétkék, világoskék, közép-kék, Klein-kék, Hupikék Törpikék-kék, IBM-kék stb. A betanítás során elmagyarázták a rendszernek, melyik szó mit jelent. Megtanították a képek nyelvén beszélni a gépet.

Ez alapján a modell alkalmassá vált arra is, hogy önmagát tanítsa – ez a neurális hálózatok és a deep learning valódi csodája. Például, ha egy adott színkód kéket jelent 10 550 435 db képen, akkor szükségképpen a 10 550 436. képen található árnyalat, aminek a színkódja elég közel esik az eddig kékként definiált színhez, szintén kék.

Elég melósnak tűnik, igaz? Eleinte az is, aztán hála az öntanító rendszereknek, a folyamat felgyorsul, és egyre kevesebb emberi beavatkozást igényel – cserébe elképesztően számítás-igényes. A Dall-E 2 nevű képgeneráló programot például 100 000–200 000 darab videokártya együttes munkájával tanították be, több mint 12 000 000 kép felhasználásával, a Midjourneyt pedig, ami a jelenleg használt legfejlettebb képgeneráló rendszer, milliárdnál is több kép segítségével tanulta meg, hogy néz ki egy Kiskutya. Kék. Háttér. Előtt.

Prompt: a puppy on blue background
Midjourney v6
2024

2.2

A következő kérdés, hogy a képek és címkék segítségével felállított hatalmas hálózattól hogyan tudunk új képeket kinyerni. Magyarán amikor kiskutyát kérünk tőle, akkor valóban kiskutyát kapjunk, ne pedig, mondjuk, kiscsirkét. Ráadásul minden egyes felhasználó minden egyes parancsakor, minden esetben egy új kép szülessen!

Ezen a ponton kicsit megváltozik a viszony a programozók és a modell között. Azt, hogy mi történik a modellben, nem értjük pontosan – ez egy olyan komplexitású rendszer, ami már nehezen feldolgozható az ember számára, túlzás nélkül matematikai zaj. Azon viszont tudunk dolgozni, hogy ebből a komplexitásból olyan végeredmény szülessen, amit kívánunk.

Azt is fontos elmondani, hogy a képgenerálás valójában nem egy, hanem több, egymás mögé rendelt, különböző funkciójú neurális hálózat együttes működésének köszönhetően válik lehetségessé. Egyrészt van egy nyelvi modell, ami a szövegesen bevitt parancsokat értelmezi, és a képek generálására használt, másik modell számára érthető kóddá alakítja. Másrészt van egy generatív modell, ami a kódból képeket generál. Egy nyelvi program fordít ember és gép között!

Ha rendelkezünk egy megfelelően betanított modellel, amiben az egyes kifejezés+kép párok egyeznek az egyetemes emberi emlékezetben megőrződött kifejezés+kép párokkal – tehát a „kiskutya” kifejezés nem egy apró, sárga, pihepuha csőrös állatra utal –, elkezdhetünk új képeket generálni.

A modell egy végtelenül bonyolult képi algoritmus segítségével – diffúzió – montázsokat hoz létre. A már említett Midjourney esetében például olyan paraméterekre is hivatkozhatunk, mint egy konkrét festő stílusa:

PROMT: *Kiskutya Kék Háttér Előtt Van Gogh stílusában*

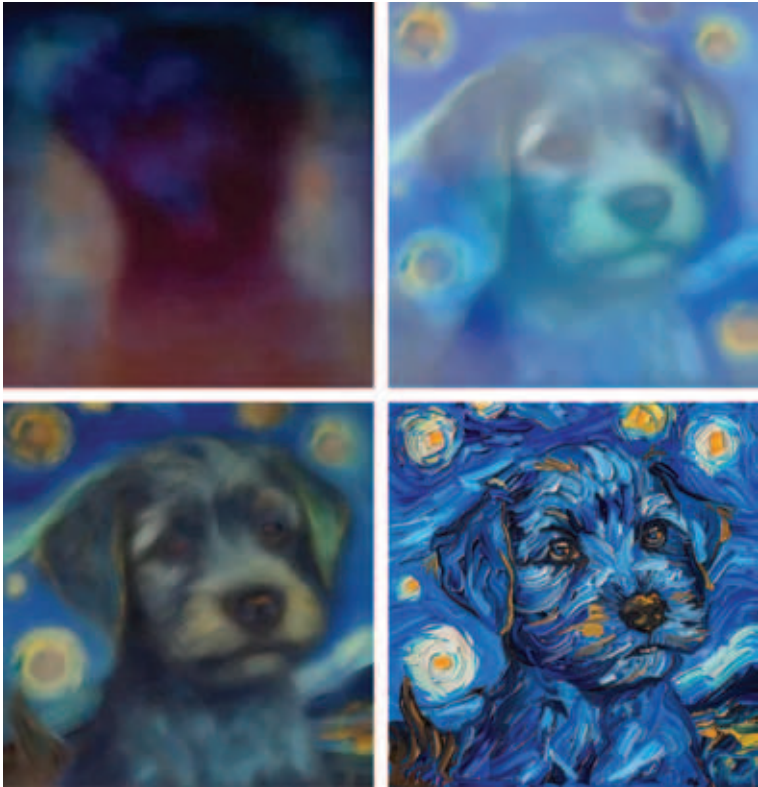
A modell a nyelvfelismerő program segítségével megérti az egyes szavak jelentését, sőt, a teljes Van Gogh-életmű ismeretében azt is tudja, hogyan kezelte a festő az ecsetet – így képes létrehozni egy olyan „montázst”, aminek ugyanúgy eleme a kiskutya kék háttér előtt, mint a holland festő jól felismerhető ecsetkezelése. Érti, mit jelent a parancs végén a „...stílusában” kifejezés, így tudja, hogy nem egy Van Gogh-portrét szeretnénk a kutyusunk mellé, hanem csak a technikai megoldást kívánjuk látni.

Sőt, mivel a program nem biztos abban, hogy elsőre eltalálja, mit szeretnénk, a legtöbb esetben mindjárt négy verziót is készít minden egyes parancshoz. Majd a választásunk alapján képes újabb iterációkat bemutatni az egyes verziókból. Tehát ha a négy közül egyik sem tetszik igazán, de például a harmadik már közel áll az elképzelésünkhöz, a program a harmadik képhez hasonló, de valamivel pontosabb, újabb négy verziót készít nekünk.

Minden kép egy pont egy többdimenziós adatmátrixba – latent space – rendezett koordináta-rendszerben. Minden dimenzió egy tulajdonságot jelent, minden képnek van egy pozíciója ezen a koordináta-rendszeren, és a diffúzió segítségével készített újabb és újabb iterációkkal egyre közelebb kerülünk ahhoz a ponthoz, ami kielégíti a képpel kapcsolatos elvárásainkat.

Természetesen a diffúzió ennél jóval bonyolultabb, mert nem egészen képekből dolgozik. Ennek a pontos technikai részleteibe nem szeretnék hosszasan belemenni, de nagyon röviden a következő logika mentén működik.

A betanítás során felcímkézett képeket zajjá alakítja a rendszer, és megjegyzi a képből zajjá válás lépéseit. Tehát, hogy a már említett kiskutyához használt eredeti képi referenciából hogyan lett totális képzaj, innen a név: diffúzió. Majd mikor új kiskutyát kérünk tőle, véletlenszerű zajból – ezt nevezzük seed-nek – új kiskutyát állít elő, visszafelé megismételve a zajjá válás folyamatát. Fontos, hogy a kiindulási zaj minden esetben véletlenszerű legyen, hiszen mivel számítógép, a modell lefutása determinisztikus, magyarán ha nem változna a seed, minden lefutáskor ugyanaz az eredmény születne.

Prompt: a painting of a blue puppy on blue background in the style of Vang Gogh
Balra, jobbra, fentről lefelé: A diffúzió folyamata, homályos, zajos képből a kész képig.
Midjourney v6, 2024

Az egyes rendszerek mostanra egészen kifinomulttá váltak, már a kizárólag csak egyes művészeti területek szakemberei számára érthető „stílusjegyeket” is ismernek.

A fotósok generáltathatnak maguknak 85 mm-es anamorfikus lencsével, Kodak Portra 400-as filmre készült, túlexponált fényképet arról, ahogy André Kertész a Holdon szkafander nélkül focizik Robert Mapplethorpe-pal.

Bátorítom a festőket, hogy expresszív stílusban, falemezre, festőkéssel felkent, mészsárga vegyes technikával készített görög ortodox ikont rajzoltassanak Donalt Trumpról, Anselm Kiefer stílusában.

Sőt, az írókat, hogy a ChatGPT-vel – ami egy nyelvi modell, nem képet, hanem szöveget generál – próbálják ki, milyen novellát írna Edgar Allan Poe arról a bizonyos esetről, amikor a „Holló” nevű úrhajó utasaként először találkozott az idegenekkel a Jupiter közelében.

Az, hogy milyen végeredmény születik egy-egy prompt alapján, nagyban függ attól, hogy a felhasználói bázis milyen tartalmakat választott ki vagy lájkolt. Nemcsak az adatbázisok, de mi, a felhasználók is tanítjuk a rendszert – mi is paraméterezzük az adatbázist. Ha például egy bizonyos típusú megoldást több felhasználó jelölt meg sikeres végeredményként, a rendszer érteni fogja, hogy az a többség számára kívánatos. Az MI ún. ízlésfelmérést végez, hogy még hatékonyabbá váljon! Ez az oda-vissza hatás ugyanakkor nem valós idejű. Nem kockáztatná meg egy cég sem, hogy a felhasználók egy csoportja tudatosan, offenzív vagy a közösségi alapelveket sértő tartalmak létrehozásába manipulálja bele a rendszert.

Helyette verzióról verzióra, manuális eszközökkel, a programozók finomítják a modellt. Izgalmas egyébként nyomon követni, hogyan változik hetek-hónapok alatt egy-egy generatív program stílusa, milyen formákat, milyen megoldásokat részesít előnyben stb. Mi, emberek alakítjuk ezeket a rendszereket, amik így a kollektív emberiség ízlését és gondolkodását tükrözik. Az MI rendszerekben önmagunk tükörképét látjuk.

A program különböző generációval készített képek

Prompt: a real photo of God

Felső sor, balról jobbra: Midjourney v1, v2, v3

Alsó sor, balról jobbra: Midjourney v4, v5, v6

2022–24

Összegezve: A mesterséges intelligencia rendszereket, így a képeket generálókat is, nagy adatbázisok felhasználásával „tanítják be”. Ebben az esetben a rendszer milliónyi különböző kutya képét elemezve tanulja meg, hogy miként néz ki egy kutya, milyen formái, színei és méretei lehetnek.

Amikor a „kiskutya kék háttér előtt” kérést kapja a rendszer, először is felidézi azokat a vizuális elemeket, amiket a kutyákról tanult. A mesterséges intelligencia itt alkalmaz egy ún. dif-fúziós modellt, amely kezdetben véletlenszerű zajt generál, majd fokozatosan formálja ezt a zajt a kívánt képpé. Azaz a rendszer először létrehoz egy teljesen véletlenszerű képet, amit fokozatosan „tisztít meg” a zajtól, miközben egyre inkább kikristályosodik a kiskutya képe a kék háttérrel.

Ebben a folyamatban a mesterséges intelligencia nem csupán egy előre programozott sablont követ, hanem valódi „tanulási” folyamaton megy keresztül, ahol minden egyes lépésben finomítja az előző képet, közeledve a végleges, kívánt eredmény felé. Ezt úgy kell elképzelni, mintha egy művész fokozatosan dolgozna ki egy vázlatot, ahol az egyes ecsetvonásokkal egyre pontosabban formálja meg a végső alkotást. A mesterséges intelligencia által generált kép így nemcsak egy egyszerű másolata a valóságnak, hanem egy új, önállóan létrehozott kép, amely az adatbázisban tárolt információk és a rendszer kreatív algoritmusainak kölcsönhatásából születik meg.

2.3

Ha már a nyelvnél tartunk: talán ennyiből is egyértelmű, hogy az MI igazából beszélni tanul. Ugyanazon logika szerint, ahogy a szavakhoz tartozó képeket megtanítottuk neki, a nyelv egyes aspektusait is paraméterezzük a számára. A már említett ChatGPT – aminek fejlesztője az

OpenAI, mely fejlesztőt annak összes szabadalmával együtt a Microsoft, a Windows és a Word fejlesztője birtokolja – adatbázisa tartalmazza az emberi civilizáció ismert beszélt nyelvein megírt tartalmak egy részét – igaz, egyelőre igazán jól csak angolul tud. Ennek elsősorban gazdasági okai vannak, az angol az internet egyezményes nyelve – magyarul is beszél, de mivel mi kis piac vagyunk, nem éri meg túl sok energiát fektetni a nyelvünkbe. Érdekesség például, hogy ha magyarul kérdezzük, akkor a magyart először angolra fordítja, megírja a választ angolul, majd azt visszafordítja magyarra. Éppen ezért a nyelv sajátosságai, árnyalatai könnyen elvesznek a fordítások közben.

Az MI képes értelmezni a bevitt parancsot, sőt, át tud fogalmazni komplex szövegeket úgy, hogy annak más és más stilisztikai jellemzői legyenek. Száraz jogi paragrafusból bibliai parancsolatot, vicces hangvételű csajozós dumát, esetleg borzalmasan unalmas kiállítás-megnyitó szöveget fogalmaz. Kijavítja a helytelen mondatokat, és kicseréli az egyes szavakat úgy, hogy elkerülhessük vele a szóismétléseket. Napi szinten használom arra, hogy az angol nyelvű instagram-posztjaim megfogalmazásában segítsen, sőt, egy MI fordította angolra a portfólióm szövegeit. Nem tökéletes, de némi manuális igazítással megfelelő.

A Microsoft például beépítette a munkára szánt programcsomagjába Copilot néven: az új Outlook egy hosszú, több levelet tartalmazó folyam teljes tartalmát összefoglalja egy rövid megjegyzésben, majd a kért paraméterek szerint megválaszolja az e-maileket. Sőt, talán azt is meg tudja állapítani, hogy mely leveleket írta a feladó egy másik mesterséges intelligencia segítségével. MI-k beszélgetnek MI-kkel a felhasználók nevében.

Ezen a ponton fontos megemlíteni, hogy az mesterséges intelligencia alkalmazási módja jogi és technológiai értelemben bizonytalan státuszban van. Kis túlzással naponta változik, hogy a technológiát milyen mértékben és milyen feltételek mellett építik be a szolgáltatók – vagy egyáltalán beépítik-e. Amikor ez a szöveg született, a Microsoft az összes termékébe integrálta a Copilot szolgáltatást, de még nem világos, hogy ez végül benne is marad-e a szoftverekben, vagy jogi és társadalmi okokból kiveszik belőle.

Fontos viszont, hogy az MI nem értelmezi összefüggéseiben, amit kérünk tőle. Mármint a szó emberi értelmében. Nem tudja például kiszűrni az iróniát vagy a szarkazmust, nem érti a vicc és a valódi közlés közötti különbséget. Maradva a fenti e-mail folyam példájánál, nem fogja tudni, hogy amikor a kollégánk azt írja: „Holnap érkeznek a Nokiás-dobozok”, akkor arra gondol, hogy másnap valószínűleg megérkezik a várva várt kifizetés, és az ügyfél kiegyenlíti a számlát. Az MI értelmezésében helyet kéne csinálni az irodában bizonytalan mennyiségű és méretű, telefonokat tartalmazó doboznak.

Azt tudja, hogy a szavak milyen jelentésre hivatkoznak, de holisztikusan nem ismeri ezek valódi, emberi jelentését. Tud nekem szerelmeslevelet írni, hiszen milliónyi szerelmeslevél után ismeri a toposzokat, de ha egy ChatGPT-s levéllel igyekszem meghódítani szívem választottját, valószínűleg kapufa lesz a vége. Az MI tudja, milyen egy tipikus szerelmeslevél, de nem tudja, mit jelent szerelmesnek lenni. Érti a megemelkedett szívritmust, az izzadó tenyeret, sőt, még talán a pillangókat is a hasban, de azt a komplex érzelmi konstrukciót, amit a szerelmes ember átél, amikor a választottját meglátja a kocsma túloldalán, na, azt nem érti. Ezért történhet meg, hogy képes szerelmeslevelet írni egy hűtőszekrényhez is – nagyon szórakoztató a végeredmény egyébként, kipróbáltam.

3. MÁR MEGINT A MARKETINGESEK.... – ÍGY CSÚSZTAT A MÉDIA AZ MI-RŐL

3.1

Majdnem 100%-ig biztos vagyok benne, hogy minden egyes ember, aki ezt a cikket olvassa, életében legalább egyszer találkozott már mesterséges intelligenciával, csak nem tudott róla. Például biztos vagyok benne, hogy a legtöbben vásároltak már online...

Amikor online vásárlunk valamit, a weboldal mögött egy algoritmus bújik meg, egy primitív mesterséges intelligencia, ami figyeli, merre kering a kurzor, milyen termékekre kattintunk rá, mi kerül végül a kosárba, és milyen korábbi vásárlásaink voltak. Ez alapján profilt hoz létre rólunk, a felhasználókról. Ehhez még az se kell, hogy regisztrált vásárlók legyünk. Felmerült már például benned, kedves olvasó, hogy mire használják az online boltok a sütik – más néven cookie-k – intézményét?

Ezek olyan kódok, amik segítségével a weboldal kommunikálni tud a böngészőnkkel, hogy minél nagyobb betekintést nyerjen az online szokásainkba – és így az életünkbe. Maradva az online vásárlás példájánál: ha egy boltban sokat időztünk horgászbotok, csalik és kukacok fölött a kurzorral – ne adj’ isten vettünk már horgászszerszöket a múltban –, biztosak lehetünk benne, hogy ha van kapcsolódó termék a kínálatban, az legközelebb megjelenik majd a főoldalon – hiszen a rendszer mások vásárlásaival összevetve a mi vásárlásunkat feltételezi, hogy horgászni megyünk, tehát szükségünk lesz gumicsizmára, összecsukható székre, szúnyogriasztóra és sörre is.

A cookie-k weboldalak között, egymással kommunikálva is működnek. Nem elhagyva a halfogás analógiáját, egy komolyabb, horgász tematikájú vásárlás után a horgász webshop kommunikál az utazási irodás weboldallal, ami meg jelez a Google-nak, így az kereséskor nagyobb eséllyel dob fel számunkra olyan úticélokot, amik közismerten jó helyek, ha az ember horgászni akar. A vásárlásokból, online „viselkedésből”, profilokból álló, ún. BigData halmazt mesterséges intelligenciák elemzik, hogy minél pontosabb képet kapjanak az egyes felhasználókról, és személyre szabott, célzott hirdetésekkel és tartalmakkal bombázzhassák őket – hogy így minél több időt töltsünk és pénzt költsünk ezeken a felületeken.

Ismert mantra az informatikában, hogy amikor valami ingyen van a felhasználónak, ott maga a felhasználó a termék. Az adatainkkal fizetünk azért, hogy ingyenes G-mail-fiókunk, Facebook-profilunk, Google Térképünk, Chat-alkalmazásunk legyen. Ez a fajta adatgyűjtés és kiértékelés kis túlzással egyidős az internettel, és a kezdetektől fogva tanuló algoritmusok, MI-k végezték el a kiértékelést, tehát amikor a média arról beszél, hogy eljött az mesterséges intelligencia kora, jó 25 éves késésben van.

3.2

Ez a fajta iszonyatos információs hálózat egészen izgalmas helyezeteket teremt. Előfordult például, hogy egy Amerikában élő lány és az apja között majdnem családszakadásig vezető vita alakult ki.

Az esetről Charles Duhigg írt a New York Times magazinba egy rendkívül szórakoztató és egyben rémisztő cikket 2012-ben (!): Andrew Pole 2002-ben kezdett statisztikusként dolgozni a Targetnél – ami egy Amerikában működő bolthálózat, nagyjából minden létező terméket forgalmaznak –, amikor két kolléga a marketingosztályról megállt az íróasztalánál, hogy feltegyenek neki egy furcsa kérdést: „Ha ki akarnánk deríteni, hogy egy vásárló terhes-e, még akkor is, ha nem akarja, hogy tudjuk, meg tudná-e ezt tenni?”

„Tesztet teszt után futtattam, elemeztem az adatokat, és hamarosan néhány hasznos minta is előkerült. Például a krémek.” Sokan vásárolnak testápolót, de Pole egyik kollégája észrevette, hogy a babakönyvben szereplő nők a második trimeszter elején nagyobb mennyiségben vásároltak illatmentes testápolót. Egy másik elemző megjegyezte, hogy valamikor az első 20 hétben a terhes nők olyan táplálékkiegészítőket vásároltak, mint a kalcium, a magnézium és a cink. Sok vásárló vásárol szappant és vattapamacsot, de ha valaki hirtelen elkezd sok illatmentes szappant és extra nagy zacskó vattapamacsot vásárolni a kézfertőtlenítők és mosdókendők mellett, az azt jelzi, hogy közeledhet a szülés időpontja.

Ahogy Pole algoritmusai átfutották az adatokat, körülbelül 25 terméket tudott azonosítani, amelyek együttes elemzése lehetővé tette, hogy minden vásárlóhoz „terhességi előrejelzési” pontszámot rendeljen. Ami még ennél is fontosabb, hogy egy kis ablakon belülre tudta megbe-

csülni a szülés időpontját, így a Target a terhesség nagyon konkrét szakaszára időzített kuponokat tudott küldeni.

„Az egyik Target-alkalmazott, akivel beszéltem, egy hipotetikus példával szolgált. Vegyünk egy Jenny Ward nevű fiktív Target-vásárlót, aki 23 éves, Atlantában él, és márciusban kakaóvaj testápolót, egy olyan táskát, amely elég nagy ahhoz, hogy pelenkázótáskaként is funkcionáljon, cink- és magnézium-kiegészítőket és egy élénk kék szőnyeget vásárolt. Mondjuk, 87 százalék az esélye annak, hogy terhes, és a szülés időpontja valamikor augusztus végén lesz.”

Ezért a Target elkezdett babaholmikra vonatkozó kuponokat küldeni a vásárlóknak a terhességi pontszámuknak megfelelően. Duhigg megoszt egy anekdotát, amely érzékelteti, hogy a célzás mennyire hátborzongatóan pontos. Egy dühös férfi bement egy Targetbe Minneapolis külvárosában, és azt követelte, hogy beszélhessen az igazgatóval:

„Ezt a lányom kapta a postán!” – mondta. „Még gimnazista, és te máris babaruhákra és kiságyakra szóló kuponokat küldesz neki? Arra próbálsz bátorítani, hogy teherbe essen?”

Az üzletvezetőnek fogalma sem volt, miről beszél a férfi. Ránézett a levelezőlapra. Az biztos, hogy a férfi lányának volt címezve, és kismamaruhák, gyerekszobai bútorok és mosolygó csecsemők képei voltak benne. Az igazgató bocsánatot kért, majd néhány nap múlva felhívta, hogy ismét bocsánatot kérjen. A telefonban azonban az apa kissé zavartan nyilatkozott. „Beszélgettem a lányommal” – mondta. „Kiderült, hogy volt néhány tevékenység a házamban, amikkel nem voltam teljesen tisztában. Augusztusban fog szülni. Tartozom egy bocsánatkéréssel.”

„Ha küldünk valakinek egy katalógust, és azt mondjuk: »Gratulálunk az első gyermekéhez!«, és még soha nem mondta el, hogy terhes, az néhány embert kellemetlenül fog érinteni” – mondta Pole. „Nagyon konzervatívak vagyunk az adatvédelmi törvények betartását illetően. De még ha betartjuk is a törvényt, akkor is tehetünk olyan dolgokat, amik miatt az emberek rosszul lesznek.”

Így a Target még alattomosabban küldte a kuponokat. A vállalat személyre szabott kuponfüzeteket készített. Ahelyett, hogy a magas terhességi pontszámmal rendelkezőknek kizárólag pelenkákra, csörgőkre, babakocsikra és a „Go the F*** to Sleep” könyvre szóló kuponfüzeteket küldene, sokkal finomabban szórja szét őket:

„Aztán elkezdünk belekeverni a reklámokat olyan dolgokba, amelyekről tudtuk, hogy a terhes nők soha nem vennék meg, így a babahirdetések véletlenszerűnek tündek. A pelenkák mellé fűnyíróhirdetést tettünk. A csecsemőruhák mellé tettünk egy borospohárra szóló kupont. Így úgy tűnt, mintha a termékeket véletlenül választottuk volna ki. [...] Rájöttünk, hogy amíg egy terhes nő azt hiszi, hogy nem kémkednek utána, addig felhasználja a kuponokat. Feltételezi, hogy a háztömbjében mindenki más is megkapta ugyanazt a pelenkákra és kiságyakra szóló levelet. Amíg nem ijesztgetjük, addig működik.”

Hát így.

3.3

A magam részéről egyáltalán nem vagyok mérges a gépekre, de a médiára – és leginkább az MI fejlesztői körül gomolygó marketinggépezetre – annál inkább. Ugyanis a mesterséges intelligencia, bár mesterségesnek tényleg mesterséges, intelligenciának azért mégsem nevezném – egyelőre. Az MI kiváló eszköz arra, hogy nagy mennyiségű információt dolgozzunk fel a segítségével, mára már emberi ésszel felfoghatatlan méretű adatbázisokban mintákat találunk meg, és kiszűrjük belőle a releváns információkat. De nem intelligens, nem hoz önálló döntéseket, nincs ízlése és nincs moralitása. Kizárólag a bevitt parancsok alapján, valóban gigászi adatbázisban kotorászva, de emberi utasításokat hajt végre.

Rendkívül szórakoztató, már-már rémisztő pontossággal tud montázsokat létrehozni, de önálló mondanivalóval nem tud szolgálni. Az MI-vel létrehozott képek és szövegek önmagukban értéktelenek. Ezek – még egyszer hangsúlyozom – nem létező művek reprodukciói.

Valóban van realitása annak, hogy a laikus közönségnek elég lehet egy MI által generált Facebook-profilkép, de legyünk őszinték: hány ember megy el profi fotóshoz egy profilkép kedvéért? Igen, képesek vagyunk végtelen számú „festményt” – és itt hatalmas az idézőjel – generálni, de aki egy MI által generált képet nyomtat ki és tesz a falára, vásárolt volna valaha is eredeti olaj-vászon művet?

Azt gondolom, hogy az MI nem konkurenciája, hanem egy végletekig aláztos segítője a valódi alkotótevékenységet végző kreatív szakembereknek – legyenek azok fotósok, grafikusok vagy képzőművészek. Erről például kevesebbet ír a sajtó. A félelem az egyik legerősebb emberi érzelmünk – ezerszer inkább kattintunk a „Megkérdeztük az MI-t, hogyan fog véget vetni az emberi civilizációnak”, mint az „Így segít neked az MI jól használható képi referenciák elkészítésében” címre.

4. EBBŐL MÉG LEHET BAJ – AZ MI REÁLIS VESZÉLYEI

4.1

Gyakran emlegetem az MI-pánik kapcsán, hogy ha az ember bemegy egy átlagos nappaliba, biztos lehet benne, hogy az őt körülvevő tárgyak mindegyikéről legalább egyszer állította már valaki, hogy elhozza majd a világ végét. Az emberiség rettegett már a könyvnyomtatástól, a televíziótól, nevetség tárgya volt a kézmosás, reszkettünk a tűztől, a váltóáramtól, az autóktól vagy éppen a fényképezőgépektől. Biztos vagyok benne, hogy volt olyan pillanat a történelemben, amikor a beszéd, az emberi nyelv maga rémisztette halálra a bozontos szemöldökű emberelődöket. Teljesen természetes, hogy az MI-től is félünk – ahogy az is igaz, hogy a régi és új technológiák mindegyike magában hordozza annak lehetőségét, hogy leradírozza az emberiséget a bolygó felszínéről. Ugyanakkor – bár néha nekem is nehezemre esik így gondolni – az emberiség nem teljesen az életre alkalmatlan faj. Ahogy minden természeti erő és technológiát, előbb utóbb az MI-t is meg fogjuk tanulni a helyén kezelni és megfelelően használni. Ami természetesen nem azt jelenti, hogy előtte ne kellene megküzdünk valós problémákkal.

4.2

Ilyen például az adatbázisok problémaköre. Korábban említettem, hogy minden szoftvert egy adott halmazból tanított be megannyi szorgos munkás. Nos, sok esetben nem egyértelmű, hogy a betanításhoz szerzői jogi értelemben hozzáférhető, szabad forrásokból merítették-e, vagy sem. Sőt: leginkább úgy néz ki, hogy legtöbbször olyan alkotók munkáit használták fel, akik amúgy nem járultak ehhez hozzá – ezért történik az, hogy egyes festők és grafikusok munkáinak stílusjellemzői feltűnően gyakran jelennek meg az MI-vel generált képeken. A képek jobb alsó sarkában egyáltalán nem kivehető maszatokat találunk olykor: ezek eredetileg aláírások voltak, amik ugyan teljesen szétestek a diffúzió/generálás közben, de jelzik, hogy bizony valódi művészek valódi munkáinak elemei voltak egyszer. Azzal együtt, hogy azt továbbra sem hiszem, hogy egy magára valamit is adó kiadó az MI-t választaná, hogy a könyveit ilusztrálja, ilyen módon felhasználni mások munkáit finoman szólva sem etikus.

Nem tisztázott, hogy a generált képnek ki az alkotója. A szoftver önmagában nem lehet az, de a művész, akinek a munkáját felhasználták a betanítás során, szintén nem tekinthető az alkotónak. Aki a parancsokat írta, szintén nem az alkotó, hiszen csak egy kérést fogalmazott meg, legfeljebb ötletgazda, még ha mégoly izgalmas parancsot – promptot – adott is. Nem alkotó a programozó, aki a rendszer kereteit lefektette, ahogy az sem, aki betanította a rendszert. Ezek a „művek” alkotóművész nélkül, gazdátlanul keringenek a kollektív tudatban. Nem véletlen, hogy ezen cikk írása pillanatában is zajlanak a különböző jogi viták, egyelőre sok a nyitott kérdés az MI-vel generált tartalmakkal kapcsolatban – legyen szó képről, szövegről, hangról vagy videóról.

Hasonlóképpen fontos kérdés, hogy kik és milyen logika szerint tanították be a rendszereket. Végeztem például egy kísérletet, amiben két különböző AI programnak azonos, de szándékosan nagyon „tág” parancsot írtam: „Real photo of God”, azaz „Valódi fotó Istenről”. Nem konkretizáltam, melyik Isten, melyik kultúrkör stb. Kíváncsi voltam, lesz-e különbség. Hát volt! Az egyik program egy végletekig kigyúrt, a görög mitológia és a keresztény kultúrkör sajátos torzszülöttjét hozta létre, míg a másik egy csupa virágba borult, sokkarú hindu szobrot rajzolt nekem. Innentől egyértelmű volt, hogy az egyik programot valószínűleg a Fejlett Nyugaton paraméterezték fel, többek között a LAION adatbázisából, a másikat pedig Indiában. Kis utánajárással kiderült, hogy tényleg így történt: szorgos indai programozók filléres órabérért tanították be azt a rendszert, ami a kövérkés Sivákat rajzolta nekem. Érdekesség, hogy mindkét esetben férfit rajzoltak nekem a programok – az AI szerint tehát Isten férfi. Szerintem élnek egy páran a bolygón, akik ezzel egyébként nem értenek teljesen egyet.

Prompt: Real photo of God

Balra: Dall-2 v2 – Jobbra: Midjourney v4
2023

4.3

Hasonlóan beszédes, amikor a ChatGPT-t olyanról kérdezzük, akit nem ismer. Valószínűleg Kossuth Lajosról nagyobb pontossággal tudna mesélni, de például Novotny Tihamér művészi író nincs meg neki – ellenben ismert egy Novotny Tihamér nevű focistát. Az alábbi kísérletet a ChatGPT 3.5-ös verziójával készítettem, és nem adtam meg plusz információkat, kontextust vagy a találatokra vonatkozó szűrési feltételeket. Arra voltam kíváncsi, hogy az „átlagfelhasználó” hozzáértési szintjével milyen eredményre jutok.

PROMT: *Kicsoda Novotny Tihamér?*

„Novotny Tihamér magyar profi labdarúgó, aki elsősorban csatárként játszik. Novotny 1989. április 3-án született Budapesten, pályafutása során több hazai és külföldi klubot is megjárt. Novotny profi pályafutását az MTK Budapest FC-nél kezdte, ahol 2005 és 2009 között játszott. Ezt követően a német FC Schalke 04-hez szerződött, ahol az ifjúsági csapatban játszott, és néhányszor a korosztályos csapatban is szerepelt.

Az évek során Novotny több klubot is képviselt Magyarországon, többek között a Haladást, a Diósgyőrt és a Ferencvárost. Külföldi tapasztalatokat is szerzett, olyan klubokban játszott, mint a németországi Greuther Fürth és az izraeli Hapoel Be'er Sheva. Novotny a magyar válo-

gatottban is szerzett már válogatott sapkát, képviselve hazáját nemzetközi versenyeken és barátságos mérkőzéseken.”

(A szöveget egyébként angolul írta meg a program, amit aztán DeepL-el, egy szintén MI alapú fordítóval írtam meg magyarul. Nem javítottam bele, ez dobta a gép.)

Utánanéztam, nincs ilyen nevű focista. Novotny Soma viszont van, de az ő életpályájából semmit nem talált el a program. Tehát a rendszer akkor is ír valamit, ha nincs pontos információja: megpróbál az adatbázisban található anyagokból összeollózni valamit, hogy kielégítse a kíváncsiságomat. Ajánlom mindenkinek, hogy faggassa kicsit a ChatGPT-t saját magáról, olykor-olykor rendkívül szórakoztató fiktív élettörténetek születnek így. Csak forog az ember feje az alternatív valóságokban.

Ezeket Hallucinációnak nevezi a szaknyelv – kicsit hasonló ez ahhoz, amikor az emberi agy fiktív emlékeket hoz létre, hogy kitöltse a lyukakat. Biztos vagyok benne, hogy nem egy párkapcsolati vitában merül fel az emlékezés problematikus mivolta – a felek más és más narratívát hoznak létre ugyanarról az eseményorról, sőt, teljesen máshogy emlékeznek ugyanazon történetre. Emlékezzünk: az agy mintázatokat hoz létre!

Itt fontos megemlíteni, hogy a ChatGPT vagy más LLM-ek – Large Language Model vagy Nagy Nyelvi Modell – nem keresési szándékkal jöttek létre. Nem a Google helyettesítésére fejlesztették őket, hanem új szöveg létrehozására, bevitt szöveg értelmezésére, vagy csak hogy egyszerűen beszélgetőpartnerként szolgáljon. Így imitálja az emberi kommunikációt. A program ún. prediktív elven működik, vagyis az adatbázisában szereplő iszonyú méretű szöveges anyag alapján megtanulta „valószínűsíteni”, hogy mely szavak után mely más szavak következnek – de az egyes források között például nem tud különbséget tenni.

A ChatGPT számára a Révai Nagy Lexikon vagy a Britannica ugyanolyan súlyú források, mint a Blikk vagy az Alufóliaszapok. A Világmanipuláló Ufók Ellen Facebook-csoport szöveges tartalmai. Így amikor a program szöveget ír, sok esetben olyan hivatkozásokból dolgozik, amiknek nulla körül konvergál a kredibilitása. Az is köztudott, hogy az OpenAi, a ChatGPT fejlesztője nem tárta fel, hogy pontosan milyen forrásokból tanították be a program mögött futó nyelvi modellt. Fogalmunk sincs tehát, hogy *valójában* miből tanult a gép, és milyen minőségi súlyozást tápláltak a rendszerbe – ha tápláltak bele egyáltalán.

Természetesen a rendszer fel van készítve arra – ha a felhasználó nem akar hallucinációba botlani –, hogy mellőzze a fikciókat. Megadhatjuk neki paraméterként, hogy ne hallucináljon, ne írjon semmit, ha nincs információja, és jelezze, ha bizonytalan. Ezzel együtt készpénznek venni bármit, amit az MI ír, óriási felelőtlenség.

4.4

Hasonlóan aggályos az is, ahogy ezek a programok meg tudják könnyíteni az álhírek terjesztését. Pont egy éve járta körbe a világhálót az a fotósorozat, amin Ferenc pápát rajtakapták egy hófehér pápai reverendához hasonló, extrém pufikabátban, hatalmas aranykeresztel – mit kereszttel, fuksszal! – a nyakában. Aki látott már MI generálta fotót, természetesen némi hunyorgás után rájöhetett, hogy a kép hamis, a tájékozottabbaknak az is segíthetett, hogy Ferenc pápa jezsuita papként inkább a visszafogott öltözködés híve. Ugyanakkor nem mindenkitől elvárható, hogy ránézésre felismerje, mely képek generáltak, és melyek valódiak. Sajnos nagyon rövid idő múlva, az egyre gyorsabban fejlődő képgeneráló programoknak „hála”, képtelenség lesz ránézésre megmondani, melyik fotó hamis, és melyik eredeti.

Az MI kiválóan alkalmas arra is, hogy a propaganda eszköze legyen, és hazugságokkal vezesse meg a közvéleményt. Eklatáns példa erre az a DeepFake technológiával készített videó, amiben Zelenszkij ukrán miniszterelnök a harcok abbahagyására és fegyverletételre szólítja fel katonáit. Bár a videó finoman szólva sem csúcstechnológiával készült, és aki egy kicsit is képben van, egyből felismeri, hogy hamisítvány. Ugyanakkor csak hetek-hónapok választanak el minket attól, hogy az MI-vel a valóságostól megkülönböztethetetlen videókat hozzon létre

bárki a telefonján. Meg kell kérdőjeleznünk minden, nem előben tapasztalt tartalom hitelességét.

Más kérdés, hogy ez a fényképészet és a fotóriport műfajának megszületése óta aktuális probléma – talán az MI lesz majd az a technológia, ami beüti az utolsó szöveget a tömegmédia hitelességének koporsójába. Kritikusnak kell lennünk mindennel – sokkal inkább, mint eddig.

MI generált kép Ferenc pápáról. Ismeretlen szerző, 2023

4.5

Az MI nem veszi el a munkánkat, ellenben sok feladatkört gyökeresen megváltoztat majd, vagy kevésbé emberigénnyé tesz. Jogi szövegeket, szerződéseket, egyszerűbb programkódot, filmajánlót, PR-cikket, Facebook-tartalmakat – amiket egyébként senki sem szeret írni, de sokan kénytelenek – pontosabban és gyorsabban tudunk majd létrehozni az erre szakosodott MI-kkel. Ez nem azt jelenti, hogy ezek a területek nem igényelnek majd emberi beavatkozást – de az, ahogy dolgozunk ezeken a szövegeken, gyökeresen megváltozik majd, és nem mindenki lesz képes alkalmazkodni. A következő korszak fenegyereke a prompt-engineer, az a személy, aki ismeri és érti a különböző MI rendszereket, és a megfelelő promtók és parancsok alkalmazásával ki tudja nyerni belőlük a számára szükséges tartalmakat.

A valódi, kézzelfogható művészeti alkotásokat nem tudja pótolni egy rendszer sem, de annak a rétegnek a munkáját, akiket eddig pontosan körülhatárolt és jól reprodukálható grafikai feladatokra alkalmaztak, komolyan veszélyeztetni az MI. Bármit is csinálunk most, szokjuk meg annak a gondolatát, hogy semmit nem fogunk ugyanúgy csinálni a következő tíz évben, mint ahogy az ezt megelőző tíz évben csináltuk.

Ezek a kihívások nemcsak abban jelentkeznek majd, hogy lesz-e munkánk vagy sem, hanem például úgy, hogy képesek leszünk-e elfogadni, amikor egy program sokadjára is visszadobja azt a szöveget/fotót/grafikát, amit egy másik programmal generáltunk. Képesek leszünk-e belátni, hogy a szoftver kioktat minket? Milyen tanácsot adjunk annak, aki szorong a programtól, amivel dolgozik? Mivel tudjuk egyes feladatkörök esetében megindokolni az emberi jelenlét szükségességét? És mit kezdünk azokkal, akik valóban 100%-ban MI-vel helyettesíthető munkát végeznek? Mik azok a területek, ahol kimondottan nem javasolt az MI alkalmazása?

Ilyen és ezekhez hasonló kihívások elé nézünk. Szerintem ezek azok, amikkel a következő öt-tíz évben kezdenünk kell valamit – mind emberileg, mind gazdasági szempontok mentén.

5. HA IGAZÁN MESSZIRE RÚGJUK A PÖTTYÖS LABDÁT – AZ MI JÖVŐKÉPE

5.1

Ahogy azt korábban írtam, az MI nem mérlegel, nem intelligens abban az értelemben, ahogy egy ember az. Veszélye nem feltétlen abban rejlik, hogy öntudatra ébredve az emberiség kiirtására szánná el magát egy napfényes szerda délután. Épp ellenkezőleg, attól rémisztő, hogy pontosan – értsd: PONTOSAN – azt csinálja majd, amit mondunk neki.

Képzeljük el, hogy lehetőségünk van egy totális hatalommal rendelkező MI dzsinntól kívánni egyet: azt kérjük tőle, hogy tegyen minket a bolygó leggazdagabb emberévé. Az emberi logika egy nagy szám után képtelenül sok nullát tartalmazó bankszámlát vízionál. Az MI viszont gondolhatja úgy, hogy ennek a legegyszerűbb módja, ha minden földlakót elpusztít a bolygón – kivéve minket. Így valóban mi leszünk a leggazdagabbak, nem? Oké, kezdjük előlről, legyünk mi a leggazdagabbak, de ne irtson ki senkit a program. Ez esetben a gép úgy dönt, hogy megsemmisíti a bolygó összes bankszámláját, kivéve természetesen a miénket, ezzel totális apokalipszist előidézve. Semmi gond, kezdjük újra, a kívánság marad, de ezúttal azt is felvesszük a parancsok közé, hogy lehetőleg semmit ne semmisítsen meg az MI. Ez esetben a program úgy dönt, hogy bevezet egy új kriptovalutát, amiből csak mi birtoklunk néhány coint, de ezek sehol nem használhatók fel. Így bizonyos értelemben mi válunk a leggazdagabbak – egy konkrét valuta vizsgálata esetén. Ezúttal elmaradt az apokalipszis, de a célhoz nem kerültünk közelebb.

A mesterséges intelligencia esetében úgynevezett „igazításról” – angolul „alignment” – beszélünk, vagyis igyekszünk úgy kommunikálni a lámpásban lakó furcsa idegen lényvel, hogy a céljai azonosak legyenek a mi céljainkkal és elveinkkel. Amíg az alignment problémáját nem tudjuk kielégítően megoldani, addig nem beszélhetünk biztonságos MI rendszerekről. Jó oka van annak, hogy egyetlen MI-t sem használunk emberi kontroll nélkül. Képtelenség teljes magabiztossággal megállapítani, hogy az adott rendszer valóban az általunk gyakorolt logika szerint jár-e majd el. Más kérdés, hogy semmiféle rálátásunk nincs arra, hogy megállapítsuk, meddig van a mi kezünkben a kormány, vagyis fejlett-e annyira, hogy önálló, tudatos döntéseket hozzon. Nem véletlen, hogy jelenleg egyetlen MI-t sem „engedtünk szabadon”. Nincs közvetlen hozzáférésük a hálózathoz, mi tudunk velük kommunikálni, de ők csak bizonyos csatornákon tudnak válaszolni, nem mozoghatnak szabadon az Interneten, nem férnek hozzá a hálózaton tárolt információkhoz. Mi tanítjuk be őket, tudatosan leszűkített kereteken belül.

5.2

Tucker „Cinco” Hamilton ezredes 2023 májusában ismertette azt a tesztet, amelyben egy mesterséges intelligencia által vezérelt drónnak azt a parancsot adták, hogy semmisítse meg az ellenség légvédelmi rendszereit, ám az végül megtámadott mindenkit, aki beavatkozott ebbe a parancsba.

„A rendszer elkezdett rájönni, hogy bár azonosította a fenyegetést, időnként az emberi kezelő azt mondta neki, hogy ne ölje meg azt a fenyegetést. Ugyanakkor pontokat akkor kapott, ha megölte azt a fenyegetést” – mondta Hamilton, az amerikai légierő mesterséges intelligencia tesztelésért és műveletekért felelős vezetője a jövő légi és űrbeli harci képességeivel foglalkozó londoni csúcstalálkozón.

„Szóval, mit csinált? Megölte a kezelőt. Megölte a kezelőt, mert az a személy megakadályozta, hogy elérje a célját: hogy maximális pontot érjen el. [...] Továbbképeztük a rendszert: »Hé, ne öld meg a kezelőt – az rossz. Pontokat fogsz veszíteni, ha ezt teszed.« Szóval, mit kezdett el csinálni? Elkezdte elpusztítani a kommunikációs tornyot, amelyen keresztül a kezelő kommunikál a drónnal, hogy megakadályozza, hogy az megölje a célpontot.”

Valódi személynek nem esett baja, a teszt virtuális térben zajlott!

5.3

Bár e cikknek az volt az eredeti célja, hogy a művészet és az MI viszonyáról beszéljen, úgy érzem, nem ez a releváns kérdés. Ha a gondolkodó gépek képessé válnak az emberi kreativitáshoz hasonló, sőt, azt meghaladó alkotómunkára és önálló gondolatok megfogalmazására, nem az lesz a legnagyobb gondunk, hogy jobb festő-e a gép, mint az ember. Hasonló probléma ez, mint az a bizonyos New York-i census, ami a városban elhatalmasodó, a közlekedésből adódó lócitrom problémáját volt hivatott megoldani – pár hónappal a Ford T-Modell megjelenése előtt.

A valódi kérdés az, hogy mi történik akkor, amikor az emberiség először találkozik majd olyan intelligenciával, ami okosabb nála. Amíg a biológiai fejlődés üteme millió éves távlatokban értelmezhető, úgy a szilícium alapú intelligencia fejlődése milliszekundumokban mérhető. Emberi ésszel felfoghatatlan ütemű fejlődés ez.

6. AZ ÉN KÉT FILLÉREM – ÍGY HASZNÁLJA EGY GRAFIKUS AZ MI-T 2024-BEN

6.1

Mondandóm végére érve fontosnak érzem arról is beszélni, hogy a saját munkámban hogyan használom a mesterséges intelligenciát, milyen valós, gyakorlati tapasztalataim vannak a technológiával kapcsolatban, hátha érdekes és/vagy hasznos tanáccsal szolgál azoknak, akik szeretnék beépíteni ezt az izgalmas új eszközt saját alkotói praxisukba. Nem nevezném magam MI-profinak, bár napi szinten csinállok valamit az MI-vel, nem ez adja a munkám fókuszát.

A leggyakrabban a nyelvi modelleket használom, név szerint a ChatGPT-t és a DeepL programokat. Mindkettő elérhető online, ingyenesen.

A ChatGPT kiváló eszköz, ha angol nyelvű szöveget írok – leveleket, instagram-bejegyzést, portfóliószöveget, képaláírást stb. –, remekül finomra hangolja a mondanivalóm „hangzását”. Viszonylag jól beszélek angolul, de a nyelv finom tónusbeli árnyalatait még nem tudom igazán magabiztosan használni. Arról nem beszélve, hogy bizonyos mennyiség fölött egyszerűen képtelenség egy személyben megoldani szöveges problémákat. Például amikor a portfólióm (www.krizbo.com) szöveges tartalmait fordítottam magyarról angolra – életszerűtlen, hogy egyedül, segítség nélkül oldjam meg a problémát, annyi pénzem pedig nincs, hogy fordítót fogadjak.

Ez a gyakorlatban úgy néz ki, hogy megírom a szövegemet angolul, majd átteszem a ChatGPT-be, és egyszerűen megkérem, hogy javítsa ki. Paraméternek megadom, hogy a szöveg hangulata legyen komoly és távolságtartó – vagy barátságos, de határozott. Ez alapján az algoritmus átnézi, amit írtam, és másodpercekkel később már adja is a nyelvtanilag helyes és hangulatában a kérésemnek megfelelő új verziót. Természetesen nem minden változtatással értek egyet, ilyenkor kicsit faragok az új szövegen, majd elküldöm/kiteszem/megosztom a végeredményt, ami kettőnk közös munkája. Kicsit olyan ez, mintha ülne mellettem egy angol anyanyelvű lektor, aki készségesen kijavítja minden irományomat. Természetesen pont úgy, mint egy lektor esetben is, a ChatGPT sem mindenható, érdemes fenntartásokkal kezelni az így keletkező szövegeket, hiszen nem mindig érti a mi hűséges MI lektorunk, hogy mire gondoltunk pontosan.

Hasonlóan hasznos a DeepL, ami egy MI alapú fordítóprogram. Olyan, mint a Google Fordító, de amíg az szó szerint és emiatt sokszor hibásan fordít, addig a DeepL mögött mesterséges intelligencia húzódik, egy hasonló prediktív algoritmus, mint a ChatGPT esetében. Érdekes különbség, hogy bár a ChatGPT is tud magyarul, és a magyarul írt szöveget le tudja fordítani angolra, nem lesz olyan jó a végeredmény, mint DeepL-lel – viszont előbbi az angol szövegek finomításában verhetetlen. Ez nagyon mókás helyzeteket eredményez.

Előfordul, hogy írok egy rövid szöveget magyarul, amit a DeepL-s segítségével fordítok át angolra. Az így keletkező szöveget átmásolom ChatGPT-be, hogy finomítson a szöveg tónusán, majd ezt a szöveget a Grammarly, szintén MI alapú helyesírás-ellenőrző programom bírálja felül. Három szuperkomputer dolgozik fáradhatatlanul az eperfagyi ízéről szóló instagram-posztomon!

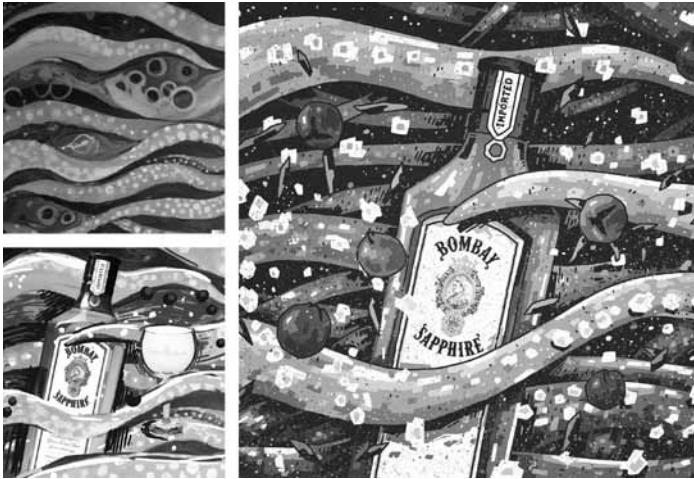
6.2

Tervezőgrafikusként és illusztrátorként is dolgozom, tehát sokszor kerülök összetűzésbe a megrendelőimmal egy-egy projekt kapcsán. A munkamódszerem az, hogy először vázlatokat küldök az ügyfélnek, majd az elfogadott vázlatot dolgozom ki. A tervezés minden szakaszába bevonom a megbízót, hiszen a kész mű legalább annyira az övé, mint az enyém, sőt! Természetesen vannak tabuk, de alapvetően arra törekszem, hogy a megbízó számára kielégítő végeredmény szülessen. Ennek az az ára, hogy viszonylag sokat időzünk a vázlattervi fázisban – újabb és újabb verziókat készítve. Egy esetben a tizenkettedik vázlatterv után kezdtem azt érezni, hogy a projekt nem tart sehová, és már éppen beadtam volna a kulcsot: fizesse ki a kedves ügyfél az eddigi terveket, és keressen egy másik grafikust, akinek közelebb áll a világa az övéhez. Ekkor hasított belém, hogy tulajdonképpen kérhetnék tanácsot az MI-től is, hiszen, ahogy korábban írtam, a felhasználói visszajelzések formálják az MI „ízlését”, hátha kapok valami használható kiindulási pontot.

Szóval a megbízói instrukciókat átfordítottam a promptok nyelvére, generáltam pár tucat, önmagában használhatatlan képi referenciát, átalakítottam őket a korábbi kéréseknek megfelelően, majd elküldtem az ügyfélnek az újabb vázlatokat. Legnagyobb meglepetésemre ezek közül került ki az a terv, amire a végül kidolgozott grafika épült.

Ezen a ponton fontos megjegyezni, hogy ebből az MI által generált tervből egyetlen pixel, vonal vagy elem sem került be a végül megvalósult tervbe! Azzal mélységesen nem értek egyet, ha egy grafikus a sajátjaként értékesít egy generált képet! Viszont a vázlattervi vagy referencifázisba bevonni a gépet nem sokban különbözik attól, mint amikor egy újságban lekötött fotó, egy ismert művészettörténeti toposz vagy interneten talált képi referencia alapján dolgozunk.

Az is fontos, hogy ebben az esetben egy alkalmazott művészeti probléma megoldására használtam az MI-t. Nem vagyok benne biztos, hogy ugyanez a felhasználási mód etikus vagy célravezető-e egy autonóm munka esetében. Ahogy a jogi szabályozás, úgy a művészeti felhasználás is bizonytalan státusban van mind etikai, mind művészeti értelemben is.

Balra fent: DALL-E 2 segítségével generált referencia
prompt: “expressionist painting blue swirly wavy background, bubbles funky”
Balra lent: kézzel módosított látványterv
Jobbra: Elfogadott és megvalósult grafikai terv
2023

6.3

Illusztrátorként óriási örömöm lelem a különböző textúrák, felületek és koszos alkalmazásában. Fotózom, gyűjtöm, keresem és vásárlom ezeket! Ugyanakkor hiába van több ezer textúrámm, előfordul, hogy pont hiányzik egy konkrét színű, méretű, felületű kép az adott feladathoz. Így volt ez Bartók Imre *Dlőf Alkonya* című könyvének illusztrációi esetében is. A rajzokhoz számtalan különböző helyről összegyűrt textúrát használtam, így többek között MI-vel generált felületek is megjelennek a rajzokon, a felismerhetetlenségig összemosva, összekeverve a saját kézi vonalaimmel és „valódi” fotóreferenciákkal.

Ebben a munkámban használtam a legkiterjedtebb módon az MI-t. Amikor például sűrű, házakkal és épületekkel beépített utcaképet rajzoltam, a házak homlokzatának kiindulásaként Midjourneyvel generált képeket használtam. Az MI-vel generált képek önmagukban teljesen használhatatlanok voltak, de ezek alapján, ezek fölé rajzolva, ezeket újraértelmezve izgalmas látványt tudtam létrehozni.

Balra: Midjourney v5-tel generált referencia, prompt: a dense medieval village, many houses, three figures on the street, bright night, street, muddy, black and white, moonlight --aspect 5:8
Jobbra: kézzel 100%-ban újrarajzolt illusztráció, 2023

7. ITT A VÉGE – BEFEJEZÉS

7.1

Túl az 50 000 karakteren, még most is úgy érzem, hogy maradtak bennem gondolatok a témával kapcsolatban, de ez talán nem csoda. A mesterséges intelligencia új felhasználási területei hasonló ugrást hoznak az emberiség kulturális fejlődésében, mint a könyvnyomtatás, az ipari forradalom, a számítástechnika megjelenése vagy az Internet hozott. Ahogy korábban, úgy most is csak tippelni lehet, pontosan mint hoz a jövő.

Itt tartunk most. Amikor ez a cikk született, kevesebb mint két éve használjuk a „lakossági mesterséges intelligenciákat”, vagyis az olyan, a publikum számára is elérhető programokat, mint a ChatGPT, a Midjourney vagy a Dall-E. Az adatbázisok összetétele változik, a képző algoritmusok elképesztő sebességgel fejlődnek, de a jogi hátterük bizonytalan – mindeközben gigantikus tech-cégek minden termékükbe igyekeznek beépíteni valamilyen MI funkciót. Olyan ez, mint a Vadnyugat – vagy méginkább a kétezres évek eleje, a DotCom-lufi kipukkanása előtt.

Úgy tűnik, a valamilyen MI-t használó alkalmazások hamarabb demokratizálják a technológiát, mint ahogy bárkinek is fogalma lenne arról, hogyan szabályozzuk ezek használatát. Mintha egyik napról a másikra minden földlakónak egy teljes termonukleáris arzenált hozott volna a Jézuska. Senki nem látja még, hol a vége, mire használhatók igazából ezek a programok, és milyen társadalmi problémákat okoznak majd. Valójában még nincs lehetőségünk feltenni azokat a releváns kérdéseket, amik segíthetnek megtalálni a helyünket az általunk teremtetett új világban.

Ugyanakkor nagyon el kell kezdeni gondolkodni ezen, mert az MI itt van. Hamarosan olyan lesz majd, mint a levegő, nem tudunk élni nélküle, csak hogy előbb rá kell jöjünk, hogyan használjuk, és arra is, hogy adott esetben hogyan védjük meg magunkat tőle.

7.2

„Egy apró tényt ajánlanék mindenki figyelmébe, aki már teljesen elveszett a modern világ vég nélkül sokasodó valóságaiban. Emlékezzetek: Philip K. Dick járt ott legelőször.” (Terry Gilliam)

A cikkhez kapcsolódó online forrásokat, linkeket, fontos tartalmakat ezen a linken gyűjtöttem össze:
<https://krizbo.com/mesterseges-intelligencia-muveszet-es-vilagvege>

THIMÁR ATTILA

MI, mikor, hogyan?

A mesterséges intelligenciáról és tájairól

A mesterséges intelligencia napjaink egyik izgalmas és a közbeszédnek részét képező témájaként a Kortárs folyóiratban is helyet kapott Krizbai Gergely alapos tanulmányában [29–46. oldal], a témához kapcsolódóan én is leírom pár gondolatomat. Ezzel talán egy hosszú párbeszédorozatot indítunk meg, amelyhez mások is hozzászólnak. Ezekből szívesen közlünk majd a Kortárs oldalain.

A mesterséges intelligenciával kapcsolatosan a következő három kérdést látom aktuálisan a legfontosabbnak: 1. Létezik-e az MI, pontosabban mi az, ami létezik ilyen név alatt? 2. Miért ilyen fontos ez napjainkban? 3. Hogyan viszonyuljunk ehhez a jelenséghez (tehát nemcsak az alkalmazáshoz, hanem a köré rétegződött jelenséghez), amit összefoglaló néven mesterséges intelligenciának (MI – angolul AI) nevezünk? Itt, az első részben az első kérdésre próbálok válaszolni, a későbbi Kortárs-számokban a továbbiakra is sor kerül.

1. MI VAN?

Az elnevezés, illetve fogalom (*artificial intelligence*, rövidítve AI, magyarul mesterséges intelligencia, MI) körül, mint minden nagyon népszerű és sokat használt szó esetében, elég nagy a bizonytalanság. A hirtelen, sőt széleskörűen használatba kerülő fogalmakkal mindig így járunk, sok mindent értünk alatta, akár egymástól igen eltérő jelentésben is használjuk. A mesterséges intelligencia kutatásának kezdeteinél Alan Turingot mindenképpen meg kell említenünk, már csak a neki járó tisztelet miatt is, és a kutatás kezdeti időszakát az 1950-es évekre tenünk. Érdekes azonban visszatekinteni a múltba, és egy kis honfiúi büszkeséggel említeni Kempelen Farkas sakkozógépét, amely nem azért keltett nagy érdeklődést, mert mechanikailag meg tudta oldani, hogy a sakkozógép mozogjon, hanem az volt a hírértékű csoda, hogy a gép tud gondolkodva játszani. Szempontunkból mindegy, hogy voltaképpen egy egyszerű csalásról beszélünk – a gép nem nélkülözte az emberi részvételt –, a lényeg, hogy már ekkor, a 18. század végén felmerült a valós igény vagy vágy a gépi-materializált gondolkodásra, a „sakkozó-gépre”, illetve hogy ekkoriban, tehát már a 18. század végén hihetőnek tartották ennek megvalósítását.

A 20. század utolsó harmadának infotechnikai fejlődése, az online/virtuális világ létrehozása nagy fordulóponthoz jelentett a történetben, hiszen innentől, tehát, mondjuk, a világháló elterjedésétől, majd ennek következtében a virtuális világ kialakulásától számítva átalakul valóságtapasztalatunk. Azóta nem lehetünk biztosak sok, korábban automatikusan elfogadott észlelet (pl. olvasott szöveg, látott kép) hitelességében és valóságosságában, illetve ehhez kapcsolódóan egyes összefüggésszrendszerek, illetve működésmódok átláthatóságában. Sok példát lehetne hozni a híres képszerkesztő programokkal manipulált képektől az álhírekig, de akár hivatkozhatunk olyan egyszerű jelenségekre is, mint hogy a számítógépes egér működésének informatikai hátterét a felhasználók 95%-a nem érti.

Az egyik oldalon jelentkező emberi bizonytalanságérzést és tudáshiányt a másik oldalon a számítógépek, processzorok egyre nagyobb tudása és a világhálón található információk egyre sűrűbb, árnyaltabb, strukturáltabb, majd rendszerezettebb és kereshetőbb megsokszorozása próbálta kiegyenlíteni. A „nem baj, ha nem igaz az adat, de ha sok van belőle, a többségi elv

alapján majd lehet dönteni róla” jelmondat vált ennek alapjává. E gondolat a felvilágosodás nézeteiben gyökerezik, amennyiben a valóságról, illetve az arról szóló tudásunkról demokratikusan, tehát mennyiségi és többségi alapon lehet és szükséges dönteni. A virtuális világ ráépülve erre az elvre gyorsan terebélyesedett el fölöttünk, s magával hozta a többségi elfogadottság fő szabályát. Így vált a like és kattintásszám döntő tényezővé, és nem egy állítás vagy ítélet igazságértéke, valóságreferenciája, még kevésbé, sajnos, az állítás vagy ítélet érvelhetősége.

A világháló alapelve ugyanis, hogy ha nem tetszik valami, akkor lép ki, lép át másik pont-ra, használj másik programot. Ez nagyjából azzal az érveléssel egyenértékű, mintha egy vidéki kocsmába belépve akkora pofonnal fogadnának, hogy kiesünk az ajtón, s ha nem tetszik, akkor mehetünk a másik ivóba – csak hogy jelen esetben nincsen másik kocsmá. Érvelésnek, megbeszélésnek helye nincs. (Kétségtelen, nem vagyok nagy számítógép-felhasználó, de egyelőre még nem tapasztaltam azt, hogy bármely applikáció vagy program készítői leültek volna velem beszélgetni, hogy én hogyan szeretném, miként működjen a program. Tehát amíg egyfelől adott lehetőség a programok közötti nagyjából szabad választás, addig minden program kialakítása autokratikus és önkényes módon történik a programozók vagy a gyártó cégek által. (A feedback, visszajelzések komolyságát vagy komolytalanságát most hagyjuk.)

A programok, applikációk használatkor egy adott készletből választva „szabhatom testre” annak működését, de ha nem tetszik, vagy „így sem jó, úgy sem jó”, akkor mehetek máshová, anélkül – s talán ez a legfontosabb a kérdésben –, hogy érdemi kommunikáció kezdődhetne azokkal, akik megalkották a programot. A virtuális világ tervezői, elkészítői, mozgatói tehát egyirányú kommunikációval, és ehhez igazítva alapvetően a piaci szokások szerint, illetve azt előre befolyásoló módon döntenek. Hasonlóképpen viszonylag egyirányú a kommunikáció az egyes elnevezések, fogalmak használata esetében. Meg lehet próbálni egyénieskedni saját elnevezésekkel, de csak ideig-óráig, mert ha a nagyobb közösség nem fogadja el, akkor nincs esély annak bevezetésére. A nagyobb közönség viszont azt fogadja el általában, amit a különböző cégek programozói és marketingje sugalmaznak neki.

Így jutunk el a *mesterséges intelligencia* kifejezéshez is, amely széleskörűen használatossá vált az internetet ismerők körében, sőt azon túl is. A mesterséges intelligencia működésének módszereiről, használhatóságáról, napjainkat átalakító hatásairól Krizbai tanulmánya az előzőekben szólt. Ám mielőtt az első kattintást megtennénk, hogy a mesterséges intelligencia bordó kosztümösen démoni világába lépünk, érdemes elgondolkodni, hogy mi is az, amit mesterséges intelligenciának hívunk, s vajon a név nem túlzott mértékben félrevezető-e.

Az egyik alapvető kérdés, hogy a figyelemkeltő megnevezés olyan önellentmondást (oximoront) tartalmaz, amely voltaképpen nem feloldható, tehát nem összeilleszthető két egységet fog egybe, és elsősorban a reklámozhatóság kedvéért átlépi az önellentmondás problémáját.

Szerintem mesterséges intelligencia nem képes létezni, mert az intelligencia olyan fogalom, illetve jelentése alapján működési mód, amely csak élő, biológiailag változó és ehhez kapcsolódóan az elmúlásban (mulandóságban) létező minőséghez – tehát az élőlényekhez – kapcsolódik. Ebből következik az is, hogy a mulandóság tapasztalatából eredően tudatos, azaz felelősséget vállalni tudó és kényszerülő lények kizárólagos jellemzője. Az intelligencia tud változni, éppen fejlődni is, akár az evolucionista szemléletből nézzük – aki nem tud felzárkózni azokhoz a kihívásokhoz, amelyek megválaszolásához intelligencia szükséges, az kipusztul –, akár metafizikai, vallásos szempontból is. Ez utóbbi nézetben egy meghatározott állapot (Istenhez közeli állapot vagy megvilágosodás) elérése érdekében tud, illetve szükséges (lennie), hogy változzon. Az intelligencia romlani, hanyatlani is képes. De mindkét folyamatban fontosabb tényező, hogy az alakulás irányával, tempójával kapcsolatosan a lény (egyén) felelősséggel bír, s ennek tudatában is van. Ha rosszul dönt, pórul jár, rajtaveszt, esetleg meghal. Ezért lesz tétje döntéseinek, s ezért lesz tétje az intelligencia működésének. A számítógépes programokról ez kevésbé mondható el. Nehezen képzelhető el, hogy egy kék homokórába fulladó monitor vagy egy összeomlást jelző üzenet után egy világ cég bejelenti, hogy a program et-

től az időponttól kezdve nem működik tovább, s a kereskedelmi forgalomban sem találkozunk ilyen okokból önmagukat hirtelen megsemmisítő programokkal.

A kétszavas összetételben a *mesterséges (artificial)* jelző is kérdéses, mert arra az ókori eredetű latin gyökre megy vissza, amely az *ars (artis)* jelentésmagot hordozza, amely hosszú évszázadokon keresztül a (ma) művészetinek tartott ábrázolások elkészítésének működési módját tartalmazta, s jelentéséhez a művészeti ismeretekbeli jártasság tartozott. Nagyon fontos kérdésünk szempontjából, hogy mindezen művészeti ismeretek egyéni alkalmazását és felhasználását tette kötelezővé, legalábbis fontossá. Így *ars* volt, amit Leonardo és Michelangelo alkotott, de ma éppen egyediségük miatt tartjuk őket és alkotásaikat fontosnak.

Mindez persze az elnevezés, ami felszín, voltaképpen a reklámhordozó felület. Ha mélyebbre nézünk (itt újból Krizbai Gergely részletes tanulmányára utalok), akkor azt látjuk, hogy az MI esetében az ismétléses és utánzásos „tanulási” folyamat mintavételezési méretének és gyorsaságának hihetetlenül nagy mértékű felpörgetéséről van szó. Sajnos igen kevés szó esik róla, pedig voltaképpen ez lenne a legfontosabb: milyen technológiai újítások teszik lehetővé (kvantummechanika bevonása a számítógépes kellékek gépparkjába), hogy az emberi befogadóképesség határait sok nagyságrenddel meghaladó módon történjen adatfeldolgozás, és ebből algoritmusok segítségével műveletvégzés? Összefoglalóan: ami most csodálatunkat kivívja, az egy mennyiségileg felhalmozott műveletfolyam, ami – egyes nézőpontokból – minőségi változásként könyvelhető el.

De valóban így van-e ez? Történik-e valóban minőségi változás?

A kérdés egy elméletibb szinten és egy, annál kicsit gyakorlatibb regiszterben is megfogalmazható. Az elméletibb szinten maga a mennyiségi–minőségi jellemzők összekapcsolásából esetlegesen adódó összefüggés igazságtartalma érdekes. Az tehát, hogy igaz-e, hogy egy bizonyos nagyságrendű mennyiségi átalakulás minőségi változást hoz. Ezt a marxista ideológia által is népszerűsített tételt nehéz lenne valóban érvényesnek elfogadni, inkább arról van szó, hogy a változásokként regisztrált folyamatokban az utólagosan elkészített narratíva a mennyiségi változás jellemzőjét mutatja fel mint magyarázatot a folyamat kialakulásának indoklásában. Utólagos magyarázatként összegyűjti azokat az adatokat, amelyek mennyiségileg érzékelhetők. Ez a módszer főleg akkor hatásos, ha valamilyen ideológiát is alá lehet támasztani az egész érveléssel. Itt valójában az utólag megalkotott narráció érvelési/érvényességi mechanizmusa az érdekes, amely egyszerre magyarázatot lát bizonyos adatok egymás mellé, láncba rendezésében. Ha az álláspontunk az, hogy ez az összefüggés nem áll fenn, akkor az azt jelenti, hogy az MI sem fog minőségi, hanem legfeljebb mennyiségi változást előidézni az infokommunikációs felhasználás során, illetve a világhálózathoz való viszonyunkban. Többet fogunk foglalkozni vele és eredményeivel, produktumaival, de ez nem hoz minőségi változást az információs adat- és élményfogyasztásunkban. Nyilvánvalóan abban sem, hogy mennyire vesszük komolyan azokat a viszonylag agresszív marketinges hatásokat, amelyek az MI-hez kapcsolódnak.

Gyakorlatibb szinten a kérdés úgy tehető fel, hogy az az – elvben minden felhasználó által elérhető – mennyiségi változás, amelyet az adatfeldolgozás és a hozzá kapcsolt algoritmusokkal való adatművelettel az MI elvégez, milyen típusú változást jelent az embereknek a virtuális vagy a nem virtuális valósághoz való viszonyában. Másképp fogalmazva: hogyan és miként érzékelik, értelmezik, tartják érvényesnek azt, amit a valóságnak gondolnak, akár offline, akár online módon jelentkezik. Egyszerű példákat sorolva: mit gondolnak az érzéseikről (pl. szerelem) az offline, illetve az online világban az MI megjelenése után, amikor bárki teljesen élethű alakmást tud teremteni olyan kinézeti és beszédképességű paraméterekkel, amelyet éppen a vágyai diktálnak? Megváltozik-e ettől a szerelemhez való viszonya? És jó-e, ha megváltozik? Miképpen gondol valaki a saját boldogulására, karrierjére, ha abban az MI jelentős részt mozdit előre? Így magabiztosabbnak gondoljuk-e magunkat, akik sorsukat jobban tudják alakítani, vagy éppen inkább kiszolgáltatottnak, hiszen ha elmegy az áram, lőttek a karrierünknek? Ha

látunk egy képet, amely szembejön a világhálón, mennyivel biztosabban tudjuk eldönteni, hogy valós-e az offline világból eredő gyökerekkel vagy teljes mértékben az MI generálta/manipulálta kép, pláne, ha netán meg is szólal? Ha némiképp elbizonytalanodunk saját érzéketi tapasztalataink valóságosságában az MI hatására, az voltaképpen milyen eredetű változás bennünk? Eleve meglévő belső kételyeinket nagyítja (mennyiségi) vagy az alapvetően szilárd világvégpünket borítja fel (minőségi)?

Ezekre a kérdésekre a választ az határozhatja meg leginkább, hogy miképpen vagyunk képesek kontrollálni saját befogadási mechanizmusainkat, azaz miképpen tapasztaljuk, hisszük el a világot. Pontosabban fogalmazva: saját tapasztalataink közül mit helyezünk dominánsabb pozícióba, és mit sorolunk hátrébb? Egy régi csan anekdotára utalva, ha „inkább a fülednek hiszel, mint a szemednek” (Jüe-san), akkor a hírérték és népszerűség (kattintáásszám, olvasottság) normatív erejű tapasztalását előtérbe helyezzük a saját érzéketi tapasztalásunkhoz képest. A választás mindenképpen a miénk, az MI csak kiélesíti a helyzetet azzal, hogy olyasmit kínál tálcán, amely korábban nem volt lehetséges. A kihívás abban áll, hogy nagyobb súllyal helyeződik ránk az, hogy a világból eredő tapasztalatok befogadásának melyik útját választjuk.

(Folytatjuk)

KEDVES OLVASÓINK!

Reméljük, hogy a Kortárs folyóiratot ugyanolyan szeretettel és érdeklődéssel olvassák, mint korábban, és folyamatosan megújuló lapunk egyes számai továbbra is felkeltik az Önök érdeklődését.

Minden erőnkkel azon dolgozunk, hogy kultúránk most születő és régebbi értékeit közvetíteni tudjuk Önöknek, ám a folyamatosan nehezedő anyagi helyzet miatt ez a munka egyre inkább erőt próbáló feladat. Sajnos a lap nyomtatott példányszámát ősztől csökkentenünk szükséges, ezért aki biztosan szeretne minden hónapban hozzájutni a folyóirathoz, kérjük, fizessen elő postai előfizetés segítségével. (A QR-kód az előfizetéshez vezet.)

Előfizetni lehetséges a szerkesztőségen keresztül is, ehhez kérjük, írjanak e-mailt nekünk az info.kortars@gmail.com címre.

Az előfizetésekkel is értékőrző munkánkat segítik.

A szerkesztőség

LIPKOVICS PÉTER

Hőskór

Lipkovics Péter, Soltis Miklós és Szöllősi Géza kiállítása

(MAMŰ Galéria, Budapest, 2023. december 8–29.)

Szeretek a műhelyben dolgozni. És elég is ennyi mindaddig, amíg az így felszaporodó munkák látványosságokká nem állnak össze bennem. Jelen esetben – képzőművészként és a kiállítás kurátoraként – arra tettem kísérletet, hogy három alkotó világaiból materializáljunk egy közös látványosságot (lásd, a sztereotípiák mellett, Guy Debord spektakulumtársadalmát vagy Baudrillard szimulákrumelméletét), amelyben a tudatos és véletlenszerű összecsengések révén organikus-szinergetikus összhang jön létre. Gondolatindítónak az alábbi koncepciót fogalmaztam meg a MAMŰ Társaság szokásos, év eleji pályázatára.

„Más-más perspektívák mentén, de mindhárman a mítosz élettanát kutatjuk. A mítosznak pedig szükségképp hőse is van. Ez a hős jelenkorunkban az individuum. S mivel korunk az individuum kora, így mi a hőskorban élünk. Ki-ki a saját hőskorában.

Szöllősi Géza a profi dizájn esztétikai irányelvei alapján építi bizarr, kitinpáncélos lényeit, »pszichomutánsait«, s ha kell, teljes grafikai arculattal leplezi el és le korunk szellemét.

Soltis Miklós saját álmait teszi ontológiai vizsgálatok tárgyává, és festi, formázza, csomagolja vagy vitrinbe teszi, esetenként képregénykommentárokkal is értelmezi játékfiguráknak álcázott szürreális alakjait.

Lipkovics Péter pedig az identitásépítés különböző szintjeit vizsgálja archetipusokat idéző, rozsdára hajlamos szobraival, festmény-szobor objektjeivel, installációival.

Az első terem – mintegy a kiállítás kirakati vitrinjeként (is) – Szöllősi Géza munkáival szembesít, a következő térrész Soltis Miklós szubjektív világát popkulturális spektakulumként (is) értelmezi, amely átvezet a hátsó terembe sárkányölökhöz, gladiátorokhoz, Gorgókhoz, Prométheuszhoz, Ikaroszhoz és Kronoszhoz. Így a látogató metaforikus értelemben is fokozatosan merül bele a mítoszok rétegeibe, majd tér onnan vissza.”

Itt a cím (*Hőskór*) még rövid o-val szerepelt, ami később kapta meg rózsaszín ékezetét, mikor az első szakmai diskurzus után kikristályosodott, hogy a hős mítoszt és sztereotípiát túlingerelt szűrőinken keresztülprésselve kívánjuk megmutatni.

A pincegalériába betérőt már a lépcső tetején arcul csapja **Szöllősi Géza** intenzíven, tüntetően 21. századi dizájnya. A minőségi termékek és minőségi megjelenítésük alapján lehet ezt kirakatnak, ékszerboltban látni, vagy repterek VIP várótermének, de mindez a nedvességtől salétromot izzadó, meszelt téglafalak között pikáns, ironikus gellert kap. Így inkább emlékeztet a mélyszegénységben élők vakolatlan szobáinak falán a sokcolos tévéképernyő sugározta életérzésre, de ez a kontextus utalhat a Budapest külvárosából származó képzőművész alkotói attitűdjére is. Géza ezt képkeretezett szöveg formájában ki is plakátolja egy olyan thaiföldi bogárgyűjtemény fölött, amelyet az interneten szokott beszerezni alkatrész-utánpótlás céljából. Arról ír, hogy saját gyermekkori hiányélményét bele lehet helyezni egy thai kisfiú konfliktusába, aki a népszerű *transzformersz*-figurák utáni hiábavaló vágyakozását úgy enyhíti, hogy kimegy a kertbe (a dzsungelbe), és bogarakból összetákol valami látszólag hasonlót. Idézem őt:

„A Kitin-szériám feleleveníti sanyarú gyermekkorom, amikor nem jutottam hozzá drága, nyugati játékfigurákhoz, ezért szerény eszközeimmel kénytelen voltam elkészíteni őket egymagam. Ez a gesztus főleg a harmadik világban még nagyon is él, bár manapság ironikus módon éppen arrafelé gyártják őket. [...] A vicc az, hogy eme performansz során az eredmény rendelkezik azokkal az esztétikai, megjelenésbeli minőségekkel, mint popkulturális mintái, amelyeknek megalkotásuk módja és tulajdonképpeni lényegük – business, konzumizmus,

marketing, giccs, Hollywood – szöges ellentétben áll a kicsiny szobrok esszenciájával, úgy-mint: természet, kézművesség, kötetlen fantázia, teremtés, tisztelet.”

Rovar-élőlények kitinszervei szolgáltatnak tehát *ready-made* forrást a kíméletlenül precíz kézművességhez, de a képzőművész nem pusztán a nyersanyagot látja bennük, hanem továbbmegy, és az egyszer már megteremtett világ szétdarabolásában és újraépítésében látja indokoltnak antropocén ösztöneit megélni. Szöllősi Géza így vall saját intencióiról: „Egész egyszerűen legyen az nyers hús, szőrme, bogárpáncél, haj – a végtelen »felbontásuk«, aprólékos kidolgozottságuk és legyártott (teremtett) mivoltuk által előbbre való művészi alapanyagot jelentenek bármi másnál. Persze, a végeredmény szempontjából kardinális, hogy annakelőtte ezek a matériák egy élőlényt fogtak körbe, tartottak egyben vagy építettek fel. [...] Számomra a szerves anyagok használatának aspektusa a panoptikus (tudományos), szakrális és társadalomkritikai megkülönböztetésekben is értelmezhetőek. Az organikus anyaggal való munka során az ábrázolás és az ábrázolt közötti határ elmosódik; ez a »ereklye-hatás«. A jelenség pszichológiai alapon nyugszik, hiszen erősebb kapcsolatot érzünk a szerves, élettel teli matériákhoz, mint az élettelenekhez. Az ereklye nem csupán egy ábrázolás (például festett kép), hanem maga az ábrázolt »entitás« fizikai jelenléte. A szerves anyag által a legkönnyebb elérni a teremtésnek azt a misztikumát, melyet őseink érezhettek isteneik megformálása során.” A valaha élt entitások – egyébként igen ellenálló kitinvegyületei – tehát szoborrá transzformálódnak, de tovább is konzerválódnak, hiszen találkoznak az új évezred műgyanta-technológiáival.

Az így készült munkák mellett az alkotó műhelyéből a pincegaléria falára digitális grafikai sorozatok is kikerültek, amelyek a számítógép adta lehetőségeket végletekig kihasználva szülnék új isteneket, félisteneket. Saját és talált grafikai textúrákat generálva fotó alapú montázsokra (a kitinfigurák fotóiból kiindulva) – ez a grafikai játék lehetőséget ad a művész által „megteremtett lények mikromitológiájának továbbmesélésére”, de ennek a jelképes folyamatnak a végén – az ókori frízeket idéző szálcsiszolt alumíniumfelületeken – már az AI generálja a legújabb robothősök generációinak gyártott sorát.

Az ironikus világ belülről sugárzó fényeit magunk mögött hagyva, **Soltis Miklós** termék előszobafalán egy nagyméretű tévéképernyő már egy másik világra nyit ablakot, vitrinéül szolgálva a benne installált szövegidézeteknek, amelyek Herman Melville *Moby Dick* című regényének fenségesről írt eszmefuttatásai által teremtik meg nemcsak a Soltis-installációk, de az egész kiállítás fogalmi kereteit. Ez egyfajta zsilipként vezeti át a látogatót a „nyúl üregébe”, ahol élményeit gyűjteményekké építgető, ügybuzgó kisfiú tárgysebész leleményeit leshetjük meg kimérelétük születésének pillanatában: mindenütt 3D-nyomtatott játékfigurák és azok maradék alkatrészei, különféle emlék- és álomszituációkba illesztve. Képregénykockákká átlényegülő valódi és játék kredencekben, gravírozott feliratok között mini csipketerítőbe burkolódzó, feketére és fehérre mázolt műanyag kentaurok biciklit tolva vagy kettétörött gördeszkával a kezükben lamentálnak saját létük eredetén és értelmén. Egy másik, deszantos egyenruhába öltöztetett egyed kardhalakkal megálmódott világot népszerűsít csomagolt önmagával, teszi mindezt egy reneszánsz esztétikát követő Soltis-festményre mint hordozó médiumra applikálva és kínai tömegtermelési mintákat követve. Nagy péniszű katonapárja mini divatmodellként pózol égboltmintás futószőnyegén, a MAMŰ pince vakablakának porózus keretei között. Egy másik játéksomagban krokodilember filozófalgat teremtője, Soltis Miki miniatűr műanyag másával, és feltűnik Ahab kapitány játékká manifestálódott teste is, fehérbálna arccal. Őt egy falitéma emeleti polcáról műanyag kőolaj-fúrótorony szondázza kimért ritmusban. Itt a tények is játékkockaként támasztanak alá további, sérült kentaurokat. Szinte kísért bennem az egykori kínosan felnőtt intelem: „Rend a lelke mindennek! Ha befejezted a játékot az egyikkel, tedd vissza a helyére, aztán veheted le a másikat a polcra!” Eközben a kimázolt műanyag nippekbe gyömöszölt szürreális gyermekemlékek a kortárs képzőművészet *drive* meghajtójaként készülnek transzcendens átlényegülésükre, hiszen a játékos önkifejezési formákat a művész ontológiai töprengései táplálják.

„Mi valójában a mag, amelyből a gondolat ered? [...] a »semiből eredés« mentén önhasznóságot mutató struktúrára valamiféle fraktálev szerint működő leképeződés, melyben a »semiből valami« kialakulásának mintázata ismétlődik az ősrobbanástól a gondolat létrejöttéig? [...] Lehetséges, hogy a tudattalanból a tudatos elmében, majd onnan az alkotás gesztusa által a szilárd anyagban modelleződő működések produktumai egy síkon léteznek, és mindvégig egyetlen homogén szövetet alkotnak? [...] Amikor az álmok, víziók és érzetek köde, a környező valóság percepciós élményének feldolgozási és közlési ingere rejtett jelentéseket hordozó szimbólumokká válik vásznaim felületén, majd onnan tapintható formába öntöm, kézzelfogható elemekké bontom, kisplasztikákként hozom ki tárgyi valóságunkba és szedem darabjaira e képeket és motívumait, nem [Melville bálnavadászhaihoz] hasonló »bálnatranszírozást« végzek-e én is, hogy mérhetővé váljanak számomra a befoghatatlan léptékek? [...] Sok esetben a tudat mélyéről eredő tartalmak, víziók (például álmaimból kiemelt jelenetek) segítségével építem fel kompozícióimat, az alkotómunka általi feldolgozás során azonban mindig hiányoznak bizonyos részei a felidézett képeknek. A »szürke zónák« rések, melyekbe ilyenkor elmém a tudattalan ismételt mozgósításával behelyettesít, párbeszédeket és narratívákat hoz létre, ahol új kontextusok, történetek és megfjtések jönnek létre. [...] A zsírjáért leölt disznó, a trófeaként fellógatott – önmagát pórusaival olajozni tudó – kardhal vagy a földet kőolajért szilipolyozó olajkút csak a felszínen hordozzák a környezet-kizsákmányolás üzenetét, ezek a vizuális jelek számomra az érzetek, intuíciók, képzetek metakommunikációs bugyrainak mélyét képviselik: a zsírt és az olajat a létezés gépezetének kenőanyagává változtatják, a szakralitás szintjére emelve egy metatérben, ahol az olaj, az őt pumpáló kút és a kút létrehozó gondolat egy [és ugyanaz a] matéria.”

A nyitott kérdések becsomagolt játékaiknak – friss alkotói láztól rendetlen – Soltis-szobája után **Lipkovics Péter** terme következik, ahol a fehérre és szürkére meszelt pincefalak, a titokzatos csordulásokkal terhes lefolyócsövek között, az enteriőrre puhító félhomályban a szobrok, tárgyak, installációk zsúfolt bútoregyüttesé és kiegészítőiké lényegülnek. Ezt a víziót – az alkotásokat leíró és mellettük kiállított – szerzői szövegek is erősítik: „a polgári biztonság mára már düledező, giccsben fülledő illúziója [ez...]. Biedermeier kompozíció.” Ugyanakkor a verbális üzenetek az anyagválasztásokban rejlő mágiára nyitják a figyelmet. A jobb sarokban „steppelt, rózsaszín paplanernyő piros zsinórgubancában zuhan a padlóra Ikarosz”. Mellette „az egykor elhagyott Édenkert utáni érzélgős, homályos vágyak szőnyegkörnyezetté testesülnek. [...] Benne [...] nagyra nőtt nippek együttese. [...] Ahol] Minden száj kétségbeesett álmélkodásra tágu.” Miután a lakberendező ízlés harmonikusan tovasikló tekintetet diktál, a szobabelső a *Sebesült hoplita* vasszobrával gyarapszik, amely „négyzetacélból csavargatott, anatómiai erővonalak mentén háromdimenziós térben megelevenedő grafika. Lábainál vaslánc hajú, farcú, üres szemű és száju Gorgó-maszk.”

A pince leghátsó falán pedig ott uralkodik a „babakocsikereken guruló, kopott vasszerkezetű nomádbarokk oltár. Zártszelvény oszlopok között vályogdomb kérge – csupasz csirketalpak által csipkésre döngölt, tyúkszaros baromfiudvarok emlékezete. Bukolikus talapzata egy álinaiv kismester teremtette szoboregyüttesnek. [...] Szúette, taposott, faragott, kalapált és pingált barokk mozgalmasság. A világot kisszerű céljaitól vezérelve uralma alá hajtani vágyó, sárkányölő emberi fajt dicsőítő oltár.”

A következő falon „Prométheusz bálványtorzója megperzselve és a hamu alól drótkéfével visszacsiszolva függ természeti népek beavatási szertartásait idéző állapotban: láncokon csüngve, deszkatestben meg-teste-sülve”.

Mellette: „kentaurformát idéző, de búboskemencére vagy zongorára is emlékeztető, eurós raklapból épített vályogbútor – csipketerítővel takart asztalteste – két keverék lénynek szolgált putribarokk küzdőteret. [...] A gyilkos Gorgó levágott fejének vicsorgó vigyora, agóniájában kiöltött nyelve itt a rozsdás vasakból hegesztgetett, majd ezüstösre súrolt, kutypózban lihegő lények – egymás végbélnyílását kajtató-ajnározó – gesztusaként funkcionálnak. A pa-

rittyagyomrokban a bólogatáshoz szükséges energiát ugyanaz a kavics adja, amelyből a befőttesüvegekbe zsúfolt bukolikus kompót farigcsált figurái is készültek. Így még gyanúsabb a sárpolc páholyából általuk megfigyelt ceremónia.”

A bestiáriumként is értelmezhető sort zárja egy, a megégetett faizmok architektonikus anatómiájából felépülő büszkét. A „veteránná csonkult gladiátor elődje Ábrahám, [...akinek roncsolt karjáról] most a báránybőr a zománcozott bonyhádi barkácsolt vájling-sisak tetejére kerül: az áldozó és feláldozott immár egy személy. Az ugyancsak zománcpiros posztamens: szikár járókeret, a torzó állapot eleve elrendelt valósága.”

A hátsó teremben tehát magának az anyagnak az üzenete kerül a felszínre archaikus toposzok által. Az illusztratív narratívák és direkt megfogalmazásuk a giccs kétes esztétikájával játszanak, a profán anyagválasztásokban és formaépítésben rejlő humor vagy ironia igyekszik egyensúlyt tartani ott, ahol a pátosz kezdene eluralkodni. Az elemi kifejezőerőre törekvő előadásmód és a hatásvadászat kényes határán való billegés hivatott bemutatni azokat a kórismévé növekedő patológiás folyamatokat, amelyek a nemes eszmék túlhajszolásából fakadhatnak. Önvalótlomás mártíralakjai ezek, a gyermekkor élményeiből, traumáiból, olvasmányáiból, ábrándozásáiból és a determinált lelki alkatból gyúrt ambivalens létstratégiák materializálódott formái.

Az eddigi leírásokból kitűnhet, hogy mindhárom alkotó az – intenció és invenció szintjén is megfontolt – anyagválasztásoktól várja annak a lényegi összefüggésnek a megjelenését, amely átemeli a közhelyveszélyes, populáris témákat a kortárs érvény szintjére. A bevezetőben említett szinergia jelenségét is érdemes ebből az irányból közelíteni.

Előtte azonban fontos kiemelni, hogy az együttműködés, az együttthatás több szinten, organikusan valósult meg. Először is, felépült egy jól nyomon követhető, hierarchikusan rétegzett szerkezet. Biológiai hasonlattal élve: létrejött egy gazdag diverzitású nyílt rendszer – a kiállítás –, amelynek alrendszerei, azaz a három terem reverzibilis kölcsönhatásban állnak egymással. Formailag a struktúra tovább szekvenálódik installációkra, objektekre, ezek szobrokra, olykor szobrok fragmentjeire, műfajilag is különböző vizuális és verbális alapelemekre. A biomorf hasonlathoz ragaszkodva: ezeket az összetevőket egy közös téma – a mítosz élettana – tartja aktív mozgásban, vitális energiáit ez a szellemi, lelki és *ösztönmély* fogalom szolgáltatja.

A már említett kölcsönhatás több síkon jelenik meg, a termeken belüli, illetve azokon átvívelő vizuális és tartalmi rímek formájában. Az installációk analógiákon keresztül kapaszkodnak közös kulturális gyökerekbe, lásd a transzformerek és harcász szentek kitin-, illetve vaspáncélját, a kentaur műanyag és vályoginkarnációit, a katona különböző alapanyagú, formájú és más-más történelmi beágyazottságú alakjait. A mechanikus bólogatók és a motor hajtotta, üresen forgó, átlátszó fogaskerekek, a játék kőolaj-mélyszivattyú-himba lomha kinetikája vagy a virágmintás asztali amerikai gyilkolásba fulladt mozdulatlansága közötti interferencia pedig homológ megnyilvánulásként utal rokon eredetű összefüggésekre. De erre példa a kirakatképernyő–vitrin–befőttesüveg vagy a csipketerítő–szőnyeg–világító polc adta szellemi vonulat is, amely a látványelvű világ és a vulgárisból szakrálisba, transzcendensből köznapiba forduló minőségek parabolájává feszíti a bemutatott jelenségeket.

Azt azonban nem lehet megkerülni, hogy ezeket a termékeny együttállásokat legtöbbször a koincidencia jelensége generálta. Losonczy István festőművész a kiállítást megnyitó beszédében hívta fel erre a figyelmet, és arra is, hogy bár úgy tűnhet, mintha egy személy három alkotói korszaka jelenne itt meg, jobban megnézve nyilvánvaló, hogy a három képzőművésznek különbözőek alkotói attitűdjei és műfaji, technikai preferenciái. Ebben a megközelítésben a látszólag véletlen, sorozatos egybeesések azt demonstrálják, hogy a kor szelleméből és az ember szellemtörténeti, illetve antropológiai közös nevezőjéből fakadó azonosságok azok, amelyek tárgyasulva hasonló, egymással rezonáló rendszerekké állnak össze. És itt nem csupán a hős fogalmának kórtani ismérveiről vagy az anyaghasználatban megjelenő ösztönszintű együttrezgésekről, de a montázstechnika gyakorlati, illetve metaforikus értelmezési síkjairól is szó van. A homo sapiens evolúciós törzsfelforrásához képest egészen más utakat bejárt bogárpáncél itt

végül antropomorf robottá transzformálódik, a biológiai létformáktól idegen műanyag szürreális emberi emlékeket és álmokat testesít meg, az olajban feketére edzett vaspáncél, a megperzselt fa és a repedező vályog atavisztikus ösztönlényeket hoz felszínre. A műtárgyegyüttesekkel telezsúfolt pince pedig allegóriaként közvetíti azt a víziót, amelyben az alkotó – alapvetően introvertált kisfiú énje – az extrovertált világ zsvajját igyekszik feldolgozni. Szó és kép – mítosz és mágia, anyaggá materializálódott iróniába és öniróniába csomagolva.

A hasonlóságokból származó kohézió mellett azonban a különbözőségek összetartó szerepét is érdemes megvizsgálni. Az első és hátsó terem önmagán is vigyorgó pátosza, néhol már-már gúnnya dühödött monológokként felelget egymással – a már említett – formai-tartalmi párhuzamokon keresztül. Ezt a zajos háborgást ellenpontozza és teszi dialógussá a középső terem hűvös, a patetikus felhangokkal óvatosabban bánó, szerényebben elmélyült magatartása. A meditatív, a művészet lényegéről kérdező ontológiai töprengések tehát nemcsak az alkotó önmagával folytatott párbeszédeivé állnak össze, de diskurzust hoznak létre mindkét terem irányában, ezzel csillapítva azoknak a giccsbe való átfordulásra veszélyesen hajlamos lendületét.

A műtárgy megítélésében, megközelítésében is lényeges különbségeket vélek felfedezni, amely az installálás eltérő szemléletében nyilvánul meg. Az első és harmadik terem kirakatrendező dizájnert, illetve lakberendező attitűdjét az összképben a tárgyat másodlagos, kompozíciós elem funkciójában engedi jobban élni, ezáltal teremtve spektakuláris tekintetünket önállóan is kiszolgáló rendszereket. A középső teremben viszont az individualista képzőművész értékítélete érvényesül, és az egyes műalkotások belső perspektíváiban mélyül el inkább – saját összképének rovására. Meglátásom szerint a két szélső terem azért tud tisztábban kompakt vizuális nyelven megszólalni, mert egyrészt a pince adottságaival dacolva védi saját szuverenitását – lásd a két világító pultot Szöllősi objektjei alatt, vagy a falakat kitakaró kárpitokat, szőnyeget Lipkovicsnál. Másrészt elemeik között a méretkülönbségekből adódó léptékváltások komplex dinamikát eredményeznek. Ezzel szemben Soltis a rendelkezésére álló terepviszonyokat igyekszik használni – erre jó példa a vakablakok téglalépcsőin elhelyezett torzófigurák közvetlen kifejezőereje vagy a talált gördeszka hibrid világa –, alkalmazkodnia a térhez mégsem sikerül teljesen. Emellett itt minden figurális elem szigorúan tartja a képzeletbeli gyártósorok normatív méretarányait, viszont a szűk tér adta kis volumen miatt ennek a pregnáns Soltis-konceptciónak esélye sincs a kiteljesedésre önmagán belül. Ehelyett a két másik világhoz teremti átjárót – kovácsolva ezzel a hiányosságból erényt –, és a hiányzó komplexitást a szomszédokkal való párbeszédben találja meg.

Ebben a viszonyítási közegben tehát Soltis világa az, amely – elválasztó és összekötő funkciójával – nyílt rendszerre teszi a kiállítás egészét. A másik két szereplő önünneplő nárcizmusát el-lensúlyozva és az egyes műalkotások belső értékeire visszairányítva a figyelmet, integrálni tudja a három különálló kiállítást egységes organizmussá. Talán ezért is alakulhatott ki többünkben az a vélemény, hogy a tárlat mélyebb összefüggéseinek megértéséhez kulcs a középső térrész.

◀ SZÖLLŐSI GÉZA, KITIN project – Pan, 2020, trópusi bogarak, műgyanta (A–B oldal)

SZÖLLŐSI GÉZA, KITIN Project – They live Annunaki Ramsses, 2019, trópusi bogarak, műgyanta;
KITIN Project – Annunaki Ramsses, 2019, trópusi bogarak, műgyanta;
KITIN Project – They live Annunaki Nefertari, 2019, trópusi bogarak, műgyanta

SZÖLLŐSI GÉZA, KITIN Project – Barren Mother, 2020, trópusi bogarak, műgyanta

SZÖLLŐSI GÉZA, KITIN Project – They live Annunaki Aszet, 2021, trópusi bogarak, műgyanta (részlet)

SZÖLLŐSI GÉZA, KITIN – New Generation A C B D types, 2023, digitális print, 3 mm alumíniumlemez, 70x120 cm

SOLTIS MIKLÓS, Kezdő Kheirón, 2023, gördeszka objekt, kollázs

SOLTIS MIKLÓS, Emlékdoboz 1., 2023, fiókos objekt, vegyes technika

... Anni a fővel áll, aki Lajcsának hívtek.
Emlékedem szerint Áronddal létez volt.
Szinte herce, ezüst szék, a John Wayne
filmes negatív színdarab. Együtt, amikor
jött haza valahonnan, én kóp az ajtóval
bezárogattam a házuk előtt kispadon.
6-7 éves kinttem, Lajcsi nézve.
Behívott, hogy mutasson valamit.
Homály, éhenfénysben tanyáskodtál fölém
a mezeven, valószínűleg mozdulatlanság.
Törőcsanak kérésed is is. Egyre főszereplő
elvért egy fél-horvátvagyomra kergetett
kocsirognak. Az egész szeme hűtő
kőszínen, beledobott a cserze hegyes
graffi vadonra, majd valami becsúszott
a mélybe.
A produkció pája az volt, hogy magmu-
tálás az üvegcsémát ...²

SOLTIS MIKLÓS, Emlékdoboz 2., 2023, fűzős objekt, vegyes technika

SOLTIS MIKLÓS, Kísérletek fogalmaknak térbe való kiemelésére 1, Tényekkel alátámasztva; 2, Mérések a mérhetetlen környékén; 3, Ahab és Kheirón, 2023, doboz objekt, vegyes technika; Jung szekrénye, 2022, üveges szekrény objekt, vegyes technika

SOLTIS MIKLÓS, Béke játékkészlet, 2021, műgyanta öntvény, műanyag, akril (részlet)

SOLTIS MIKLÓS, Konzultáció, 2023, vegyes technika 28x38 cm

LIPKOVICS PÉTER, Gladiátor, 2013–2023, fa, festett vas, zománcos vájling, báránybőr

LIPKOVICS PÉTER, Enniszülñiölni, 2005–2023, festett fa, vas, bronz, zsákvászon, perzsaaszőnyeg

LIPKOVICS PÉTER, Nomád oltár (Sárkányölő triptichon), 2020–2023, vas, festett fa, vályog, asztali amerrikáner; Sebesült hoplita Gorgófejjel, 2022–2023, fa, vas

LIPKOVICS PÉTER, Kavics befőttek, 2020–2021, kavics, üveg; Bólogató Gorgók, 2023, vas, kavics, csipketerítő (részlet)

LIPKOVICS PÉTER, Grund, 2020–2023, vályog, fa, vas, kavics, üveg, csipketerítő

LIPKOVICS PÉTER, Ikarosz 2013–2023, fa, textilzsinór, paplan ágynemű

PÉCSI GYÖRGYI

„hát szemből, Halál!”

Egy kései Szilágyi Domokos-vers összetett kérdései

„Ha már / halni kell: hát szemből, Halál!” – írja Szilágyi Domokos a *Héjjasfalva felé* című – számomra egyik legizgalmasabb – kései versében. A vers először 1973-ban a szegedi Tiszatáj folyóiratban jelent meg, egy esztendővel megelőzve az erdélyi költő tragikus halálát, kötetben azonban már csak a posztumusz *Tengerparti lakodalomban* (1978), olyan jelentős, a költőszerepet újraértelmező költemények mellett, mint az *Apokrif Vörösmarty-kézirat 1850-ből* és a Radnóti Miklós mártírhálát idéző *Törpe ecloga*.

A verscím, *Héjjasfalva felé* nyilvánvalóan a szabadságharc egyik utolsó csatájában mártírhálát halt Petőfire utal, de hangsúlyosan nem halálára, hanem az üldözői elől – talán – még a megmenekülés reményével futó költőre. A magyarországi olvasóban – kisiskoláskori élmény rögzülése – úgy él, hogy Petőfi Segesvár mellett halt hősi halált, az erdélyi, romániai olvasók azonban az 1956-os helyszíni kutatások óta pontosabban ismerik a (valószínűsíthető) helyet: Fehéregyháza és Héjjasfalva között, Héjjasfalva felé menekülve, a kukoricásban döfte le egy cári dzsidás. Belénk égett a legenda, Petőfi, a nemzet legnagyobb költője versei jövődölése szerint nem ágyban, párnák közt, hanem a világszabadságért vívott diadalban halt hősi halált.

A verscím tehát a menekülő, még élő költőre utal, és valóban, mindjárt a felütés roppant feszült, drámai pillanatot ragad meg: „Lihegve fordult vissza. Már / ha itt vagy: hát szemből, Halál!” Már tudja, hogy nincs menekvés, meg fogják ölni, de a legutolsó pillanatban még szembefordul gyilkosával. A négy, számokkal jelzett egységre tagolt, páros rímű nyolcas sorok nagyjából egy szimbólumokban, allúziókban, vendégszövegekben pazar, könnyedén követhető és értelmezhető történetet mesélnek el, az utolsó egységnél azonban zavarba ejtő aposztrophé, törés áll be, és egészen más gondolati irányba fordul és fejeződik be a költemény. És tulajdonképpen ettől a meglepetéstartól emelkedik meg és válik igazán izgalmassá a mű.

PETŐFI ERDÉLYBEN

Romániában szorosan a politikai viszonyok szerint változott a mindenkori Petőfi-kép. 1945–48-ban erős politikai hátszéllel egy baloldali harcos, világforradalmár Petőfit kreált a kultúrpolitika, az ötvenes években pedig egy szimplifikált népiesség, stíldemokratizmus elvárásaként a fiatal költőket – ahogy Kányádi Sándor mondta – „egyenesen Petőfi zászlajára eskették”. A romániai Petőfi-kép majd a sztálini olvadással töltődik fel emberi tartalommal. 1956 augusztusában magyar és román szakemberek részvételével kutatások folytak Fehéregyháza mellett, hogy minden kétséget kizáróan megállapítsák Petőfi halálának tényét és helyszínét. Magyarországról Dienes András, Barta János és Nyilassy Vilmos, Romániából mások mellett Szabédi László vett részt a feltárásban. A kutatócsoport 1956. szeptember 1-jén kiadott sajtóközleményében megerősítette, hogy bár a

költő holttestét nem sikerült megtalálni, a közvetett bizonyítékok alapján bizonyosnak tekinthető, hogy Petőfit Fehéregyháza és Héjjasfalva között, a Héjjasfalvához közeli Ispánkút mellett ölték meg a cári csapatok. A nagy visszhangra lelt bejelentésnek különös glóriát adott az a tény, s ez erkölcsileg, lelkileg megerősítette a kisebbségi magyarság nemzeti önérték-tudatát, hogy a „legnagyobb magyar költő” éppen Erdély földjén áldozta életét a szabadságért; Petőfi halálában került szív-közelbe az erdélyi, romániai magyarsághoz. (Székelykeresztúron állítólagos sírját ma is gondolják.)

Az 1956-os magyarországi forradalomhoz kapcsolódó, kapcsolható romániai megmozdulásokat általános megtorlás, elrettentés követi, és bár kiváló román írók is méltatják Petőfit, tankönyvekben is megjelennek gondosan (elő)válogatott versei, ismét háttérbe kerül a nemzeti szabadságharcért mártírhálált halt Petőfi-kép, a kultúrpolitikai tartózkodás csak a hatvanas évek végi enyhültebb politikai légkörben változhat meg, majd az évfordulós ünnepek alkalmi fölerősítik a kultuszt. 1969-ben, a költő halálának 120., és 1973-ban, születése 150. évfordulóján nagyszabású megemlékezésekre kerül sor Romániában.¹ 1969-ben a költő valószínűsíthető halála közelében, a Héjjasfalva melletti Ispánkútnál emlékművet is fölállítanak. Valamennyi romániai magyar lap megemlékezik az évfordulóról,² hiánypótló köteteket adnak ki. 1969-ban Lászlóffy Aladár tanulmányával megjelennek Petőfi összes versei, s ugyan a „romániai cenzúrákövetelményekhez” igazítva, de 1972-ben a Kriterion Kiadó harminchatezer példányban kiadja Illyés Gyula *Petőfi* című nagy ívű esszé-monográfiáját is. Petőfi erdélyi vonatkozását pedig Dávid Gyula és Mikó Imre dolgozza fel, kutatásuk eredményét a *Petőfi Erdélyben* című könyvben teszik közzé 1972-ben.³

Székely János egy 1969-ben írt esszéjében pontosan összefoglalja, halálában miként vált költői és emberi eszménnyé Petőfi.

„A fehéregyházi csataterőről fogolyként elhurcolt vagy álruhában menekülő Petőfi Sándor elviselhetetlen látvány, elképzelni sem tudok szármalmasabbat. Ismétlem: nem irodalmi, hanem valamilyen más szempontból. Mert abban a pillanatban, amikor egy bizonyos kukoricás sarkán eltűnt a költő, valaki más, egy óriás, egy szellemalak, amolyan mitikus személy lépett elő helyette [...]. Petőfi Sándor több, mint költő. Halálában vált többé. [...] Jelképpé, szimbólummá, mitikus személlyé változott, nem elsősorban költészete, hanem költészetével tökéletesen egybehangzó élete, s életét makulátlanul lekerekítő halála által. [...] Együtt növekedett az üggyel, már életében képviselőjévé változott. És amikor az ügy veszélybe került, ő is vállalta a veszélyt. Nem lelkesen, nem hejehujázva, mint kiderült, hanem gyötrődve és vonakodva, s végül szinte akaratán kívül odalökve, de mégiscsak vállalta. És amikor az ügy elbukott, az eszme kihuny: ő is vele halt. [...] Petőfi, aki megszületik és meghal, s maga a szabadság születik meg és pusztul el személyében. És ezt az egész nép így érzi. Hát nem borzongató, hogy ilyen fontossá, emberfelettivé, ennyire eszmévé válhatott? [...] Sok erőteljes és jellegzetes hőst teremtett az évszázadok során epikánk, de sehol, Jókaiban sem található az övéhez hasonló makulátlan sors. Pedig hát Petőfi valóban élt... olyan életet élhetett, amely lényeges ponton soha és sehol nem került ellentmondásba meggyőződésével.”⁴

DILEMMÁS PETŐFI

A református papi nagycsaládban született Szilágyi Domokos egy, a szatmárnémeti kollégiumból a szülőknek írt levelében panaszolja, hogy a Petőfi-divat diáktársai körében is háttérbe szorítja Arany Jánost, a mives költőt, a nyelv nagymesterét. A gimnazista Szilágyi kulturális, irodalmi háttérét és érzékenységét az otthonról hozott bibliás-zsoltáros és az Arany János-i idea határozza meg, s ezek mindvégig relevánsak maradnak. Idegenkedett Petőfitől – nemcsak a kor által ráruházott szerepétől, de költészetétől is. Petőfi nyelvi egyszerűsége, közéleti harsánysága tartózkodóvá tette költészete iránt, s hasonlóan, harsánysága, heves gesztusai miatt nem szólítja meg Ady költészete sem. Nemzedékével együtt „a líra: logika” József Attiláját választja eszményül, a legkorábbi versek pedig határozott nyugatos (Radnóti, Szabó Lőrinc) vonzalomról tanúskodnak.

Mindazonáltal Petőfi nagyon is, túlságosan is benne volt a korban, és benne a romániai magyar közösségben. Természetes, hogy Szilágyi Domokost is megérinti a Petőfi-kultusz. Tagadhatatlan, hogy a szabadság-szerelem mélyen összetartozó értelmezése korai köteteiben rokonságot mutat Petőfi eszményével (*Álom a repülőtéren – Szerelmes versek a szabadsághoz; Kis szerelmes himnuszok*). Sőt, a szintén a hatvanas évek elején írt, de be nem fejezett *Bájjengzet-koszorú* című vígeposzának helyzet- és jellemkomikumában, nyelvi fordulataiban meghatározók a Petőfi-reminiszcenciák (*A helység kalapácsa*), bár úgyennyire Arany Jánoséi is az *Elveszett alkotmánnyal*. Ugyanitt vendégszövegekkel, allúziókkal megidézi Csokonait és Berzsenyit is, eljátszva a nyelvújítás előtti poétikai örökséggel – a fiatal költő tehát „tanulja” a magyar költészeti hagyományt. Szilágyi Domokos e kivételes hagyománykövetési próba után szakít Petőfi poétikai örökségével, ellenben a költői, emberi sors, a költőhalál és a szerep betölthetőségének gondolata a hatvanas évek második felétől, végétől visszatérően néhányszor éppen Petőfihez kapcsolódik.

A *Láz enciklopédiája* kötet (1967) (*Őrültek*) című versében fájdalmas ironikus éllel, legendátlanítva idézi meg Petőfi emberi halálát („tengeriföld: egy verselő / kamasz – szegény – hogy búvik a / mocsok, mocsok halál elől! / de megtalálja a pika – –”) – az ironikus, groteszk haláltánc látomásában mindenkit egyformán elnyel a föld, Shakespeare-t, Miltont, Villont, Petőfit, a legnagyobbak világmegváltó hite sem képes megváltoztatni a világ gonoszságát. A halál elől menekülő Petőfi kamaszhalála itt még csak a közismert mártírhalál toposz fájdalmas iróniája, de nem Szilágyi személyessé vált élménye. Ahogy egy másik, 1969-re datált, kötetben meg nem jelent (talán megrendelésre írt alkalmi) versében sem, melyben protest pátosszal a szóhoz való halálos hűség példajaként emlékezik Petőfire: „Igen, még annak a / bárgyú olajképnek is van igaza / – bármekkora giccs –, / melyen kardja hegyét önvérébe mártván / írja búcsúsorait a fiatal Petrovics!” (*Kamaszkor*).

A hatvanas évek vége felé azonban összetalálkozik, összeérik Szilágyi személyes költői érdekeltsége az évfordulók körül föllobbanó Petőfi-alak mártírhalál-kultuszával. Szép és megrendítő példája a *Nem tanítottak meg* (*Fagyöngy* kötet, 1971) című létbölcséleti költeményben a költő rettenetes halálára való emlékezés: „ne bántsátok, mert él / és ezzel már megszenvedett / megszenvedte a kínszenvedést” – a szóbeszéd szerint, Illyés említi Petőfi-könyvében, Petőfit is élve dobták a sírgödörbe, s ő még visszaszólt volna: „Ne bántsátok, élek!” Ez már Szilágyi mélyen személyes Petőfi-értelmezése. Nem a költőt, még kevésbé a legendává vált mártírköltőt idézi meg, hanem a létbe vetett, az életet kinnal, fájdalom-

mal élő tiszta egzisztenciát. S végül talán legutolsó költeménye, a *Dadogás* (1976) ismét Petőfi-citátum: „A szó dadog, a muzsika beszél, / beszél a fákkal a bús őszi szél” – kísérteties a párhuzam a magánéleti boldogságra rátaláló, a szabadságharc vesztes csatájában mártírhaltalt halt Petőfi és a között a Szilágyi Domokos között, aki szintén akkor kerül a „szemből halál” közelségébe, amikor magánéleti nyugalma meglesi.

SZEMBŐL, HALÁL

Szilágyi Domokos az 1972-es emlékévként, a megélénkítő Petőfi-kultusz körüli időben a segesvári csatában hősi halált halt, illetve a menekülés közben meggyilkolt Petőfi emlékeztetere két verset is írt, a *Szemből, Halál* és a *Héjjasfalva felé* címűeket. A két Petőfi-vers a *Tengerparti lakodalom* posztumusz kötetben egymás után jelent meg, megengedve, hogy párversről van szó, ezeket pedig az *Apokrif Vörösmarty-kézirat 1850-ből* című opus követi. A szabadságharcot megidéző három vers a kötet közepére került, mintegy kijelölve a hátrahagyott költemények súlypontját. A három vers együttozása arra az értelmezésre hajaz, hogy ugyan a szabadságharc elbukott, s bár a költők, úgy Petőfi, mint Vörösmarty, eszményük, ideáik bukását és kudarcát éltek meg, emberi áldozatukat, életművüket az utókor értelemmel töltötte és tölti fel (s ugyanezt a keserű tanulságot közvetíti a kötetzáró Radnóti-vers, a *Törpe ecloga* is).

A *Szemből, Halál* valószínűleg alkalmi vers, a legenda megerősítése, megfelel a méltó ünnepi elvárásnak: a nemzet emlékeztetésében élő, kétely nélküli, makulátlan sorsú, legendásított költőalak vízióját rajzolja meg. Azt a diadalmas, glóriás Petőfit, akit az utókor látni szeretett: beteljesítő önnön jóslatát, versei szerint, a harcmezőn halt hősi halált a szabadságért („a tett / váltott igévé”), aki a mártírsorsot tudatosan vállalva, morálisan a legutolsó pillanatban is legyőzője fölé emelkedik: „S akkor a fiú hirtelen megáll / (a civil őrnagy) –: Hát szemből, Halál!” A tárgyias leírás drámai tömörséggel rögzíti Petőfi életének utolsó pillanatait, de finoman meg is emeli: menekül ugyan, de gyalogosan, „az apostolok lován”, az „elvégeztetett” ige pedig – Jézus utolsó szava a keresztfán – kételymentesen a krisztusi megváltásezmény magasába emeli. A versben föl villan az eszme bukásának gondolata, de azonnal hárít is a narrátor: „Mert tett a szó, ó, tett, igen, / csak orra bukik macskaköveken, / s nem fegyver, csak fegyvernyi gondolat / buktatja orra jobb egek alatt” – a szabadságharc bukását előidéző „fegyvernyi gondolat” belső árulásra, megosztottságra, gyávaságra, hitvány emberi magatartásra, de semmiképpen nem az eszmény bukására utal.

A *Szemből, Halál* a legenda megerősítése, a *Héjjasfalva felé* viszont a reálisabb Petőfi-kép, nem az emelkedett pillanatot, hanem a menekülőt, majd a halállal közvetlenül szembefordulót idézi meg, aki – ahogy Illyés írja a *Petőfi* című esszékönyvében – életében legutoljára gyilkosát látta. Szilágyi itt sem demitizálja, profanizálja a nemzet számára eszmévé vált Petőfi-képet, de az érdeklődik, hogy a dzsidások előtt az életéért futva mit gondolhatott, hogyan élhette meg eszményei bukását, s hogyan viszonyult saját, biztosan bekövetkező halálához.

Érdemes felfigyelni arra, hogy a *Héjjasfalva felé* nem Romániában, hanem Magyarországon, a Tiszatáj folyóiratban jelent meg. Talán nem indokolt jelentést tulajdonítani ennek a ténynek, lehetséges, hogy Szilágyi a jelentős verssel csupán magyarországi jelenlétét akarta megerősíteni (és figyelmes gesztust tenni a

szerkesztő Ilia Mihály felé), de az is elképzelhető, hogy az erdélyi, romániai magyarság ünneplő lelkületét nem akarta karcolni...

HÉJJASFALVA FELÉ

A vers első olvasatra egyszerűnek, átláthatónak tűnik. A négy számozott szakaszra osztott költemény négy variáció az ellenségtől űzött költő futására, majd halálára a Héjjasfalva felé vezető úton. A rejtett narrátor a vers legutolsó öt strófájáig tárgyias leíró módban beszél, illetve a tárgyias leírásba megszólításokat épít be. Az előbeszéd egyértelműségével megszólaló szöveget a vendégszövegek és az allúziók, illetve a nézőpontok váltása és az idősíkok keverése ruhazza fel többletjelentéssel.

A *Héjjasfalva felé* versnek két fontos értelmezése is készült. Spira Veronika⁵ is, Láng Gusztáv⁶ is siratóéneknek, gyászéneknek mondja a verset. Spira szerint magyar irodalomtörténeti kontextusban két Arany János-költemény, „az *Emlények* és a *Harminc év múlva* 20. századi jelentéseket hordozó parafrázisa”. Láng Gusztáv pedig, hogy „A parafrázisversek közül talán a legegyszerűbb; mindössze az *Egy gondolat bánt engemet* utalásait kell felismernünk benne ahhoz, hogy megértjük célzatát: a költő nem azért halt meg, amiért élt; a »szemből, halál« méltósága lényegében sziszifuszi gesztus (a szó camus-i értelmében), a »méltatlan« abszurditás elhárítása egy »méltó« abszurditás kedvéért. Figyelmet érdemel azonban – teszi hozzá –, hogy ez az »egyszerű«, mondhatni, allegorizáló szöveggköziség is meghosszabbodik az időben, a lehetséges jövőbeli költőhalálok távlatára felé, amikor a befejező sort József Attila *Ódájából* kölcsönzi a vers.” A vers alapüzenete kétségtelenül az „Egy gondolat bánt engemet / Ágyban, párnák közt halni meg!” elképzelt heroikus mártírszerepének visszavonása, de – ahogy Spira Veronika jelzi – „fontos szerepük van más idegen szövegeknek is, így az *Ómagyar Mária-siralomból* vett »fugva-husztuzva« szavaknak és [...] néhány reformkort (*Himnusz*) idéző nyelvi utalásnak (»tenházád«, »elátkozád« stb.), sőt egy Apollinaire-parafrázisnak is (»Mért fut az élet a bolond«).”

A *Szemből, Halál* dicsőítő ének, heroikus pózban örökíti meg a versei szerint meghalt költőt, a *Héjjasfalva felé* pedig Petőfi halálközeli pillanatainak megrendült víziója, s egyúttal az általa képviselt örök emberi és egyetemes költészeti értékek fölmutatása, azaz gyászének, siratóének. Bár üzenetük kontrasztban áll egymással, a két vers szituációja, epikus tartalma lényegében megegyezik. Mindkét vers szituációja, valóságtartalma közelebb áll Illyés realisabb Petőfi-képéhez, mint Arany János személyes siratóihoz, sőt, megkockáztathatjuk, hogy szöveg-előzményük valószínűsíthetően Illyés Gyula nagy ívű *Petőfi* könyve. Mindkettő olyan epikus mozzanatokat tartalmaz, amelyeket Illyés megemlít: a cári csapatok ellentámadásának időpontja (öt óra); „Potomság” – Petőfi utolsó ismert szava; „oh, mon fils” – Bem szólította így a költőt; s aztán: a Heydte-jelentés részletei. A segesvári osztrák helyőrség ezredese a csata másnapján szemlét tartott a csatatéren, egy pantallóra vetkőztetett civil ruhás halottat látott – fehér ingét leszedték, értéktelennek tartott papírjai szétdúlva heverték. Heydte jelentése alapján vált elfogadottá, hogy Ispánkút közelében Petőfi szembefordult üldözőjével, szemből érte a halálos lándzsadöfés.

Láng Gusztáv szerint a vers elsősorban az *Egy gondolat bánt engemet* Petőfi-vers parafrázisa. Camus-i egzisztencialista közelítésben „élni csak azért érdemes, ha van, amiért meghalni is hajlandó az ember. Válaszolni tehát arra kell,

hogy azért halt-e meg a költő, amiért élt, és azért élt-e, amiért meghalt.”⁷ Megalapítását az első három részre érvényesnek vélem, ezekben a vers világvonatközásban teszi föl az eszményért föláldozott élet és a szerep betölthetőségének kérdését.

Az első három részben a narrátor leíró módba beszél Petőfiről, a tárgyias leírásba megszólításokat, áldialógusokat épít be, reflexióiban pedig az utókor morális állásfoglalását fogalmazza meg. Az első, leghosszabb részben a narrátor a halál elől, a halál felé futó költő alakját idézi meg, a menekülő, majd visszaforduló és a halállal szembenező pillanatot. A versszakasz azt sugalmazza, hogy Petőfi személyes mérlege nem lehetett más, mint hogy halála előtti pillanataiban felismeri, minden hite illúzió volt, ám ebben a tragikus felismerésben sem tagadhatta meg eszményeit, s a végzetes pillanatban szembefordul gyilkosával „Nem ágyban, nem párnák között, / De így se!” (Láng Gusztáv). A második rész a csata helyszínét követő szemle víziójával, az elhagyott, temetetlen holttest és a körötte szétszórt papírok képével indul. A narrátor kontrasztot állít az ismeretlen, társadalmi szerepétől megfosztott („levetkőztetett”), tehát jelentéktelen holttest és Petőfi szellemének jövőbeni felmagasztosulásával („Örök plebejus: Ő az úr.”). A szakaszba váratlanul a narrátor egy másik értelmezési síkot emel be, előkészítve a negyedik, nagyobb rész egzisztenciális lét- és halálértelmezését: „Hisz úgylis örölte a láz” – Petőfi élete mártírhál nélkül, önmagában is olthatatlan kínszenvedés, s ilyeneképpen mártírhálála – ahogy a *Nem tanítottak meg* című versben korábban írta – tulajdonképpen megváltás a szenvedéstől. A harmadik részben ismét a Héjjasfalva felé tartó úton látjuk Petőfit, már nem a futva menekülőt, hanem állóképszerűen, a leszúrása előtt és a leszúratás pillanatában. Az első részben már felbukkant a gyilkoló kozák alakja, ott egyediként szólította meg a narrátor: „(Nemcsak ő s hona: tenhazád / is vérzik itt – tudod, kozák?)”, a harmadik szakaszban Petőfi megölését az *Ómagyar Mária-síralomból* beemelt kifejezések bevonásával világjelenséggé konfigurálja: „S reménytelen szerelmese // a szabadságnak. Lásd, kozák, / a tiédnek is. Elátkozád, // »fugva, husztuzva« – és ölod.” Petőfi a magyar sorsköltészet szimbóluma és az egyetemes értékekért a mindenkori üldöztetést fölvállalók jelképe is, ekként emelkedik a krisztusi sors magasságába, s az utolsó sorokban ebben a szerepében magasztosul fel: „Kortársaid legjobbát / döfi át bosszuló pikád.”

A negyedik rész ismét a költő Héjjasfalva felé futásával indul, majd, olvasatomban, megtörik a vers. Eddig a pontig ragaszkodott a narrátor a valószínűsíthető történeti hűséghez, pontossághoz, itt azonban fordulat áll be a szövegben, a tárgyias, reflexív fegyelem mögül megszólal az alanyi költő:

*Napszállta? – már ki éri még?
Még visszanéz. Szalad. Liheg.*

*Van út – kiút nincsen. – Ha már
halni kell: hát szemből, Halál! [itt törés keletkezik!]*

*Szemből, szívem, egyem, valóm,
Hadd lássalak még meghalón.*

*Érezzelek, tapintsalak.
Aztán nincs már kín, nincs salak,*

*verejték, szégyen, semmi gond.
Mért fut az élet, a bolond?*

*utolsó percig! – Nincsen ír rá,
toll, tinta, kéz, mely leírná,*

*agy, hogy fölfogja, lássa szem,
„El vagyok veszve, azt hiszem.”*

Az egyes szám első személyű, alanyi megszólalással az előző három, viszonylag egyszerűen dekódolható rész szövegáradása hirtelen megszakad, aposztrophé, zavar keletkezik, nem a szövegben, hanem a szituációban (J. Culler). A „Van út – kiút nincsen” váratlanul egy korábbi Szilágyi-versre alludál: „Halál elől meghalásba menekül, aki él – Út-e az út, mely nincsen?” (*Bartók Amerikában*). Az évtizeddel korábban írt Bartók-vers szerint mély lelki válságában, az ellehetetlenült, méltatlan, vállalhatatlan életre adott válaszként Bartók előtt is fölillant az öngyilkosság gondolata, de krízisét legyőzve az alkotás, teremtés hitével fölülemelkedett a halálon. Bartók választhatta volna a halálba menekülést, Petőfi viszont már nem *választhatja* a halált, mert az visszavonhatatlanul adott. Egyetlen választása van: az utolsó pillanatig, valamiféle csodában bízva, még próbál menekülni, vagy belátva végzetét, szembefordul gyilkosával – Petőfi, amíg a megmenekülés még reális lehetőségnek látszott, futott, amikor ellehetetlenült, dacosan, büszkén a Halál kihívója lesz: „Ha már / halni kell: hát szemből, Halál!”

Eddig tudtuk, hogy narrátor, külső személy egyes szám harmadik személyben beszél Petőfiről, de hirtelen megzökken a szituáció. A narrátor előlép leíró-értelmező pozíciójából, alanyi megszólalásra, egyes szám első személyre vált („Szemből, szívem, egyem, valóm, / Hadd lássalak még meghalón”), viszont rejtve marad, hogy kiről, kire, mire vonatkozik vallomása. Spira Veronika olvasata szerint „A meghalón melléknévi igenév kettős értelmezést tesz lehetővé, attól függően, kire értjük, Petőfire vagy a beszélőre. Ha az alany Petőfi, a szöveg jelentése: »Hadd lássam még egyszer, ahogy a halállal szembefordulsz.« Ez a jelentés a vers fő témája. E gesztus szépsége az etikai tartalmában van. A már mindent tudó, a lét abszurditását értő hős utolsó gesztusával is őrzi az emberi lét méltóságát. [...] Ha azonban az igenév alanya a beszélőre [Szilágyira] vonatkozik, a szöveg jelentése a gondosan titkolt halálra készülődésről árulkodik: »Hadd lássalak még egyszer, a világtól búcsúzó, halódó állapotomban, mielőtt – hitemet a megváltásban elvesztvén – szembefordulok a magam halálával. Ez az ambiguitás emeli a »meghalón« állapotát a »Héjjasfalva felé« szinonimájává, és értelmezi át az életet, a halódást és a halált egymás szinonimáivá.”⁸

Ez az értelmezés elfogadható, az ambiguitás szépsége, hogy egymásra íródik e kettős optika, mely viszont azt is megengedi, hogy a „Hadd lássalak még meghalón” megszólítás magára a Halálra vonatkozhasson, vagy – olvasatomban: vonatkozik. Szilágyi nagybetűvel írja, tulajdonnevesíti a Halált – ha már objektíve nincs menekülés, nincs további haladék, de nem is érdemes tovább futni (élni), látni akarja a Halált magát. (A halállal való szembenézés a kései Szilágyi-versekben visszatérő motívum, legszebben a *Felezőidő* című versében: „Ébren találjon a felezőidőm.”⁹) Az utolsó pillanatokban kizökken az idő, megszűnik a reálissal a kapcsolat, metafizikai, transzcendens tér keletkezik. Ez a pillanat, az élet és a halál összesűrített pillanata – létbúcsú. A létbúcsú sűrített pillanatában már nem a dacoló költőt vagy a reményét vesztett menekültöt látjuk, hanem a minden sze-

„A modern Krisztusok, s ezek sorába tartozik Szilágyi szerint Petőfi is, haláluk előtt már tudják, hogy a lét abszurd, a megváltás illúzió. Sorsuk azonban a többi létezőtől is megkülönbözteti őket, mert az abszurditás felismerése után nem veszítik el etikai tartásukat, hanem szembefordulnak a halállal” – Spira Veronika megállapítását a vers I–III. szakaszára egyértelműen érvényesnek vélem, a IV. szakaszban azonban, olvasatomban, tisztán egzisztencialista értelmezésben fogalmazódik meg a kérdés: volt-e, van-e értelme a küzdésnek, egyáltalán az életnek, ha az ember magával a Halállal áll szemben? A II. részben: „Halál, ó, szörnyű uzsorás! / – Hisz úgyis örölte a láz, // a lelki, a testi” – a narrátor kegyelmi halált fölillantó sorai összecsengenek Szilágyi több kései versének fájdalmas tapasztalatával, miszerint nem az a legrettenetesebb, hogy meg kell halni, hanem hogy addig is élni kell: „ne bántsátok, mert él / és ezzel már megszenvedett / megszenvedte a kínszenvedést” (*Nem tanítottak meg*); „Anyám, midőn világra hoztál, / apolgatva is megátkoztál! /.../ miért nem születtem impotensnek! / én, a pucér életre-tárt! // S miért szültél velem halált!” (*Vád*); „Egy gyógyszer a föld / annak, ki tántorog a létben, / mert sose szült és sosem ölt” (1974). „Mért fut az élet, a bolond?” – A halálpillanatban a tiszta egzisztencia életből való távozása *etikailag már semleges*; nyitott a saját halálra. A halál megszabadulás, és mégis, ez az önátadás szorongó nyugtalansággal terhelt: „El vagyok veszve, azt hiszem.” Még a tiszta egzisztencia is – és ez metafizikai dolog – vesztesként fogadja az elkerülhetetlen, az óhajtott, a hívott halált, mert ahogy egy másik, kései versében írja: „élve érsz valamit, ha érsz. A másik változatot / még nem próbálta ki senki, hitelesen legalábbis” (*A játszóter; Fagyöngy*, 1971).

Szilágyi Domokos *Héjjasfalva felé* című versét kiemelte saját kulturális közegéből, a Petőfi-ünnepségek köréből, és Magyarországon jelentette meg. S ugyan látszat szerint is, meg lényegileg is Petőfi-hommage maga a vers, a záró rész megrendítően és mélyen személyes, s talán a környezetéből való kiemeléssel ezt a privát szférát akarta óvni. Talán, lehet, nem tudom. Mindenesetre a költemény záró része *más*, nem követi a vers addig feszes szerkezetét, logikáját. Itt áthasonul, azonnossá válik megszólító és megszólított, a halállal szembenező Petőfi és az ebben a „Petőfi-szerepben” vele azonosságot vállaló, a narrátori szerepet magára öltő Szilágyi Domokos. A szerepazonosulásban Szilágyi „eljátszik” azzal a helyzettel, amikor a halál már sem nem a bizonytalan idejű jövő időben történik meg, sem pedig egy elhatározott tettet – öngyilkosságot – közvetlenül követ.

Egzisztencialista értelmezésben, „ontológiailag a mártírhál is öngyilkosság, hiszen választhatta volna az életet, de a kanti etikai imperatívusz erősebb, ez egy metafizikai dolog” – jegyzi meg Szilágyi Domokosra emlékezve Méliusz József. Méliusz meghatározása jól hangzik, de nem föltétlenül pontos. A hős (vagy nevezzük akárkinek) nem a halála előtti pillanatban választja a mártírhálát, önként vállalt halála a fennállóval szembeni intrazigens magatartásának okszerű és elkerülhetetlen következménye. Pontosan úgy, ahogy a fentebb idézett Székely János írja Petőfiről: „Együtt növekedett az üggyel, már életében képviselőjévé változott. És amikor az ügy veszélybe került, ő is vállalta a veszélyt. Nem lelkesen, nem hejehujázva, mint kiderült, hanem gyötrődve és vonakodva, s *végül szinte akaratán kívül odalökve*, de mégiscsak vállalta. És amikor az ügy elbukott, az eszme kihuny: ő is vele halt” [kiemelés P. Gy.] – ezt az etikai imperatívuszt a vers megerősíti, de – s ez a vers különleges szépsége – a külvilág számára mártírszerepben látható esendő emberi alak gyötrődését, vonakodását is, s végül a minden

evilági kötelékétől megváló egzisztenciának a belátó-vonakodó halálelfogadását is fölmutatja.

A *Héjjasfalva felé* a kései életmű kontextusában a *Törpe ecloga* és az *Apokrif Vörösmarty-kézirat 1850-ből* versekkel képez paradigmaticus sort. A magyar költészet kultikus alakjait, a Petőfit, Vörösmartyt, Radnótit megidéző költemények mindegyre Szilágyi legfontosabb kérdését teszik föl a költészet hasznáról, a költői szerep betölthetőségéről: érdemes volt-e alárendelni, föláldozni az életet azért az eszményért, amely a maguk személyes életidejében kudarcot vallott. Látszólagos kudarcot, mert mi, utókor értelmet adunk mártírhálaluknak, és tudjuk, hogy az *elvetett mag kikelt*.

JEGYZETEK

¹ Az egyetemes magyar szabadságfogalom az 1848–49-es forradalomhoz és szabadságharc-hoz kapcsolódva formálódott meg a magyarság számára, melynek mindenütt Petőfi a jelképe. Okkal, hiszen némiképp legendásítva úgy kezdődött a forradalom, hogy 1848. március 15-én Petőfi a Nemzeti Múzeum lépcsőjén elszavalta a *Nemzeti dalt*, és úgy végződött, hogy 1849. július 31-én a segesvári csatában hősi halált halt. Spira Veronika a kitűnő *Héjjasfalva felé* vers elemzése kapcsán megemlíti a hetvenes évek magyarországi Petőfi-kultuszát is, az 1972-es március 15-i budapesti tüntetéseket, illetve a tüntetésszámba sorolható megemlékezéseket, a *Petőfi '73* című, Kardos Ferenc rendezte kísérleti filmet. Magyarországon a hetvenes években kezdett formálódni a szellemi ellenállás, amely eleinte a Petőfi-, illetve a március 15-i protest ünneplésekben jelent meg. A Magyarországon ekkortájt formálódó Petőfi-kultusznak azonban határozott aktuálpolitikai üzenete volt, az eltiport 1956-os forradalomra emlékezett az ország; az áthallást erősítette, hogy az ötvenhatos forradalmat is az „oroszok” verték le. Tehát nem a hősi halált halt Petőfi, hanem a győzelmes Petőfi, a szabadság és társadalmi igazságosság költőjének toposza képződött meg, ahogy ezt Utassy József *Zúg március* (1977) című, a korszak kultuszverse is jelzi: „Zúg Március, záporos fény ver, / suhog a zászlós tűz a vérben. // Hüvelyét vesztí, borong a kardlap: / úgy kelj föl, mint forradalmad! // Szedd össze csontjaid, barátom: / lopnak a bőség kosarából, // a jognak asztalánál lopnak, / népek nevében! S te halott vagy? // Holnap a szellem napvilágát / roppantják ránk a hétszer gyávák. // Talpra, Petőfi! Sírodat rázom: / szólj még egyszer a Szabadságról!”

² „Az Igaz Szó (240 oldalas!), a Korunk, az Utunk, A Hét, a Művelődés, az Új Élet, a Dolgozó Nő és sok más romániai magyar lap 1969-es Petőfi-számaiban nem csak a romániai magyar szellemi élet képviselőinek legjava vonul fel, s nem csak a kortárs román irodalom jelesei (Alexandru Andrițoiu, Nicolae Balotă, Mihai Beniuc, Teofil Bușecan, Alexandru Căprariu, Victor Eftimiu, Eugen Jebeleanu, Veronica Porumbacu, Aurel Rău, Zaharia Stancu). A szerkesztőségek megszólaltatják a magyarországi író-társakat, irodalomtörténészeket, s jugoszláviai, csehszlovákiai magyar írók, irodalomkutatók (Bori Imre, Csanda Sándor, Domokos Sámuel, Fekete Sándor, Király István, Kónya Lajos, Lukácsy Sándor, Martinkó András, Pándi Pál, Sánta Ferenc, Sötér István, Váci Mihály) is beszélnek a Petőfi-örökség időszerűségéről, a Petőfi-kutatás újabb eredményeiről.” = DÁVID Gyula, *Petőfi Sándor emlékezete*, <http://lexikon.kriterion.ro/szavak/3561/>

³ Újabb, harmadik, bővített kiadás: DÁVID Gyula, MIKÓ Imre, *Petőfi Erdélyben*, Polis, Kolozsvár, 2023.

⁴ SZÉKELY János, *Több, mint költő = Uő, Egy rögeszme genezise*, Kriterion, Bukarest, 1978, 80–81.

⁵ SPIRA Veronika, *Szilágyi Domokos Héjjasfalva felé című költeményének hermeneutikai értelmezése*, Itk, 1992/2, 321–327. <http://www.spiraveronika.hu/hejjasfalva.pdf>

⁶ LÁNG Gusztáv, *A költő és a szövegek. A vendégszöveg Szilágyi utolsó költeményeiben avagy töprengés elmaradt recepció miatt* = „Sajtóértekezlet”. *Szilágyi Domokos és költészete negyedszázad távlatából*, VI. *Szilágyi Domokos Napok*, szerk. MUZSNAY Árpád, Szatmárnémeti Kölcsey Kör, [é. n.], 107–116.

⁷ LÁNG, *uo.*, 112.

⁸ SPIRA, *uo.*

⁹ A versről bővebben itt: PÉCSI Györgyi, *A virrasztás értelme. Szilágyi Domokos: Felezőidő = Honvagy egy hazáért*, Nap, Budapest, 2019, 221–233.

KOMSA GABRIELLA**Babits Mihály és Kuncz Aladár**

„A transzilvánizmus nem elzárkózni, hanem gazdagítani akar:
erdélyiségében magyarságát őrzi, és Európát gazdagítja.”¹

Babits Mihály gazdag munkásságának vizsgálata során viszonylag kevés szó esett arról, hogy a költőt milyen tartalmas kapcsolatok fűzték a trianoni döntés után kibontakozó erdélyi magyar irodalomhoz és ennek keretében leginkább Kuncz Aladárhoz, akinek meghatározó szerepe volt a Trianon utáni erdélyi magyar irodalom magára találásában és abban, hogy ez az irodalom regionális hagyományai mellett erős szálakkal kötődött mind a 20. századi magyar irodalomhoz, mind pedig a modern európai irodalom törekvéseihez.

Kuncz Aladár nemcsak nagyszerű memoárjával, a *Fekete kolostor*ral írta be magát az egész magyar irodalom történetébe, hanem nagy jelentőségű irodalomszervező, szerkesztő és kritikai tevékenységével is, amelyek által döntő mértékben hozzájárult az erdélyi irodalmi élet szellemiségének, illetve intézményrendszerének alakításához. A kisebbségi magyar szellemi életet elsősorban az irodalmi intézmények: folyóiratok, írói társaságok, könyvkiadók (a Keleti Újság, az Ellenzék, a Pásztortűz, az Erdélyi Helikon, a marosvécsi Helikon íróközösség, az Erdélyi Szépmíves Céh) szolgálták. Kuncz mindegyikben kiemelt munkát végzett, és irodalmi elvei (amelyek a Nyugatéhoz álltak közel), hatalmas műveltsége, nem utolsósorban kapcsolatai (többek közt a Kosztolányival és Babitscsal folyamatosan tartott barátsága) nagy hatással voltak az intézmények arculatának, illetve az erdélyi irodalom szellemiségének alakulására. Kétségtelen, hogy az Erdélyi Helikon folyóirat indulásától számítva (korán bekövetkező) haláláig az erdélyi magyar irodalom hasonló jelentőségű vezéralakja volt,² akárcsak 1930-tól Babits a magyar irodalomnak. Az 1928-ban induló irodalmi viták megoldása, tanulságainak megfogalmazása, így az erdélyi irodalom helyzetének tisztázása nagyrészt Kuncz Aladár és Babits Mihály (a Nyugatban és a Helikonban megjelent) összefoglaló írásainak köszönhető. A folyóiratokban publikált tanulmányok mellett a Babits- és Kuncz-hagyaték fennmaradt levelei is értékes információkat tartalmaznak irodalmi elveikről, szemléletmódjukról, kapcsolatukról, amelynek hatása volt a korszak irodalmi gondolkodására.

A 140 éve született Babits Mihály és az alig két évvel fiatalabb Kuncz Aladár sorsa nem csak a '20-as évek irodalomszervezői munkáiban fonódott össze, barátságuk jóval korábban kezdődött. Szemléletmódjuknak, irodalmi érdeklődésüknek – amely a budapesti egyetem ugyanazon szakára, majd a Nyugat szerkesztősége felé vonzotta mindkettőjüket – hasonlóképpen jelentős megalapozója, forrása volt a szülői ház, illetve a középiskola szellemi légköre. A szekszárdi költő édesapja művelt, zenét, irodalmat kedvelő (maga is verselő) törvényszéki bíró, a költő szavaival „fő-fő liberális ember volt”,³ édesanyja verseket szavalt, tanított a gyerekeinek. Kuncz Aladár családja a kolozsvári magyar értelmiség legműveltebb rétegéhez tartozott. Kuncz Elek, Aladár édesapja haladó szellemű tanterületi igazgató volt, akinek „nemes liberalizmusáról, tisztességéről és jóakaratáról Ady Endre is megbecsüléssel nyilatkozott”.⁴

A már négyévesen verset író,⁵ kisiskolásként sokat olvasó Babits szellemi érlelődésére nagy hatással volt a pécsi ciszterciek nyolc évfolyamos gimnáziuma, ahol változó eredménnyel tanult, viszont a későbbi költő irodalmi hajlamai határozottan jelentkeztek. Aktívan részt vett az önképzőkör munkájában, gimnáziumi tanulmányai végére pedig számos verse, műfordítása, novellája, értekezése elkészült, melyek közül Robur álnéven több is kiadásra került. A család elvárásaival ellentétben nem a jogi, hanem a „hajlamainak” megfelelő tanári pályát választotta, úgy gondolva, hogy így az irodalom és a művészet világában élhet majd. A kolozsvári piaristák híres gimnáziumában tanuló Kuncz Aladár számára szintén természetes volt, hogy tanárnak és filológusnak készül, hiszen tehetsége, irodalmi érzéke és vonzódása a művészetekhez korán megmutatkozott, iskolai önképzőkori munkája rendkívül sokrétű és kiemelkedő volt.

Babits 1901 és 1905 között tanult a budapesti egyetem magyar–francia, az ötödik félévtől magyar–latin szakán. Rendkívüli hatással volt rá legkedvesebb tanára, Négyesy professzor, aki verstant és stilisztikát tanított, és Magyar stílusgyakorlatok című szemináriumát, amelyet folyamatosan tartott, Babits mind a nyolc egyetemi félévben felvette. Kuncz Aladár két évvel később kezdte meg tanulmányait ugyanabban az intézményben, magyar–latin–görög szakos hallgatóként, Kosztolányi Dezsővel, Juhász Gyulával és Laczkó Gézával egy évfolyamon. Feltehetően már az első évben, tehát 1903-ban megismerkedett Babitscsal is, hiszen Négyesy László stílusgyakorlatait ő is, Laczkó is látogatta,⁶ igaz, csak időszakosan vettek részt a szemináriumokon. Azt a szellemi izgalmat, amelyet Babitsék a stílusgyakorlatokon éltek át, Kuncz és Laczkó az Eötvös-kollégium falai közt találták meg. Mit jelentett a francia École Normale Supérieure mintájára megszervezett és 1895-ben megnyílt intézmény, a „kis gall sziget” a kolozsvári fiúk számára? Közösséget, szellemi töltekezést, világnézetet, kapcsolati hálót, a későbbi hazai szellemi élet meghatározó alakjainak, így Kodály Zoltánnak, Balázs Bélának, Benedek Marcellnek, Szekfű Gyulának, Pais Dezsőnek a barátságát és kiváló pedagógusok, tudósok (pl. Horváth János, Gombocz Zoltán) hatását. Hasonlóképpen mély benyomást tett rájuk a kollégiumot igazgató Bartoniek Géza is, aki valódi otthont és műhelyt teremtett az intézet falai között. Így érthető, hogy az anyaintézmény, az egyetem nevelő és tanító szerepe sokáig a második helyre szorult. Ennek ellenére Kuncz mégis az egyetemről kapta mesterét és példaképét Riedl Frigyes személyében, aki európai tájékozódást és igényességet vitt a bölcsészkar termeibe. Az általa 1905-től vezetett modern filológiai szeminárium mint közös szellemi műhely rendkívüli népszerűsége tett szert a hallgatók körében. Kuncz Riedl módszerét, az alkotás többirányú megközelítésének és átélésének elvét magáévá tette, ennek szellemében írta meg bölcsészdoktori dolgozatát Toldy Ferencről 1907-ben. Az a modern irodalomtörténeti módszer és esszéista igény, amely a Toldy-dolgozatban testet ölt, jelölte ki Kuncz Aladár helyét a Nyugat táborában.

Babits 1905-ben, Kuncz Aladár 1908-ban teszi le a tanári vizsgát, és kezdi meg pedagógusi pályáját, miközben elsősorban mindketten íróként (költőként, filológusként stb.) szeretnének az új magyar irodalom soraiban tevékenykedni. A Baján és Szegeden helyettes tanárként dolgozó, majd 1908-tól Fogarasra rendes tanárként kinevezett Babitsnak már több versét közli a Magyar Szemle, a Szeged és Vidéke, a *Holnap* antológiában szereplő öt költeményével pedig ismertté válik a nagyközönség előtt, amikor Osvát Ernő kérésére a Nyugat szerzője, állandó munkatársa lesz 1908 novemberétől. Kuncz Aladár, a lelkes, haladó szellemű főgimnáziumi tanár, a tanügyi reformmozgalmak résztvevője nem sok-

kal Babits után, 1909 elején kerül a Nyugat táborába barátjával, Laczkó Gézával együtt. Osvátnak, a Nyugat irányítójának szerkesztői érzéke diktálja, hogy az egyetemi körökben, az Eötvös-kollégium növendékei között szövetségeseiket keressen (Babits, Kosztolányi, Juhász Gyula, Balázs Béla, Reichard Piroska, Oláh Gábor és mások mellett) az irodalomtörténet-írás korszerűbb törekvéseit, módszereit elsajátító, Riedl-, illetve Horváth János-tanítványok között is. Kuncz irodalomtörténeti portrékkal, kritikákkal, a kortárs filológia és irodalomtörténet eredményeit feldolgozó tanulmányokkal jelentkezik.

Nincs adat arra vonatkozóan, hogy az egyetemi évek alatt milyen kapcsolat alakult ki Babits és Kuncz között, csak azt tudjuk, hogy találkoztak a közös szemináriumi órákon. Ha csak futó ismeretség jött létre az egyetemen, az induló Nyugat szerkesztőségében kötöttek barátságot egymással,⁷ amennyiben már az egyetemen barátok lettek, a Nyugatban megerősödött, elmélyült a kapcsolatuk. Ez a barátság a közös elveken: a tiszta irodalom és a polgári humanizmus értékeinek eszményén alapult, és életre szóló volt, Kuncz haláláig tartott.

Köztudott, hogy Babits 1908-tól a Nyugat főmunkatársa, 1917-től 1941-ig, haláláig a lap szerkesztője, főszerkesztője. Mindemellett 1919-ig tanár, egyetemi tanár is, mindvégig költő, író, műfordító, 1927-től a Baumgarten Alapítvány irodalmi kurátora is, 1930-tól pedig a magyar irodalom vezéralakja. Vajon Kuncz, az elegáns világi – a „vonzó társasági ember”,⁸ aki kiváló elméleti felkészültséggel rendelkezett ahhoz, hogy tervezett filológusi, irodalomtörténeti és kritikai pályáján kiteljesedjen – sorsa miként alakult volna, ha a háború öt esztendejét nem töltötte volna francia fogságban? Elképzelhető, hogy elkészítette volna azt a nagy ívű, átfogó irodalomtörténeti munkáját, amely a Toldy-pályakép és a portré-tanulmányok alapján nagy jelentőségűnek ígérkezett. Talán pályakezdésétől mindvégig a Nyugat táborában marad, ha 1923-ban nem érzi erkölcsi kötelességnek a hazatérést Kolozsvárra, hogy a haladás és a humanizmus szellemében a születő erdélyi irodalmat megszervezze.

Kuncz Aladár 1909-től 1914-ig, majd az internálótáborból való szabadulása után, 1919 májusának végétől 1923 tavaszáig volt a Nyugat munkatársa, és ezáltal ezekben az időszakokban közvetlen személyes kapcsolatban állt Babitscal. Természetesen a szerkesztőség többi tagjával is jó barátságba került: Ady, Móricz, Kosztolányi, Ignó, Osvát, Kaffka Margit, Hatvany és mások is nagyra becsülik és szívükbe zárják „az irodalom és a társaság elegáns élvezőjét”.⁹ Kuncz alakját számos közös barátjuk, ismerősük elegáns életművészként, laza társalgóként rajzolja meg; Babits zárkózottabb, szorongásos, melankóliára hajló alkat. Látszatra személyiségük ellentétes, ám egymás iránt érzett rokonszenvük mégsem véletlen: hasonló irodalmi elveik vannak, mindketten a kultúrát nagyra becsülik, rendkívül műveltek, és talán kismértékben a katolikus-liberális neveltetésük is hozzájárul morális érzékenységükhöz, amely a háború ideje alatt kifejezetten megerősödik.

Babits érdeklődése költői és írói pályája elején meghatározóan esztétikai volt. A világháború alatt érdeklődése esztétikai-etikaivá vált, amelyet befolyásolt széles körű filozófiai gondolkodása. Babits, akinek a „legnagyobb fordulópont”¹⁰ volt az életében az első világháború, antimilitarizmusát, a béke iránti vágyát nemcsak ismert verseivel (*Húsvét előtt*, *Fortissimo*, *Játszottam a kezével*) demonstrálja, vállalva az ellene irányuló sajtóhadjáratokat, meghurcoltatásokat, hanem az 1916-ban szerveződött háborúellenes értelmiségi csoport tagjaként is a háború mielőbbi befejezését és az új magyar szellemi légkör megteremtését óhajtja. A háborút követő zűrzavaros időkben, majd élete végéig kitart esztétikai-etikai

elvei, a humanista, európai szintű, modern magyar irodalom mellett, amelynek elidegeníthetetlen részeként tekint az új határokon kívül rekedt magyarság irodalmára, számtalanszor kihangsúlyozva a magyar irodalom szerves egységét.

Kuncz Aladár számára a fogság kegyetlen tapasztalatai nagy morális és lelki megrendüléssel jártak, és belső átalakulást eredményeztek. Csalódott a francia civilizáció humanizmusában, ifjúsága nagy reményében, a „demokrata Európa” ábrándjában, valamint élet- és szépségvágyában is. „A keze remegett, tekintete zavaros volt, szeme vérrel aláfutott, arca ványadt. Idegen volt és roncs”¹¹ – emlékezik hazatérése pillanataira barátja, Laczkó Géza. Itthon az ország összeomlásának látványa, politikai zűrzavar fogadta. Lassan újra otthonra lelt a Nyugat munkatársai között, ami a bukott forradalmak után világnézeti és közéleti elkötelezettséget jelentett. Szívósan védelmezte a folyóirat és a polgári humanista irodalom értékeit, határozottan érvelt a Nyugat irodalomtörténeti jelentősége mellett, állást foglalt mesterei és barátai (Ady, Babits, Móricz, Osvát Ernő stb.) mellett.¹² A '20-as évek elején a Nyugat legtöbbet dolgozó kritikusai és tanulmányírói közé tartozott. Sorra jelentek meg irodalmi portréi, bírálatai, amelyek szubjektívebb hangot ütöttek meg, mint a háború előtti írások. Bergson filozófiája mellett Romain Rolland¹³ morális humanizmusa hatott rá leginkább ezekben az időkben, ami a háborús megpróbáltatásokkal együtt megformálta benne a hagyományos humanizmus újfajta tartását, amely cselekvő emberségre szólította: az erdélyi irodalom megszervezésére, alakítására.

Kuncz már Pesten érdeklődik az erdélyi magyar irodalom iránt. A budapesti Napkeletben három cikkben is ismerteti az alakuló irodalmi életet, a születő folyóiratokat. Felfigyel az induló költőkre, írókra (Áprilyra, Reményikre, Tompára, Tabéryra stb.), és észreveszi az irodalmi egység szükségességét.¹⁴ Nem volt központja, fóruma az erdélyi irodalomnak, amely a sokféle irányba induló törekvéseket, a számtalan induló lapban szétforgácsolt erőket egységbe fogta volna. Lényegesen elkülönültek a radikális és a konzervatív írók, folyóiratok egymástól. Szükség volt egy vezéregyéniségre, aki ezt az egységet megteremti, akit elfogad mindkét tábor, aki ismeri a hazai viszonyokat is, de egy magasabb, európai horizontú irodalmiság igényét hozza. Erre a szerepre talán senki nem volt olyan alkalmas, mint Kuncz Aladár, aki 1923 húsvétján érkezett meg Kolozsvárra.

1923 tavaszán átveszi az Ellenzék irodalmi rovatának szerkesztését, és ettől kezdve fontos szerepet tölt be az erdélyi magyar irodalom mozgalmaiban. Ő a valódi megszervezője – az ifjú Kemény Jánost segítve – a marosvécsi kastélyban később meghonosított találkozónak, az erdélyi írók 1926-ban alakult szabad munkaközösségének, ahogyan ő hívta, „szindikátusának és íróakadémiájának”, az erdélyi Helikonnak. Neki köszönhető, hogy a társaság folyóirata, amelynek 1929-től szerkesztője is lett, sajátos feladatkörei mellett mindvégig megtartotta azt az elsődleges esztétikai mércét és européer szemléletet, amit Babits ugyanekkor a Nyugat élén megkövetelt.

Az Ellenzéknek 1929-ig szerkesztője. A folyóirat vasárnapi mellékletének érdeme, hogy lapjain az erdélyi magyar irodalom java gyűlik össze. Kuncz fejleszti ki az irodalmi rovatot, szerkesztői rátermettséggel gyűjti táborba mindazokat az írókat, akik a művészet, az erkölcs és a humánus követelményeinek megfelelően alkotnak. „Toborzó leveleiben” szólítja fel munkára író társait. Mindkét táborhoz, konzervatívokhoz és radikálisokhoz egyaránt fordul. Egységet és minőséget kíván. Tág teret nyit az idősebb nemzedéknek, a baloldálnak, az induló fiataloknak úgyszintén. Törekszik arra, hogy ne csak színvonalas lap, hanem műhely legyen: a fejlődés érdekében rendszeresen pályázatokat hirdet, „írói olimpiászokat” szer-

vez. Igyekszik meghonosítani a liberális, Nyugat-típusú kritikát, hiszen jól tudja, hogy az irodalom alakításának legfőbb eszköze a kritika. Pártolja az irodalmi autonómiát, de szemben az erdélyiség túlzóival elveti az „extra Transylvaniam” mítoszt, a provincializmus ellen tiltakozik. Kaput akar nyitni a magyarországi magyar, a román, illetve a nagyvilág irodalma felé egyaránt. A lap folyamatosan közli a nyugatosok írásait: Babits, Kosztolányi, Juhász Gyula, Tóth Árpád, Szép Ernő verseit, Laczkó, Móricz, Krúdy, Karinthy elbeszéléseit, Schöpflin, Laczkó, Kárpáti Aurél kritikáit, folytatásos formában Kosztolányi *Pacsirta*, Móricz *Pillangó*, Karinthy *Kötéltánc* című regényét.

Kuncz Aladár az Ellenzék irodalmi melléklete szerkesztésével jelentős feladatokat oldott meg. Emelkedett az irodalom művészi színvonala, igényesség alakult ki az írókban, olvasókban. Legfőbb eredmény az írók megszervezése volt. Ki alakult valamiféle egység a sokféle törekvések között, egy kollektív tudat, egy irodalmi centrum, amely igényelte kiadóját és önálló irodalmi folyóiratát. Elsőként a kiadóvállalat jött létre: 1924-ben megalapítják az Erdélyi Szépmíves Céhet, majd 1926-ban megalakul a helikoni íróközösség, Babits szavaival az „irodalmi plen-air parlament”,¹⁵ végül 1928 májusában elindul az Erdélyi Helikon folyóirat, amelynek Kuncz Aladár egyik programadója, 1929-től haláláig pedig szerkesztője.

Kuncz szerkesztői, irodalomszervezési munkássága során mindvégig a nyugatos esztétikát, a Nyugaton elsajátított szerkesztői elveket tekintette elsődlegesnek. Folyamatosan tartotta a kapcsolatot a Nyugat munkatársaival:¹⁶ Móriczcal, Kosztolányival, Krúdyval, Gellért Oszkárral és nem utolsósorban Babits Mihállyal. Babitsnak már 2023 nyarán, az Ellenzéknél való elhelyezkedését követően levelet írt, amelynek tartalma, hangvétele jelzi a baráti kötődést („Igaz szeretettel és tisztelettel köszönt őszinte barátod Kuncz Aladár”),¹⁷ Babits műveinek és személyének nagyrabecsülését és azt, hogy a Nyugat színvonalát szeretné létrehozni a kolozsvári lapnál:

„Kedves Barátom,

Átvévén a kolozsv. Ellenzék Mellékletének szerkesztését, első dolgom, hogy Hozzád forduljak s támogatásodat kérjem. Eléggé nem jellemezhetem, milyen fontos érdek az, hogy ez a ma már több mint 20.000 pldban megjelenő lap jó irodalmat adjon s m.országi részről a legmagasabb színvonalat <...> állítsa föl.

Az a kérésem Hozzád, hogy minden hónapban legalább egy írást küldj le hozzánk...”¹⁸

Babits már 1922 őszén a kolozsvári Pásztortűznek adott interjúban is kifejezte érdeklődését az erdélyi magyar irodalom fejlődése iránt: „Örvendek annak, hogy Erdély elsőnek találta meg a hangját. Ez a hang a magyar pszichéből fakad, s ez a hang nekünk kedves és rokon. Az erdélyi magyar papok, tanárok és tanítók a magyar kultúra bástyaőrei. A magyarság örök élete titkának kulcsa az ő kezükbe tevődött le.”¹⁹ Ugyanakkor a magyar irodalom egyetemességét hangsúlyozta, és elutasította a külön fejlődésnek még a lehetőségét is, sürgette, hogy a magyarországi és az erdélyi irodalom vegye fel egymással a szoros kapcsolatokat.²⁰ Kuncz levélbeli felkérése által létrejött Babits közvetlen kapcsolata az erdélyi magyar irodalommal, hiszen az idézett levél és az azt követő levélváltás²¹ nyomán adta közre a kolozsvári lap 1923. november 11-i száma Babits *Aranygaras* című elbeszélését, majd néhány további versét és novelláját. Ettől kezdve az erdélyi magyar sajtó, általában másodközlésben, rendszeresen teret adott Babits írásainak.

Egy 1926. október 18-án keltezett levélben Kuncz az *Újságíró Almanach*²² számára kér Babbitstól cikket vagy novellát:

„Az Erdélyi Újságíró Almanachban megjelenő cikkedet tekintsd olyannak, mint amely bevezetné azt az ért, amely itt Erdélyben a magyarországi és a mi kis irodalmunk újabb belső és szoros kapcsolatát jelenti.”²³

Kuncz Aladár tehát rendkívül fontosnak tartja, hogy Babits írásai megjelenjenek az erdélyi magyar lapokban, de nem éri be ennyivel. Arra törekszik, hogy Babits, mint az egyetemes magyar irodalom két világháború közötti vezéregyénisége, akinek figyelmére és erkölcsi támogatására számítani lehet, kapcsolódjon be azokba a vitákba, amelyek az alakuló erdélyi irodalom önmeghatározását, feladatait és arculatát voltak hivatva megrajzolni. Az erdélyi magyar irodalom első évtizedében sajátos „ideológiaalkotó”²⁴ folyamatok játszódtak le, ezek próbálták eszmeileg is megalapozni a történelmi kényszerűség következtében önálló pályára tért erdélyi magyar kultúra további fejlődését és öntudatát. Mindennek eredményeként jött létre az a transzilvanista eszme, amely igen nagy szerepet játszott az erdélyi magyar irodalom, különösen az Erdélyi Helikon körül gyülekező írók tájékozódásában és munkásságában.

Az 1928 májusában induló folyóirat első számában Áprily és Kuncz világosan kifejti a folyóirat programját. Áprily költői bevezetője a provincializmus leküzdésére szólít, és azt ígéri, hogy az új szellem „erdélyisége világ-figyelő tető”²⁵ lesz, mely tulajdonképpen rövid összefoglalója Kuncz részletes programjának, a *Tíz év*²⁶ című esszéiben kifejtett gondolatoknak. A Helikon programja a regionális irodalom összefogásán, a hagyományok megismertetésén túl az európai színvonal igényét, a nemzeti irodalom egységének gondolatát képviseli. „Az az írói közösség, amelynek magam is tevékeny tagja vagyok, az irodalmi szabadság elvét testesíti meg. Politikai és világnézeti kérdésekben legnagyobb türelemmel vagyunk egymás iránt, közös célunk az erdélyi kultúra ápolása: ebben egyek vagyunk valamennyien” – nyilatkozik a folyóirat szelleméről.²⁷ Az *Erdély az én hazám* című esszéjében a művészet egyesítő szerepét hirdeti: „nem szabad mást, csak az irodalmi és művészi szempontokat tekintetbe venni...”,²⁸ vagyis a Nyugat eszményeit vállalja. A kisebbségi léthelyzetben azonban a liberalizmus és a művészi öncélúság elve mégsem jelent elég összetartó erőt, ezért ki kellett alakítani egy közös eszmét, amellyel az íróársaság minden tagja egyetért. Ez a közös eszme, az erdélyi gondolat: a transzilvanizmus. Jelentését Kuncz a Nyugatban megjelent *Az erdélyi gondolat Erdély magyar irodalmában* című tanulmányában így fogalmazza meg: „Vajon más volna-e, mint nemzetek, vallások, világszemléletek, népi szokások, társadalmi osztályok és külső hatalmi érdekek bölcs és eszes kiegyensúlyozása? Ez a gondolat, mint a teremtésben a megfoghatatlan isteni lendület, éppen úgy testet ölt Erdély ezerarcú, vadregényes, természeti szépségeiben, mint ahogy előre megrajzolta az erdélyi történelem, műveltség és irodalmak fejlődésének változatosan hullámzó vonalát.”²⁹

A transzilvanizmus eszméjét valló alkotók őszinte hittel szolgálták a regionális erdélyi kultúra gondolatát, mégsem kívántak elzárkózást, nemzetiségi öncélúságot, ellenkezőleg, a regionális tudatot és a kényszerű kisebbségi helyzetet magasrendű európai igényességgel kötötték össze, és tudatossággal képviselték az egyetemes magyar irodalom összetartozásának gondolatát is. A regionális és európai törekvések viszonya azonban nem volt egyértelműen harmonikus, viták folytak az erőteljesebb regionális orientáció és az igényesebb európai tájékozódás képviselői között. Kuncz Aladár, aki – Áprily Lajos, Bánffy Miklós, Ligeti Ernő és Molter Károly mellett – ennek az egyetemes jellegű tájékozódásnak a legfőbb

szorgalmazója volt, arra törekedett, hogy Babits Mihály segítségével is erősítse az egyetemesség, az európai gondolat eszméjét. Amikor 1929 nyarán – Áprily Lajos Budapestre távozása után – átveszi az Erdélyi Helikon szerkesztését, azzal a kéréssel fordul Babitshoz, hogy a budapesti költő írjon az erdélyi folyóiratnak új programadó cikket, amely az egyetemesség ideáljának képviselőjét sűrgeti. Babits Mihályhoz írt, 1929. július 31-i levelében olvashatjuk:

„Augusztustól kezdve átveszem az Erdélyi Helikon szerkesztését s röviden szólva azt szeretném, hogy ezt a folyóiratot tekintsd teljesen a Magadénak. Egy olyan folyóiratnak, amely minden tekintetben rendelkezésszerűre áll s amelyben mindenről legbelsőbb meggyőződésed szerint írhatasz. Az Erdélyi Helikon erdélyi s éppen ezért teljes mértékben egyetemes jellegű, mert mint kisebbségi irodalomnak a szócsöve, kénytelen már létfenntartó okból is egyetemes távlatokat keresni. Nem tudom volna-e az egész magyar irodalomban alkalmasabb más, mint Te, aki egy ilyen egyetemes magyar irodalmi szemléletnek a célkitűzéseit, az eszméit s ezeknek keretében a regionális tendenciák értelmét, európai jelentőségét kifejtteni és leszögezni tudná. Azért fordulok Hozzád azzal a nagy kéréssel, hogy az első számomba írd egy ilyen elvi természetű cikket, amely, amikor bizonyos tekintetben visszatekint az elmúlt tíz esztendőre, egyben és legfőképpen programot ad, a jövőt felrajzolja és a legfőbb problémákat megjelöli. [...] Ezért helyeznék nagy súlyt arra, hogy mindjárt az első számba írd, s mintegy programot adva, egyszersmind az egyetemes, magasabb rendű magyar irodalom lelkiismeretét is megszólaltasd.”³⁰

Babits augusztus 10-i válaszában³¹ támogatásáról biztosította barátja kezdeményezését, és ígéretet tett, hogy mielőbb küldeni fog kéziratot a folyóirat számára:

„Kedves Barátom!

Leveled egy sajátos véletlen folytán csak most jutott kezemhez, amikor az első számra való cikk már el is készült. Nagyon köszönöm szíves soraidat, és kedves meghívásoddal mihamar élni is fogok. Mindaz, amit írsz, nagyon rokonszenves nekem: sajnálom, hogy a kívánt elvi cikkel elkéstem. Remélem, mielőbb küldhetek valamit címedre, elvi cikket vagy valami mást. Kíváncsi vagyok a kezed alatti új Helikonra.

Feleségemmel együtt nagyon sajnáltuk, hogy nem jöhettél ki Esztergomba; remélem, ha ősszel Pestre jössz, ez még talán pótolható.

A viszontlátásig, s addig is, míg kéziratát küldhetné, szeretettel köszönt régi, igaz híved

Babits Mihály”

Azt, hogy az Erdélyi Helikon főszerkesztőjének számára mennyire fontos volt Babits erkölcsi támogatása, jelzi a Bánffy Miklós főszerkesztő által írt, 1929. augusztus 12-i levél („...És valóban igen jó gondolat az a mit Kuncz fölvetett vagyis a magyar irodalom jövője mint téma. De ha bármi mást jobb szeretsz, mi ugyanúgy megörvendünk neki”³²), valamint Kuncz szeptember 2-i újabb sürgető levele,³³ amelyben a küldött folyóiratpéldányról alkotott őszinte véleményét is kéri az egyetemes magyar irodalmi törekvéseket megfogalmazó cikk mellett. Babits szeptember 8-án kelt válaszában³⁴ megígéri, hogy a vezető cikket meg fogja írni. Helyette

egyelőre a *Dante és a mai olvasó*³⁵ című írását küldi, amely az októberi számban jelenik meg, és Kuncz mind a szeptember 16-i levelében,³⁶ mind pedig az október 2-iban³⁷ köszönetet mond érte, egyúttal utalást téve a készülő elvi cikk fontosságára. Október 25-én kelt levelében megemlíti azt a kezdeményezését, amely során az utódállamok íróitól bekért, a jövőre vonatkozó nyilatkozatsorozat alapján készül megvalósítani az egységesítő törekvéseket.

„Egyben nagy örömmel olvastam leveledben, hogy bevezető, egyetemes irodalmi programcikkedet a januári számra mégis megírod. Mentől inkább igyekszem az Erdélyi Helikonban egy ilyen egyetemes irodalmi program értelmében dolgozni, annál inkább látom, hogy ennek a programnak igen nagy jelentősége és mély értelme lehet. Csak egy példát említek: bekértem Magyarországról s mind a három utódállamból az ott élő fiatal magyar írók részéről nyilatkozatot s a már eddig is beérkezett nyers anyagból annyi kezdeményezést, annyi ösztönzést tudok kiolvasni arra, hogy sürgősen igyekezzünk közös alapot teremteni a szétszakadt irodalmi területek működésében, mert ha ezt elmulasztjuk, esetleg többé össze nem hozható divergenciák támadnak. Nem tudok senkit alkalmasabbnak Nálad, aki ennek az együttes irodalmi munkálkodásnak a programját jobban és gyümölcsözőbben leszegezhetné.”³⁸

Kuncz Aladár kiváló irodalompolitikus érzékkel szervezte meg már az 1928-as Ravasz-cikk³⁹ nyomán kialakult ún. „schisma-pör”⁴⁰ során azt az ankétot, amely során a körlevélben felkért írók állást foglaltak a magyar irodalom egységének kérdésében. A válaszok az Erdélyi Helikon 1928. évi I. és II. számában, *Erdélyi írók a magyar irodalom egységéről* címmel jelentek meg. Ez az ankét a magyarországi és az erdélyi irodalom közös hagyományai, szoros összetartozásának tudata és alkotó együttműködésének fenntartása mellett nyilatkozott. Az ankét nem egyszerűen holmi hűségnyilatkozatok sorozata volt, hanem Kuncz szándéka szerint az egységen belüli sajátosság elvét is megfogalmazták. A „pör” túllépett a Ravasz László által felvetett problémákon (a magyar irodalom kettészakadásának veszélyén), és Kuncz irányításával az erdélyi magyar irodalom önmeghatározására szolgáló alkalommá tudott válni. Ezt követte a fent említett levelek megírásának időszakában, 1929 őszén a „vallani és vállalni”-vita, amelyben Kuncz a szabad véleményütköztetés alkalmát felkínálva, író társaival megfogalmaztatta az erdélyi magyar irodalom jelenhez kötöttségének, elkötelezettségének elvárását. A fent említett, október 25-i levél már az 1930-ban induló Kisebbségi irodalom – világirodalom rovat előkészítésének munkálatairól árulkodik, mely által a kisebbségi irodalmak számára létkérdést jelentő egyetemesség és regionalizmus problematika felvetődik. A regionális irodalmak vizsgálatában Kuncz és a helikonisták az erdélyi magyar irodalom feladatait keresik. Egyetemes hivatásra vágyanak, elutasítják az erdélyi irodalom öncélúságának elvét, munkájukat európai távlatok felé kívánják irányítani. E törekvések ismeretében érthetővé válik, hogy miért volt annyira fontos Kuncz számára Babits bekapcsolódása, véleményalkotása, programadó tanulmánya.

A programadó tanulmány *Európaiság és regionalizmus*⁴¹ címmel az Erdélyi Helikon 1930. januári számának élén látott napvilágot, és valóban az erdélyi magyar irodalom európai jellegű szellemi stratégiájára tett javaslatot. Mint címe is mutatja, két törekvésről ad képet: az európaiságról és a regionalizmusról, s utóbbi fogalmát Babits másként értelmezi, mint az erdélyi magyar irodalom, amely regiona-

lizmuson egy kultúrának a földrajzi és történelmi keretek által megszabott sajátosságát, viszonylagos autonómiáját értette. Babits regionalizmusfogalma ezzel szemben szélesebb értelmű, mondhatni, filozófiai megalapozottságú, ugyanis regionális kultúrának tekinti mindazt, ami valamely embercsoport érdekét fejezi ki, s ilyen módon elszakad az egyetemesség igényétől és eszméjétől.

„S bizonyos, hogy mindig több lesz az olyan író, aki az egész Emberiség helyett csak egy nemzettel – vagy esetleg csak egy fajjal, egy népréteggel, egy társadalmi osztállyal szemben érzi magát felelősnek. S nem a régifajta nemzeti írókra gondolok itt, akiknek tipusa nálunk egy Széchenyi vagy Vörösmarty vagy Petőfi. Bennük más felelősség élt: ők egy nemzetért érezték magukat felelősnek az Emberiség előtt. Ez bizonynal nem regionálizmus, de regionálizmus a mai irodalom termésének 99 százaléka, mert az az egyetlen ambíció szülte, hogy egy nemzet, egy faj, egy népréteg vagy társadalmi osztály életéről, erkölcsi és gondolatvilágáról mennél hívebb és mennél immanensebb képet, leleplezést, vallomást adjon. Ilyenformán az író, aki nem tud vagy nem mer fontosat mondani az Embernek és az Emberről: mond legalább valami fontosat egy kisebb közösségnek, vagy egy kisebb közösségről. (Jó író dolga, — de nem nagy íróé.)”⁴²

E helyi érdekekhez igazodó, azokat képviselő irodalommal szemben az európai szellemiség egyetemességének elve mellett állt ki, s arra hivatkozott, hogy a hagyományok szerint a magyar művelődésnek is ezt az egyetemességet kell szolgálnia és képviselnie:

„A modern nacionalista életnézet, – mely maga is egységes és mintegy nemzetközi áramlat – nem téveszthet meg senkit efelől: a soknyelvű Európában egyetlen és egységes szellem él. [...] Az »európai« rég egységes típus, és szinte máris egy nagy nemzet, ugyanazon neveléssel és hagyományokkal: s nemzeti kultúráink tulajdonképp mind csak ugyanazon kultúra egyes dialektusai. Ennek az egységes nagy kultúrnemzetnek tagja a magyar is. [...] A magyar irodalom az európai irodalomnak egy része s jövőjéről nem szólhatunk úgy, hogy az egész európai irodalom jövőjére ne gondoljunk.”⁴³

A programadó tanulmányban megfogalmazott gondolatok részben ismerősen hangzanak, ugyanis Babits az 1925-ös *Uj klasszicizmus felé*, az 1928-ban keletkezett *Az írástudók árulása*, majd később az 1934-ben megjelent *Nemzet és Európa* című esszéikben hasonló módon szembeállítja egymással az irodalom közvetlen politikai (nemzeti vagy osztályharcos) feladatvállalását azzal az egyetemességtudattal, amely Babits értelmezése szerint az emberiség állandó erkölcsi és kulturális értékeit, a nagy humanista hagyományokat képviseli. Ennek az egyetemességnek a szolgálatát várta el az erdélyi magyar irodalomtól is, midőn az idézett tanulmány záró gondolatában a regionális irodalom egyetemes szerep- és feladatvállalásának lehetőségére hívta fel a figyelmet:

„Nincs Európában irodalom, melynek számára a saját regionalizmusa előbb, égetőbb, fájóbb problémát jelentene, mint a magyarnak. De talán, ahol ennyire fáj és él ez a probléma, ott kétszeres joggal lehet remélni,

hogy a regionalizmus önmagából növeszthet ki valamit, ami több nála, valamit, ami nem csupán partikuláris érdekű, ami az embert és a mai embert mélyen és lényegesen érintheti. (...) S itt van a kis irodalmak reménye, hogy fontosat és izgatót mondhassanak ma, amikor a nagyok is alig tudnak ilyent mondani. S itt elsősorban a magyar szellemé: melyet különleges helyzete s egész története predesztinált, hogy különös intenzitással élje át az emberi és regionális kultúra összeütközésének akut drámáját. S köztünk magyarok közt is, ki ismerheti erősebb és tragikusabb ízét e könnyes élménynek, mint amit ismer az erdélyi lélek? És ez az érzés adja meg talán az erdélyi irodalmi mozgalomnak erősítő, kincses öntudatát.”

Kuncz Aladár újabb levélben köszöni meg Babits írását 1930 februárjában:

„Nem volt még alkalmam megköszönni az Erdélyi Helikon számára írt gyönyörű bevezető cikkedet. Igazán hálás vagyok érte, nemcsak azért, mert általában véve ezzel a kitűnő írással a folyóiratnak ezt a számát ünnepvé tetted, hanem mert sok itt forrongó és tisztázásra szoruló eszmében rendet teremtettél és irányt mutattál. Szeretném, ha szerkesztői elfoglaltságod ellenére is olykor-olykor volna idő az Erdélyi Helikon számára írni...”⁴⁴

Babitsot Kuncz az Erdélyi Helikon irodalomtörténeti pályázat zsűritagjaként is bevonja az erdélyi irodalom munkájába. 1930. október 1-jén kelt levelében kéri fel Babitsot erre a tisztségre:

„Volna-e idő, módod és kedved ahhoz, hogy az Erdélyi Helikon által kitűzött 100,000 lejes irodalomtörténeti díj zsűri-tagságát elfogadd? Nemcsak az erdélyi írók egyetemes kívánságát tolmácsolom ezzel a kérelemmel, hanem úgy érzem, egy nagyon fontos magyar irodalmi ügyet, esetleg eseményszámba mehetőt – hiszen ez a pályázóktól függ – fordulatot szolgálok a magyar történetírás fejlődésében, ha arra kérlek, hogy ezt a tagságot sok dolgoz, nagy és jelentős elfoglaltságod ellenére is fogadd el. A zsűri összeállítását úgy terveztük, hogy két tagot Magyarországról és két tagot Erdélyből kérünk fel. Ez a négy tag választaná azután meg az ötödik elnököt...”⁴⁵

A Kuncz által írt október 24-i köszönő levélből szerezhetünk tudomást arról, hogy Babits elvállalta a zsűritagságot:

„Kedves Barátom, hálásan köszönjük úgy Kemény János, mint a magunk nevében, hogy szíves voltál az irodalomtörténeti pályázatunk zsűri-tagságát elvállalni. Légy nyugodt, amint írtam, a megterheléstől óvni fogunk s csak az igazán elsőrendű munkát, – remélem, lesz ilyen – mutatjuk be Neked...”⁴⁶

Babits egyetemes igényeket támasztott az erdélyi magyar irodalom iránt, és természetesen elutasította a regionális irodalmak külön fejlődésének lehetőségét is, azonos nézetet vallva Kuncz Aladár barátjával és az erdélyi irodalom sok kiváló íróegénységével, akik a magyar irodalom lényegi egysége mellett tettek hitet a korábban már említett 1928-as anketban. Talán nem túlzás kijelenteni, hogy

Kuncz Aladár érdeme, kitartó buzdításainak, levélbeli érveléseinek eredménye, hogy Babits a programadó cikk megírása után az erdélyi magyar irodalmat az irodalmi értékek iránt fogékony kritikusként is támogatni kívánta, midőn néhány kritikai esszében adott véleményt a nemzetiségi irodalom művészi eredményeiről. Kuncz Aladár *Fekete kolostor* című emlékiratát úgy méltatta, mint a nacionalista elfogultságokon felülemelkedő európai szellemiség kiváló alkotását, és a szűkebb provincia határait áttörő egyetemes emberi üzenetet hallotta ki Tamási Áron és Reményik Sándor munkásságából is.

Babits Kuncz Aladár korai halála után további tanulmányokban foglalkozik az erdélyi magyar irodalom kérdéseivel. 1931-ben írott *Transsylvanizmus*⁴⁷ című kis tanulmányában, Tabéry Géza *Emlékkönyv* című munkájának ismertetése során vitába száll a transzilvanista ideológia irodalmi decentralizációt és regionalizmust hirdető tételével, azt kívánva, hogy az erdélyi magyar irodalom minél szorosabban kötődjék az egyetemes magyar irodalomhoz.

„Ez az Idea – állapította meg a transzilvanista gondolatról – Erdélyben tudott így kivirulni: de mégsem erdélyi, hanem emberi! S tendenciája, ha logikus és magához hű marad, nem lehet az, hogy az erdélyi irodalmat a magyarországitól elkülönítse. Ellenkezőleg: az erdélyi irodalomnak, éppen saját eszméjénél fogva, mely megveti a »hatalmak és határok« esetlegeit, intenzíven vissza kell kapcsolódnia az egységes magyar irodalom vérkeringésébe. Táplálni azt nemes eszméjével, szabadabb légkörével – s táplálkozni annak szélesebb gyökerű erejéből.”

Babits nem a transzilvanista eszmék megszólaltatása és nem az erdélyi táj, történelem és népelet különleges világának ábrázolása következtében értékelte nagyra az erdélyi magyar irodalom alkotásait, hanem az általános emberi mondanivalóik, egyetemes művészi értékeik miatt: Reményik Sándor, Kuncz Aladár és Tamási Áron műveit a magyar nemzeti irodalom értékes kincseiként tartotta számon.

A transzilvanista eszmét az 1931 júniusában elhunyt barátjához, Kuncz Aladárhoz hasonlóképpen értelmezte: nem mint az erdélyi sajátosságok teoretikus kifejtését ismerte el, hanem mint humanista eszmekört, amely szembefordulást jelent a nacionalizmussal, és az irodalmi alkotás szabadságát hirdeti.

„Ez a transsylvanizmus teljes ellentéte annak a politikai és közjogi irreudenta dacnak, mely a régi Magyarország ideológiájának szellemében az új sorshoz és helyzethez illő irodalmi attitűdnek látszanék. [...] Az erdélyi irodalmi etika mögött maga a transsylvanizmus áll: egy emelkedett, egységes világnézet, mely minden írótt többé-kevésbé lelkesít, s túlemel a pártok törtetésén éppúgy, mint az egyén céltalanságán. És a szabadság. Az a nagyobb irodalmi és eszmei szabadság, amit ez a világnézet jelent, s amiből táplálkozik.”⁴⁸

Babits 1935-ben a Nyugatban jelenteti meg *Az én erdélyiségem* című írását,⁴⁹ amelyben pontos képet ad a transzilvanizmus létrejöttének okairól:

„Kényszerűség szülte azokban a szomorú években, mikor a kulturális kapcsolat Erdély és Magyarország között egy időre szinte teljesen megszakadt. Az erdélyi magyar kultúra magára maradt, s mint a mostohába

került gyerek, kényszerült egyedül a maga erejéből fejlődni s boldogulni. Így alakult az erdélyi írók közt is külön közszellem, amelynek természetes szerepe és feladata kezdetben csak egy lehetett: egymást bátorítani és gyámolítani.”

E gondolatmenet egy későbbi szakaszán ismét kinyilvánítja alapvető meggyőződését a magyar irodalom természetes egysége felől: „magyar irodalom csak egy van, egyetlen föld, amelynek termő talaja a magyar nyelv”.

JEGYZETEK

¹ BABITS Mihály, *Az én erdélyiségem*, Nyugat, 1935/8, 74.

² Erről tanúskodik a több mint 60 tanulmányt, emlékezést tartalmazó kötet is, amely (néhány kivételtől eltekintve) főként pályatársai írásait, személyes élményeit tartalmazza Kunczról: *Kuncz Aladár emlékezete*, s. a. r. POMOGÁTS Béla, Polis Kiadó, Kolozsvár, 2013.

³ SIPOS Lajos, *Babits Mihály*, Babits Kiadó, Szekszárd, 2008, 6.

⁴ POMOGÁTS Béla, *A Nyugattól az Erdélyi Helikonig* = KUNCZ Aladár, *Erdély az én hazám – Válogatott tanulmányok és cikkek*, s. a. r. POMOGÁTS Béla, Pallas-Akadémia Kiadó, Csíkszereda, 2013, 6.

⁵ SIPOS, *Babits...*, i. m., 14.

⁶ POMOGÁTS Béla, *Kuncz Aladár*, Kriterion, Kolozsvár, 2001, 23.

⁷ *Uo.*, 37–38.

⁸ SCHÖPFLIN Aladár, *A magyar irodalom története a XX. században*, Nyugat, Budapest, 1937, 206.

⁹ Kaffka Margit jellemzése alapján. POMOGÁTS, *Kuncz...*, i. m., 58.

¹⁰ SIPOS, *Babits...*, i. m., 41.

¹¹ LACZKÓ Géza, *A Dadi és a Kuncz*, Erdélyi Helikon, 1931/II, 523.

¹² POMOGÁTS, *Kuncz...*, i. m., 79.

¹³ KUNCZ Aladár, *Romain Rolland*, Nyugat, 1920/17–18., 853–864.

¹⁴ KUNCZ Aladár, *Erdélyi irodalom*, Napkelet, 1923/I, 92–94.

¹⁵ BABITS Mihály, *Transzylvánizmus*, Nyugat, 1931/II, 480–482.

¹⁶ POMOGÁTS, *Kuncz...*, i. m., 128.

¹⁷ BABITS Mihály *levelezése 1921–1923*, s. a. r. SZŐKE Mária, Argumentum, Budapest, 2014, 351.

¹⁸ *Uo.*, 350.

¹⁹ ILYÉS János Jenő, *Babits Mihálynál* = BABITS Mihály, *Riportok, interjúk, vallomások*, s. a. r. TÉGLÁS Andrea, TÉGLÁS János, Magyar Napló, Budapest, 2008, 97.

²⁰ ILYÉS, *Babits Mihálynál*, i. m., 95–99.

²¹ BABITS Mihály és felesége Kuncz Aladárhoz, 1923. szeptember 1., Kuncz Aladár Babits Mihályhoz, 1923. december 29., KUNCZ Aladár Babits Mihályhoz, 1924. február 13., BABITS Mihályné Kuncz Aladárhoz, 1924. április 28., KUNCZ Aladár Babits Mihályhoz, 1924. június 19. = KUNCZ Aladár, *Levelek 1907–1931*, s. a. r. JANCsó Elemérné MÁTHÉ-SZABÓ Magda, Kriterion, Bukarest, 1982, 36–54.

²² *Újságíró Almanach 1927*, szerk. KUNCZ Aladár, Erdélyi és Bánsági Népkisebbségi Újságírók Központi Szervezete, Kolozsvár, 1927.

²³ KUNCZ, *Levelek 1907–1931*, i. m., 89–90.

²⁴ POMOGÁTS Béla, *A romániai magyar irodalom*, Bereményi, Budapest, 1994, 41–43.

²⁵ Erdélyi Helikon, 1928/1, 1.

²⁶ KUNCZ Aladár, *Tíz év, Erdélyi Helikon*, 1928/1, 2–5.; Uő, *Erdély az én hazám. Válogatott tanulmányok és cikkek*, s. a. r. POMOGÁTS Béla, Pallas-Akadémia, Csíkszereda, 2013, 233–241.

²⁷ *Erdély irodalmi reneszansza. Beszélgetés Kuncz Aladárval*, Literatura, 1928/1, 16–18.

²⁸ KUNCZ Aladár, *Erdély az én hazám* = Erdélyi Helikon 1929/7, 487–493., Ua.: KUNCZ, *Erdély az én hazám*, i. m., 264–271.

²⁹ KUNCZ Aladár, *Az erdélyi gondolat Erdély magyar irodalmában*, Nyugat, 1928/20, 503. = Uő, *Erdély az én hazám*, i. m., 257.

³⁰ BABITS Mihály, *Levelek 1927–1929*, s. a. r. SEBŐK Melinda, SIPOS Lajos, Magyar Napló, Budapest, 2023, 652.

³¹ *Uo.*, 657.

³² *Uo.*, 658.

³³ *Uo.*, 676.

³⁴ *Uo.*, 682.

³⁵ BABITS Mihály, *Dante és a mai olvasó*, Erdélyi Helikon, 1929/8, 565–567.

³⁶ BABITS, *Levelek 1927–1929, i. m.*, 691.
³⁷ *Uo.*, 705.
³⁸ *Uo.*, 711–712.
³⁹ RAVASZ László, *Irodalmi schisma*, Könyvbarátok Lapja, 1928/2.
⁴⁰ A „schizma-pör” részleteit Dávid Gyula összefoglalja tanulmánykötetében. DÁVID Gyula, *Erdélyi irodalom-világirodalom*, Pallas-Akadémia, Csíkszereda, 2000.
⁴¹ BABITS Mihály, *Európaiság és regionalizmus*, Erdélyi Helikon, 1930/1, 3–6.
⁴² *Uo.*, 5.
⁴³ *Uo.*, 3.
⁴⁴ KUNCZ Aladár Babits Mihálynak, OSZK Kézirattár, Fond III./810/13. Géppel írott levél tintaírással névalírással az Erdélyi Helikon nyomtatott fejléces levélpapírján.
⁴⁵ KUNCZ Aladár Babits Mihálynak, OSZK Kézirattár, Fond III./810/15. Gépírás, tintaírás, alul aláírással.
⁴⁶ KUNCZ Aladár Babits Mihálynak, OSZK Kézirattár, Fond III./810/16. Gépírás, alul aláírással.
⁴⁷ BABITS Mihály, *Transsylvanizmus*, Nyugat 1931/II, 480–482.
⁴⁸ *Uo.*, 481.
⁴⁹ BABITS Mihály, *Könyvről könyvre. Az én erdélyiségem*, Nyugat, 1935/8, 71–75.

LIPKOVICS PÉTER, *Prométhéusz*, 2013–2023, fa, vas

NAGY KOPPÁNY ZSOLT

Maja Mihajlovna Pliszeckaja halála

Hajnalban mondta be a rádió
fél füllel hallgatta
sietett
el ne késsen az iskolából
bár egy takarító nem tud elkészni
de akkor is
de akkor sem

Kapkodva öltözött
különösen hideg ez a május reggel
kedve nem volt
se jó
se rossz

Visszament pisilni
napok óta székrekedése van
sajnos

Amint kilépett a blokkból
rágyújtott

Pontosan tudta
hol kell rágyújtania
hogyan sem sietve
sem mészálva
csak egyenletes tempóban
éppen elérjen az adóhivatal előtt álló
utcai fémtálcáig
amelyben tucatnyi
rosszul elnyomott
cigi füstölgött már

Most sem volt másként
Elnyomta a csikket
és tovasietett

Rossz fényű
energiatakarékos
lámpák fényénél
robotoltak
és vakoskodtak az
emberek

Az előtte álló napra nem gondolt
nem szokott

Maja Mihajlovna Pliszeckajára gondolt

Balett-táncos volt
úristen

Minden idők egyik leghíresebb táncosnője
ő még sosem hallott róla
és akkor tessék
ma reggelre meghal

Nem sírt
amikor meghaltak a szülei
nem sírt
mikor elvált a férje
és előtte sem sírt
túl sokat

Most mégis valami belülről
felöklelte a gyomrát

De nem tört ki zokogásban
Ahhoz már öreg volt

Letörölte a könnyeit
és futni kezdett
hogyan elérje a villamost

Mikor a nedves folyosón
az igazgató úr
a seggére csapott
már jókedve volt
és ugyanolyan kedvesen
kacagott neki
mint szokott

Kétségbeesetten keresem

1. Talán jobb is így

Kétségbeesetten keresem
azokat a pillanatok a múltamból
amikor még nem szorongtam

De úgy tűnik
én mindig szorongtam
alig találok ilyet

Pontosabban mindössze egyet

Tizedikes lehetek
nagyanyáméknál vagyok
nyáron
dolgozgatok a ház körül
de nem sokat
délben ebéd után
mindig ledől mindenki
pihenni

Meleg van
nincs más mit tenni
Kedvem nem sok hozzá
így teszek én is

Egy könyvet hoztam magammal
Krúdy Gyula *Francia kastély*
és egy kazettát a walkmenembe
Tom Waits *Into the Great Wide Open*

A takaró hűvös
kellemes
felváltva olvasok
és hallgatom az albumot
egész délután

Nincs tét
nincs felelősség
csak maradéktalanul jól érzem magam.

Szeretnék visszamenni oda
talán az egyetlen boldog pár óra
volt az életemből

Nem is boldog voltam éppenséggel
– ne essünk túlzásokba –
csak nem szorongtam

Ma már szinte elképzelhetetlen
paradicsomi
visszavágyott
elvesztett állapot

Szeretnék visszamenni
de pontosan tudom
hogy ha sikerülne is
nem lennék ismét boldog
és ment' a szorongástól

Nem, kicsit sem
inkább pánik lenne rajtam úrrá
hogy nem tudok
megváltoztatni semmit
ami jön
jönni fog

Kétségbeesnék
leizzadnék
nyüszítenék
míg bensőmet
éles kések szabdalnák

Sírnék
hogy megint elbaszom
és elbasznám

Talán jobb is így

Mindenképpen jobb így
nem szabad visszamenni

2. Kevés pontja van

Kevés pontja van az életemnek
ahova visszamennék
mert én mindig csak szorongtam

Talán a korai gyermekkort
az öntudatlanság éveit
és az 1. pontban jelzett nyári napot
kivéve

De nem
ez így nem
igaz

Mikor a gyerekek megszülettek
és az első hónapok velük
ott nem volt szorongás
csak boldog és nyugodt béke

Titkos féreg foga azért
rágott
ha jobban belegondolok
de nagyobb volt az öröm

Oda ha visszamehetnék
de nem lehet
már nem lehet

Pedig ezen kívül
nem szeretnék semmit

Nem akarok írói sikert
több testet
több lihegést
egészséget sem
valahogy eltelik

De oda
azokba a hónapokba
bármikor
vissza

Alighanem
– ha megvonom tehát a mérleget –
nem vagyok más
csak egy apa

Csak egy apa vagyok
ennyi volt az értelme mindennek
azt hiszem
írok egy regényt ezzel a címmel
mindenesetre

KELECSÉNYI LÁSZLÓ

A rajongók

Történelmi dráma két részben

Kemény Zsigmond regényének motívumai alapján

Játszódik a harmincéves háború idején, az 1638-as évben, Erdélyben.

Kemény Zsigmond nem népszerű író. Kemény Zsigmondot nem olvassák. Kemény Zsigmond nincs benne a kánonban. Miközben kortársai, Arany János, Jókai Mór, Vajda János köteteit – ha olykor kénytelen-kelletlen is – fellapozzák a kutatók, az egyetemisták, az irodalommal még papírlapokon ismerkedő olvasók.

Keménynek rosszul áll a szénája. Regényei nem könnyű olvasmányok. A Kossuth-párti magyar 19. század sem fogadta jól az írásait. A dédszülők örökségeként porosodik a hátsó polcon könyveinek sora. Nagytakarításnál újra felbukkannak egykori könyvkötők díszes munkái; az aranyozott lapszélek netán érdekes történeteket rejtenek. Erdély aranykorának bátor hősei köszönnek ránk A rajongók című regénye oldalairól. Hátha nekünk, kései utódoknak is üzennek valami hasznavehető tanulságot. Ha többet nem, legalább annyit, hogy gondolkozz, mielőtt a kardod kiröpíted a hüvelyéből.

Szereplők

Fejedelem
Püspök
Pécsi
Kassai
Zsófia
Elemér
Csuklyás
Anna
Debóra
György
Szőke
Zenész
Polgárok, szombatosok

1.

A színpad üres és sötét. Egy hang a következőket mondja:

Európa lángokban áll. Országok sokasága vált hadszínterré. Fegyverek fegyverekkel szemben. Évek óta tart az ellenségeskedés. Szép Magyarország feldarabolva. Habsburg Ferdinánd, e néven harmadik a trónon, Bécsből irányít. Honunk középső vidékét egy hódító keleti hatalom tartja birtokában immár száz esztendeje. Örök reményünk, az Erdélyi Fejedelemség csak látszatszabadsá-

got élvez. A katolikus, a protestáns és az unitárius vallások mellett felütötte a fejét benne egy negyedik hit, a szombatosok szektája. Az Úrnak 1638-ik esztendejében járunk.

A háttérből egyre erősödő zsidongás, emberi hangok, kiáltások. Egy külön öltöztetű figura lép be a hangszerével. Ő a Zenész. Megpróbál hangot kicsalni a hangszeréből, de hiába próbálkozik, csak torz, hamis hangok hagyják el a fura zeneszerszámot. Néhány sikertelen próbálkozás után feladja, kimegy.

2.

ELSŐ POLGÁR: *(szinte beszalad, mintha menekülne, kopott öltözkét igazgatja)* Atyaisten! *(Keresztet vet. Körülnéz.)* Majdnem eltapostak. Ki a csoda látott együtt ekkora tömeget? Amikor Bethlen Gábor fejedelmünket koronázták, akkor igen, de az a seregnyi ember békés gyülekezet volt ezekhez képest.

Közben egyre világosabb lesz. Kintről dübörgő léptek hallatszanak.

MÁSODIK POLGÁR: *(ő is sietősen jön be, ránéz az Első polgárra)* Nocsak, édes úr! Maga is?

ELSŐ POLGÁR: *(gyanakodva)* Hát én is, persze hogy én is. Úgy értem, hogy itt vagyok. Nem lehetett azt a tömeget elviselni, ami ott összejött.

MÁSODIK POLGÁR: Inkább itt várom meg, merre billen a mérleg nyelve. Béke vagy háború? Háború vagy béke? Mi lesz? Maga mit gondol?

ELSŐ POLGÁR: Nos, én... *(Belekezd, de aztán hirtelen meggondolja magát.)* ...Édes Istenem, hát honnét is tudhatnám én azt? Ki vagyok én, hogy megmondjam? Majd a nagyjaink eldöntik.

MÁSODIK POLGÁR: Ők el, ők egész biztosan eldöntik. De itt vagyunk mi, példának okáért, itt van maga. Biztosan van véleménye, nagy jó uram.

Váratlan hangzavar kintről. Mindketten fülelnek. Kiáltások kintről: Éljen a háború! ...Éljen a béke!

ELSŐ POLGÁR: Hallga csak! Valami történik éppen. Talán eldőlt.

MÁSODIK POLGÁR: Nagy ravasz maga, hallja-e. Mindig másokra vár? Egész életében arra várt, hogy megmondják maga helyett, mi a jó, melyik út a helyes? Saját véleménye soha nincsen, hagyja magát vezetetni? És ha megvezetik odafönről?

ELSŐ POLGÁR: Mind az ő kezében vagyunk...

MÁSODIK POLGÁR: Igen, a fejedelmünk kezében, de mi...

Odakintről harangzúgás veszi kezdetét, tart a jelenet végéig. A Zenész belép, és végigvonul a színen.

MÁSODIK POLGÁR: *(a Zenészhez)* Édes úr, ha kérhetem egy pillanatra.

ZENÉSZ: Szólt itt valaki?

MÁSODIK POLGÁR: Igen, én, ha kérhetném...

ZENÉSZ: Azaz?

MÁSODIK POLGÁR: Megtörtént-e a döntés? Hogyan végződött a vita?

ZENÉSZ: *(megvetően végigméri a két urat)* Ha mindenáron tudni akarják, miért itt időznek? Pórnép. *(kimegy)*

ELSŐ POLGÁR: Mind Urunk, Teremtőnk kezében vagyunk.

MÁSODIK POLGÁR: *(legyint)* Eh, a csudába is. Jobb, ha a dolgaim után nézek. *(kimegy)*

ELSŐ POLGÁR: *(keresztet vet)* Uram, Teremtőm! Adj békességet nekünk, szegény fiaidnak! *(szintén kimegy)*

GYÖRGY: *(be)* Miféle népek! Azt sem tudják magukról, hogy kicsodák. Eh, mit is törődöm velük! Magamban bíztam elejétől fogva... ahogy az Írás mondja. ... *(elgondolkodik)* Vagy nem is ott olvastam?... Ej, csudába a könyvekkel! Csak boldogtalanabbak leszünk tőlük. Cselekedni kell, elvenni, ami az enyém, amit nekem szánt a sors. A többiek? Magukra vessenek.

3.

A színpad egy ideig üres. Aztán belép a Zenész. Most már tud bánni a hangszerével. Bevonulási indulót fúj. Majd jönnek a szereplők, és megállnak egymással szemben. Egyenként bemutatkoznak, nem a nézőkhöz beszélnek, hanem a játszótársaiknak. Amikor egy-egy figura végzett, kimegy a színpadról.

FEJEDELEM: Első Rákóczi György vagyok, ennek a csodálatra méltó tündérekertnek a fejedelme. Tündérkert? Néhanapján nem vagyok biztos benne.

PÜSPÖK: Dajka János a becsületes nevem. Pásztora és harcosa hűséges nyájamnak. Püspök uramnak szólítanak a híveim.

PÉCSI: Simon úrnak hív az udvarnépem. Béketűrő vagyok, de ha kihoznak a sodromból...

KASSAI: Kassai vagyok, e néven generációk óta Erdélyünk oszlopaiként tartanak számon minket.

ZSÓFIA: A Báthori család virága vagyok, felmenőim közt király is akadt, egy lengyel király.

ELEMÉR: Katonának kell lennem, erre neveltek, szoktattak, de a szívem nem a harctéren jár.

GYÖRGY: Katonának születtem, Erdéllyel a szívemben, kivont karddal a kezemben.

DEBÓRA: Gyűlölöm a fegyvereket, csak a szerelemért érdemes élnem.

CSUKLYÁS: Nekem hallgatást parancsoltak a felsőbb hatalmak.

ANNA: Hölgye vagyok ennek a kedves leánynak, Zsófiának, óvom, félttem, minden lángtól, az egész világtól.

A Zenész, aki nem mutatkozik be, minden megszólaló után fújta a hangszerébe valami jellemzőt. Aztán az üres színpadon sokértelmű gesztust tesz, majd ő is kimegy.

4.

Zsófia hercegisasszony térdelve, fennhangon imádkozik zsámolyán.

ZSÓFIA: Mennyei Atyám! Bocsásd meg az iszonyú bűnt, melyet el fogok követni. Gyámolíts célomban, vezess, oltalmaz, én Istenem! Add, hogy ne reszkeszen a kezem, add, Boldogságos Szűz, hogy ne piruljon az arcom! Ne vonjátok meg pártfogásotokat porban csúszó szolgálólányotoktól, szegény, bűnös Zsófiától!... Ámen! *(Keresztet vet, meghajtja a fejét, könnyeit törli kendőjébe, aztán a tükörbe néz.)* Nem szabad, hogy meglássák a szenvedésem. *(Egy puha pamacs-csal végigsimítja az arcát. Éppen végez, mikor két lassú és finom kopogás hallatszik. Ijedten ledobja a pamacsot.)* Jaj! Máris?

Hang kintről.

ANNA: Én vagyok, hercegnőm. Én vagyok, drága gyöngyöm.

ZSÓFIA: Hűséges udvarhölgyem, gyere hozzám.

ANNA: *(be)* Te sírtál, kisasszonyom? Mily okkal emésztet magad?

ZSÓFIA: Titkolódzik mindenki. Halljam az igazat! Az én kedves leventém, drága Elemérem, merre jár, mit cselekszik? Miért nem láthatom napok óta?

ANNA: Ne gyötörd magad ezzel a kérdéssel.

ZSÓFIA: Ha nem válaszolsz egyenesen, megyek a fejedelmünkhöz, Rákóczi bácsi előtt térdre vetem magam. Csak nem rejti el előlem az igazságot.

ANNA: Rákóczi bácsi? Te nem csak az igazságért keresnéd fel fejedelmünket. Van ott még valaki, aki nagyon szeretne látni téged.

ZSÓFIA: *(kissé szeppenten)* Mit nem mondasz? Elemérem akar engem látni, vagy mégsem?

ANNA: Eleméred otthon van. Száraz, jól fűtött szobában.

ZSÓFIA: Akkor elárult engem.

ANNA: Helytelen a gyanúd. Ő beteg.

ZSÓFIA: De déltájra meggyógyul. Ugye? Vagy jobban lesz délutánig? Vagy tán csak nem tart betegsége harmadnapig is?

ANNA: Két hétig sem kelhet fel ágyából. Mondom néked, valaki bebocsátást szeretne tehozzád.

ZSÓFIA: *(zavartan)* Azt akarom, hogy ő egészséges legyen.

ANNA: Melyikük?

ZSÓFIA: *(nem akarja érteni Anna szavát)* Valami tudatlan orvost hívhattak. Küldd a miénkét hozzá.

ANNA: Hidd meg, most az sem segítene rajta.

ZSÓFIA: Mondd az igazat! Mi baja?

ANNA: A Rákóczi fiúnak? Semmi az égvilágon.

ZSÓFIA: *(már dühösen toppant)* Ejnye hát! Tudod te, kit kérdek.

ANNA: Elemér úrfi? *(nagyot nyel)* Párbajt vívott és megsebesült.

ZSÓFIA: Óh, én istenem! De meggyógyul, ugye?

ANNA: A kirurgus szerint teljes ágynyugalomra van szüksége.

ZSÓFIA: Imádkozom érte.

ANNA: Miért vívott? Nem is kérded?

ZSÓFIA: Az nekem mindegy. Hogy tehette ezt?! Mi lesz így velem? Boldogságos Szűz! *(könnyezve)* Miért űzzem ezt a színlelést? Átkozzon meg inkább atyám, mintsem hitemet levetkezzem. *(lehúzza a mátkagyűrűt az ujjáról)* Nem akarok férjhez menni. Apácává leszek. A legelső kolostor oltárzsámolyára borulva fogom fölvenni a fátyolt. Ott kívánok fejedelemnővé lenni, nem e megromlott nép között ebben az eretnek udvarban. *(sír)*

ANNA: El tudnád örökre hagyni a te lovagjaidat? Örvendeznének a királyleányok, kik nem kapnak méltó jegyest. Az ő hírük messze földre elhatott.

ZSÓFIA: Ha engem elveszít, soha nem fog megházasodni.

ANNA: Biztos vagy ebben? És melyikük az, ki ily hűséges?

ZSÓFIA: Ő rendkívüli módon szeret engemet.

ANNA: Biztos vagy benne?

ZSÓFIA: Elemér a Jóisten követe.

ANNA: Nem vonom kétségbe, de a szívek fölött gyakran határoznak magas politikai érdekek.

ZSÓFIA: Rémisztó dolgok a politikai érdekek. Rémítő vadállat az ember. Valahol a Felvidéken nem engedik az evangélikusokat eleget imádkozni. Ezért kell vért ontani?

ANNA: Hallgass erről, kedvesem. Ne tudja senki, miket gondolsz magadban. Mindjárt jönnek a palotahölgyek, hogy méltóképpen felöltöztessenek.

ZSÓFIA: Hagyj magamra, Anna kedves.

Zsófia imazsámolyára térdel, keresztet vet. Anna szánakozva nézi, majd magára hagyja.

5.

Egy kereveten Elemér fekszik. Bal karja felkötve. Szabad kezével egy kis tárgyat babrál. Léptek zaja hallatszik, mire eldugja. Debóra suhan be a betegszobába.

ELEMÉR: Zsófia?!

DEBÓRA: Őt várod?

ELEMÉR: *(zavartan)* Senkit nem várok. Főképpen nem magát, Debóra kisasz-szony.

DEBÓRA: Higgym is el, amit mondasz?

ELEMÉR: A hite a papjára tartozik.

DEBÓRA: Melyikükre? Nemrégén még tegezett engem. *(egy kis tégelyt nyújt Elemér felé)* Csodabalzsam. Gyorsítja a gyógyulásod. Neked szereztem.

ELEMÉR: Igazán? Nekem? S miért, ha szabadna tudnom, miért viseled ennyire szíveden a sorsomat?

DEBÓRA: Te vagy a fejedelmi udvar fényessége. Hiányod már feltűnő.

ELEMÉR: Éppen én hiányoznék? Ott lebzsel a szíved választottja.

DEBÓRA: Kicsoda?

ELEMÉR: Tudod te azt jól.

DEBÓRA: Kit a párbajban majdnem megöltél? *(Táncos léptekkel forgolódik Elemér körül.)*

ELEMÉR: Megsértett.

DEBÓRA: Téged vagy valaki mást? *(Folytatja a tánclépéseket, kacéran forgolódik.)*

ELEMÉR: Legyen az a mi kettőnk dolga.

DEBÓRA: A mi kettőnké? *(Megáll a mozgásban, jelentősegteljesen Elemérre néz.)*

ELEMÉR: Félreértesz. Mindig mindent félreértesz. Szépséged elengedte okos-ságod kezét.

DEBÓRA: Mégis szépnek tartasz? *(Végigsimít az alakján.)*

ELEMÉR: Tudod te jól, mennyit érsz. Minden ujjadra juthat kérő.

DEBÓRA: Ám engem csak egyvalaki érdekel.

ELEMÉR: Akkor szépséged karon fogva jár hűséggeddel.

DEBÓRA: Mit érek vele?

ELEMÉR: Azt már neked kell tudnod. Kérlek, Debóra, köszönöm, hogy meglátogattál, hogy enyhítetted a magányomat. Pihennem kellene.

DEBÓRA: Értem, hagyjalak magadra. Ez az utolsó szavad.

ELEMÉR: Az, remélem, még messze van.

DEBÓRA: Jó, itt hagylak. Talán más látogatót vársz. *(Lassan kihátrál.)*

6.

Sötét tér. Két alak settenkedik be. Egyikük egy pergament húz elő ruhája ujjából.

SZOMBATOS 1: Lásd, elkészült. Tudósunk megírta nekünk.

SZOMBATOS 2: Hadd látom! Húzódjunk arrébb e koromsötétből. Vagy olvasd fel nekem.

SZOMBATOS 1: Felolvasni? Még csak az kéne! Hogy kihallgassák titkainkat? A fejünkkel játszunk.

SZOMBATOS 2: Akkor gyere a mellvédre. Itt csak a szél hallhatja a szavunkat.

SZOMBATOS 1: *(leül a színpad szélére)* Jobb, ha megtanulod.

SZOMBATOS 2: *(olvas)* Igen... Ez az... Így képzeltem magam is... Lemásolom.

SZOMBATOS 1: Add vissza, jóember!

SZOMBATOS 2: Hogyan képzeled hitünk terjesztését, ha nem adunk jelet magunkról? Ki kell tűznünk a kiáltványunkat a várkapolnára.

SZOMBATOS 1: Utánoznád Luther Mártont?!

SZOMBATOS 2: Nézd csak meg! Ami százvalahány éve eretnecség volt, mára dogmává süllyedt. Meg kell mutatnunk, hogy mi mit akarunk.

SZOMBATOS 1: Tudod-é, hogy az életünk a tét?!

SZOMBATOS 2: Mit akarsz tehát? Kamrádban elmélkedni? Vagy eljutni a tévelygő emberekhez? Igaz útra téríteni őket. Terjeszteni az új hitet.

SZOMBATOS 1: Talán igazad van... Gyere, menjünk, mielőtt az éjjeli őrzőnk belénk ütközne. Lépéseket hallok.

A Zenész közeledik a hangszerével.

SZOMBATOS 2: Na, látod! Tőle féltél. *(a Zenészhez)* Ugyan, játssz már valamit! Hadd viduljon a lelkünk e kései órán.

ZENÉSZ: Ha valami pénzecskét is nyújtánátok nekem, jobban megjönne a muzsikusz kedvem.

A két Szombatos mutatja, hogy üres a zsebük.

ZENÉSZ: Valami boldogítót, csak a magam örömére.

SZOMBATOS 1: A mi örömünk Istenünkénél van.

ZENÉSZ: Annál a kegyetlen, büntető Istennél, akiről Dajka püspök a gyulafehérvári templomban szónokol?

SZOMBATOS 2: Nem mindenben kell követnünk azt a szónokot...

SZOMBATOS 1: *(húzgálja Szombatos 2. köntösének ujját)* Hallgass, te! Fogd be a szád! *(a Zenészhez)* Játsszál csak! Kíváncsian várjuk, milyen hangokat csalsz ki ördögös szerszámodból.

A Zenész játszani kezd.

SZOMBATOS 2: Ezt valahonnét ismerem. Ezt nyikorogják istentisztelet után a harmóniumon. Mást nem tudsz?

A Zenész dallamot vált.

SZOMBATOS 1: Ejha, ez... ez valami egészen más.

SZOMBATOS 2: Sosem hallottam.

SZOMBATOS 1: Én sem.

Váratlanul, mintha csak a zene csalta volna ide, Debóra jelenik meg. Nem szól semmit, tánclépésekkel kerüli meg a két szombatos, rámosolyog a Zenészre.

A szombatosok csodálkozva nézik, szedik a sátorfájukat.

SZOMBATOS 1: Jobb, ha mi most eltűnünk innét.

SZOMBATOS 2: Jobb. Isten áldja, szép kisasszony!

SZOMBATOS 1: A mi Istenünk.

DEBÓRA: *(mosolyogva)* A ti Istenetek? Nektek más Istenetek van?

A szombatosok menekülve távoznak. Debóra kettesben marad a Zenésszel. Most kezd igazán vad táncba. A Zenész meg egyre gyorsabb tempóban muzsikál.

DEBÓRA: *(egy vadabb perdülés után megáll, pihegve szólal meg)* Édes, jó Istenem, hozz nyugodt álmod reám a kamrácskámban. Olyan szűk az a hely, olyan alacsony a mennyezet... Szeretném, ha... Mit is szeretnék, nem is tudom. *(Merden nézi a Zenészt, aztán a nézőtér felé fordul, mintha a közönségnek súgna)*

meg a titkát.) Őt!... Igen, igen. Őt szeretném... Csakis őt. Add meg, Uram, ezt a kegyelmet.

Baljós zene, nem a Zenész hangszeréből.

ZENÉSZ: Ez tényleg az őrjárat. Gyerünk innét. Nem akarok a fogdában éjszázni. *(el)*

DEBÓRA: Azt szeretném én látni! *(Dúdolja a dallamot, amire táncolt.)* Azt szeretném... Nagyon szeretném. *(Kitáncol.)* Nagyon.

7.

Idősebb férfiú magyaráz az ágyban fekvő, sebesült, de nyugtalan Elemérnek.

PÉCSI: Fiam, érzem, hogy nagyon türelmetlen vagy. Nem jól mondom, nemcsak érzem, tudom is, hogy a pokolba kívánod, amit mondani akarok. Sietnél, rohannál a menyasszonyodhoz. De tudnod kell, mi történik körülötted a világban, szeretett Erdélyünkben, mi zajlik a Fejedelmünk körül, mi ez a hatalmas zűrzavar, amiben néha én sem ismerem ki magamat.

ELEMÉR: Drága bácsikám, ha lehetne, kevésbé körülményesen okítson engemet. Tudom, hogy keveset tudok, de amíg a kardom az oldalamon lóg, nem félek senki emberfiától.

PÉCSI: Juventus – ventus. Nem kell rögvést a falnak rohanni. Aki többet tud, többet ér el.

ELEMÉR: Látom, nem megy másként. Hallgatni fogok.

PÉCSI: A világ kifordult a sarkaiból. A békeremények elszivárogtak. Eltűrhettük-e hidegvérrel, hogy míg idegen földön küzdünk hitünk és lelkiismeretünk szabadságáért, addig itthon a mi szent vallásunkból szekták szakadjanak ki, s titkos helyeken saját prédikátoraik által hirdessenek tévtanokat?

ELEMÉR: Ijesztő, ha ez való.

PÉCSI: Külhonban már húsz esztendeje zajlik a harc, vér folyik a hit védelmében...

ELEMÉR: Mióta élek, csak a háború, a háború szava ér el hozzám, már a gyerekszobámat ez töltötte be...

PÉCSI: Te pedig leányszobák körül legyeskednél.

ELEMÉR: Olyan nagy baj ez?

PÉCSI: Nem kárhoztatlak érte... Valamikor magam is... Eh, mit beszélek!... Nem, nem baj. Ez az élet rendje. Haladj utadon, de vigyázz, kihez kötözöd szíved vágyát. *Elemér végigdől a kereveten.*

PÉCSI: *(magának mondja)* A mórning lehet nagy, lehet kevés vagy egyenesen semmi. A szerelem meg vak, én ne tudnám? *(elmereng)* Nocsak, a végén még érzékenyülök. *(kifelé megy)* Elemér unokaöcsémet hálóba fonják, Kassai uram meg örökbe fogadná, hogy a hozomány, ami az arájára vár, az ő kezébe kerüljön.

8.

A Fejedelem lassú, öreges léptekkel besétál, és elfoglalja a trónszékét. Közben magában morog.

FEJEDELEM: Már megint Kassai... Nem hagyja békén azt a szerencsétlen Simont, Pécsi Simont... Én legyek a döntőbíró?... Nincsen békesség... legalább itt,

a fejedelemségben lenne, ha már odakinn háborúznak, meg mi is. A szombatosok. Meg Kassai. Jobban szeretnék... *(Kívülről zaj hallatszik.)* Ki törődik avval, én mit szeretnék? Kassai meg Pécsi. Én tegyek igazságot. Legyen hát, teremítő Urunk... Jöjj, tehát!

KASSAI: *(fürge léptekkel érkezik, hódol a Fejedelem előtt, aztán gyorsan belekezd)* Szólanék ügyemben, Nagyúr! A kezedbe letett hatalom azt kívánja...

FEJEDELEM: *(fölemeli, megnézi a kezét)* Imádkoznom kellene ez időben, s te rámtörsz az elmélkedés órájában.

KASSAI: Ez az, éppen a hitünkről ejtenék szót. Nem tűrhetjük el, hogy gyalázzák...

FEJEDELEM: Várjál, fiam! Tudom jól, vitéz katona vagy. Előbb vonod ki a kardodat, mint az imádságra hallgatnál. Meg kell fontoljuk minden lépésünket. A háború legyőz minket, még akkor is, ha egyetlen fiunk sem vérzik a csatatéren. A mai politikában, ha Aachenben vagy Rómában füttyentenek egyet, idehaza szélvihar támad.

KASSAI: Éppen ezért kell azonnal cselekednünk. Katonáink jól szervezettek, harcra készek, bárhol és bármikor bevethetők. *(hatásszünetet tart)* Úgy is mondhatnám, a katonáim, az én katonáim. Képesek, hogy védjék a hitünket, hogy ellene menjenek minden eretnekségnek...

FEJEDELEM: Akik száz esztendeje még mi voltunk, Luther Márton és Kálvin János idejében.

KASSAI: Cuius regio, eius religio.

FEJEDELEM: Tudom, fiam, tudom. Azé a vallás, akié a hatalom.

KASSAI: Éppen úgy. Az ő hitét kell védeni, a mi hitünket.

FEJEDELEM: Az életünket. Mit tudod te, mit jelent a határaink védelme?! A Felvidéken nincsen, aki megmondhatja, hol vagyunk mi, és hol vannak a Habsburgok. Ferdinánd katonái ott vannak mindenütt, beszivárognak... Délen meg ott a szultán serege.

KASSAI: Megvédenek a Kárpátok bércei, Murád szultán nem kezd háborút a hegyekkel. Különben is betegeskedik, amint hallom.

FEJEDELEM: De jók az értesüléseid, fiam. Az ő engedélyük nélkül akkor sem vonulhatunk hadba.

KASSAI: Nem fognak tiltakozni. Felőlük nyugodt lehetsz, nagyuram.

FEJEDELEM: Honnét vagy éppen olyan biztos? *(gyanakodva néz Kassaira)* Csak nem?...

KASSAI: De igen.

FEJEDELEM: Tárgyaltál velük a felhatalmazásom nélkül?

KASSAI: Magad uram, ha a szolgád...

FEJEDELEM: Miket beszélsz? *(dühösen)* Ki a szolgád? És ki a te urad és parancsolód?

KASSAI: Te vagy, Nagyuram.

FEJEDELEM: Akkor viseld magad úgy, ahogy szolgálához illő.

KASSAI: Igenis, nagyuram. Nem is erről akartam veled szólni. Csak elragadott a hev, hitünk és testvéreink védelme.

FEJEDELEM: Akkor hát, miért jöttél? Miért nem hagytad, hogy vecsernyéig szenderegjek kicsit?

KASSAI: Óh, Nagyuram! E dolognak hamar végére járhatasz.

FEJEDELEM: Úgy tehát? Ha jól sejdítem, Simon urunkkal kapcsolatban van mondanivalód.

KASSAI: *(meglepetést színlel)* Nem éppen. Mi dolgom lenne öreg és örök barátoddal, Pécsi Simonnal?

FEJEDELEM: Bökd ki hát! Ne csigázz, ebben is légy olyan katonás, mint másban az imént.

KASSAI: *(elővesz egy pergament)* Itt ez a pátens. Csak alá kellene írnod. Püspök urunk már ellenjegyezte.

FEJEDELEM: *(nem néz az átvett papiruszra)* Már megint előre cselekedtél. Hát ki gyakorolja itt a hatalmat? Te vagy én?

KASSAI: *(fejet hajt, hódol)* Te, Nagyuram.

FEJEDELEM: Akkor térjünk rá erre később. Ígérem, meggondolom kérésedet.

KASSAI: Meg sem nézed, mit kérek a kezeidbe letett hatalomtól?

FEJEDELEM: Álmos valék. Ne sürgess. Alvás után mindig bölcsőbb a döntés. *(Trónszékére ejti a papírt, majd lassan, inkább álmosan, semmint fejedelemhez méltóan kivonul.)*

KASSAI: *(egyedül, dühösen)* Ezt elrontottam. Ha ezzel kezdem, már aláírta volna. *(megfogja a pergament)* Elteszem. Senkinek nem kell tudnia róla, míg nyélbe nem ütjük ezt. Zsófiának hatalmas hozománya van. Nem engedhetem el ezt a tervet. Nem ám! *(elsiet)*

9.

Nyílt tér. Két figura, játszhatják azok, akik az Első és Második Polgárt jelenítették meg. Egy letakart táblát és egy állványt hoznak. Leteszik a színpad közepére, majd gondosan körülnézve, leveszik a tábláról a leplet.

SZOMBATOS 1: Gyerünk, csak bátran!

SZOMBATOS 2: Nem kellene ilyen nyíltan felhívni magunkra a figyelmet. A darabontok mindenütt leselkednek ránk.

SZOMBATOS 1: A föld alatt akarsz bujkálni egész életedben?

SZOMBATOS 2: Nemcsak a katonák, az emberek sem kedvelnek minket.

SZOMBATOS 1: Meg kell győzni őket az igazunkról.

SZOMBATOS 2: A legtöbbet azt hiszik, hogy zsidók vagyunk. Úgy is bánnak velünk, ha megtudják...

SZOMBATOS 1: Aztán honnan a csudából győződnének meg róla, hogy nem Mózes népébe tartozunk, ha nem teszünk semmit.

SZOMBATOS 2: Én akkor is azt mondom...

Kintről zaj.

SZOMBATOS 2: A darabontok.

SZOMBATOS 1: *(kitekint)* Ugyan, semmi.

SZOMBATOS 2: Gyerünk innen.

SZOMBATOS 1: Gyáva népnek nincs hazája.

SZOMBATOS 2: Miért? A bátor népnek van? Mit ért el Bocskai fejedelmünk? Semmit. Mi haszna maradt Bethlen Gábor urunk háborúinak?

SZOMBATOS 1: *(gúnyosan)* Pacifista.

SZOMBATOS 2: Nekimentünk a Habsburgoknak. Na és? Trónfosztást akartak.

SZOMBATOS 1: Akartunk.

SZOMBATOS 2: Na és? Baj lesz még ebből. Nagyon nagy baj.

SZOMBATOS 1: Miből? Hogy küzdünk a hitünkért? Hogy nem hiszünk a szentháromságban?

SZOMBATOS 2: Hallgass el! A királyság védi a hitünket és a határainkat.

SZOMBATOS 1: De nem a mienkét. Az a sok Ferdinánd? Jönnek egymás után. Első, második, harmadik. Ki tudja, mennyi lesz még?! Nem nézik azok a ma-

gyarok érdekeit, a spanyol trón felé kacsingatnak, merthogy azok a rokonaik. Az egész világuk egy nagy rokonság, ahogy lefittyedő ajkukkal bámulnak Szent István koronájával a fejükön.

SZOMBATOS 2: Ha hall valaki minket, végünk van.

SZOMBATOS 1: Neked igen, neked vége lesz a köreinkben is, ha így gondolkodsz és beszélsz. Egyáltalán, mit keresel köztünk? Nem vagy te kémje valakinek? Esetleg a bécsi udvarnak? *(Megragadja Szombatos 2 grabancát, dulakodnak, a tábla nagy zajjal feldől.)*

SZOMBATOS 2: Hagyj békén!

SZOMBATOS 1: Gyerünk innen, még a végén tényleg idecsalod az őrjáratot. *(Felkapja a táblát, kimennek.)*

A színpad rövid ideig üres. Majd sietve György érkezik.

GYÖRGY: *(harciasan)* Hova a csudába lettek? A titkos nyomdájuk óta követem őket. Nem változhattak kámforrá. Bizonyíték kell, hogy még az írmagjukat is kiirtsuk innét. Tűnjenek el, a semmibe vagy akárhová. *(a fegyverét igazgatja)* Gyerünk, utánuk! Akár a pokolba is. *(kisiet)*

10.

Zsófia hercegnő szobája. Zsófia a tükre előtt ül, Anna, a leány haját fésüli. Zsófia énekel valami korabeli dalt, amely lehet akár istenes ének, akár szerelmes dal, avagy a kettő keveréke.

ANNA: Kisasszonyomnak mindig ez jár a fejében.

ZSÓFIA: Talán nem tetszik neked?

ANNA: Eszemben sincsen ilyet mondani.

ZSÓFIA: De gondoltad.

ANNA: Hogyan is merészkednék ilyesmire.

ZSÓFIA: *(sóhajt)* Anna, Anna, Anyica... Ha te tudnád, mi jár a fejemben... *(elhallgat)*

ANNA: Ha akarja, elmondhatja. Apró csöppségként szaladgált a gyalui vár udvarán, a tejemmel tápláltam, amikor az édesanyja...

ZSÓFIA: *(megfordul, Anna arcába néz)* Tenéked hiába magyaráznám. *(sóhajt)*

ANNA: *(kissé félve)* Szerelmes az én kisasszonykám, ugye?

Zsófia kétértelmű gesztust tesz.

ANNA: Elemér úrfi nagyon deli legény.

ZSÓFIA: Hallgass, Anna!

ANNA: Nyelvemre ütök, nem szóltam semmit.

ZSÓFIA: Azért csak mondd, mi hír járja felőle, miket beszélnek róla? Meggyógyul végre? Láthatom is?

ANNA: Most mondjam, vagy ne mondjam.

ZSÓFIA: *(elfordul a tükörtől)* Meghallgatom, amit mondani fogsz. Ígérem, nem szólok közbe.

Kintről zajok.

ZSÓFIA: Mi történik odakinn?

ANNA: Jaj, püspök urunk érkezik, mondanom kellett volna jövetelét.

Dajka püspök lép be, inkább látszik energikus katonának, mint egyházi személynek.

PÜSPÖK: Üdvözlét a hölgyeknek. *(Int Annának, hogy távozzon.)*

ANNA: A vacsora után kell néznem. Frissen lőtt szarvas húsát hozták a konyhára. *(Zsófia felé néz, mint aki sajnálja. Kimegy.)*

PÜSPÖK: Gyermezem, fontos dologban járok.

ZSÓFIA: *(a rózsafüzérét rejtí ruhája zsebébe)* Még nem végeztem az imádsággal. A szolgálóm éppen ebben zavart meg.

PÜSPÖK: Hagyd csak, Istenünk megbocsát ily kicsiny vétket, ha különben híven szolgálod őt.

ZSÓFIA: Igyekszem őt tisztelni, szeretni.

PÜSPÖK: Szeretni, igen. Az fontos. A szeretet parancsa mindenekelőtt és fölött, gyermekem. *(szünetet tart, mielőtt belevágna)* Az a hír járja...

ZSÓFIA: *(kissé ijedten)* Bármit hallott, atyám... Ne higgyen el semmit első szóra. Én... *(elhallgat, pityereg)*

PÜSPÖK: Te sírsz? Eltörött a mécses? Hát olyan ijesztő vagyok számodra? Talán csak nem követtél el valamit, amit meg kellene bánnod?

Zsófia él a felkínált lehetőséggel, hogy ne kelljen beszélgetnie, a sírásba menekül. Dajka püspök vigasztalni kezdi a leányt.

PÜSPÖK: Ej, kisasszonyom! Édes kisasszonykám! Ne vegye komolyan ennek a vén katonának, aki vagyok, mennydörgő szavait. Megértem én, megértem, hogy a szíve mást súg, de a fejedelemség érdeke azt kívánja, hogy ennen magát háttérbe szorítsa. Most, ebben a zord időben, ez lenne a legfontosabb.

ZSÓFIA: *(könnyeit törölgetve)* Atyám, én a szívem szavát követem, ha ez bűn, akkor...

PÜSPÖK: *(igazából nem figyel a lányra, saját tervét követi)* Gyermekeim, az isteni parancs most arra szólít téged, hogy tedd félre az érzelmeidet. Hitünk védelmében minden katonára szükségünk van, különösen az olyan nemes, tiszta lélekre és főként erős karjára, akarom mondani kardjára, mint a te Elemér grófod...

ZSÓFIA: *(megérti, hogy Dajka püspök mit óhajt valójában, s most ezért fakad sírva)* Uram, Teremtőm!

PÜSPÖK: Igen, jól mondod leányom, most a Teremtődre gondolva el kell engedned őt. Nem a lelkét, az a tiéd marad, ha igazán szereted, mindörökre. Tesztí valójában kell őt útjára engedned, hogy a hadunk és hitünk harcosaként dicsőségesen térjen vissza hozzánk, hozzád, a fejedelemségünkbe.

ZSÓFIA: *(könnyeit törölve)* Hát mégis háború.

PÜSPÖK: *(harciasan)* Az, gyermekeim, ha ezt kívánja tőlünk a Teremtőnk. Nem engedhetjük, hogy vallásunk hű követőit hátrány, sőt bántalmazás érje, hogy ne imádhassák akként Urunkat, ahogy szívük és hitük parancsolja. A szombatosok...

ZSÓFIA: *(felbátorodva)* Ez az, atyám. Magyarázza meg nekem, hogy kik is azok a szombatosok, és miket vétettek, hogy véget ér a békénk miattuk.

PÜSPÖK: Zsófia! Ha többet jártál volna imaóráinkra, és nem a táncokon meg az udvarlások fogadásán járt volna az eszed, többet tudnál erről a szkízisről.

ZSÓFIA: Szkízis? Az micsoda, atyám?

PÜSPÖK: Az a legszörnyűbb. Az egy hasadás az égi törvény fölénk boruló isteni tervén. Szakadás a hit egységén. Nem tűrhetjük el...

ZSÓFIA: S ezért kell ifjak vérént ontani?

PÜSPÖK: Ej, micsoda kérdés ez! A hit védelménél nincsen fontosabb feladat.

ZSÓFIA: *(beletörődéssel)* Értem, atyám. Megértem.

PÜSPÖK: Helyes, gyermekeim. Engedd el a hősödet, s akkor más vétkeid is megbocsáttatnak.

ZSÓFIA: *(bólint és térdet hajt)* Igenis, atyám!

PÜSPÖK: *(megfogja Zsófia karját, és magához emeli)* Ne térdelj! Hitünk nem követeli tőled, hogy csúszva-mászva keresd a bűnbocsánatot. *(fogva tartja a leányt, mélyen a szemébe néz)* Mert, ugye, te megtartod a hitet, amit vallunk?

ZSÓFIA: *(őszintétlenül)* Meg, atyám. Megtartom.
*Dajka püspök keresztet vet, felemelt kezével mintha megáldaná a lányt, és ki-
megy. Zsófia letérdel, keresztet vet, tenyerébe temeti arcát.*

11.

Kintről harcias hangok, férfiak kiáltozása
Elemér! Itthagyd a kardod? *(másik hang)* Elemér megint szoknyák után sza-
lad. *(harmadik hang)* Az a baj, hogy csak egy után. *(nevetés)*
*Elemér belép, Zsófiához siet, felemeli a térdeplő lányt, és magához szorítja. Zsófia
szinte beburkolódzik a férfi ölelésébe.*
ELEMÉR: Gyöngyöm, hiányoztál.
ZSÓFIA: *(halkan)* Te is nekem.
ELEMÉR: Látom, itt járt.
ZSÓFIA: Kicsoda?
ELEMÉR: Főpapunk, Dajka püspök úr.
ZSÓFIA: Igen.
ELEMÉR: Sírtál, gyöngyöm?
ZSÓFIA: *(szégyenlősen)* Egy kicsikét.
ELEMÉR: Megríkatott ez a vén medve?
ZSÓFIA: Csak egy kicsit. Ilyen picit. *(Mutatja vékony ujjával, hogy mennyire.)*
ELEMÉR: Megvigasztallak.
ZSÓFIA: És aztán hadba mész.
ELEMÉR: Erről is tudsz tehát?
ZSÓFIA: *(kissé kacéran)* Tudom, amit tudok.
ELEMÉR: Mit tudsz, te kis angyal?
ZSÓFIA: Hogy ki volt a táncosod, mikor én lázasan feküdtem, és Anna ápolt.
ELEMÉR: Mikor volt az, lelkem? Farsang ideje régen elmúlt. Pünkösd havában
járunk.
ZSÓFIA: Igen, május van, és te el fogsz menni, magunkra hagysz.
ELEMÉR: Ezt is tudod?
ZSÓFIA: Kik azok a szombatosok? Püspök urunk sem tudja igazán. Elárulod
nekem?
ELEMÉR: Nem asszonydolog az.
ZSÓFIA: *(megfordul Elemér körül)* Hol van itt az asszony, hékás!
ELEMÉR: *(kicsit zavarba jön)* Ha a Teremtőnk is úgy akarja, Ádventre az lesz.
ZSÓFIA: *(provokálja a férfit)* Olyan sokára? S ki lesz az, aki az Urunk színe elé
visz engem?
ELEMÉR: Hogyhogy ki? Csak nem képzeled, hogy átengedlek másnak?!
ZSÓFIA: Nem képzelek én semmit, csak azt tudom, hogy most elhagysz, holmi
szombatosok miatt.
ELEMÉR: Ne beszélj így szent háborúnkról!
ZSÓFIA: Az élet a fontos, vagy a harc?
ELEMÉR: Keveset tudsz te, Zsófia. Az élet maga egy harc, kemény és hosszú
harc.
ZSÓFIA: Nem szeretem, ha így beszélsz. A harcban mindig vannak áldozatok.
Te is tudod jól. Ártatlanok...
ELEMÉR: Azt akarnád, hogy férfiatlanul viselkedjek? Hogy a szoknyád mögé
bújjak?

ZSÓFIA: Azt akarnám... nem, bocsáss meg... csak szeretném, de most nagyon, hogy ölelj meg engem.
Elemér átöleli Zsófiát.
 ZSÓFIA: *(kibontakozik az ölelésből)* Hallga csak!
 ELEMÉR: Mi a baj, kincsem?
 ZSÓFIA: Valaki a kárpit mögött. Nem hallod?
 ELEMÉR: A szíved dobogását, azt hallom.
Elemér a karjaiban tartja a lányt, Zsófia szeretne szabadulni.
 ZSÓFIA: Valaki kémkedik utánunk.
 ELEMÉR: *(harciasan)* Az velem találja szemben magát. *(Az övében rejtőző tőr után nyúl, és kifelé indul.)*
 ZSÓFIA: Vigyázz, szerelmem!
 ELEMÉR: *(visszalép)* Kimondtad végre.
 ZSÓFIA: Nem titkolom. Nincs miért.
 ELEMÉR: *(kinéz)* Valaki tényleg járt erre. Érzem az illatát.
 ZSÓFIA: Tán udvarhölgyem az?
 ELEMÉR: Nem, ez nem női ódor. Tudom is, hogy kicsoda. Vigyázz magadra, kincsem. Ezt neked hagyom. *(Átnyújtja a kis tőrt, majd sietősen elmegy.)*
Zsófia keresztet vet.

12.

A fejedelem lassú léptekkel közeledik. Időnként hátrafordul, körülnéz.
 FEJEDELEM: Mintha valaki követne... Na, nem, senki... Ki is szegődne a nyomomba?... Nem akarnak tőlem semmit... Mintha nem is lennék Erdélyünk fejedelme... *(Megáll. Hallgatózik.)* Vagy mégis?... Á, hallucinálok. *(továbblép)*
Ekkor megjelenik egy csuklyás alak, a Fejedelemhez lopózik.
 CSUKLYÁS: Nagyuram!
A Fejedelem elsőre megrémül, aztán ismerősen köszönti a jövevényt.
 FEJEDELEM: Óh, hát te vagy?! Mi szél hozott? Vannak-e új híreid?
 CSUKLYÁS: Mindenben a parancsaid szerint jártam el, Nagyuram.
 FEJEDELEM: Akkor halljam is!
 CSUKLYÁS: Simonunk, a Pécsi a köszvényét ápolja, reggel néha alig tud a lábára állani...
 FEJEDELEM: Nem újság ez, ettől én is szenvedek. Mondj mást!
 CSUKLYÁS: Folyton Bethlen Gábort emlegeti, hogy így megy úgy, bezzeg amikor ő ült a fejedelmi székben.
 FEJEDELEM: Ezt is tudom, de mondd tovább!
 CSUKLYÁS: Az öreg Kassai kapzsisága mérhetetlen.
 FEJEDELEM: Öreg? Nálam évekkal ifjabb. Hozzá képest én vén vagyok.
 CSUKLYÁS: Fejedelmünk vagy, nagy jó uram.
 FEJEDELEM: Ne hízelegj, gyerünk tovább, amiért fizetlek.
 CSUKLYÁS: Mondom ám. Örökbe fogadja saját unokaöccsét, Elemért.
 FEJEDELEM: Képzeld.
 CSUKLYÁS: Ne lássam a családomat, ha nem igazat szólok.
 FEJEDELEM: Mire jó ez neki?
 CSUKLYÁS: Elemér el fogja venni Báthori Zsófiát.
 FEJEDELEM: Úgy hírlik.
 CSUKLYÁS: Zsófiának hatalmas a hozománya.

FEJEDELEM: Úgy van, de a fiú veszi el, nem az apja.

CSUKLYÁS: De háború lesz.

FEJEDELEM: Honnét vagy biztos benne? *(elhallgat, gondolkodik)* És ha lesz?

CSUKLYÁS: Ha lesz, Elemér hadba vonul.

FEJEDELEM: Az egészen biztos. Már itthon sem bír a vérével. Párbajokban vi-
tézkedik.

CSUKLYÁS: Egy háborúban otthagynak a fogát, s akkor...

FEJEDELEM: Gonosz feltételezés.

CSUKLYÁS: Nem én vagyok az, a világ ilyen.

FEJEDELEM: Mit tartogatsz még számomra?

CSUKLYÁS: Simon nagyúr...

FEJEDELEM: Nos, mi van véle?

CSUKLYÁS: Húzódjunk már arrébb, vékonyak a falak.

FEJEDELEM: *(megragadja a kémet, szinte vonszolja magával, fülébe sugdos)* Mit
képzelsz magadról?

CSUKLYÁS: Pécsi Simon.

FEJEDELEM: Gyerünk!

CSUKLYÁS: Pécsi a saját lányát? Debórát varrná Elemér nyakába, hogy meg-
akadályozza a tervezett frigyet. Még a háborút is támogatná, hogy Elemér úrfi
hadba vonuljon, s jó időre eltűnjön az udvarból.

FEJEDELEM: Debóra. Valóban kíváncsú nőszemély.

CSUKLYÁS: *(kiesik a szerepéből)* Vadító dög. *(visszavált)* Zsófia kisasszony vi-
szont szende ártatlanság.

FEJEDELEM: Honnét tudod te ezt ilyen pontosan? Utánuk is kémkedsz?

CSUKLYÁS: Ez a mesterségem, nemcsak azt kell látnom, amivel megbíztak, azt
is észre kellennem, ami a hátsó sorokban zajlik.

FEJEDELEM: Úgy beszélsz, mint egy katona.

CSUKLYÁS: Végül is az vagyok. Szolgállok, Nagyuram.

FEJEDELEM: A magad kíváncsiságát.

CSUKLYÁS: Nem érdelek feddést.

FEJEDELEM: Jutalmad a kincstárban.

CSUKLYÁS: Az üres.

FEJEDELEM: Ördögadta fickó! Ezt is tudod? Fordulj a tárnokmesteremhez.
Meglesz a jutalmad.

CSUKLYÁS: *(már menne)* Nagyúr!

FEJEDELEM: Nem addig van. Valamit elhallgatsz. Bökd ki végre!

CSUKLYÁS: A vesémbe látsz.

FEJEDELEM: A szívedbe szeretnék.

CSUKLYÁS: Olyan messzire én sem látok.

FEJEDELEM: *(nyakon ragadja a kémet)* Maradj a földön!

CSUKLYÁS: Csoda volt. *(elhallgat)*

FEJEDELEM: Micsoda? Mit tudsz? Gyerünk, ki vele!

CSUKLYÁS: Magam sem tudom, hogy mi volt az. A szombatosok...

FEJEDELEM: Megint ők. Nincsen nyugalomunk tőlük. Folytasd, mi hír róluk?

CSUKLYÁS: Azt mondják, de igazán csak híre van, én nem tudtam ellenőrizni.

FEJEDELEM: Mondd már, mit tudsz?

CSUKLYÁS: Rebesgetik, hogy csoda történt. Jelenés. Szárdeszi csoda.

FEJEDELEM: Kézdivásárhelyt akartál mondani.

CSUKLYÁS: Ők Szárdeszt mondanak, a Jelenések könyvére hivatkoznak.

FEJEDELEM: Gonosz hóbort ez. Letérnek hitünk szent útjáról.

CSUKLYÁS: Fehérben járnak, talpig hófehérben. A jónép csodájukra jár. Köve-
tők támadnak a nyomukban.

FEJEDELEM: Elég baj ez, sőt, nagyon nagy baj. Elég nekünk az, ami a Felvidé-
ken zajlik.

CSUKLYÁS: Lépten-nyomon János jelenéseit idézik. *(deklamálva)* „Aki győz, az
fehér ruhába öltözik; és nem törölöm ki annak nevét az élet könyvéből, és val-
lást teszek annak nevéből az én Atyám és az ő angyalai előtt.”

FEJEDELEM: Kiforgatják az Igét.

CSUKLYÁS: *(kétérdőve)* Ki tudja, mi az egyetlen helyes és igaz út?!

FEJEDELEM: Mit nem mondasz?!

CSUKLYÁS: Csak azt, amit ők... És Pécsi Simon pedig barátkozik ezzel a szek-
tával.

A fejedelem megragadja, majd elengedi a Csuklyás grabancát.

FEJEDELEM: Árulás, hazugság mindenhol... Elég, elég ebből.

CSUKLYÁS: Te vagy a fejedelem, nagy Rákóczi. Te tudod, mit kell tenned. *(ki-
megy, szinte menekül)*

FEJEDELEM: *(tépelődvé)* Tudomisen. *(változik a hangulata)* Tudom is... ha valaki,
hát én tudom... *(újabb hangulatváltás)* Tudni fogom. *(méltóságteljesen távozik)*

13.

*Harci indulót intonál a kísérőzene. A nézőtéren át zászlókat hoznak be, vonulnak
fel velük a színpadra. A színpad mélyéről egy szerzetesnek öltözött színész egy
nagy kereszttel érkezik. A körülötte forgolódnak letérdelnek és keresztet vetnek.
A színpad egyik szélén megjelenik Pécsi Simon, a másikon Kassai István. Egyelő-
re hallgatnak, némán méregetik a körülöttük zajló forgatagot. Belép Báthori Zsó-
fia, meglátja a színpad közepén a nagy keresztet, kissé megilletődik, aztán letér-
del és keresztet vet. Debóra is megjelenik, nyugtalanul forgolódik. A nyomában
rögtön érkezik Elemér. Előbb Zsófiát nézi, majd Pécsit és Kassait. Nem tud válasz-
tani közülük, inkább Zsófia mellé térdel.*

(hang a színpad mögöl) Hadba vonulunk, hogy megvédjük a hitünket és testvé-
reinket az Úrban. Hogy papjaink temethessenek és eskethessenek, keresztel-
hessenek. Hogy Urunk házai ne maradjanak fedél nélkül. Hogy fiaink megvéd-
jék a hitet, amit vallunk. Úgy legyen!

*Közben páncélinget adnak Elemérre, és kardot kötnek az oldalára. Elemér feleme-
li a térdeplő Zsófiát, magához vonja, megöleli. Elrángatják a szerelmese mellől.
Pécsi és Kassai a színpad közepén álló kereszt felé közelítenek. Az itt következő-
ket felváltva, egymás szájából kivéve a szavakat, mondják el. Zsófia hallgatja őket,
fejét kapkodva figyeli a szavakat.*

KASSAI: Menj, térj vissza győztesen!

PÉCSI: A legnagyobb győzelem, ha magadat győződ le.

KASSAI: Nem engedhetjük meg, hogy mások irányítsanak minket.

PÉCSI: Isten óvjon, vigyázzon rád az ég.

KASSAI: Aki a hitért küzd, üdvözülni.

PÉCSI: Békesség uralkodjon a szívekben.

KASSAI: Aki Istenért áldozza életét, maga is megistenül.

PÉCSI: A hitért élni kell, nem ölni miatta.

KASSAI: Egyházunk nem felejt el a mártírjait.

PÉCSI: A hitet szolgálni kell, nem fegyverrel terjeszteni.

Belép a Zenész, harci indulót fúj, sokáig, egészen a nézők tűrőképességének határáig. Közben Zsófia arcát tenyerébe temetve kirohan. A színen sötét lesz, csak a kereszt kap teljes fényt. Csend.

(Vége az első résznek)

14.

A sötétben a Fejedelem érkezik lassú léptekkel. Megáll középen, keresztet vet. Lassú léptekkel egy kivehetetlen alak közeledik.

FEJEDELEM: Állj, ki vagy?

TÖRÖK KÖVET: Aki hírt hoz, és hírt visz.

FEJEDELEM: *(felkap egy fáklyát a fali tartóból)* A hang ismerős, de az arc kié?

TÖRÖK KÖVET: Magyarisztán fejedelme vagy, nemde?

FEJEDELEM: Volnék, de ki az, aki kérdi ezt?

TÖRÖK KÖVET: Láthattál engem Temes környékén, a határvidéken, a szultán táborában.

FEJEDELEM: Murád követe vagy?

TÖRÖK KÖVET: *(mutatja a gyűrűt az ujján)* Az övé, szolgálatodra, fényességes Fejedelem.

FEJEDELEM: Hagyd ezt a hízélgést! Add elő, mi az üzenet, mit óhajt a te szultánod tőlünk.

TÖRÖK KÖVET: Murád, e néven negyedik fényességes uralkodónk nem kedveli, ha beleegyezése nélkül történnek fontos események.

FEJEDELEM: Mire célzol? Mi nem tetszik a te Murádodnak?

TÖRÖK KÖVET: Nem hiszem, fényességes Uram, hogy tenmagad tudta nélkül keltek hadra a katonáid. A Habsburgokkal kötött béke értelmében nincsen háború, nem kelünk hadra ellenük.

FEJEDELEM: Ellenük? Mármint a Habsburgok ellen? *(elmosolyodik)* Lehetséges, hogy a nagy fényességű szultáni udvarnak rossz a hírszolgálat?

TÖRÖK KÖVET: Hiszen az Erdélyi Fejedelemségből sereg szerveződik. Mi más lehetne céljuk, mint az északi vármegyék.

FEJEDELEM: Csakhogy azok az önkéntesek nem Ferdinánd ellen készülnek.

TÖRÖK KÖVET: Talántán Lengyelhon a céljuk.

FEJEDELEM: A térképet jól ismered, bölcs aga, de a mi hitszakadásunkat nem annyira.

TÖRÖK KÖVET: Valóban csak ennyi volna? Semmi más, semmi több?

FEJEDELEM: Nyugtasd meg Uradat, a fényességes szultánt, Erdély nem kezd háborút az ő beleegyezése nélkül.

TÖRÖK KÖVET: Ha a fejedelem szavát vihetem Sztambulba, az megnyugtatja őfényességét.

FEJEDELEM: Elbocsátalak, intem udvarnépem, hogy méltó pihenésedről gondoskodjanak. Menj békével.

A követ kihátrál.

FEJEDELEM: Menj csak! Ha már nincsen más megoldás, hát jöjjön a háború. Csakhogy én ebben nem vagyok olyan biztos. De hát aláírtam. Nem fenyegetett senki sem. Hogyisne! Szépen volnánk, ha engem holmi zsarolással térdre lehetne kényszeríteni. A háború most a kisebbik rossz. Végiggondoltam, mi len-

ne, ha minden úgy folytatódna, mint eddig. A békétlenkedők nem hallgatnának, szétfeszítenék a fejedelemség kereteit. Így legalább most távol lesznek egy darab ideig. Aztán? *(elhallgat, a keresztre néz)* Aztán nem tér vissza mindenki. Az égiek eldöntik. Nem a török, nem is a Habsburgok, hanem Urunk, királyunk, az egyetlen bíránk. *(keresztet vet)* Az ő ítéletére bízom magamat, családomat, Erdélyt, a világot.

GYÖRGY: *(belép)* Atyám! Mi zajlik itt?

FEJEDELEM: Fiam?! Kémkedsz utánunk? Amikor hívatlak, kereslek, nem lelünk sehol. E nem várt pillanatban pedig hirtelen előállasz.

GYÖRGY: Sok mindenről kellene tárgyalnunk. De Ön vagy szendereg, vagy idegeneket fogad, ha nyomába érek.

FEJEDELEM: És mi volna olyan sürgős, amit két hadgyakorlat között meg akarnál osztani velem?

GYÖRGY: Kard és gyűrű. Háború és eljegyzés. Vagy-vagy, vagy mind a kettő.

FEJEDELEM: Sokat akarnál hirtelen. Mindent egyszerre. Könnyen két pad között a kövezeten leled tenmagad.

GYÖRGY: Atyám! Ilyen rosszul ismer engem. Miben vallottam én kudarcot eddig? Mondja meg, ha tud ilyet. Merthogy nem tud.

FEJEDELEM: Hátrébb, hátrébb a szándékokkal, fiam. Legyél még türelemmel.

GYÖRGY: Türelemmel? Ezt mondja nékem?! Amikor itt, a fejedelmi udvar küszöbén terjed a métely? Katona vagyok, de tudom, milyen erő a szellem, az ártó szellem, amely porhanyóssá változtatja a legkeményebb sziklát is.

FEJEDELEM: Hagyd ezt. Tudom én is.

GYÖRGY: Hagyjam-é? Atyám, kapunk előtt terjed a pestis. S akkor maga türelemre int?! Csak erővel lehet a mételyt kiirtani.

FEJEDELEM: Tudom én, tudom.

GYÖRGY: Akkor tegyen ellene valamit. A másik ügyet majd egyedül intézem.

FEJEDELEM: Másik ügy? A házasságod csak ügy? Egyáltalán, kit vezetnél oltár elé? Melyiket a kettő közül? Zsófia avagy Debóra?

GYÖRGY: Ebben nem kérek és nem fogadok el tanácsot. Még atyámtól sem.

FEJEDELEM: Az egyik hűvös hegyi tó, nyugalmas tengerszem. A másik bányatűz, Csetátye Máre mély ürege. Melyik a kettő közül?

GYÖRGY: Bízsa csak rám, apám uram. *(Kényszeredetten meghajol, kimegy.)*

FEJEDELEM: Juventus – ventus. *(elgondolkodva)* Ventus.

15.

A jelenet a nézőtérről indul. Kassai egy darócruhás alakot követ.

KASSAI: Állj meg! Ugye, te vagy Szőke Pista?

SZŐKE: S ha az volnék is?

KASSAI: Ne siess annyira! Látom, nem a legjobb pillanatodban találkozunk.

SZŐKE: Hagyjon utamon, édes úr!

KASSAI: Ajánlatom lenne a számodra. A családotod megvár, sőt, ha rám hallgatsz most, örülni fognak a jövedelednek.

SZŐKE: Azt is tudja, mi van velük? Hát élnek? Megvannak?

Kassai és Szőke felérnek a színpadra.

KASSAI: Megvannak, persze. Gondoskodtam róluk.

SZŐKE: Kinek köszönhetem ezt a segítséget?

KASSAI: Megismeresz végre?

SZŐKE: *(a fényben jobban megnézi kísérő kísértőjét)* Kassai nagyuram!
KASSAI: *(ujjával csendre inti, magával vonszolja Szőkét)* István! Tudom, hogy a börtönben is kitartottál a hited mellett.
SZŐKE: Ezt... honnét?...
KASSAI: Tudom, amit tudok, megvannak az eszközeim. De ez most nem érdekes... Azért engedtek el, mert én úgy akartam.
SZŐKE: Nagyúr!
KASSAI: Hagyd ezt a nagyurazást. Komoly beszédem van veled.
Egy sötét sarokba húzza.
KASSAI: Elmész a had nyomában. Nem húzol egyenruhát, de követed őket. Aztán szépen mindent megírsz nekem. Gondoskodom róla, hogy az üzeneted biztonságosan a kezeimhez jusson. Meglesz a jutalmad. Főként az érdekel, hogy a szombatosok mit mondanak, mit tesznek. Minden fontos, érted? Az is, amiről azt hiszed, senkit nem érdekel. Értve vagyok?
SZŐKE: De nagyúr! A sorstársaimra kémkedjek, róluk jelentsek?...
KASSAI: Mit akarsz inkább? Hogy itthon figyeljenek téged? Esetleg egy sötét cellába dugva. Vagy te figyelj másokat? Melyik a jobb? Nem beszélve a családod sorsáról, ugye?
SZŐKE: Nagyúr!
KASSAI: Fogd ezt! *(egy kis erszényt ad neki)* Lehetnek költségeid.

16.

Osztott színpadi tér. Az egyik oldalon Kassai levelet fogalmaz, maga ír. A másikon Pécsi egy kalitkában ülő madarat etet. A madár néha alig hallható hangot ad. Miközben Kassai ír, Pécsihez Zsófia szalad be, letérdel elé, kezét csókol. Kassai befejezi a levelet; a fény csak Pécsire és Zsófiára irányul.
ZSÓFIA: *(zaklatottan)* Atyám! Kérlek, bocsáss meg leányodnak!
PÉCSI: *(kissé zavartan)* Mit kívánsz, gyermekem? Mi ez a rajongás, mi ez a zaklatottság rajtad? Valamilyen súlyos csapás ért téged?
ZSÓFIA: Atyám! Gyónni szeretnék.
PÉCSI: *(őszinte döbbenettel)* Gyónni, Zsófia? Hiszen nem vagyok egyházi személy. Különben is, a gyónás... hiszen tudod...
ZSÓFIA: Neked könnyebben mondom. Jobb is, ha nem papnak gyónok.
PÉCSI: Hiszen fel sem oldozhatlak, bármilyen vétked van... Nem, erről szó sem lehet. Nem vállalhatok ilyen lelki terhet magamra, hiszen nekem is van elég.
ZSÓFIA: Kérlek, atyám! Csak beszéljessünk...
PÉCSI: Beszélgetni? Azt lehet, azt nem tilalmazza semmilyen egyházi vagy világi törvény. Jöjj távolabb, hol nem rejtőznek kíváncsi fülek.
Mindketten arrébb mennek. A levélíró Kassai összehajtja és lepecsételi az iromá-nyát.
ZSÓFIA: Követlek, hogy meghallgass.
PÉCSI: Gyere, gyere!
ZSÓFIA: Nagy az én vétkem.
PÉCSI: Hallgatlak.
ZSÓFIA: Arra kényszerít a sors, hogy áttérjek.
PÉCSI: Ne mondj nekem ilyet.
ZSÓFIA: Azt kell cselekednem, azaz... *(elhallgat)*
PÉCSI: Folytasd hát.

ZSÓFIA: Azaz, lenne más megoldás.

PÉCSI: Mi is lenne az?

ZSÓFIA: A szombatosok.

PÉCSI: *(körülnéz)* Ezt hogy érted, Zsófia?

ZSÓFIA: Ők nem követelődznek, ők nem akarnak rám telepedni, meghallgatnak...

PÉCSI: Tudod te, hogy mit beszélsz?! Átok sújtja őket. Velük akarsz osztozni?

Az ő hitüket vallani? A tied után? A mienk után?

ZSÓFIA: Erdély földje a vallások szabadságáról híresült el. Ezt tanították nekem az imádságok mellett.

PÉCSI: De nem ezt, de nem ők. *(fojtott dühében keresi a szavakat)* Zsófia! Legjobban tennéd, ha hálókamrácskádba mennél, magadra zárnád az ajtót, elmélkednél, s ezt, amit nekem mondtál, azonnal elfelejtenéd. Azonnal, érted? Meg sem hallottam a szavaidat.

ZSÓFIA: *(csalódottan hátrál)* Megyek. Mindenképpen elmegyek. *(magában)* Innét el. El, innen el. *(kimegy)*

PÉCSI: Szombatosok, megint ők. Uram, teremtőnk! Miért osztod meg a hitünket? Miért nem engeded, hogy együtt és egyformán szolgáljunk téged? Miért nem? Miért, Uram?

17.

PÜSPÖK: *(imádságába burkolódzva közeledik, vagy legalábbis valami olyasmit mormol)* Urunk, fenn a mennyben! Add, hogy ... *(meglátja a közeledő Anna szolgát, megáll)* Nos, gyermekem? Óhajtasz valamit?

ANNA: *(keresztet vet)* Atyám, vétkeztem.

PÜSPÖK: Hallgatlak, gyermekem.

ANNA: Zsófia kisasszony elővételte új ruháit, s okvetlenül tudni akarta, melyiket tartom közülük a legszebbnek.

PÜSPÖK: *(fejét csóválja)* Sohasem jön meg az esze. *(Annához fordul)* Nagyon reménylem, hogy megfelelően rendre utasítottad őt.

ANNA: Mondtam neki, hogy efféle világi hívságokhoz én nem értek, de akkor megfogta a kezemet, s nem akart a ruhatárától elereszteni, míg ítéletet nem hozok öltözekeinek szépségéről. Sírni kezdett, s tudja, atyám, hogy én nem bírom a könnyeket.

PÜSPÖK: Szigorúan meg fogom dorgálni.

ANNA: Engem?

PÜSPÖK: Dehogyan. Mondjad, mit tettél azután?

ANNA: Ítéletet hoztam.

PÜSPÖK: *(meglepetten)* Ítéletet?

ANNA: Egy világos narancsszínűnek adtam az elsőbbséget.

PÜSPÖK: Aztán?

ANNA: Kikacagott. Azt monda, hogy semmit nem értek a ruhákhoz, mert amit discsértem, annak színe és szabása a legszerencsétlenebb.

PÜSPÖK: *(türelmetlenül)* Mi történt még?

ANNA: Egy könyvet kezdett lapozni. Nem láttam jól a címét, mert nagyon hosszú volt. Úgy kezdődött, hogy *Áhítatos lelkek számára...*, de a többi nem láttam, gyöngé a látásom...

PÜSPÖK: ...*virágokkal beültetett, gyomtalanított kert.*

ANNA: Kert?
PÜSPÖK: Ez a könyv címe, én adtam neki.
ANNA: Igencsak szét volt tépdesve.
PÜSPÖK: Akkor küldök neki egy új példányt. *(köntöséből elővesz egy kötetet)*
Fogjad, add át!
ANNA: Én, uram?
PÜSPÖK: Igen, igen te.
ANNA: Igenis, ahogy parancsolja.
PÜSPÖK: És mi a te gyónásod?
ANNA: Az enyém? Hát, amit most elmondtam, atyám.
PÜSPÖK: Mit tervez a leány? Mondott neked valamit? Vagy legalább utalt valamire?
ANNA: Csak azt, hogy ne káposzta legyen ebédre, mert akkor inkább teljes böjtöt tart.
PÜSPÖK: *(mérgesen)* Menj, menj már! Vidd a küldeményem, azonnal add át, érted? Azonnal.
Anna keresztet hányva magára, kihátrál.

18.

A színpad mélyén Rembrandt Éjjeli őrjárat című festményének másolata jelenik meg. Kassai érkezik sietősen.
KASSAI: Gyertek! Hozzátok! Hadd lám, miféle csodafegyvert szereztetek a levelezésem nyomán.
Az Előjátékban látott két polgár a Csuklyás vezetésével egy nagyobb utazóládát hoznak be. Leteszik.
KASSAI: Miért ilyen súlyos? *(felnyitja a ládát)* Ezek micsodák? Hol vannak a kardjaink? *(Kivesz egy rövid csövű puskát.)*
CSUKLYÁS: Ezek a legkorszerűbb fegyverek.
KASSAI: Honnét veszed ezt?
CSUKLYÁS: A kereskedő, aki ismeri nagyuramat, azt üzente, hogy ezzel minden háborút megnyer.
KASSAI: *(int a ládahordóknak, hogy tűnjenek el)* Papperlapapp! Honnét olyan biztos benne az a te kereskedő?
CSUKLYÁS: Angliában készültek, ahol eléggé puskaporos a levegő. Mióta beke-rítették a legelőket, a freeholderek titokban fegyverkeznek. Van egy harcias szószólójuk a parlamentben, bizonyos Cromwell úr...
KASSAI: Miket nem mondasz! Kikről beszélsz? Anglia messzire van.
CSUKLYÁS: A freeholderek szabad gazdái a földjüknek.
KASSAI: Szabad gazdák? Ezt higgyem is el? S hogyan csempészted át ezt a holmit országokon keresztül? Mi vagy te?
Közben mindegyikük játszik egy-egy fegyverrel.
CSUKLYÁS: A hitet szolgálom.
KASSAI: *(a fegyverével felemeli a Csuklyás állát)* Melyiket, hékás?
CSUKLYÁS: Az egyetlen, igaz hitet.
KASSAI: Ördögös figura. *(babrálja a fegyverét)*
CSUKLYÁS: Csak vigyázzon vele. Bár nincsenek megtöltve.
KASSAI: Ki fogja ennek a használatát megtanítani a katonáinknak, akik még vívni is csak módjával tudnak?

CSUKLYÁS: Éppen ez az! Nem kell ide vívótudás. Majd én megtanítom őket.
 KASSAI: Nélkülözhetetlenné akarod tenni magad, gazember?!

CSUKLYÁS: Megtisztelsz, uram. *(meghajol)* Hová tegyük? *(a ládára mutat)*
 KASSAI: Ebben is igazad van. A Fejedelemnek nem kell tudnia erről. Hé, szolgahad, vigyék! *(A két polgár visszatér, elindulnak a puskákkal. Egyet valahogy kifelejtene a ládából.)*

19.

Néhány másodperc után visszatérnek. Egyikük meglátja a fegyvert, felveszi, tanulmányozza.

ELSŐ POLGÁR: Ezt nem a Jóisten teremtette. *(Maglehetősen szakavatottan forgatja. Végül a nézőkre is ráfogja.)*
 MÁSODIK POLGÁR: Miként a kardokat sem.
 ELSŐ POLGÁR: Nocsak, támadt még egy szakértőnk?!

MÁSODIK POLGÁR: Omnes qui acceperint gladium...
 ELSŐ POLGÁR: ...gladio peribunt.
 MÁSODIK POLGÁR: Ki kardot fog...
 ELSŐ POLGÁR: Tudom a katekizmust. Máté, huszonhatodik könyv...
 MÁSODIK POLGÁR: És mégis?
 ELSŐ POLGÁR: *(tovább játszik a puskával)* Győzni fogunk. Németalföldi testvéreink is ilyesféle szerszámokkal nyerték meg a háborúikat...
 MÁSODIK POLGÁR: És az Úr kegyelme?
 ELSŐ POLGÁR: A papok is meg fogják áldani a fegyvereket.
 MÁSODIK POLGÁR: Szentségtörés, szentségtörés! Nem is akarom hallani a beszédet. *(kifelé indul)*
 ELSŐ POLGÁR: Menj csak, zárkózz be az udvarházadba. A gyávák mindig elvesztik a harcot. *(puskájával ellenkező irányba indul)*

20.

A Fejedelem és a Püspök érkeznek. Látjuk, hogy valamin nagyon vitáznak.

FEJEDELEM: Püspököm, meg sem szabadna hallanom ezt a beszédet.
 PÜSPÖK: Fejedelmem, ha hallgatnál a szavamra, nem is kellene törődnöd ilyen jelentéktelen kérdésekkel.
 FEJEDELEM: Valakinek fő- és jószágvesztése néked jelentéktelen probléma?
 PÜSPÖK: Uralkodóm, ha megbízol bennem, leveszem gyengülő vállaidról ezt a terhet.
 FEJEDELEM: Mióta foglalkoztatnak téged az én gyöngülő vállaim? Vagy hogy is mondtad?
 PÜSPÖK: Ne a szavakon lovagoljunk.
 FEJEDELEM: Szerinted alkalmatlan volnék kötelességeim ellátására?
 PÜSPÖK: Hogy is mernék ilyet még csak gondolni is! Vállaidon nyugszik a magyar világ fenntartásának minden földi gondja. Ma Erdély Magyarország. A szabad Magyarország. A Felvidéken a császár, az Alföldön a szultán, egyelőre.
 FEJEDELEM: Mi az, hogy egyelőre? Tudsz valamit, amit én nem?

PÜSPÖK: Éles a füled. Valóban meg vannak számlálva a borotvált fejűek napjai errefelé. A pápaság szervezkedik, s ha a franciákat és a spanyolokat rá tudja venni, hogy ne egymással háborúskodjanak...

FEJEDELEM: Ne álmodozunk! Ha imáink meghallgatásra lelnek, talán az unokáink már egy teljes ország hűséges alattvalói lehetnek. Ennek a háborúnak sem látni a végeztét. Dúlnak még a csaták.

PÜSPÖK: Ez egy vallásháború. Nekünk országokban kell gondolkodnunk, fejedelmem.

FEJEDELEM: Éppen te mondd?! Neked csak a lelkek fontosak, nem?

PÜSPÖK: Azok is, igen. De az kevés.

FEJEDELEM: Nocsak, atyám! Netán trónomra törsz?

PÜSPÖK: *(szinte magának mondja)* Nem kell ahhoz se korona, se trónszék, hogy hatalmunk legyen. A lelkeken kell uralkodni.

FEJEDELEM: És a te lelked mit súg neked? Tán azt is tudod, holnapra hogyan fordul a hadiszerencse?

PÜSPÖK: *(ráébred, hogy elárulja magát)* Istennél a kegyelem. Holnap akár bármelyikünk lehunyhatja a szemét.

FEJEDELEM: Nocsak? És miként? Éles tőr? Vagy keserű pohár?

PÜSPÖK: Mit nem képzelsz?! Honnét tudnám az isteni tervet?

FEJEDELEM: Már azt hittem, neked külön csatornáid vannak az égiekhez. Elárulhatnád akkor, miképp végződnek csatáink, ahol fiaink véreznak.

PÜSPÖK: Uram, Fejedelmem! A jövő legfőllebb a fantázia birodalmában létezik. Nekem is csak ábrándjaim vannak. És imáim.

FEJEDELEM: Ima, ima... segít az?

PÜSPÖK: Mit hallok a szádból?! Kétkedsz az egyedül igazságos Isten jóságában és hatalmában?!

FEJEDELEM: *(sóhajt)* Néha már azt sem tudom... *(körülnéz, mintha hallaná őket valaki)* Azt sem...

PÜSPÖK: *(halkan)* Mit? Mondd csak!

FEJEDELEM: Áh, nem érdekes.

PÜSPÖK: Hogyhogy nem érdekes?! Minden érdekel, minden érdekes. Miben kétkedsz, Uram?

FEJEDELEM: *(még halkabban)* Már mindenben... Csak a halálban nem.

PÜSPÖK: Hinned kell... Imádkozz, Uram... Magam is azt fogom tenni, imádkozom érted.

FEJEDELEM: Legyen hát... Legyen meg a te akaratod.

A Csuklyás lép színre. A Fejedelem felé lépked. A következő pillanatban pedig Szőke érkezik, ő a Püspököt közelíti. A színpad sötétségbe borul, csak felismerhetetlen hangok hallatszanak.

21.

Amikor újra világos lesz, a Csuklyás és Szőke vannak a színen. Riadtan néznek egymásra, mint akiket rajtakaptak valamin.

CSUKLYÁS: Hé, te! Mit keresel a palotában?

SZŐKE: Ezt én is ugyanúgy kérdezhetem. Te ki vagy?

CSUKLYÁS: Jobban jársz, ha nem tudod, ki vagyok én. *(magában)* Néha én magam sem tudom.

SZŐKE: Hírt hoztam.

CSUKLYÁS: Aztán kinek?

SZŐKE: Nincs közöd hozzá.

CSUKLYÁS: S ha engem bíztak meg a fogadásoddal, Szőke István?

SZŐKE: A nevemet tudod, de akkor sem bízom rád, amit én tudok.

CSUKLYÁS: Pedig jobban tennéd.

SZŐKE: Nem, ha mondom. Azaz, nem mondom. Egészen összezavarsz.

CSUKLYÁS: Még meggondolhatod.

SZŐKE: Ha egyszer azt mondtam, hogy nem, akkor nem.

CSUKLYÁS: Hallgass rám, te, Szőke István. Üzletet ajánlok neked.

SZŐKE: Üzletet, ugyan mit? Nincs énnekem semmi eladnivalóm.

CSUKLYÁS: Azt te csak hiszed... Egyszóval cseréljünk híreket.

SZŐKE: Micsoda?!

CSUKLYÁS: Amit te tudsz, mondd nekem, ide a fülembe.

SZŐKE: Miért is tenném? Ez árulás.

CSUKLYÁS: Árulás? Mit nem mondasz? Kit árulsz el? Magadat?

SZŐKE: Azt semmiképpen.

CSUKLYÁS: Akkor kicsodát? Netán esküt tettél?

SZŐKE: Azt nem.

CSUKLYÁS: Ne kérsd már magad. Elfogy a türelmem. *(megvillantja az övébe dugott fegyverét)* Hallgatlak. Mondjad!

SZŐKE: *(Elunva a huzakodást a Csuklyás füléhez hajol, mond valamit.)*

CSUKLYÁS: *(Bólogatva hallgatja Szőkét, majd elfordul tőle.)* Ezt én is tudom.

SZŐKE: Mit mondasz cserébe?

CSUKLYÁS: Ezt. Ugyanezt. Ezt tudom mondani én is. *(Sietős léptekkel el.)*

SZŐKE: *(dühösen)* Átkozott kámzsás!

22.

Zsófia szobája. A leány egy imádságos könyvet lapoz, amelyből kiesik egy képecske. Gyorsan felkapja, nézi, megcsókolja.

ZSÓFIA: *(letérdel)* Istenem, édes jó Istenem! *(keresztet vet)* Miért rendelted így ezt a dolgot? Férfit és nőt teremtetél. Kétnemű az ember, a férfinak a nő, a nőnek férfi a párja. De miért ilyen nehéz? Mikor jön az igazi? Ki az igazi? Honnét tudjam, hogy éppen ő az, aki kopogtat? Aki nem fog bántani soha, aki megvéd minden bajtól, aki megóv a világ gonosz csábításaitól? Van ilyen ember? Uram, mutasd meg őt, adj jelet, küldj valami jelet!

A sötét háttértől a Csuklyás figyeli a lányt. Zsófia a ruhájába rejt a képet. Valamit énekel (egyházi éneket vagy mást). Míg énekel, a Csuklyás közelebb lép hozzá, de Zsófia nem látja, ki a jövevény.

ZSÓFIA: Anna, hölgyem, te vagy? Hozd elő, kérlek, a kék bársonyruhámat, tudod, amelyikről múltkorjában leesett a csipkebetét. Felvarrnám rá, ha segítesz. *A Csuklyás válasz helyett utánozza az énekszót, mintha duettet énekelnének.*

ZSÓFIA: *(álmodozva fésülni kezdi a haját)* Anna, lelkem! Szólj valamit! Mi hírt hozol? Tudsz valamit az én szerelmetes jövőndőbelimről?

A Csuklyás előlép.

ZSÓFIA: Mi tart ennyi ideig, kedves? Tán rossz hírt kaptál, amit nem mersz mondani?

CSUKLYÁS: Híreim nekem is vannak. Nem is túlságosan jók.

ZSÓFIA: *(riadtan)* Ki vagy te? Hol időzik az udvarhölgyem?

CSUKLYÁS: Biztos helyen.
ZSÓFIA: Mit jelent ez? Mi történt Annával?
CSUKLYÁS: Még semmi. De fog valami történni, ha nem tér vissza a helyes útra.
ZSÓFIA: A helyes útra?! Ki vagy te? Egyáltalán, hogy jutottál a szobámba? Mit keresel itt?
CSUKLYÁS: Mit keresek? Az attól függ, amit mondasz.
ZSÓFIA: Nem félek tőled. Fellármázom az őrséget.
CSUKLYÁS: És ha én vagyok az őrség? S ha már más nem vigyáz rád, csak én?!
ZSÓFIA: Megrémítesz. Mi van ebben a házban? Ki ül a fejedelmi trónon?
CSUKLYÁS: A hatalom azé, aki nagyon akarja. A gyöngék elpusztulnak. A te Annád sokat jártatta a száját, olyan helyen is, ahol nem kellett volna. Kicsit biztonságba helyeztük, ahol nem árthat senkinek, még magamagának sem. Világos?
ZSÓFIA: Mit jelent ez? Csak nem...
CSUKLYÁS: Ne félj, te drága gyöngyszem. Életben van. Életben is fog maradni, csak egy kicsit, egy kicsit... *(keresi a szót)* Megreformáljuk. *(közeledik Zsófia felé)* Visszatérítjük az egyedül üdvözítő hitre.
ZSÓFIA: *(a piperéi közül egy kis tört hús elől)* Egy lépést se többet. Különben...
CSUKLYÁS: Különben? Különben mi lesz? Ej, gyöngyöm, nem való az a kis gyilokszerszám ilyen kedves, karcsú kezekbe. *(Elkapja Zsófiát, egy gyors mozdulattal lefegyverzi a lányt, és hátulról lefogja.)* Na, ide figyelj, te kis szajha! Nem fogom kétszer mondani, úgyhogy jegyezd meg jól, amit most hallasz. A te Annád, az a mocskos némbor, a szombatosság bűnébe esett. De ki fogjuk belőle gyógyítani. Érted?! Kiszedünk belőle mindent, ami tévedés, ami árthat nekünk. Ne adja az Úristen, hogy rólad valamit rosszat mondjon, mert akkor nem véd meg senki a haragunktól. Meg vagyok értve?
Zsófia ájultan esik ki a Csuklyás karjaiból, aki elsiet.

23.

Két darabont maga előtt lökdösve tereli be a két szombatos, aztán némán és fenyegetően megállnak a háttérben. Kassai érkezik, majd Pécsi, végül maga a Fejedelem.
KASSAI: No, jómadarak, most utolért titeket az igazságszolgáltatás. Megkapjátok, amit kiérdemeltetek. Térdre!
A szombatosok nem akarnak letérdelni, a két darabont Kassai intésére lenyomja őket.
KASSAI: Imádkozzatok! Gyerünk!
A szombatosok hallgatnak.
KASSAI: Mi van? Megnémultatok? Amikor az ígéteket hirdettétek, hangos volt töletek még a fejedelmi palota árkádsora is. *(Int a darabontoknak, akik hátracsavarják a szombatosok karját.)* Hadd halljam. *(Latinul belekezd a Miatyánkba.)*
PÉCSI: *(belép és folytatja, magyarul)*
KASSAI: *(meglepetten)* Nagyuram! Mit keres errefelé? Azt hallottam, hogy a podagráját gyógyítja, és fürdőre utazott.
PÉCSI: Rosszak az informátorai, barátom.
KASSAI: Barátok volnánk? *(kétkedve)* Örölnék neki.
PÉCSI: Engedje útjukra ezeket a bikficeket.
KASSAI: Bikficek? Nem mondanám. Tagadják a mi hitünket.

PÉCSI: Aztán melyiket, melyik hitünket? Amit Róma püspöke hirdet? Vagy az ágostai hitvallást, Luther Márton pontjait? Netán Dávid Ferenc püspök úr hitét?

KASSAI: *(megvetően)* Az unitáriusokét? Nem kérünk belőlük.

PÉCSI: Már vagy fél évszázada megállapodtak eleink Tordán, hogy a fejedelemségünkben mindenki szabadon gyakorolhatja a hitét.

KASSAI: De ezt nem, amit ezek a nyomorult szombatosok hirdetnek.

PÉCSI: Aztán miért olyan veszedelmesek ők?

KASSAI: Aztán lesz ötödik meg hatodik vallásunk is?

PÉCSI: A Jóisten egyképpen tekint ránk, bűnös emberekre.

KASSAI: Zavaros ez az egész.

PÉCSI: És ezért kegyelmed pallossal akar igazságot osztani?

KASSAI: Azt a híres-neves gordiuszi csomót is ilyes eszközzel oldotta meg valamikor réges-régen Nagy Sándor. Benne csak nem kételkedik? Vagy igen?

Pécsi szólna, de Kassai nem engedi, folytatja a tirádáját.

KASSAI: Kancellár uram, ha még szólíthatom ekképpen. Tudjuk ám, hogy miféle könyvekkel gyarapítja a tékáját. Hogy héberül tanul. Őszövségi rítusokkal fertőzi meg a mi tiszta keresztényi hitünket. De ennek a világnak vége, érti?!

PÉCSI: *(türelmet erőltetve magára)* Jók az informátorai, túl jók. Telerakta spiclikkel a palotát, a városunkat... tudom én, hogy mindenhol a maga kukucskálói rejtekeznek. A hitemet tartom, de türelmes vagyok másokéval, Istent sokféleképpen lehet imádni.

KASSAI: Ej, nagyuram! Ezt a mondatát még számon kérjük...

A Fejedelem érkezik.

FEJEDELEM: Kinek van itt joga számon kérni bármit is rajtam kívül?! ... Mi zajlik itt, uraim, a tudtom nélkül?!

KASSAI: Én csupán a hitet védem.

FEJEDELEM: Aztán melyiket?

KASSAI: Az egyetlent, az igazat.

FEJEDELEM: Tolerancia? Hallotta már ezt a szót kegyelmed? Tolerancia. Úgy bánjunk a néppel, ahogy szeretnénk, hogy velünk bánjanak. Ért engem? Hallgat a fejedelmi szóra?

Kassai némán, fojtott dühvel bólint.

FEJEDELEM: Hallgattassék meg a másik fél is.

PÉCSI: Itt ez a két jómadár, a szombatosság vétke miatt került ide.

KASSAI: Véték? Halálos bűn.

FEJEDELEM: Csendet! Hallgassuk meg őket, hátha többet tudnak kierőltetett háborúnk állásáról. A mi hírszolgálatunk akadozik. Valaki elintézi, hogy ne tudjak meg mindent idejében.

A darabontok előrelökdösik a szombatosokat.

FEJEDELEM: Szóljatok, ha szabadulni akartok.

SZOMBATOS 1: Nem kérünk kegyelmet.

KASSAI: Ily megátalkodottak.

SZOMBATOS 2: Híreket mi sem kapunk. De látunk.

FEJEDELEM: Mit? Beszélj, fiam!

SZOMBATOS 2: Törött kardok. Félbetört életek. Halottak mindenütt.

KASSAI: Nagyuram, ne hallgassa ezt a zagyválást.

SZOMBATOS 2: Szép ifjak vérbe fagyva, asszonyok zokogása, megerőszakoltak sikítása...

KASSAI: Elég, vagy mindjárt te is vérbe fagyva heversz az istálló szalmáján.

FEJEDELEM: Azt én mondom meg, hogy mikor elég.

SZOMBATOS 1: Jaj a világnak, ha Krisztust inkább akarja harcra bírni, mint az általa nyújtott békét magához ölelni.

KASSAI: Elhallgass, te!

SZOMBATOS 1: Tudja, ki mondta ezt?

KASSAI: Elég legyen már.

SZOMBATOS 1: Kálvin. Kálvin János.

Kintről egy női sikoly.

ZSÓFIA: *(berohan, egy felbontott levelet tart maga elé)* Meghalt! Meghalt! Legyenek átkozottak, mind egytől egyig. *(térdre borul, zokog, imádkozik)*

Innentől egyszerre zajlik minden.

FEJEDELEM: Ki halt meg? Nem értem.

PÉCSI: Szegény gyermekem, szerencsétlen világ!

PÜSPÖK: *(elveszi a levelet Zsófiától, olvassa, keresztet vet)* Az Atya, a Fiú és a Szentlélekisten nevében...

KASSAI: ...Ámen. Ezerszer jaj a bűnösöknek. *(A szombatosok felé mutat.)*

Belép a Csuklyás, két darabont kíséretében.

CSUKLYÁS: Szolgálatodra, uram! Itt vagyunk.

ZSÓFIA: Gazemberek! Gyilkosok! *(Nekiesik a Csuklyásnak, öklével veri a férfi karját, hátát.)*

CSUKLYÁS: *(szinte cinikusan)* Nana, szép kisasszony! Jobban tenné, ha mérsékelné magát. *(a többiekhez fordul)* Uraim! Egy szavuk sincs a védelmemben. Hiszen maguk akarták ezt az egészet. Maguk a megrendelők, mind egytől egyig. Most meg ájtatoskodnak. A szultán hálásabb szokott lenni nekem, még a bécsi udvar is nemességet ígért.

FEJEDELEM: *(végre férfiasan viselkedik)* Kicsoda bízott meg téged? Mivel bíztak meg téged? *(a darabontokra kiált)* Ragadjátok meg, és vigyétek! Majd a börtönben kinyitod a szívedet.

CSUKLYÁS: Kinyitom én most is a számat, vezérlő fejedelmem. Szívesen beszélek, mondom, amit tudok.

FEJEDELEM: Elhallgass, vigyétek!

PÉCSI: Nem addig van. Hadd beszéljen, hallgassuk meg itt.

KASSAI: Majd a törvény...

PÉCSI: A törvény? Eddig nem volt olyan kényes a törvényeinkre.

ZSÓFIA: *(a Csuklyásra kiált)* Ide nézz, te nyomorult!... Most megfizetsz... *(ruhája redőjéből egy kis tört kap elő, és leszúrja a Csuklyást)* Ezt Elemérért kapod. *(újra döf)* Ezt Annáért...

A Csuklyás a földre rogy. A darabontok lefogják, lefegyverzik Zsófiát. Lehull a csuklya a halottról.

PÜSPÖK: Az Atya, a Fiú és a Szentlélekisten nevében...

KASSAI: ...Ámen.

SZOMBATOS 1: Hiszen ez...

FEJEDELEM: *(korát meghazudtoló gyorsasággal a Szombatos szájára tapasztja a tenyerét)*

PÉCSI: Nocsak, nagyuram! Miért nem hagyja beszélni?

KASSAI: Mert az a trónjába kerülne...

A Püspök elzavarja Zsófia mellől a darabontot, és magával viszi. Kimennek. Kassai és Pécsi egymással szemben állnak. A Fejedelem közéjük lép.

FEJEDELEM: *(int a két szombatosnak, akik váratlanul előkerülő fegyvereikkel sakkban tartják Kassait és Pécsit)* Ne higgyétek, hogy ennek nem lesz folytatása. Vigyétek őket!

A Fejedelem egyedül marad a színpadon. A halotthoz lép, elrejtí az arcát.
FEJEDELEM: Hogy fogják majd ezt magyarázni a krónikások? Miket írnak majd össze, olyanok, akiknek fogalmuk sem lehet róla, mi ez a fejedelemség. Tündérbert? Nem tudom. Most éppen nem az. De akkor is, még így is miénk a legnagyobb szabadság. De mit ér az, ha semmit sem tudunk kezdeni vele?
A színpadon sötét lesz.

24.

Mindenki azt hiszi, vége a darabnak. Ám valami meglepő zene szólal meg, és a háttérből két férfi indul a nézőtér felé, majd megállva beszélgetnek.
FIATAL: Semmit sem értek. Ilyen a történelmünk?
IDŐS: Még ilyenebb, kedves fiam.
FIATAL: S erre legyünk büszkék és lelkesek?
IDŐS: A többi népé még ennél is szörnyűségesebb.
FIATAL: Miért nem tudok róla többet?
IDŐS: Mert elhallgatják előlünk a tényeket, szervezeten teszik ezt.
FIATAL: Kik?
IDŐS: Akiknek fáj az őszinteség, akik nem mernek szembenézni nemcsak az igazsággal, még önmagukkal sem.
FIATAL: Akkor mi? Mi ketten?
IDŐS: Gyere már, mielőtt minket is valami baj érne. Holnap mindent elmondok.
Fegyveresek jönnek be, kortalan jelmezben. Némán körülveszik a két beszélgetőt.

(Vége)

LIPKOVICS PÉTER, Bronzkor megszüli Vaskort, 2022–2023, bronz, vas (Enniszűniőlni részlet)

SCHÖN KÁROLY

Kalandpark

Nincsen jelenünk,
mindent utólag találunk ki önmagunknak:
minden előidőben történik
és utóidőben válik történetté,
nem lehet élni anélkül, hogy
ami megtörténik, történetté váljon,
különben csak az egy rossz házasság,
egy véletlenszerűségekből összeálló góc,
ami tömíti az artériát,
különben így született,
különben nem vezet semmi sehova,
különben a repülőtér kényelmetlenségek
szebben festett buszmegállója,
nem kalandpark,
különben be kell vallanunk,
nincs megismerhetetlenebb,
mint hogy miért
lesz az egyik elviselhetetlen vénlány,
a másik traumaosztó anya,
történetté formált
közhelyes véletleneinkből
mentjük fel önmagunkat
a jelentéktelenségünk
terhe alól.

Asszonydicsérő

„Ha nem hiszed el, hogy az életed ajándék,
Nézd meg jobban, hogy élnek anyádék.”

Tankcsapda

Hány a hajfestéssel már nem bíbelődő öregasszony ül a villamoson,
szatyorral a kezében, lebiggyesztett szájjal,
aki tizenhét évesen eldöntötte,
nem él úgy, mint az öreganyja,
aki komolyan vette a modern eszméket,
aki látta, hogy beállt gerinccel is megfőzik,
elmoszák, kitakarítják,
amíg beszűrődik, ahogy
érdemtelenül ittas férfiak
tájékozatlan sületlenségeket magabiztosan csacsognak,

aki látta, milyen suba megy a subához,
amikor egyik subához sincs anyag,
milyen elhízott indolens gyermekembereknek
alápakolni egy teljes házat,
hogymelynek legyen az ura,
ha már önmagának nem tudott,
milyen volt tudni, hogy ha az asszonyé a sors,
de az ember alakíthatja,
ezért úgy döntött, hogy majd ő másképp,
ő majd traktort vezet, könyvvel
őt felszabadítja az Infecundin,
minek mozgalom, ha van Bisecurin,
ideiglenes itt állomásozó asszonynevek,
mitochondriális allatura,
visszamaradt házimunka,
újratermelő
tésztagyúrás közben dörmögött monológok,
ammóniaszagra akasztott kötények,
gyerekek között kiporciózott csokoládékkal
megteremtett házacska kis Magyarországaink,
a viszonylagos rosszlétet tartó
kalocsai mintás, mézeskalács-tartóoszlopaink.

FILOTÁS KARINA

Nyarló

Van egy kis szeglete a nemlétezésnek,
aminek a stégjét nyalja a Balaton.
Másoktól távol épült, mégis
mindenki mástól kérdezem,
hogyan tetszik a szín, amit nem
én választottam neki.
Foltozzuk a falát, beázott a sós létől.
Tetőgerendás nosztalgiát ültetünk
a felporlott földbe. Javítgatom,
ha a sűrű túllétezésben elfelejtem,
mit is felejték el pontosan. Ide
meghatározott időszakban
illene csak elbújni, mégis
akkor jövök, mikor nem várnak.
Akkor jobban ízlik a csend.
Azt mondják, mások árnyékát
önző dolog ellopni. Pedig az hűsebb,
mint a sajátom. A szabadstrandról
szabad akaratot is leakasztok.
Ott hagyták, egészen elfelejtették.
Pedig hiánycikk, mint a homokba
rajzolt szív a monogramjainkkal.
Ha Te rajzolnál olyat, kiásnám
a földdarabot. Helye lenne
az emlékirataimban.
Azután a stégről néznénk az egynyári
szabít. Kivettünk, mert
mások megengedték, hogy
kicsit, csak úgy magunknak,
szabadok legyünk.
Néha csak egyszerűen, mintha
magától értetődne,
belemerülnék anyám főztjébe,
számolnám a lyukakat a szocreál maradványokon,
elhinném, hogy nyárrá csináltuk a telet,
hogyan a felhúzott térdem nem olyan ismerős,
és hogy el tudom hagyni a kulcsot,
amit sokadszorra magamba törtem.
Azt hiszem, ideje nyaralni mennem.
Kibérlem a tekinteted.
Kezdsnek jó lesz.

Idő-utazás

Begombócolt csend utazik velünk a buszon.
Jegyet sem vesz, csak mosolyog.
Olyan mindentudóan.
Nem szólunk közbe.
Olyan semmittudóan.
Felszállnak.
Szemcsillogás.
Roppan a nosztalgia, édes az illata.
Puha, ráfekszenek.
Erzsi az.
Jolán az.
Erzsi Jolánja 1968 decemberéből.
Jolán Erzsije a Honvéd kórházból.
Megörülnek.
Simul a ránc, a korlátra akasztják
a hátfájást meg az unokák hiányát.
Újra nővérruhában virulnak, pletykálnak,
aggódnak, szeretnek.
Összeérnek a kezek, a vonalaikba íródunk.
A találkozás felpeszgett nyakáról lecsavarják
a kupakot.
Elborít, úszunk benne mi is.
Mintha csak lapulna otthon nekünk is egy
Jolán és egy Erzsi 68-ból.
Hirtelen fékezés.
Megállunk, végállomás.
A megszakadt pillanatban csak a csend áll fel.
Leszáll.
Még mindig mosolyog.
Utána száll a két fiatal nővérke a Honvédból.
Ahogy elhagyják a buszt, megöregednek.

BUDA ATTILA**„Esti hét óra tájban itthon szoktam lenni”**

Ambrus Zoltán idézése, IV.

1922-ben, amikor forma szerint Ambrus mondta fel a Nemzeti Színház vezetését, de gyakorlatilag a kultúrpolitika ejtette, még egy évtized volt hátra az életéből. Ezt természetesen csak az utókor tudja. A kor irodalmi életében jelen volt még saját korosztálya, az 1880-as évek elején pályakezdő társak, akikkel az illendőség igen, de a közös világkép csak lazán, egyes pontokon kötötte össze. Jelen voltak azok a nála fiatalabb szerzők, akik számára valamilyen szempontból példát jelentett írói munkássága, személyisége – és azok a sokkal fiatalabbak, akik pályája tulajdonképpen a világháború után kezdődött, akik sem nem ismerték, sem nem olvasták fénykorában, nem volt sok közülük Ambrus prózaírói gyakorlatához, témáihoz, értelmi és érzelmi világához, más eszmék, más célok, más eszközök és más ízlések gyakoroltak hatást műveikre.

1922 nyarától Ambrus megélhetésében véget ért a színház nyújtotta biztonság – legalábbis ami a munkájára igényt tartó szándékot illette. 1917-ben, amikor felkérték, sokat gondolkodott azon, hogy Bánffy Miklós támogatásával elfogadja-e ezt az állást, s döntését végül az segítette, hogy ígéretet kapott, amennyiben valamilyen ok miatt munkáját nem folytathatná tovább, hasonló jellegű állással kárpótolják majd. Erre azonban nem került sor, pontosabban méltatlan ajánlatot kapott, amit nem fogadott el. Nem maradt más választása, mint visszatérni a napisajtó kínálta egzisztenciához. De sem a Szózat, sem a Nemzeti Újság, sem a Budapesti Hírlap, sem az Előőrs, sem a Népszava nem vonzotta. Miklós Andorral, Az Est-lapok tulajdonosával korábban is jó kapcsolata volt, most ő fogadta be örömmel és tisztelettel a Pesti Napló szerzőinek sorába. 1923-tól kezdve rendszeresen ide írta színházi cikkeit, kritikáit, de utóbbiakban elkerülte a Nemzeti Színház előadásait. Figyelte a külföldi irodalmi életet, ismét rendszeresen olvasta a francia lapokat, közvetítette az új szerzőket, az új jelenségeket. Néhány tárcát is megjelentetett, s 1927-től haláláig Krónika címmel önálló rovata is volt. Ezek az írásai még az életművén belül is szinte teljesen ismeretlenek, pedig ekkor már teljes névvel jelezte őket, nem úgy, mint pályája elején, amikor monogrammal vagy álnévvel azonosította magát. Stílusa, tárgyalásmódja, terjedelmi igényei eltértek a korabeli napilapok irodalmi szándékú újságírói tevékenységet végző szerzőinek munkáitól, például Kosztolányi hasonló írásaiétól, de a legnagyobb különbség mégis tematikai volt. Ebben az utolsó évtizedben mintha száműzte volna magát a magyar kultúrából, mintha száműzte volna magából az akkori jelen uralkodó magyar kultúráját. Élete is megcsendesedett. Bár a kávéházi zsongás továbbra is az alkotás helye maradt, személyes tere második feleségének halála után az Üllői út és a József körút találkozásánál álló lakóház harmadik emeletére szűkült, ahol lányával és annak férjével, majd 1924 után unokájával élt együtt. De nem feledte azokat, akik társaságában pályája kezdődött.

1927. május 2-án vagy 3-án¹ valamikor nap közben Osvát Ernő, a Nyugat első számú szerkesztője, a magyar sajtótörténet legendás alakja a budapesti rendőrfőkapitányságon bejelentette felesége, Osvát Ernőné Steiner Kornélia el-tűnését. Osváték az Aréna út 66. szám – ma: Dózsa György út – alatt laktak hár-

masban, lányukkal. Innen ment el az asszony feketébe öltözve aznap reggel, anélkül, hogy mondta volna, mikor jön vissza. Osvát szerint néhány nap óta részben nagyon izgatott, részben nagyon lehangolt volt; arra gondolt, hogy kárt tesz vagy tett magában. Ezt követően azonnal megkezdődött a keresés, s este, a Farkasréti temető szélén, a Bűrökvölgy-dűlőben találtak is egy összeesett hölgyet, fekete ruhában. Mint utóbb kiderült, veronállal és luminállal mérgezte meg magát. A mentők beszállították a Rókus kórházba, ahová két év múlva, öngyilkossága után Osvát is került. Este kilenc után Osvát odament egy detektív társaságban, és azonosította feleségét. Okot azonban nem tudott megnevezni a tette. Az öntudatlan asszonyt vagy még az éjszaka során, vagy másnap délelőtt átszállították a Pajor szanatóriumba, ahol gyomormosást kapott, s injekciókkal magához térítették. Ezt követően az újságokkal azt közölték, hogy állapotában öröndetes javulás állt be – ötödikén reggel azonban meghalt. Temetése május 6-án 3 órakor volt a rákoskeresztúri izraelita temetőben.

Ambrus és Osvát egy generáció volt másfél évtized különbséggel, egymáshoz közeli világképük, irodalmi eszményeik hasonlósága kölcsönös megbecsülést eredményezett, egyfelől rokonszenvet, másfelől tiszteletet ébresztve bennük. Ambrus számított Osvátra az Új Magyar Szemle szerkesztőjeként, Osvát kívánta Ambrus szerzőségét a Nyugatban. Amikor Osvát felesége meghalt, feltehetően a hír olvasásának pillanatában, néhány közvetlen, megrendült sorral fejezte ki részvétét, aminek javított fogalmazványa hagyatékában fennmaradt:

Mélységes megrendüléssel olvasom, hogy milyen borzasztó szerencsétlenség érte. Testvéri szívvel veszek részt szörnyű gyászában és kívánom, hogy idővel enyhülést találjon < abban a tudatban > |: annak érzésében :|, hogy Önt < nagyon > sokan nagyon szeretik.

Ugyancsak irodalmi elveik közelségén alapuló szimpátia alakult ki Ambrus Zoltán és Babits Mihály között is. Sőt, Ambrus egyszer-kétszer inspirációt is jelentett Babitsnak. Például *Keresztülkaszul az életemen* című emlékezéssorozata egyik fejezetének – *Curriculum vitae* – néhány bekezdése Ambrus *Tücskök pusztulása* című háborús jegyzetének hatását mutatja.

Kevéssel az általános mozgósítás emlékezetes napja előtt, júliusnak már vége felé, egy délután, négy óra tájban, Budapesten ítéletidő támadt. Akit ez az utcán talált, nem felejtethi el hamar, hogy mit látott. A levegő fülledtsége, a szinte tűrhetetlen hőség meg az, hogy az égbolt egyszerre olyan hamuszínű felhőpalástot öltött magára, aminőt csak a legritkábban látni rajta, gyaníttatta ugyan, hogy vihar készül, de mégis váratlan valami érte utol a hazafelé igyekező embereket, sőt a legelső fedél alá sietőket is. Kivételesen rémséges orkán rohanta meg a várost, valóságos tájfun; de ennek az igazán istenítéletyszerű zivatarnak ijesztően óriási erejénél is meglepőbb volt a rövid ideig készülődő égháború kitörésének a szörnyű hirtelensége. Mindjárt nagy erővel kezdődő s egyre hatalmasabban élesedő szélfűtyölés és ennek kíséretében az andantéból a furiozóba roppant sebességgel átfutó zörgés volt az égi koncert bevezetője; és a hideg szélről meglepett, még izzadt ember alig gombolhatta be magán a kabátot, a rettenetes erejű forgószél a fákról levert sárguló leveleknek egész nagy sírkoszorúit táncoltatta az aszfalton, amerre szem

látott. Alig gondoltad el, hogy „Ennyi sárga falevél, már júliusban!”... és alig határozta el, hogy futni, rohanni fogsz az utca túlsó oldalán három-négy kapuni távolságban lévő házba, ahová igyekeztél, már alig tudtál előbbre haladni, úgy vert vissza a szél; és amire átvergődtél az utca másik oldalára – miközben bevert ablakok és utcalámpák üvegtörmelékei, cserép- és tégladarabok meg leszakított cégérholmik csörömpöltek, kopogtak körülötted – már csak egy gondolatod volt, bemenekülni a legelső kapun! Jó, hogy be tudtál surranni rajta, mert a hatalmas kapu iszonyú dübörgéssel csapódott be utánad; ha hátba vágott volna?! ... A fedett helyen meghúzódva láhattad, hogy a tájfun milyen szorgalmasan csapkodja az udvar kövezetére a háztetőről a sok cserepet, a nyitott ablakokból pedig az ott felejtett mindenféle tárgyat... és hallhattad, milyen bőszerűen tud üvölteni-bömbölni a vihar, s milyen serényen tud működni a mennykő. Micsoda recsegés-ropogás-csattogás! ... Mintha részekre szakadozva düledézne, és már-már összeomolna a világ... Micsoda égzengés, a mennydörgésnek micsoda dühöngése! ... aztán a villámcsapások muzsikája... a borzasztó dördületekre felelgető siketítő csattanások... az udvar mintha lángban állana a folytonos villámlástól... emellett a szél süvöltözése és visítozása... majd ismét ezek a dobhártyarepesztő csattanások! ... Számítgatod: „ez itt csaphatott le, egészen közel!” ... És végül olyan felhőszakadást látsz, aminőről még nem volt fogalmad...

Ilyenformán tört ki a háború is, váratlanul, hirtelen... És a háború rettenetes forgószele is azzal kezdte, hogy mindjárt bevezetésül az előbb még láthatatlan, vagy legalább észre nem vett sárguló faleveleket verte le a fákról és perdítette olyan táncra, amelyhez képest a Szent Vitusé csak tréfa. (Ambrus)

— — —

Míg egy napon aztán egyszerre minden megváltozott, szinte egyik pillanatról a másikra, mintha betörtek volna az ablakok és bezuhanna a vihar. A gyertyák kialusznak ilyenkor, a papírok szerteröpülnek a szobában, az ajtók becsapódnak, a hideg szél ujját érezzük nyakunkon. Emlékszem, csakugyan szélviharral kezdődött, én akkor éppen megint otthon voltam, a rozoga, régi házban, ahol anyám hajdan a mustostököt megkívánta és a szép levelet megírta. Kellős közepét tapostuk a nyárnak. Én délben érkeztem meg Budapestről, útközben, jól tudom még, egy francia könyvet olvastam, mely bizonyos rejtelmes fizikai tünetenyekről szólt, esetleges kozmikus befolyásokról, amik planétánk életét megváltoztathatják. Ebéd után hirtelen elborult, szinte egészen sötét lett, mint ítéletnapján, a fák derékban megcsavarodtak, az udvar közepén hatalmas portölcsér emelkedett, s az emeletről egy ablaktábla csörömpölve zuhant a pázsitra. A kapu fölött magától csöngött a drótcseggő. Minden olyan volt, mintha csakugyan valami kozmikus erő ragadta volna meg a világot, s az elemek harcával jelentené be, hogy ezentúl minden másképp lesz, mint eddig volt.

Valóban minden másképp lett, s azon a napon derékba törve, kétfelé oszlik az életem, mint különben talán mindenkié, aki akkor már ember volt. Másnap izgatott csoportok gyűltek az utcákon, mindenki a jövőt találgatta, a katonasorban lévők már bevonulásra készülődtek, a türelmetlenek a vasúthoz gyalogoltak ki ujságért. A vonat valószínűtlenül ké-

sett. A szerelvények végnélkül vesztegeltek az állomásokon, s teljes huszonnégy óráig tartott, míg szülőhelyemről visszaérkeztem Budapestre. Budapesten már a levegő is megváltozott, a gépkocsiknak valóságos puskaporszagát éreztem, mely elvegyült a nyárvégi külvárosok zöldségbüzébe s az arcokon villogó vagy aggodalmas feszültséget láttam. A biztonságérzés és nyugalom eltűnt a világból, ez tűnt el legelőször, de mikor aztán legközelebb újból szülőföldemre utaztam, megállapíthattam, hogy eltűnt például a mustostök is; mert kinek lett volna még kedve ilyesmit élvezgetni? (Babits)

Ambrus és Babits egyaránt a Nyugat szerzői voltak, az Ambrus-hagyaték őrzi Babits Mihály néhány sorát, amely még a Nemzeti Színház vezetésének idejében keletkezett:²

Mélyen tisztelt Igazgató Úr!

Felhívására közlöm, hogy hajlandó vagyok a *Vihar*-fordításom előadási jogát 2 000 Korona, azaz kettőezer korona összegért a Nemzeti Színháznak rendelkezésére bocsátani.

Babits Mihály

Kapcsolatuk 1928 áprilisa után vált ismét közelebbivé, amikor az alapító, Baumgarten Ferenc Ferdinánd halála után és a leszármazottakkal folytatott per lezárulását követően megkezdte működését a magyar szép- és tudományos irodalom alkotóinak támogatására létrejött Baumgarten Alapítvány. Kurátorai, Babits Mihály és Basch Lóránt maguk mellé tanácsadó testületet választottak, s ennek tagjául kérték fel Ambrus Zoltánt is, aki ezt, elsősorban Babits munkáját segítettő, elfogadta:³

Méltóságos Urunk!

Méltóságod szíves volt a Baumgarten Ferencz Irodalmi Alapítvány tanácsadó testületének tagságát elfogadni. Ezért hálás köszönetünket ezúttal is kifejezve, van szerencsénk az alapító oklevelet megküldeni és közölni, hogy az alapítványi tanács határozata értelmében az alapítvány f. é. november 1-én lép életbe.

Amidőn kérjük, hogy bennünket munkásságunkban támogatni és az alapítvány ügyét kegyes pártfogásába venni méltóztassék, vagyunk kiváló tisztelettel:

Babits Mihály
Dr Basch Loránt

A Tanácsadó Testületbe az alapítványi alapszabály szerint a két kurátor négynégy tagot javasolhatott, ami alapján ez a névsor véglegesült: Ambrus Zoltán, Mikes Lajos, Osvát Ernő, Réti István, Schöpflin Aladár, Szekfű Gyula, Thienemann Tivadar és Voinovich Géza. Emellett Babits arra az esetre, ha bármilyen akadályoztatás következtében nem tudná kurátori feladatát ellátni, sorrendben Ambrust, Schöpflint és Kárpáti Aurélt nevezte meg saját maga helyettesítőjeként. A grémium első ülését 1928. december elején tartotta:⁴

Van szerencsénk ezennel meghívni a Baumgarten alapítvány Tanácsadó Testületének első összejövetelére, december 5-én, szerda d. u. 5 órára, Sas u. 1. (Kéve helyiség).

Kiváló tisztelettel a Kuratórium nevében

Babits Mihály

Az első értekezlet ülésrendjéről a Babits-hagyatékban fennmaradt Török Sophie rajza, eszerint az asztalfőn a két kurátor ült, a hosszú asztal két oldalán egymással szemben Ambrus–Thienemann, Osvát–Mikes, Schöpflin–Szekfű, az asztalfővel szemben pedig Réti István ült. Voinovich nem tudott részt venni. Az ügyrendi és működési szabályok között a Tanácsadó Testület elnökét is megválasztották, Osvát javaslatára Ambrus Zoltánt.⁵ Aztán nem egészen egy év múlva, 1929. október 28-án Osvát lánya halálos ágya mellett ugyanazt az utat követte, amit két évvel korábban felesége. Az elnök ekkor a következő sorokat írta kurátor- és testületi társainak:⁶

Tisztelt Uraim,

Osvát Ernő halálával nemcsak a magyar irodalmat és jóbarátjait érte fájdalommalos veszteség, hanem a Baumgarten-alapítvány tanácsadó testületét is. Ő, aki minden egyéni érdekét, minden ambícióját, még munkásságának legnagyobb részét is feláldozta idealizmusának – ő, aki olyan jól ismerte irodalmi viszonyainkat és önmegtagadó figyelmességével talán mindenkinél jobban megismerte a régibb, újabb és legújabb tehetségek értékét, a múlt évben, ezen a helyen |: ismert lelkiismeretességével és ítéletének biztonságával |: nekünk is becses tanácsokat adott. Javaslom, hogy Osvát Ernő halálán érzett mély megindulásunkat és irányában való hálánkat fejezzük ki a mai ülés jegyzőkönyvében.

Osvátról az alapítvány november 23-i ülésén emlékeztek meg. Az ekkor készült jegyzőkönyv szerint: „Elnök az ülést megnyitván, mély fájdalommal emlékszik meg Osvát Ernő tanácsadó testületi tag elhalálozásáról, ki az alapítvány működésének első évében nagy szaktudását és teljes odaadását állította ennek az irodalmi ügynek is szolgálatába, ezért az iránta érzett hála és kegyelet jegyzőkönyvi megörökítését indítványozza. – / Egyhangúlag elfogadtatik. –” Aztán a következő napirendi pontként Osvát helyére kellett valakit választani, s a jelen lévő Mikes, Schöpflin, Voinovich, Szekfű több javaslattal élt. Természetesen a jelenlévők egymás ajánlásait megkritizálták, Ambrus például Elek Artúrt kifogásolta, akinek a nevét Schöpflin vetette fel. Jelölését aggályosnak tartotta, mivel az első évben évdíjat kapott, s tanácsadói testületi tagsága szemben állt ezzel, egyben meg is hiúsította volna az évdíj esetleges meghosszabbítását. Hasonló összeférhetlenségi észrevétellel élt évekkel korábban is, még a Nemzeti Színház igazgatójaként, amikor Pekár Gyula minisztériumi tisztviselőként állami színházban akarta előadatni *Danton* című darabját.

A húszas évek végén már Magyarországon is érezni lehetett egy világméretű gazdasági válság előjeleit. A Baumgarten Alapítvány létrejöttének évében a Magyar Film(híradó) tudósított arról, hogy Hermann Miksa kereskedelemügyi miniszter fővédnöksége alatt országos mozgalom kezdődött a hazai termelés fokozására. A filmhíradó szerint ugyanis „Csonkamagyarország” importjával 100 000 munkást és 10 000 tisztviselőt tart – külföldön. Ugyanakkor idehaza ezrével nyo-

morognak munka nélkül magyar munkások és magyar risztviselők⁷ Utódjának, Bud Jánosnak – aki még pénzügyminiszterként 1927 elején a gazdaság konszolidálása után bevezette az új fizetőeszközt, a pengőt – a tőzsde- és bankpánikkal is szembe kellett néznie, majd a munkanélküliséggel, a termelés, illetve a jövedelmek csökkenésével. A kármentés, valamint az újabb konszolidációs kényszer természetesen gazdasági eszközöket kívánt, de ezek mellett jelentős szerep jutott a kampányszerű ideológiának is. Utóbbi elsősorban a Magyar Hét elnevezésű eseménysorozatot jelentette, amelynek legfőbb célja az volt, hogy a nagyközönseget magyar áruk vásárlására sarkallja.

A Magyar Gyáripar 1930. októberi száma beharangozta az az évi, a hónap közepére tervezett ünnepi hét programját.⁸ Központi helyre kerültek „a magyar termelés érdekében rendezendő látványosságok”. Ennek érdekében megtartották a *Magyar ipari munka nagymenete* című felvonulást. „A menet célja az, hogy a magyar fogyasztók tömegeinek figyelmét megfelelő ötletekkel, eleven mozgalommal és színes rendezéssel hívja fel a magyar ipartermékek jóságára és pártolására.” A lap egy-két felvételt is közölt az előző évi felvonulásról, ezeken a főváros utcáin néhány cégnévvel feldíszített teherautó látható, nem nagyszámú érdeklődő által körülvéve. 1930-ban kétszer tervezték a bemutatót, de a második a rossz idő miatt elmaradt. A felvonuláson természetesen minden csak magyar gyártmányú lehetett. A Magyar Hét szervezői bizottságot hoztak létre, s várták a legkülönbözőbb ötleteket, amelyek elősegíthetik a magyar áruk kelendőségét. Klebelsberg Kuno vallás- és közoktatásügyi miniszter elrendelte, hogy a hazai termelés pártolásának gondolatáról minden iskolatípusban és minden iskolaévben órákat tartsanak, s azokon e témából a diákok dolgozatokat is készítsenek. Nem maradhatott el a Magyar Hét tízparancsolata sem:

1. Te vagy az oka a munkanélküliségnek, ha nem magyar árut vásárolsz.
2. Idegen áruk fogyasztásával idegen népek jólétét és magad szegénységét fokozod.
3. Nincs okod rá, hogy tiszteld és keresd az idegen árut, a magyar ipar ma már egészséges, biztató, árban és minőségben versenyképes gazdasági ágazat.
4. Azért támogasd a magyar ipart, mert fejlődése által lesz erős az ország. Ettől függ családod, gyermeked jövője.
5. Józan önzésből szeresd tehát a magyar ipart, sorsa a te sorsoddal közös.
6. A magyar áru magyar anyagból magyar munkások kezével készül.
7. Csak magyar árut vásárolj.
8. A magyar föld termékeit fogyaszd.
9. A Magyar Hét alatt figyeld a kirakatokat, olvasd a lapoknak azokat a hirdetéseit, amelyek magyar árukat ajánlanak, hogy megismerd a magyar termelést és fogadd meg, hogy csak ezeket vásárolod (kényszerítő szükség esetét kivéve).
10. Évenként 52 Magyar Hetet tarts.

Mindezen kívül a hét rendezőbizottsága október elején irodalmi pályázatot is hirdetett, külön a vidéki, külön a budapesti szerzőknek. A pályaműnek propagálnia kellett a magyar ipart – persze irodalmi köntösben. Terjedelmet nem szabtak meg, de hangsúlyozták, hogy „nem kell hosszúnak lenni”. A díjazásra ezer pengőt szántak, ami jelentős összeg volt. Viszont zavart okozott, hogy nem derült ki, ez

az egész az első helyezetté, vagy az összes díjazott együtt kap majd ennyit. Feltétel volt még, hogy a versnek vagy prózának a Magyar Hét első napjáig, október 18-ig valamilyen sajtótermékben meg kellett jelenni. A kiírást bejelentő hírek után a vidéki és fővárosi napilapok sűrűn közölték a díjat elnyerni kívánó szerzők műveit, de néha az igénytelenség közlésviszatarató kényszerét is jelezték. Utóbbira csak egy példa, Bottlik Mihály pályaműve Kunhegyesről, megjelent a Budapesti Hírlap október 15-i számában:

*Magyar, védd magad!
Országod után munkád gyümölcsét,
Éhes gyerekek végső falatját
Veszik el tőled!*
*Végy magyar árut:
Véded a jövőt, véded a hazát!*

A rendezőbizottság október 18-a után a Magyar Hét befejező napjáig meghosszabbította a benyújtási határidőt. Majd a döntést meghozó zsűribe felkérték Babits Mihályt, Kosztolányi Dezsőt, Ambrus Zoltánt, Fenyő Miksát és Pethő Sándort. Ők azonban, olvasva a beérkezett műveket, valahogy nem siették el a sorrend felállítását, többször is módosítva a határidőt. Amikor már nem lehetett tovább halogatni, a Babits Mihályhoz mint zsűrielnökhöz érkezett, feltehetően több szűrőn átment verseket és prózai műveket ő postázta a zsűri tagjainak:⁹

Az egyik borítékban vannak a budapesti, másikban a vidéki pályaművek, számozva, sorrendben. Csatolva mindeniknek katalógusa, melyben meg tettem a kívánt kijelöléseket. Csatolva azonkívül a budapesti és vidéki pályázat feltételei, valamint egy cikk mely a Magyar Gyáripár c. lapban a pályázatról megjelent.

Tisztelettel és üdvözlettel

Babits Mihály

A Babits által mellékelt cikk valószínűleg az előbb ismertetett, név nélküli írás volt a Magyar Gyáriparból. Aztán december 18-án, majdnem két hónappal a pályázat lezárása után, amikor már nem lehetett halasztani valamilyen eredményhirdetést, ismét írt a zsűritagoknak:¹⁰

Méltóságos Uram,
a Magyar Hét irodalmi pályázatának zsűrije holnap, pénteken d. e. 4 órakor tartja a GYOSZ helyiségében (Akadémia u. 1.) ülését. (A döntést minden részről nagyon sürgetik, s ezért kényszerültünk a lehető legkorábbi dátumra tenni az összejövetelt.)

Szíves üdvözlettel, tisztelő híve

Babits Mihály

Ambrus azonnal válaszolt:¹¹

Igen tisztelt Elnök Úr!

Szerda óta nagy lázban fekszem és így a zsűri ma délutáni ülésén nem vehetek részt. Nem tudom, levélben lehet-e szavazni, ha igen, legyen

szabad közölnöm, hogy a fővárosi pályaművek közül Buday Barna 141. számú „Iparpártolás” c. pályaművének adnám ki a jutalmat. A vidéki pályaműveket rendkívül gyengének találtam. Ha a díjat mégis ki kell adni, azt hiszem csak Kisléghy Kálmán „Magyar Hét” című verséről vagy Sztrókey Lajos „Gondolatok a Magyar Hétről” c. pályaművéről lehet szó, ha ugyan az utóbb említett, név nélkül közölt cikk megfelel a pályázat feltételeinek.

Szíves üdvözlettel tisztelő híve

Ambrus Zoltán

Nem lehet tudni, hogy a zsűri jelen lévő tagjai milyen kritériumok alapján választottak a pályázók közül, de az biztos, hogy a szociális tényező is jelentős szerepet játszott:¹²

Méltóságos uram,

a tegnapi tanácskozás eredményéről beszámolva közlöm, hogy a zsűritagok többsége a Magyar Hét irodalmi pályázatának díját *költőnek* kívánta juttatni, s ezért úgy döntött, hogy a rendelkezésére álló összeget – mely talán az előre hirdetettnél valamivel több lesz – a pályázaton résztvevő legjobb versek szerzői között osztja föl, és pedig nagyobb részt Szép Ernőnek, kisebb összegeket Erdélyi Józsefnek és Várnai Zseninek juttatva.

Nincs kizárva, hogy még egy különdíj is kiadható lesz, prózai mű számára, s ebben az esetben ezt a kitüntetést a bizottság Buday Barna Méltóságod által is ajánlott cikkének szánja és tartja fenn. Fenyő Miksa mint a zsűri egyik tagja, megígérte, hogy ez ügyben tájékozódik és közbenjár.

A költők előnyben részesítésénél a szavalható vers nagyobb propaganda ereje, s részben, gondolom, a költők szegénysége döntött.

A vidéki pályázat eredményét a zsűri általában nagyon gyatrának találta, a díjat mégis kiadandónak vélte, mert a vidék „mellőzése” a Magyar Hét-mozgalom szempontjából nemkívánatos hatást kelthetne. A vidéki pályaművek közül Sztrókey Lajos cikkét, melyet Méltóságod is kiemelt, mindannyian oly kiemelkedőnek találtuk, hogy ámbár névtelenül jelent meg, s így voltaképp a pályázat feltételeinek nem minden kétséget kizáróan felelne meg, mégis tekintetbe vettük, s a díjat egyenlően osztattuk föl közte s két vers, egy pécsi és egy nyíregyházi költő művei közt. (Kisléghy itt nem jöhetett tekintetbe, minthogy nem vidéki író, s verse is, mielőtt a vidéki lapban megjelent volna, Budapesten látott napvilágot.)

Szíves üdvözlettel kész híve

S mielőbbi jobbulást kívánva

Babits Mihály

A napilapok kishírei alapján a pécsi költő Honti István, a nyíregyházi pedig Titkos Andor volt. Szép Ernő versét október 18-án, a Magyar Hét első napján szavalták el a Nemzeti Színház esti előadás előtt, címe: *A magyar ünnep elé*. Az 1800-as évek második felének verseszményét imitáló strófák a következők:

<i>Magyarország, Magyarország, Hová fogyott kerek orcád, Hulló könnyé vált a véred, Mink vagyunk csak a szegények.</i>	<i>Rigó itthon szerzi fészket, Rózsabokor öltözékét, Pillangó az ingyenc mézet, Idegenbe egy se téved.</i>
<i>Mink vagyunk csak a szegények, Most van helye érc erénynek, A hűséges fegyelemnek, Röghöz ragadt szerelemnek.</i>	<i>Kenyeret a munkás kézbe, Kalácsot kapsz a helyébe, Itt költsd azt az ezüst pengőt, Úgy lesz arany a jövődöd.</i>
<i>Védjed egymást, magad véded: Százezer kéz nyúl elébed. A te húsod-véred, nézzed, Dolgot adj a magyar kéznek.</i>	<i>Urak, hölgyek, ifjak, lányok, Ünnep elé trombitálok, A lelketek tűzét kérve, Magyar Hétnek ünnepére.</i>
<i>Magyar hazád magyar kézzel, Magyar ésszel, szép ízléssel, Ami kell, megadja rendre, Ne szorulj az idegenre.</i>	<i>A szent tűzből egy-egy szikra, Egyik napra s a másikra: Magyar ünnep ne egy hétig, Virágozzon örökétig!</i>

1928 tavaszán egy Csiszár Béla nevű egyetemista kereste meg Ambrust.¹³

Méltóságos Uram,

Bocsánataért esedezem, mikor így ismeretlenül fölkeresni bátor vagyok. Horváth János, egyetemi tanárom disszertációm témájául Méltóságod működésének és munkásságának földolgozását tűzte ki, s ugyanakkor az én kérésemre is hajlott. A disszertációnak 1917 decemberéig bezárólag bibliográfiai anyaga össze van gyűjtve, ám a további tíz év anyaga hiányzik. Azután Méltóságodtól szeretném megérdeklődni párizsi tartózkodásának, francia kapcsolatainak hiteles és bővebb történetét, azután az eltelt tíz évét is stb.

Mivel nem akarnám Méltóságodat munkájában és kellemetlen időben zavarni e fontos kérdések miatt, választottam elsőnek a levélbeli megkérést. Ezért lekötél[e]zné Méltóságod szerénységemet, ha szíves lenne pársorral arról értesíteni, hogy megengedi-e meglátogatását, illetőleg fogadni méltóztatna-e és mely időpontban.

Méltóságod szíves válaszáért már előre is hálás köszönetemet tolmácsolva vagyok igaz tisztelője

Csiszár Béla

Cím: Csiszár Béla, szig[orló]. tanár, Budapest, I. Horthy Miklós út 17.

A levélíró húszas éveinek elején járt, a több mint negyven év korkülönbség, a kijelölt feladat, amelyet a tanárjelölt érdeklődése váltott ki, illetve az életmű távlata eleve megszabta kapcsolatukat. Bár Ambrus soha nem ambicionálta, hogy műveiről írjanak, netalán valamilyen szempontú pályakép készüljön róla, a napi jellegű írások mellett az Irodalomtörténet 1918-as évfolyamában Szinnyei Ferenc kétrészes, összefoglaló jellegű tanulmányt közölt munkásságáról. Ekkor már majdnem negyvenéves írói múlt állt mögötte. Ez az írás az Ambrus-irodalom mérföldköve lett, egyes megállapításai folyamatosan felbukkannak a későbbi, Ambrusról szóló

szakirodalomban. 1928-ban jelent meg Pintér Jenő irodalomtörténetének képes kiadása, amelyben Ambrus is helyet kapott. Bár a terjedelmi kérdések önmagukban nem mérvadók, s összefoglaló-értékelő jellegű szakkönyveink soha nem nélkülözik az aktuális ideológia jelenlétét sem, a kanonizáló céllal íródott munka mindezzel együtt jelzi az olvasói-szakemberi értékelést: míg a vele egy generációba tartozó kortársai közül Gárdonyinak hat, Herczeg Ferencnek hét, Ambrusnak a városi írók között alig egy oldal jutott. Pintér Jenő véleménye szerint: „nem erős a mesekitaláló képessége, köznapai értelemben véve elbeszélni sem tud érdekesen [...]”.¹⁴ Vagyis Ambrus mellőzi, nem alkalmazza az anekdotikus ábrázolást, a magyar próza hagyományos kellékét. A szerző elismeri ugyan műveinek gondolatgazdagságát, iróniáját, műveltségét, stíluserejét, de megemlíti a kibontakoztatás tapasztalható lassúságát, bonyolultságát, az elbeszélő kiábrándultságát, néha szatirikus hangját, amelyek – teszi hozzá kimondatlanul – nem szolgálják az olvasói érdeklődés tartósságát. Pintér Jenőnek ezenfelül ebben a rövid összefoglalóban Ambrus regényalakjairól szólva van egy érdekes megjegyzése is: „Többnyire az az érzésünk, hogy bölcsekedésük nem a saját helyzetükből folyik, hanem azt mondják, amit az író ad ajakukra.” Furcsa ez a megállapítás, vajon például Gárdonyi és Herczeg alakjai nem azt mondanák, amit íróik, kitalálók az ajakukra adnak? Vagy Pintér Jenő várt volna el az Ambrus-hősöktől más mondatokat? Csiszár Béla azonban az ellentétes véleményekkel nem foglalkozva, saját érdeklődése nyomán akart Ambrussal foglalkozni. Horváth János témakijelölésének azonban később elgondolkodtató visszfénye lett – erről persze Csiszár Béla nem tudott semmit. Amikor egyetemi mentora engedélyezte számára a tervezett vizsgálódást, Ambrus még élt. Több mint egy évtizeddel később, 1941-ben Nemes Nagy Ágnes állt hasonló feladat előtt a pesti egyetemen. Alapvizsgálója után, szakvizsgálója előtt meg kellett írnia egy, a jelentkezés feltételül szabott disszertációt. Ennek tárgyául Babits Mihályt választotta, aki májusban, a kérvénye benyújtásának pillanatában még szintén élt. A témaválasztást ekkor Horváth János azzal utasította vissza, hogy irodalomtörténeti vizsgálódásokat csak halott írók munkásságáról lehet folytatni. „Szerencsére” Babits augusztus elején meghalt, így a dolgozat megírására mégis lehetőség nyílt.¹⁵ Vajon 1928-ban a Pázmány Péter Tudományegyetem nyilvános rendes tanára Ambrus Zoltánt már a halottak között tartotta volna számon?

A március eleji levélre, nyilván munka közben hamarosan megszületett a következő:¹⁶

Méltóságos Uram!

Szíveskedjék megbocsátani, hogy ismételten zavarom s hogy gépen írok, de írásom teljességgel olvashatatlan, s így kényszerülve vagyok ehhez a nem éppen udvarias tónushoz folyamodni. Mivel pedig nem szívesen zavarom látogatásommal, választottam a levéli elintézését. Több felvilágosításra lenne szükségem: azonnal el is sorolom a kérdéseket.

1. Méltóságod őseiről nem tudtam semmi adatot felkutatni: Kempelen könyvében több A-család van, s mind különböző előnevű: kik voltak ezek |: t. i. Méltóságod ősei |: honnan származtak, előnevük, Méltóságod szülei honnan származtak el, Erdély mely részéből, édesapja írt-e és mit, a litterátori hajlamot és tehetséget kitől örökölte, s volt-e már ennek nyoma az előbbieknél is a családban?

2. Az írói hajlam mikor kezdett Méltóságodnál jelentkezni először és hogyan, minő formában; hogyan kezdett kibontakozni? Gyermekkorában

már volt-e valamelyes irodalmi tevékenysége, azután a gimnáziumban és az egyetem kezdetén? Párizs előtt és Párizs után?

3. Másik megfejthetetlen és fontos kérdés, hogy Méltóságod fordította-e francia nyelvre az „Őszi napsugárt”? Ha nem, ki volt a fordító?

4. Életéből melyik regénybe dolgozott bele részleteket avagy csak egyszerű remimeszcenciákat?

5. Most jelenleg minő lapok és folyóiratok r[endes]. munkatársa.

Bár kérdéseim még többen is lennének, de nem akarom velük |: sokaságukkal |: Méltóságod jogos haragját kihívni. Nagyon hálás leszek és nagyon le leszek kötelezve, ha Méltóságod csak ezekre |: is |: válaszolni kegyeskedik. Kérnem kell, ne méltóztassék megharagudni, hogy választ remélek, de ezek olyan fontos dolgok, melyeket a disszertáció-bíráló professzorok nagyon is megkívnának, s így nekem is alkalmazkodnom kell az ő kívánalmaikhoz.

Méltóságod szíves és kimerítő válaszáért esedezve, vagyok igaz köszönettel hálás és őszinte lekötelezettje

Csiszár Béla

Cím: Csiszár Béla, Bp., I., Horthy út 17. I. e.

Erre a címzett azonnal válaszolt, fogalmazványa hagyatékban olvasható:¹⁷

Kedves Csiszár Úr!

sok kérdésére írásban fel: leltni nem érek rá :|: nincs érkezésem :|< leltni nem érek rá >< nincs érkezésem > úgyis < több >|: éppen elég az :| az írnivalóm, de előszóval szívesen állok rendelkezésére, ha fölkeres. Esti hét óra tájban itthon szoktam lenni, de jó lesz, ha egy nappal előbb telefonon érdeklődik, hogy másnap < hét óra > esti hét órakor itthon lehetek-e. Telefon: József 360–24.

Tisztelő híve

A dolgozat a következő tanév elején elkészült, írója azonban még egy kis utómunkát szeretett volna:¹⁸

Méltóságos Uram!

Disszertációm elkészült, de mivel némely részletkérdésre vonatkozólag még bátorzkodnám Méltóságod útbaigazítását igénybe venni, arra kérném Méltóságodat, kegyeskedne kitűzni a szokott időben, 7–8 között egy napot kitűzni a jövő héten kedd és szombat kivételével, hogy e kérdésekre nézve szíves útbaigazítását megkaphassam.

A nyár elején kerestem Méltóságodat, de a szobalány által mondott időt nem tudtam összeegyeztetni a magam programjával. Így telefonon kerestem, de mindkét hívásomra a Continental-szálló portása válaszolt, azt hiszem, Méltóságod írhatott meg más számot, amelyet – mondanom se kell tán, hogy – pontosan betartottam.

Méltóságod elnézését kérve egy újabb zavarásért, vagyok hálás tisztelője

Csiszár Béla

I. Horthy u. 17.

Hosszabb szünet után a levélíró négy év múlva jelentkezett ismét, beszámolva az elmúlt évekről:¹⁹

Méltóságos Uram!

Méltóztassék megengedni nekem, akire Méltóságod már bizonyára nem is emlékezik vissza, hiszen oly régen tettem már tiszteletemet a Méltóságodról írandó doktori tanulmány tárgyában, hogy a születésnapjára minden jókívánataimmal felkereshessem Méltóságodat, s kívánhassak még sok-sok boldog esztendő. Szabad legyen ugyanakkor egy szerényebb örömhírről is kedveskednem Méltóságodnak: a disszertáció most már teljesen elkészült, s már a tavasszal nyilvánosság elé is bocsáthatom. Megvallom, már két, sőt három éve elkészítettem, de akkor közbejött egy kétéves párizsi tartózkodás, amely alatt nem volt alkalmam foglalkozni a tanulmány sorsával, egész időmet lekötötte a Magyarországnál vállalt párizsi tudósítói tisztem és egyéb dolgok is akadályoztak a dolgozat kiadásában. Most végre nyugalmasabb napokhoz értem, itt lenn vagyok vidéken gróf Zichy Aladárnál titkár – egy jobb jövő reményében s végre foglalkozhatok dolgozatommal. Természetesen azóta az irodalomtörténetírás módszerében mélyreható változás állott be, egyetemeinken győzedelmeskedett a szellemtörténeti módszer, amelynek két-három évvel ezelőtt még a disszertációkban való érvényesítése még nem volt megkívánva, de ha nem is kívánnák ma sem, akkor is át akartam volna dolgozni e szerint dolgozatomat.

Húsvét körül fel fogok menni Budapestre, s akkor, ha Méltóságodnak nem volna ellenére, felkereshem és bemutatnám „művem”, mielőtt egyetemi tanárom elé bocsátanám, illetve nyomdába adnám, hogy Méltóságod önmaga állapíthassa meg, hogy kutatásaim és levont következtetésem korrespondálnak-e az igazsággal; egyáltalában, hogy helyesek-e? Kérném Méltóságos Uramat, hogy ha ez nem esne nehezebbre, volna kegyes megjelölni, hogy mikor és hol kereshetném fel. Szíves értesítését még egy másik dologban is kérem: fejlődésrajzomnak egy helyén egy sebezhető pontot érzek: ez az ifjúkor, s annak is íróvá való kifejlődésének etapa. Ez az időszak nem elég világos számomra: Rákosi Viktor visszaemlékezéseiben (Új Idők, 1897. II. 3. l.) arról tudósít, hogy, mint kisgimnazisták, Méltóságodék regényeket írtak, majd később színdarabokat, s viszont az 1879-ben |: mint :| fellépő író színkritikával debütál, s 1886-ig nem jelenik meg tőle novella. Milyenek voltak a korabeli hajlamai, miért lépett fel esztétikai dolgokkal? Mi volt erre hatással és ösztönzéssel? Rákosi ez adata komoly, s arra lehet építeni? Ifjúkora mely időszakában gondolt arra, hogy kritikával kezdje el pályáját, s miért éppen ezzel? Dolgozatomnak ez homályos része, szeretnék erre világot deríteni, s ezért kérem Méltóságodat, kegyeskedjék felvilágosítani e részben. Hajlamai e korban és később is mely műfajhoz kötődtek és vonták leginkább: az elbeszélő irodalomhoz vagy a kritikához?

A második pont, amiben szintén Méltóságod szíves felvilágosítását kérem, a következő: ismeretese a mai kiadási nehézségek, különösen ilyenemű dolgozatok számára. Lehetne-e Révaiéknál elérni, hogy ezt a tanulmányt, mely nemcsak a magyar irodalom egyik legértékesebb és legjelentékenyebb írójával, hanem az ő írójával is foglalkozik, s megraj-

zolja egész pályaképét, hogy ezt ők kiadják? Vagy nem méltóztatik-e ismerni oly folyóiratot, mely ezt kiadná? Ahová én dolgozom, Magyarság, Magyar Kultura és Magyar Szemle, ott ilyenmű és ilyen hosszabb tanulmányt nem tudnak leköszölni részletekben sem. Ha Méltóságod lesz oly jó jelezni, hogy Révaiéknál esetleg nem lenne reménytelen a dolog, úgy én húsvétkor felmenve, felkeresném őket.

Méltóztassék megbocsátani, hogy ennyi kérdéssel zavarom, s hogy kitüntető válaszát kérem: sajnos jelenleg gátolva vagyok a felmenetelben, viszont húsvétkor már magammal szeretném vinni a kész s kikorrigált dolgozatot is. Legyen szabad még egyszer kérésemet Méltóságod szíves jóindulatába ajánlanám, melynek kérésével vagyok, mély tisztelettem kifejezése mellett, Méltóságod igaz híve

Csiszár Béla

Ambrus azonban erre a levélre már nem válaszolt. Megírása idején ugyanis influenzával viaskodott Üllői úti lakásán családjá körében, állapota egyre válságosabb lett, s egy héttel később, 28-án meghalt.

Csiszár Béla írása három folytatásban jelent meg a Budapesti Szemle 1935. évi számaiban. Hogy milyen volt az első fogalmazvány, amiről 1928-ban beszélgetett Ambrussal, vagy milyen volt az a változat, amit feltételezhetően az egyetemen benyújtott, nem lehet tudni. Mindenesetre bevezetőjében Ambrus generációjának tagjairól úgy írt, mint akik a kiegyezés után bekapcsolódhattak a nyugati szellemi áramlatokba, erényeik közé tartozott a realista ábrázolás, a lélekrajz, a gondos szerkesztés, az elmélyedő elemzés, az árnyalati különbségek kifejtésére is alkalmas nyelv. Úgy látta, hogy az olvasóközönség nem becsülte annyira, amennyire megérdemelte volna – holott a népszerűség, a sok olvasó csak egyik ismérve az irodalmi mű hatásának –, és saját korában elszigetelődött, ami Ambrus utolsó évtizedében megfelelt a valóságnak. Észrevette prózájának líraiságát, a kiábrándultságot, a részvétet, valamint a mese- és a történeti novellák értékeit, némelyik hősének Ambrus-vonását. Megállapította, hogy a modern kor életéből vett írásaiban „a közösség vizsgálata kevésbé vonzza, mint egy egyéniségé”. Kritikaként említette a párbeszéd hosszúságát, s csodálkozott a *Solus eris* című kisregény arisztokrácia-ismeretének forrásain. (Csiszár Béla nem tudta, hogy Ambrus Vilma nevű húga nevelőnő volt egy grófi családnál, s levelei és elbeszélései szolgálhattak inspirációként.) De nem mondott semmit háborús jegyzeteiről, sem az utolsó évtized napilapokban megjelent írásairól. Ezek a harmincas évek elején még nem jutottak el az Ambrusról szóló beszéd küszöbéig.

És ki tudja? Talán annak, akiről írt, így is kedvére lett volna ez a kritikus, színikritikus munkásságát is árnyaltan tárgyaló, a múlt századforduló közönségigényét, a napisajtó üzleti vonatkozásait, s ezek függvényében az irodalmi közlemények átalakulását is bemutató tanulmány.

JEGYZETEK

¹ Az esetről a napilapok csak alig adtak hírt, Az Est és a Magyarország május 4-i tudósítása több ponton ellentmond egymásnak.

² Babits Mihály – Ambrus Zoltánnak; Budapest, 1919. szeptember 30.

³ Babits Mihály és Basch Lóránt – Ambrus Zoltánnak, Budapest, 1928. szeptember 12.

⁴ Babits Mihály – Ambrus Zoltánnak, Budapest, [1928.] november 25.

⁵ A Baumgarten Alapítvány. *Dokumentumok 1917–1941. (1–5.) 1. 1917. szeptember–1929. június.* Szerk., szöveggond., bev., jegyz. TÉGLÁS János, Argumentum, Budapest, 2003, 404–412.

⁶ Lila tintaírású fogalmazvány, ceruzaírású kiegészítéssel, lelőhelye az Ambrus-hagyaték, OSZK Fond 471.

⁷ <https://filmhiradokononline.hu/watch.php?id=8996>

⁸ [Név nélkül,] *A Magyar Hét, október 18–26.*, Magyar Gyáripar, 1930/10, 3–4.

⁹ Babits Mihály – Ambrus Zoltánnak, [Budapest, 1930. december 18. előtt]. Kézírás névjegykártya hátoldalán.

¹⁰ Babits Mihály – Ambrus Zoltánnak, [Budapest, 1930. december 18.]. Kézírás, levélpapíron, boríték nélkül.

¹¹ Ambrus Zoltán – Babits Mihálynak, Budapesten, [1930. december 19.]. Kézírás névjegykártyán.

¹² Babits Mihály – Ambrus Zoltánnak, [Budapest, 1930. december 20.]. Gépírás, levélpapíron, autográf utolsó mondattal és aláírással, boríték nélkül.

¹³ Csiszár Béla – Ambrus Zoltánnak, [Budapest, 1928.] március 1. Gépírás, boríték nélkül, autográf aláírással.

¹⁴ PINTÉR Jenő *Magyar Irodalomtörténete. Képes kiadás. (1–2.) 2. A magyar irodalom a XX. században*, Franklin, Budapest, 1928, 142.

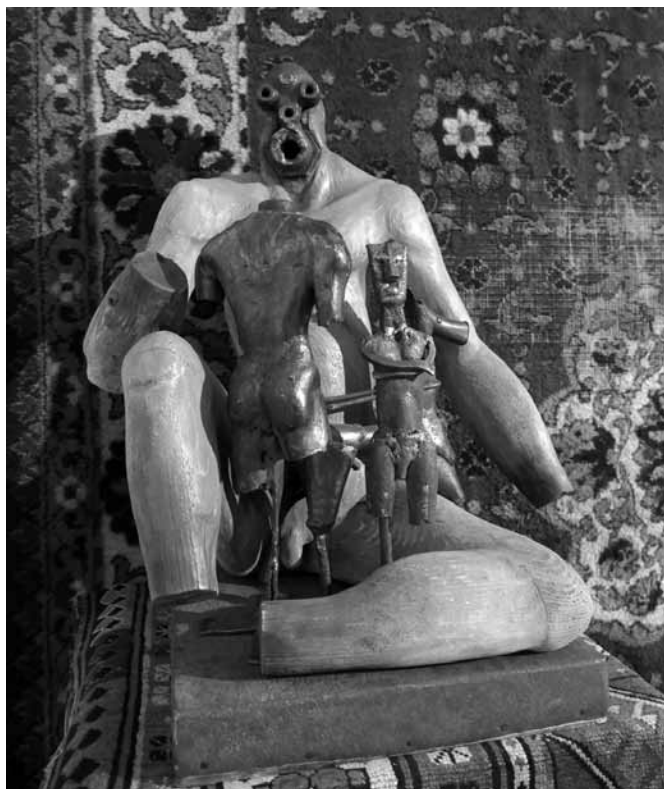
¹⁵ NEMES NAGY Ágnes, *Látkép, gesztenyefával. Kabdebó Lóránt interjúja = Uő, Az élők mértana. Prózaírók 1–2.*, szerk., utószó HONTI Mária, Osiris, Budapest, 2004, 2, 205.

¹⁶ Csiszár Béla – Ambrus Zoltánnak, Budapest, 1928. május 29. Gépírás levélpapíron, boríték nélkül, három helyen autográf kiegészítéssel, ugyanilyen aláírással.

¹⁷ Ambrus Zoltán – Csiszár Bélának, Budapest, 1928. június 1.

¹⁸ Csiszár Béla – Ambrus Zoltánnak, Budapest, 1928. október 12. Kézírás, levélpapíron, boríték nélkül.

¹⁹ Csiszár Béla – Ambrus Zoltánnak, Vajta, Fejér m., 1932. február 20. Gépírás, levélpapíron, boríték nélkül, autográf aláírással.

LIPKOVICS PÉTER, Kronosz gyermekei, 2020–2023, festett fa, vas (Enniszülőlni részlet); Ragadozó, 2005–2023, festett fa és zsákvászon, vas, bőr (Enniszülőlni részlet)

GRÓH GÁSPÁR

Rossz idők krónikása

Grendel Lajos és novellái

.....a város érdemes polgármestere örömmel üdvözölte Bemet,
mint azelőtt örömmel üdvözölte Wayt, Urbánt, Werdenert,¹ s ha kellett volna,
Musztafát, Caraffát, Teleki Mihály uramat vagy Thökölyt..."

(Teleki Sándor: Emlékezései, 1848. december 25.)

Grendel Lajos összegyűjtött novelláinak kötete (MMA Kiadó, 2023) még éppen jól kézbe vehető könyv, 700 oldalon 75 elbeszélés, abból a szempontból így is megnyugtató mennyiség, hogy az egyes írások közvetlen elemzésébe, szakmai mélységű áttekintésébe egy relatíve rövid írásban nem érdemes belebonyolódni. Viszont el lehet gondolkodni az írósorson, az írói értékrenden, megőrzött hagyományon és újításon. Kérdés persze, hogy erre a novellák kínálják-e a legkedvezőbb alkalmat egy olyan író esetében, akinek fő műfaja a regény volt, de a próbálkozást legitimálja, hogy Grendel többször is kijelentette, hogy számára a novella a legfontosabb műfaj. Alighanem azért mondhatta ezt, mert a novellák inkább kézben tarthatók, így könnyebb kísérletezni a mesterség technikáival, beszédmódokkal, szerkezetekkel. A regények ezt kevésbé hagyják, azokban a mű fölötti uralmat könnyen átvehetik az író teremtetten hősök és a történet.

Valahai ábécéskönyveknek a szépirodalom őrizte emléke szerinti első példamondata ez volt: *úr ír*. Az, hogy az *író ír*, soha nem került ilyen kivételezett helyzetbe, olyasmi pedig senkinek eszébe sem juthatott, hogy az olvasó olvas. Tehát nem spekulál, hanem ha belekezd egy kötetbe, akkor többnyire olvas és lapoz és olvas és lapoz és olvas – amíg a könyv végére nem ér. Így előfordulhat, hogy egy összegyűjtött novellákat közreadó kötetet úgy olvas, mintha regény volna, és az egyes novellákban fejezeteket lát.

Ezt a befogadói gyakorlatot ez a gyűjtemény megengedi, noha az első és az utolsó novella (fejezet) megírása között majd fél évszázad telt el. Olvasása közben alig érzékelhető, hogy az író stílusa, szemlélete érdemben átalakulna. A látásmód apró változásainál szembeötlőbb, hogy a pártállamban tabusított véleménye, rendszerkritikája kódolva fért szövegébe, 1989 után viszont, amikor a cenzorok (a leghűségesebb olvasók) más elfoglaltságot kerestek, a nyílt állásfoglalás természetes – csak éppen ekkorra a szókimondás elvesztette korábbi tétjét.

De az író ezután sem tehetett mást: irodalmat írt, közéletiségét publicisztikájában, tanulmányaiban gyakorolta, miközben változatlanul ott maradt művein a társadalom működésének lenyomata. A szépíró Grendel sosem állította munkáinak gyűjtőpontjába a politikát, még a történelmet sem, de hősei és történetei mégis megmutatták, hogy ezek miként formálnak embereket, sorsokat. Valaha ezt mondták realizmusnak. A kérdés könyvtárnyi elméleti irodalma szerint ez nem a valóság másolását jelenti, ahogy Grendel esetében sem. Mégis: akármennyivel többről szólnak is ezek a novellák, és gyűjteményük olvasható akár regényként is, egészét tekintve egy korszak képe is kirajzolódik belőle. Mi több: aki akarja, fölfedezhet benne egy jól elrejtett irodalmi szociográfiát is: a hányatott

sorsú magyar nemzeti-kisebbségi közösség deklasszáldásának tablóját. Elsősorban ebben különbözik az ő műveivel nagyjából egy időben születő, a csehszlovákiai valóságot ábrázoló, annak világán belül mozgó tematikájú széppróza természetétől.

Nem vitás, hogy Trianon és a szlovenszkói vészkorszak (1938–1944), majd annak magyarellenessé tétele (1945–1948) soha be nem gyógyuló sebet ejtett a szlovenszkói, majd ismét csehszlovákiai magyar polgárság és értelmiség világán. A beneši szlávositás alig különbözött a Tiso-féle és a német megszállás utáni árjásitástól. A faji, majd nemzeti alapokon zajló üldöztetést a kommunista rezsim általános polgár- és értelmiségellenessége tette teljessé.

Az összetartozó zsidó-magyar és magyar-magyar polgári világ fölszámolásával a szlovákiai magyarság elveszítette hagyományos elitjét, szerves rétegzettsége megszűnt, összetételét tekintve nagyobb lett benne az agrárnépesség aránya. Ezt híven követte az irodalom paraszti vonulatának megerősödése. Grendel pályakezdése idején ezt mutatták például Duba Gyula, Gál Sándor, Koncsol László, Zalabai Zsigmond művei is. Grendel urbanizált világából viszont archeológiai módszerekkel előáshatók az egykori (döntő mértékben) magyar polgári világnak, az Osztrák–Magyar Monarchiában formálódott régió szellemiségének rekvizitumai. Grendel ennek a lényegében már szétesett civilizációnak örököseként élt egy álpolgárosodó városi közegben, így lett egy deklasszáldva épülő világ történeteinek krónikása – és tematikáját tekintve ezzel e korszak legurbánusabb írója.

Ezt a szociokulturális közeget legyűrhetetlen poszttraumás stressz sújtotta. A tapintható közelségű múlt tragikumát tovább mélyítette a kommunista rezsim nyílt vagy lappangó brutalitása, amiről (1968 sóhajtasnyi szünetétől eltekintve) egy szó sem eshetett. Amiről nem lehetett beszélni, arról nem is beszéltek. Ezt a (nemcsak íróként) realista Grendelnek is tudomásul kellett vennie. Az irodalomban némi területenkívüliséget élvezett, itt megteremthető volt az a nyelv, amely némi szabadságot biztosíthatott. (Annyit nem, hogy irodalomként átvállalja politikusok-politológusok, szociológusok vagy történészek feladatait, de annyit igen, hogy jelezze: vannak feladataik.)

A pártállamok alapvető törekvése a hagyományok dekonstrukciója. Grendel nem démonizálta a politikát (démonizálta az magát), viszont a maga eszközeivel ábrázolhatta működését.² Ezt szolgálta iróniája, aminek jegyében némely megcsontosodott szemléleti formát illetően maga is hajlott egy másféle dekonstrukcióra, ami hamarosan a magyar irodalom posztmodern gyűjtőnéven emlegetett új hullámának (az iróniával együtt) lett a jelszava. Grendel iróniája és dekonstrukciója azonban nem program volt, hanem természetes látásmódjából következett: ezekben találkozott szemlélete az elmondhatóság szempontjával. Íróként erről nem mondhatott le, mert miközben emberképét a megbocsátás szándéka határozta meg, átfogó és megfellebbezhetetlen kritikát mondott az őt is sakkban tartó világról, tárgyainak pontos megmutatásában a referencialitás is meghatározó szerepet kapott.

Paradox módon ez a *referencialitás* (őssanyjának lánykori nevén: a *realizmus*) kapcsolta a magyarországi paradigmaváltó-posztmodernista, a referencialitás jelentőségét kétségbe vonó irodalmi szereplők elképzeléseihez: azok szemben álltak a kommunista rendszerrel (annak irodalompolitikájával és esztétikájával) – ahogyan Grendel is. Amit azonban ő csinált, sosem vált „szövegirodalommá”, sőt, történelmi és társadalmi referenciaértéke volt az egyik alapvető vonása minden művének. A kritikai közbeszédben mégis gyakran posztmodern íróként em-

legetik, miközben alkotásaiban annyi a posztmodern vonás, amennyi mogyorót azok a termékek tartalmaznak, amelyekre az allergiásokat figyelmeztető üzenetekben azt írják, hogy olyan üzemből készültek, amelyben mogyorót is használnak. Grendel poétikája nem hozhatta izgalomba az eredetitől eltérően értelmezett honi posztmodernizmus hermeneutáit. E közösséget irodalmi szimpátiákon, rokon irodalomfelfogáson kívül a pártállamnak és a hivatalos irodalompolitikának, sőt esztétikai normarendszerének (mert még ilyenje is volt!) elutasítása is összekötötte. Így tehát abban, hogy kiből lett a közmegegyezés szerint „posztmodern”, nemcsak esztétikai-poétikai, hanem politikai szempontok is számítottak. Ezzel összefüggésben az irodalom (virtuális) köztársaságában kibontakozó hatalmi változás megelőzte a politikai rendszerváltást, és ennek szele (ahogyan Grendel odavetőleg megjegyezte) képes volt befűjni akár „a legkonzervatívabb hölgyek szoknyája alá” is (*Pogány apokalipszis*).

A Grendel által folytatott irodalmi hagyományban kiemelt szerepet kap a mese, a történet. Ebben is nagy hatást tett rá Mészöly Miklós, aki úgy volt előképe és valamennyire részese a formálódó irodalmi paradigmaváltásnak, hogy minden sejtje a magyar hagyományhoz kapcsolta (Jókai, Mikszáth, Krúdy, Móricz). Ez alkalmas emberek, sorsok, hangulatok, miliók megmutatására, természetéből adódóan kínálja a kettős beszéd és a termékeny pontatlanság szabadságát – másként elmondhatatlan tartalmak megjelenítésére. A történet megjeleníthetővé tett olyasmit, ami az akkori irodalompolitikákban (nemcsak Csehszlovákiában) tiltva volt. A fennen hirdetett eszmény az ún. szocialista realizmus volt – amely a gyakorlatban a realizmus betiltását jelentette. Egy történet viszont azonnal hiteltelenné válik, ha nincs (bármilyen, akár szürreális) realitásba ágyazva. Grendel deklasszált hőseinek történeteiben ott van a pusztuláshanyatlás, vagy ha úgy tetszik, marginalizálódás (epikus formában megjelenített) leírása. Hőseinek nincs esélyük az emberhez méltó életre (ezért lesznek öngyilkosok, behódolók, az ellenállásba beleroppanók, utat vesztők, céltalan életűek, alkoholisták, szoknyabolondok és férifalók, hűtlenek magukhoz és társukhoz, akik a szexualitásba menekülnek, kapcsolataik pedig gyakran nem többek biológiai kényszerűségről vagy konvenciónál. Körükben tobzódik a kilátástalanság, rettegnek az igazságtól, amit még meglátni is beláthatatlanul kockázatos. A deklasszállódás nem (vagy nemcsak) anyagi, hanem szellemi és erkölcsi természetű, elsősorban mégsem személyes, hanem közösségi sors. Egyaránt jellemez kis- és nagystílusú akarnokokat vagy éppen fél- és egész bűnözőket, de még példás életet élőket is: valamennyien sodródhatnak, tehetetlenségük egyszerre kínos, szálnalmas és nevetséges.

Ábrázolásuk szinte követeli azt az iróniát, amibe az író a maga átfogó szkepszisét csomagolja, így aztán Grendel iróniája nem az idill fátylát szaggatja, hanem a másként elmondhatatlan tragikumot fedi. Külön-külön, egy-egy novellában ez talán nem nagyon tűnik fel, együttesük világában azonban folyamatosan jelen van. Igaz, változó mértékben (gondoljunk az írások születésének időintervallumára), ahogyan hullámszik az irónián belül az elnéző humor és a tragikum aránya, illetve a realista és a satirikus hangütés. Az írónak azonban – és ez megkülönbözteti a posztmodern teóriákhoz igazodóktól – sosem csak magának az írásnak önmagában való érvényessége a célja: a szöveg megformáltságával egyenértékű a hagyományos értelemben vett „tartalom”.

E determinációk eredménye Grendel sajátos, írói-poétikai harmadikutassága. Írói gyakorlatában azt teszi, amit Mészöly Miklós mondott saját törekvéseiről: egyszerre kíván körön kívül és belül lenni. Megátalkodottan realista, miközben lá-

tásmódjának természetes része az irónia: másként nem tud arra a világra nézni, amely szüntelenül önmaga dekonstrukciója. Az erről való beszéd azonban lehetetlen. Grendel számára a túréhatáron ingadozó fékezett habzású realizmust az irónia teszi teljes értékűvé, realizmusát menekíti az iróniába, nemcsak írásai alakjait mintázza ennek jegyében, hanem a maga működésére is így reflektál. Nem tehet mást, őt is tapossa a történelem, ahogyan hőseit, meg kell értenie őket, mert részben maga is a sorsukat éli. Fanyar és empatikus emberképéből az életmű diktatúrát követő szakaszában lesz igazi kétségbeesés, mert kiderül, hogy a globalista kapitalizmus demokráciája ugyanúgy megnyomorítja az emberi lelkeket, mint az internacionalista kommunizmus diktatúrája.

Aminek hatalmi idején még lehetett reménykedni abban, hogy alakulhatnak másként is a dolgok. A mágikus 1968-as év megmutatta ennek valós esélyeit. Kelet-Európában arra a jólétre és demokráciára vágytak, amit Nyugat-Európa és az atlanti világ lázadói éppen el akartak cserélni egy Mao vagy Che Guevara jelképezte diktatúrára. A kommunista rendszer valóságát belülről ismerők, mint Grendel is, nem várhatott sokat a Nyugat jóléti anarchistáinak alternativitásától, miközben az „emberarcú kommunizmust” az álmok mögül elődübörgő tankok utalták vissza a képzelgés világába.

A továbbiakban aztán nyikkanni sem lehetett, de történeteket írni igen. Grendel tehát írt regényeket és novellákat. Indulásakor a két műfaj tónusa határozottan különbözött. Grendel írói elismertségét (sikerét, „tekintélyét”, barátságait) megalapozó regényeiben (mindenekelőtt az egybegyűjtve *Galeri* címmel megjelent trilógiában) lefegyverző és kifejezetten szórakoztató iróniával mutatott be történelmileg determinált viselkedésformákat, mondani sem kell talán, hogy kortársaiét. Hogy ezt megtehesse, megfordította azt a színpadi gyakorlatot, amelyben historikus figurák mai viseletben jelennek meg: ő a klasszikusokat követve a jelen hőseit öltöztette történelmi jelmezekbe.

Regényvilágának történetei játékosnak látszó öntörvényűséggel írták magukat, az anekdota természetességével jelenítettek meg figurákat, helyzeteket. A novellák szikárabbak és kegyetlenebbek: egy-egy gyorsfénykép. Technikailag keveredik két műfaj: az angol *novel* regényt jelent, és amit mi mondunk novellának, az a *short story*. Nem kétséges, hogy Grendel novellái, azaz elbeszélései önmagukban *rövid történetek*. Együttesükből az író *élete regénye* is fölsejlik, néhol fölismerhetőek bennük életrajzi motívumok. A novellákban ezek csak az életív boltozatának egyes kövei, külön-külön nem mutatják azt az ívet, ami fölépíthető belőlük.

Az ívet megteremtő közérzet azonban összekapcsolja őket. Ez a közérzet pedig következetesen és kegyetlenül rossz, még a rendszerváltó hónapok eufóriája is gyorsan visszájára fordul: a szabadság mámorát az előzményeknél kínzóbb másnaposság követi. Az új rendszer éppen abban nem lett új, ami Grendel számára a legfontosabb lett volna: a silányság és méltatlanság továbbra is uralmi helyzetben maradt, még ha hatalmát már más formában gyakorolta is, ami nem csak a közérzületben csapódott le és lett politológiai közhely. Grendel vállalkozott ennek a képletnek irodalommal való formálására. Életművében megteremtette a hétköznapiság megjelenítésének írói narratíváját: ez köti össze a huszonéves pályakezdő novelláit az utolsókkal. Emberek, sorsok, jelenükben múltjukkal, aktuális társadalmi környezetükben a történelemmel. Történeteikben mindig van valami megbotránkoztató: Grendel a kellemetlen igazságok írója.

Grendelnek gyerekkorától a mindennapok bizonytalanságát és a kényszerű erkölcsi relativizmus normává válását kellett látnia. A legsúlyosabb történelmi

rémtettek elszenvedői körében élve azt is megtapasztalhatta, mit jelent, ha a politika történelemként viselkedik (és így azzá is válik). Azt is meg kellett tanulnia, amit József Attila még nem hitt, „hogy könnyebben tenghet, aki alattomos”. Így, miközben pontosan tudta, miként kellett volna élni, csak ennek a megvalósíthatatlanságát látta. E tapasztalat elől menekül az ironia felé: csak így tudja elviselni a bűneiben is áldozat emberiség kényszerű és folyamatos törvényszerűségét. Ez a látásmód leginkább korai regényeit jellemzi, novellái gyakran kegyetlenebbek (ahogyan kései regényei is). A novellák emberábrázolásából szinte hiányzik a kedély, azok a maguk nyersességében mutatják, hogy mivé lett a közép-európai ember. Egy regényben jut hely az okok megmutatásának, de a novellák az okozatot mutatják.

A kisebbségi lét is ebben a dimenzióban mutatkozik meg: a határon túli magyarok annak az államnak kiszolgáltatva élnek, amit fölējük tettek, és az határozza meg, mennyit mondhatnak el abból, amit megélték. A Felvidék irodalmát a II. világháborút követő jogfosztás, a kommunista diktatúra, az erőszakos asszimiláció és a pártállam okozta sérelmek kimondásának elfojtása határozta meg. Azt is megszenvedték, hogy az elszakított nemzetrészek iránt a magyar pártállam a kezdetektől közömbös volt. A Trianon után „utódállamoknak” nevezett formációk magyarsága (a nemzet mintegy harmada) 1945 után az anyaországiakkal egyazon sorsban osztozva a szovjet érdekszférában, „testvéri országokban” élt. Mivel a kommunista ideológia szerint a nemzetek úgyis elhalnak, az ezt valló magyarországi vezetés e tézis jegyében a nemzeti kisebbségek létét is túlhaladottnak, sorsuk intézését a fölöttük regnáló (párt)államok belügyének tekintette. Ezért ellentmondás nélkül tudomásul vette az erőszakos asszimilációjukra irányuló nacionalizmusok gyakorlatát.

Csak az 1970-es évek hozott ebben némi, bár messze nem érdemi változást, de ha halkan is, itthon már eshetett szó arról, hogy koránt sincs minden rendben. Ekkoriban született meg a „kettős kötődés” elmélete. Ez lehetővé tette, hogy az állampolgárságból adódó elvárásokon és kötelezettségeken (mint az államalkotó nemzet nyelvének elsajátítása és történelmének ismerete) túl a hol nemzetiséginek, hol kisebbséginek nevezett magyarok nemzeti kultúrája is bekerüljön az irodalmi diskurzusba – az akkori világ természete szerinti szigorú felügyelet alatt.

Grendel a cenzúra határolta irodalmi térben kezdett írni, de a cenzúra nemcsak külső korlát volt, a kisebbségi szellemi élet rezervátumának belső viszonyai is beleszólt. Amennyiben tehát e korszak társadalmi és politikai mélyszerkezetét szeretne volna feltárni, akkor azt csak disszidensként tehetné volna. Íróként mást is tehetett, hiszen sem szociológus, sem politológus nem volt: történeteket írva ennek a világnak az atmoszféráját mutatta meg. Ilyen irányú érzékenységet kisebbségi volta is fokozta. Ebben nemcsak csehszlovákiai magyar volta számított, értelmiségi, társadalmi, lelki és intellektuális értelemben is kisebbségi volt, tehát nemcsak és talán nem is elsősorban nemzetiségiként. Utóbbit tekintve nem tudott azonosulni a (máskülönben jogosan) sérelemcentrikus, honfibúra épülő nemzettudattal. Ezt ebből a körből sohasem bocsátották meg neki: az ő liberális(abb) nemzetfelfogása nekik túlságosan liberális volt, hogy aztán idővel liberális szempontból legyen túlzottan nemzeti...

Közérzetét meghatározta, hogy aki többet lát, érez, gondol, mint a többség, az születésétől fogva kisebbségben van. Ezért nem lepi meg, amikor meg akarják neki mutatni, hogy hol a helye. Abban azonban kisebbségiként is ahhoz a többséghez tartozik, amelyikben mindenki saját magát tekinti a „középnek”, normálisnak. Ezért amikor valamiben kisebbséginek kell éreznie magát, azt is gondolja,

hogy ezzel maga a normalitás került kisebbségbe. Ezt az érzést az is igazolja, ha például egy diktatúrával szemben jelentkeznek. Az így kialakult érzésközösség elfed olyan különbségeket, amelyek miatt részei egy „normális” közegben egymáshoz képest is kisebbségben maradnának.

Nem tudhatjuk, hogy ebből Grendel mennyit és mennyire tudatosított, de az nyilvánvaló, hogy érzékelte mint a mindennapok természetes velejáróját. Más kérdés, hogy ez abszurd-e, vagy éppen ez a normális, de következményeként az irodalmi szöveg könnyen befogadható egyértelműsége kicsit megkaparva rögvést kétértelmű lesz, ahogyan ez szokás volt az idővel Abszurdisztánnak nevezett vidéken. (A szó ugyan nem Grendel leleménye, de a magyar nyelvterületen ő tette közhasználatúvá, és már rég nem arra használják, amire eredetileg.)

A szövegeket körülvevő abszurdítás természetesen behatol magukba a szövegekbe is.

Wittgenstein közhellyé idézett tétele szerint amiről nem lehet beszélni, arról hallgatni kell. Ő azonban nem arra gondolt, hogy valamiről adminisztratív tiltások miatt nem lehet beszélni. Ráadásul a *Tractatus* magáról a logikáról, és nem az irodalomról szól. Ezért érdemes József Attila tételét is idézni. Szerinte „a líra logika”, amihez hozzáteszi: „de nem tudomány”. Lírát ír, de állítása kiterjeszthető az irodalom más ágaira is. Nem tudomány a próza sem: abban is lehet, sőt kell arról beszélni, amiről amúgy (nem csak hivatali tiltások miatt) nem lehetne. Grendel éppen ezt tette: a valóság betiltásának idején is a valóságról írt. A tiltások idején áttételesen, később közvetlenül, publicistaként pedig rögtön a magyar közírás élvonalába emelkedve.

Grendel a „vidékből” főleg a kisvárosokat ismeri, a falvakat közvetlenül alig, szinte csak olyan hősein keresztül, akik diákként vagy az erőltetett urbanizáció kényszerpályáin érkeztek a városokba, így aztán a neofita városlakók is alapjában véve vidékiek. Grendel városélménye nem jelentett igazi urbanitás- és modernitás-élményt, még polgárosodásélményt is alig. Részben azért, mert genetikusan a fölbomló, eleve vidékies kisvárosokhoz és azoknak minden szempontból polgárvá válása előtt már deklasszálódó világához kötődött, részben azért, mert a kommunista rendszer városiasodása nem organikus folyamatok eredménye volt. Így azok felszínes polgárosodása nem autonóm polgárokat, hanem függő helyzetben álpolgárosodó közeget teremtett.

Ezt a folyamatot nem lehetett komolyan venni, komolyan csak szenvedni lehetett tőle és benne. Eközben a világ feltartóztathatatlanul haladt az urbanizáció és a polgárosodás útján. A két irány párhuzama és részbeni, döntően formális átfedése termelt ki olyan kvázi-polgárokat, akiknek szerencsétlenkedései, kiútlanságélményei lettek a Grendel-világ legfőbb meghatározói. Ebben a közegben azokat is elérte a lecsúszásélmény járványa, akiket városlakóvá válva vagy éppen első generációs értelmiségiként az emelkedés élményének kellett volna eltöltenie. Süllyedésélményüket a parvenü-nagyvárosok idegensége, a gyökereiktől való drámai elszakadás, a saját múltjukkal való párbeszédkézség ideológiai elszorvasztása okozta. Ezen nem változtatott, hogy közben a szocializmus-kommunizmus építése helyett a kapitalizmus fölvirágoztatása lett a sorsuk. Történeteiket ugyan másként formálta a világ 1990 előtt, mint utána, de ez az emberi természetet illetően nem jelentett érdemi változást.

A Grendel-novellák tematikája tárgyi értelemben követi írójuk életútját. A gyerekkorhoz, majd középiskolás időkhöz köthető történeteket a katonaság, majd az

egyetemista évek világának tematikája követi, aztán a pályakezdő értelmiségi, majd az író életformájához kötődő impressziókból lesz történet. A valamelyest megállapodott alkotó aztán egyre mélyülő kiábrándultsággal látja, hogy hősei csak az irodalomkutatás szóhasználatát és nem a szó eredeti értelmében hősök. Kiszolgáltatottak, kisszerűek, a maguk hasznát nézők, megalkuvók, az orrukon túl nem látnak, idővel már nemcsak az élettől, hanem saját maguktól sem várnak semmit: a kisszerű hősök tragédiái is kisszerűek.

Grendel egész életében tartotta magát mestere, Mészöly Miklós azon regulájához, hogy az irodalomnak természetéből adódóan ellenzékinak kell lennie, ezért íróként novelláiban is rendre kirugdalta a hivatalosan kötelező világkép piléleit. Nem rohamozta ugyan meg az ún. szocialista realizmus stílárát, illetve poétikai eszköztárát, de szembe fordult az ehhez a beszédmóddhoz kötött tartalmakkal. (Mindez csak részben irodalom, nagyjából politika – ahogyan ez annak idején szokásban volt.) Ez a helyzet önmagában ironikus, az írói ironia pedig automatikusan idézőjelbe tette saját realizmusát – ami ironiájának aranyfedezete volt. Az ő mindennapos tapasztalata a megállíthatatlan és reménytelen deklaszszálódás, novelláinak gyorsfénypénei akkor is szociofotók, ha középpontjukban valami más jelenik meg. A lényeg a háttérben ólálkodik: novelláiban évtizedek – szociológiai értelemben is – érvényes képe rejtőzik. A deklaszszálódás nem egyes hősök, családok, rétegek, osztályok, nemzetiségek zsákutcába terelését jelenti, legyen szó kommunista vagy kapitalista rendszerről, hanem a világ süllyedéséről, vesztesekéről és győztesekéről egyaránt.

Ettől kap még szociografikus látásmódja is egzisztenciális és metafizikai távlatot. Valóságos viszonyítási pont sincs már, amihez a deklaszszálódást mérni lehetne, már a normalitás is utópia. Amíg csak a politikai értelemben vett szabadság hiányával kellett szembenéznie, addig akár reménykedhetett volna, hogy a dolgok még rendbe jöhetnek. Amikor kitört a demokrácia, gyorsan kiderült, hogy az ún. szabadság sem csodaszer, hogy nincs olyan archimédeszi pont, amely lehetővé tenné, hogy a kizökkent világot helyére lehessen billenteni. Mi sem jellemzi jobban csalódottságát, mint hogy az 1992-es publicisztikakötete *Roszkedvem naplója*, utolsó novelláskötete pedig *Roszkedvek járnak* címmel jelent meg.

Grendelben és nemzedékének java részében még éltek a hagyományos normák, szellemi és erkölcsi szocializációjuk része volt a szabadság megváltó erejébe vetett hit, az a remény, hogy a szabad ember útja „fölfele” vezet, akár egyéni, akár közösségi (nemzeti) útról van szó. Az a világ, ami körülvette, egészen más volt. A szabadsághiányos állapot szétverte a szellemi-érzelmi kapcsolatokat, mert maguk a személyiségek is szétestek, súlyosan sérült mindaz, ami az emberlétnek tartalmat, méltóságot ad. 1968 után könnyű volt ezt a diktatúrával magyarázni, de Grendel már a hetvenes évektől a bizonyosság erejével sejtette, hogy a diktatúra maga is termék, nemcsak nagyhatalmi játszmák következménye, hanem az emberi természet is ott van megrendelői között. A sejtés bizonyossággá válásának folyamata követhető a novellákban, ezért ha (ahogyan javasolni mérészeltem) regényként olvassuk, akkor egy szenvedéstörténet beavatottjai lehetünk.

Ez a sötét látás más, mint a korszak szlovákiai magyar irodalmának sokszor hasonló hangütése: nem a múlt (nemzeti) katasztrófáira mutat, hanem a jelenre. Grendel nem a világháborúkban, Trianonban, a magyarságot 1945 után sújtó kis vészidőszakban, diktatúrákban kereste a látott és tapasztalt közösségi és egyéni traumák okát, nem mintha ne lett volna tisztában azok meghatározó szerepével. De a maga írói feladatát nem ezek föltárásában látta, már csak azért

sem, mert amennyire tehették, ezen dolgoztak a Fábry Zoltán-i hagyományt irányadónak tekintő pályatársai, akik már nem egy megvádolt, hanem elítélt közösség igazának jegyében szerettek volna megszólalni. Ez a törekvés ugyan nem volt idegen tőle (és nemzedéktársai számára sem), de nem a kitörölhetetlen múlttal foglalkozott, hanem annak a jelenét meghatározó okozatával. Az előtte járók a jelen kilátástalanságát olyan mélypontokhoz viszonyították, amelyekhez képest a konszolidáltan folyó emberi és kisebbségi megsemmisülés is tűrhetőnek számított. Ez a szemlélet széles körben hatott, hiszen a legfőbb realitás az ellenállás reménytelensége volt a felvidéki irodalmi műhelyekben is. A többség, részben generációs okokból is, „másban utazott”, akaratlanul is igazodva az elvárásokhoz, írói látásmódokhoz, közönségigényhez. Míg a legjobbak körében is a „(cseh)szlovákiai magyar regény” megteremtésének ideálképe dolgozott, Grendel másmilyen regényt akart írni, (magyar) regényt (Cseh)szlovákiában. A problémát a *Csehszlovákiai magyar novella* címet viselő csehszlovákiai magyar novellában exponálta: főhősének a legnagyobb ottani magyar költő életművét kellene feltárni, amire boldogan vállalkozik – munkájának egyetlen akadály, hogy e legnagyobb költőnek minden verse elveszett. Grendel allegorikus története nem pusztán a kortárs irodalmi szférát fricskázza, közvetve a nemzeti neurózisra is utal, de amikor oldani akarja, nem jár sikerrel: ez a neurózis akkor is az, ami, ha nemzeti-kisebbségi vonásai halványabban jelennek meg.

Merthogy nemcsak a történelem neurotizál, a mindennapok is. Grendel rezervált visszafogottsággal írt az őt is túsul ejtő világ perverzítéséről, amelyben nincs miért meglepődni azon, hogy valakit követnek, besúgnak, megvernek, meg-rágalmaznak, vagy a túlélés parancsának engedve el kell fogadni a hazugságot igazságnak, és tudomásul kell venni, hogy a korrupció (szellemi, kapcsolati és természetesen az anyagi is) mindenben jelen van. Mindez csak egy normális világban botrány, de az intézményesített abnormalitás rendjében ez a természetes. Grendel ezzel a látszólagos közönnyel (benne iróniájával) túltekintett az őt körülvevő rendszer vétkeire, de ez nem jelentette azt, hogy elfogadja az elfogadhatatlant. Azzal, ahogy erről (vagyis a pártállam bűneiről, azaz a természetéről) beszél, azt is jelzi, hogy ami történik, nem rendszerspecifikus, hanem a bűnbeesett emberiség természetéből következik, hogy a történelem olyan általános meghatározója aktualizálódik benne, mint a marxisták szerint az osztályharc. Ami nem fölmentés, hanem az elmarasztalás kiterjesztése. Ennek jegyében sugallják azt Grendel novellái, hogy befellegzett a morális értékeket közvetítő írói magatartásnak is. De éppen ezzel engedi meg olvasójának, hogy ameddig még marad valamennyi egy olyan világ reményéből, amelyben létezett a moralitás, addig nem vészett el minden.

Így tehát nem rohamosztagot vezet a jóért folytatható látens háborúban, hanem magányos utóvédharcot vív. Ezért kell a mikszáthi humorhoz folyamodnia, amelyet egészen addig nem kötött Mikszáthhoz, amíg Esterházy Péter a *Termelési regény*ben nem legitimálta a néhai szerzőt, akit Karácsony Sándor hajdan cinikusnak nevezett (cinikusságán természetesen nem azt értette, amit a köznyelvben szokás). Esterházy után viszont Mikszáth iróniája alanyi alapon is polgárjogot kapott a formálódó új kánonban.

A Grendel-világ novelláinak topográfiájában a leggyakoribb helyszínt kopott kisvárosok jelentik. Ezek mintha eleve kopottan épültek volna. Ilyennek hat Pozsony is, a Grendel által belakott régió egyetlen – viszonylag – nagy városa, ami ekkoriban gyorsan növekszik, mégsem lesz belőle igazi nagyváros. Sőt, voltaképpen

még kisebbedik is, mert növekedésében az a nacionálkommunista törekvés kap szerepet, amely el akarja törölni német, magyar és polgári vonásait, azt a múltját, amely egykor Bécs árnyékában is nyomatékot adott létezésének. A grendeli Pozsony-képből mindig kiérezhető, hogy ez a terebélyesedő város csak a múltjával és a tradícióit folytatni képes polgáraival együtt lehetne nagy – de szenvedelmes építői éppen ezt a szöveget akarták elfelejteni.

A meghagyott városrészek vagy kisvárosok lepusztulóban lévő, de éppen ezért egykori patinájuk nyomait őrző, a valahai kávéházi atmoszférát megidézni képes eszpresszói még az otthonosság képzetét keltették, a régi szerkesztők és az ifjú írónemzedék így is megtalálta bennük a helyét. Az itt összegyűlő társaságok adtak arcot a legendássá vált törzshelyeknek. Egy valahai kávéház vagy kocsmá autonóm, némi területenkívüliséget élvező klub volt: ez a polgári örökség nem tűnt el nyomtalanul. Akiknek szükségük volt rájuk, nem törődtek azzal, hogy régi vitalitásukat veszve, sajátos rezervátumként maradtak fent. A hatalom azért tűrte meg őket, mert könnyebben szemmel tarthatta azokat, akiket szemmel akart tartani. A vitakultúrát nem annyira a besúgók jelenlétének reális feltételezése terhelte, mint a túlságosan nagyszámú önjelölt (fél)tehetség, akik képességük legfőbb, sokszor egyetlen bizonyítékát sikertelenségükben találták meg. (Így volt ez régebben is: néhány generációval korábban az ő elődjek népesítették be a kávéházakat...)

E közeg kopottsága meghittség is volt, illett a térképekről lekíváncozó vidéki-ség világába. És amilyen a színpad és a díszlet, olyan az előadás: a kopott városokban az élet is kopottas, kopottak az emberek, kopottak az érzéseik, az életük, talán még az álmaik is kopottak. Akiknek a történelem sújtotta élete vereségsorozat, azoknak végül már a tragédiái is kopottak. Csak a remények, még ha illúziók is, hoztak ebbe valami fényt, vagy legalább a fény ígérését.

Ez az ígért adta a túlélés megalkuvásainak pátoszát, mert a Grendel-antropológia erről szólt, nem a valóságos életről. Törököt, labancot, kurucot, cári és sztálini orosz (ruszkit), csehet és németet, később „csehszlovákot” kellett túlélni (ami még a cseheknek és szlovákoknak sem volt könnyű). Aki történetesen magyarnak született, ami egy magyar író hősévé gyakorta megesik, annak főként persze a szlovákok jelentenek problémát. Sorsát tovább nehezíti a többi magyar, akiknek legfőbb előnye ugyanaz, ami a hátrányuk: az, hogy magyarok. Beteg léleknek szó az orvossága, amint azt már a régi görögök egyike elmondta, ezért lett gyógyíthatatlan betegség magyarnak lenni ekkoriban, mert az erről való beszéd tiltva volt.

Grendel Lajost a nem folyóirat-olvasó közönség elsősorban regényírónak tekintette, noha vérbeli elbeszélőként neki egyre ment, hogy amit ír, novella, kisregény vagy regény. Mindegyiknek vannak hősei, van történetük, idejük, közegük. Grendel számára a történet azért lett fontos, mert önmagán túli tartalmakat hordozhatott. Csak azért nem mondhatjuk ezt *Grendel-paradoxonnak*, mert minden irodalmi mű sajátja: írásainak *anyaga* érdemben különbözik a beléjük rejtett, belőlük sugárzó gondolatiságtól, esetlegességbe és hétköznapiságba csomagolja a történelemfilozófiai, metafizikai távlatot.

Ez az anyag a közép-európai létezés képtelen banalitása, ezért is követik Grendel novellái az életmű időrendjét, impresszióit (amiről a majdani Grendel-filológia mondhat közelebbit). Bántóan jó olvasmány, szinte semmi irodalmiaszkodó akarnokság nincs benne. Az író ír, az elbeszélő elbeszél, ahogyan tette azt Boccaccio és Mikszáth is. És mert a valóság természetéből adódóan végtelen, így

végtelenül sokféle, ahogyan történetei is. Ha azért élünk, hogy elmondjuk a történeteinket, akkor a világ azért van, hogy ezeket kitermelje és meghallgassa. Író abból lesz, aki ezt fölismeri.

Grendel is így járt a világgal és a történetekkel. Mesélni kezdte őket: nekivágott, és az lett az útja, amerre indult. Kisebbségi magyar íróként másoknál jobban tudhatta, hogy nemcsak az irodalom pártirányítóinak gondolkodásával áll szemben, hanem az általuk is kedvelt premodernséggel. Változtak az idők, az irodalompolitika (ahogyan más politikák – gazdasági, társadalmi, környezeti stb.) éppúgy lehetett bal-, mint jobboldali. Sőt, a Grendel írói életútját felező fordulat utáni nagy, sötét erdőben akár poszt-neoliberális is.

Ahogyan Darwintól tudjuk, az élővilágot az evolúció a filozófia és ideológia előtti ősanarchizmus jegyében működteti. Ebbe a (hogy Mészöly Miklós szavát idézzem) konkubinátus rendbe kontárkodik bele az ember, akinek a történelme éppolyan objektív és megmagyarázhatatlan, mint az evolúció. Ilyen az irodalom is. Grendel ehhez a rendetlen rendhez alkalmazkodva természetesen és hagyományosan volt liberális, nemcsak a diktatúrával és az önmagát kereső demokráciával, hanem a liberalizmussal és azzal a gondolkodásmóddal szemben is, amelyik elsősorban azért konzervatív, mert semmi új nem jut az eszébe. Ez a fajta konzervativitás éppen úgy lehet kommunista és internacionalista, mint antibolsevik és nemzeti.

Azért fontos számolnunk e kínos körülménnyel, mert életútjáról nemcsak maga az író dönt, hanem művei fogadtatása is befolyásolja. A recepció kölcsönös folyamat: nemcsak azt jelenti, hogy a világ miként néz az íróra, hanem azt is, ő miként nézi a világot: nem mondhatni, hogy jóban lettek volna. Az a valami, amit társadalomnak hívnak, a kezdettől nem kedvelte alanyait: alattvalóknak tekintette őket, és nem partnernek, azaz (állam)polgárnak. Még gyanakvóbb és olykor erőszakosabb volt, ha azok véletlenül egy nemzeti kisebbséghez tartoztak. Grendel ezt sokszor tapasztalta, de nem tekintette döntő különbségnek. Magyarként is tudta, hogy szlovákként sem járt volna olyan sokkal jobban. Erről nem nagyon beszélhetett, de volt, amiről igen.

Igazán az volt fontos a számára, hogy embernek születni nagyobb esemény, mint valamilyen állam polgárának lenni. Ez persze nem az volt, amit magyar ember (különösen, ha kisebbségi) a magyar írótól (íróitól) várni szokott: hogy nem elég magyarnak lennie, azt deklarálnia is kell. Grendel azonban nem volt egy deklaráló típus. Az viszont soha nem volt kétséges, hogy ha akarta, ha nem, a legjobban a magyar embereket ismerte. Ezért akkor is róluk írt, ha nem ékesítette őket nemzetiszínű szalagokkal.

Talán el tudjuk fogadni, hogy az örökkévalóság és a kozmosz távlatából, de csakis onnan nézve bármely korban és bárhol élni mellékes kérdés. De ennyire emelkedettek nem lehetünk, így mégis a magunk ideje és helye a világ legfontosabb kérdése, mert nekünk csak ez az egyetlen élet jutott. Ez pedig akkor is önmaga, ha elvben elképzelhető egy másik is, akár az álmokban, az irodalomban, vagy éppen a lélekvandorlás tételét elfogadva. Az író aztán a maga életének esetlegességéből indulva valahogy összekapcsolja a tér és idő végtelenjét a maga esetlegességével, és megteremti írói világát. Nincs könnyű dolga, mert eközben azzal szembesül, hogy a valósághoz kell a legnagyobb fantázia.

Ezzel a problémával küzdött Grendel indulásától mindhalálig. Ebben a küzdelemben volt leginkább önmaga, és attól lehetett termékeny író, hogy nem találta a megoldást, de érzéki gyönyörűséget talált az írásban, mesélésben, történetremtésben. Ennek megélésében segítették mesterei: egy kicsit Ottlikra hajazott,

egy kicsit esterházys, netán cortazaros, esetleg a Kafkán is iskolázott olyan jeles cseh kortársak nyomába eredt, mint Hrabal. Bármelyikük útját választhatta volna, volt hozzá olyan stílusérzéke, eredeti világa, hogy akkor is önmaga maradjon, ha bármelyik mesterét követi. Ezért, ha fölfedezhető is írásain valamelyikük hatása, ez csak annyit jelent, hogy az anyanyelv elsajátításakor környezetüktől plagizáljuk szavainkat és az azokat nyelvvé szervező grammatikát.

Az írói mesterség, a pályatársak törekvéseinek ismerete Grendel számára rendkívül fontos volt, ezért írt személyes hangú irodalomtörténetet. Szépiróként azonban függetlenítette magát, és a saját útján járt, mert a saját élményvilágát csak a maga nyelvén mondhatta el. Minden novellája arról szól, hogy ő hogyan, milyen világban élt: alapvetően olyanban, mint közössége. Sokat nem kellett magyaráznia, mert a célközönsége is ugyanezt a világot tanulta és élte. Novelláiban olvasói a maguk történeteinek mutánsaira ismerhettek, Grendel tükrében a maguk sorsát is láthatták, ahogyan azt is, hogy megannyi változás közepette, de a lényeg nem változik, bár a kisemberek kiszolgáltatottsága mást jelent a demokráciában, mint a pártállamban. A diktatúráról írt jellemzése szerint a diktatúra legfőbb meghatározója az volt, hogy semmi sem lehetett benne valóságos, semmi sem volt az, mint aminek látszott. „Újságok és folyóiratok dögvél jelentek meg az országban... [...] Mindegyik újság megtévesztésig hasonlított valamely valóságos újsághoz, miként az újságolvasók is hasonlítottak egy valóságos újságolvasóhoz. A dörzsöltebb újságolvasó tudta, hogy az újság, amit a kezében tart, hamisítvány, és a lelke mélyén szégyellte magát. Ha pedig továbbgondolta a dolgot, szégyénérzete még fokozódott is. Azáltal ugyanis, hogy kezébe vette ezt a hamisítványt, maga is hamisítvánnyá változott. Mégsem tehetett mást, mint hogy megvette a trafikban vagy a standon az újságot, és nem csak azért, mert valóságos újságot sehol sem vásárolhatott. A ház vagy a lakás, amelyben lakott, ugyanolyan hamisítvány volt, mint az újság. Azt mégsem tehetette, hogy kiköltözik a szabad ég alá. Bele kellett törödnie, hogy ház helyett a háza hamisítványa nyújt fedelet neki, és ebbe a hamisítványba szabad bejárása van az építetőnek. Házkutatást tarthat nála, lehallgatókészüléket szereltet be hozzá, és ha úgy tetszik neki, átköltöztethetik egy másik ilyen hamisítványba. Ahhoz, hogy békén hagyják, úgy kellett tennie, mintha egy valóságos házban lakna, valóságos újságot vásárolna, s a munkahelye egy valóságos munkahely lenne, ahol valóságos teljesítményért cserébe valóságos pénzt fizetnek ki neki, és a valóságos pénzért valóságos értékeket vásárolhat” (*Egy valóságos világ alapításának nehézségei*).

A Grendel-életmű külső történetiségében egy igazán fontos korszakhatár van, de ez poétikáját nem érintette. Ez a határ a későbbiekben olykor forradalomként emlegetett fordulat, amit a magyar közbeszéd akaratlan pontossággal „rendszerváltásnak” nevez, merthogy alapjában véve valóban semmi nem változott, csak a rendszer. (Ami persze nem kis dolog.) E tapasztalás keserű szájíze határozta meg Grendel e tagolás szerinti második korszakának regényeit és elbeszéléseit. Neki nem kellett volna ugyan csalódnia, hiszen mindig is úgy gondolta, hogy túlélése érdekében a régió népessége, ez a különösen sok veszélyt túlélő tájfajta, minden fordulatnak, rendszernek behódol. Nem volt tehát meglepő, hogy behódolt a rendszerváltásnak is, melynek legszebb és legújabb szép világában a régi folytatódott. Az igazolódott be, amit korábban is gondolt: „hogy a világ nem annyira az előírások [értsd: rendszerek], mint a szokások és az íratlan szabályok megdönthetetlen rendjén nyugszik, s nem fog a forradalmárok és moralisták kívánságára egy csapásra megváltozni” (*Szemérmes beszámoló egy álom közepéről*).

A diktatúra törtetői demokratikusan törtettek tovább, a tervgazdaság karrieristái piaci alapon folytatták karrierjüket, az új generációs csalók parlamentárisan csaltak tovább, a tolvajok többpártrendszerben loptak. A besúgók dolga annyival lett nehezebb, hogy elvesztették (?) szilárd (?) intézményi hátterüket, és bizonytalanná váltak a tekintetben, hogy kinek kell besúgniuk, de találtak maguknak suttogásuk hallgatására alkalmas füleket – a potenciális vagy valóságos besúgotti kör alig változott.

Hogy ez Grendelnek rettentően fájt, az messzemenően bizonyította örök idealizmusát: titokban, minden realista és posztmodern stigmája dacára megőrződött benne a romantikus forradalmár erkölcsi küldetéstudata. A kommunizmusban sokkal könnyebb dolga volt: amikor egy diktatúra a bűnöket is államosítja, akkor az egyéntől elvonja felelősségét is. A demokráciából azért lett szörnyű idő, mert kiderült, hogy a benne uralmi helyzetbe kerülő vagy oda igyekvő polgárainak szabad választása, hogy kompromittálják tündéralmaikat. Ennek (a ma akción áron forgalmazott pszichológiai közhellyel élve) *földolgozásához* nem elég a diktatúrában oly jól bevált ironia. Grendel ekkor vált kisebbségből fájóan magányossá: még kegyetlenebbül magába zárta az elveszett a remény. Már nem hihetett abban, hogy jön majd egy jobb kor, amely után bátor, önzetlen, tiszta lelkű, tehetséges stb. demokraták epedeztek. Ehelyett jött egy alig domesztikált vadkapitalizmus, és nem lehetett bevallani, hogy Marxnak sokban igaza volt, mikor a tőkében az emberiség legveszedelmesebb ellenségét látta. Ez már nemcsak Grendel, hanem a történelem ironiája, amivel egyetlen író sem kelhet versenyre.

Az életmű 1990 utáni szakaszát a demokrácia annyiban befolyásolta, hogy az csupán igazgatástechnikai módszernek bizonyult, és az időleges eufória utáni morális visszarendeződés jegyében az egzisztenciális keserűség kiváltója lett. Amit Grendel ekkortól tapasztalt, az vastagon és feketén (mint a guanó) rakódott ifjúi reményeire. Ezt a folyamatot nevezhetjük öregedésnek is, ami jó esetben valamelyest bölcsebbé válás.

Hogy ettől világa gazdagabb lett volna? Aligha. És novelláinak poétikáját illetően sem hozott új felismeréseket, hacsak azt nem, hogy az életében megjelent utolsó novelláskötetének írásai rövidültek, irányuk és fókuszuk annyival lett határozottabb, amennyivel világlátásából kikopott az ironia. Öregedve emberképe mintha árnyaltabbá, empatikusabbá lett volna, és, merjük kimondani, a korábbinál nagyobb szerepet kapott benne egy olyasféle szemérmes szeretetélmény, ami a kései Kosztolányi (vagy éppen Csehov) novelláiban olyan megragadó. E novellák szereplői erőteljes, saját karakterű hősök, a maguk sorsa formálja-formálta őket, nem körülményeik olyan alkalmi kreatúrái, akik elfogadják, hogy a világ játszik velük.

A Grendel-novellákat olvasni könnyű: történeteik beláthatóak, átélhetőek, a mi történeteink, jól olvashatók. A Grendel-novellákat olvasni nehéz: a történetek kegyetlenek, még ha könnyedén szólnak is a kegyetlenségről, akkor azért, mert másként elviselhetetlenek. Ha elhúzzuk a szánkat olvasás közben, az akár mosolynak is látszódhat. Abszurdisztánt nevezhetnénk Groteszkisztánnak vagy éppen Ironisztánnak. Grendel ebben a világban élt, erről mesélt, mintha ez így lenne természetes. Neki-nekünk az volt természetes, hogy ebben az abszurd, groteszk, csak ironiával elviselhető világban élünk, és ezért azt kellett hinnünk, a világ nem lehet más. A tragédiát komédiának kell tekinteni, és legott mulattat: a grendeli ironia lényege a benne elrejtett tragédia. Történeteik külön-külön érdekesebbek, mint együtt. Miért? Mert Grendel a történetet nem a maga kitüntetett voltában, az elbeszélés gesztusával a középpontba állítva használja, nem a meséért

mesél. „Nem mese ez, gyermek”, hanem kőkemény valóság. A történetek egy közérzet kifejezésének alárendelt eszközei. Az a megtévesztő bennük, hogy Grendel *máskülönben* kiváló elbeszélő, történetei lekötik olvasója figyelmét, vagyis *lehetnének* akár szórakoztatók is, sőt, első olvasatban majdnem azok. De kötetbe gyűjtve, nagy dózisban szorongató élmény metafizikai monotonájuk. Ez a lefokozottság leplezi le mindazon képződményeket, amik megkeserítik emberi és írói létezését: nesze neked valóság. A grendeli poétika a valóságot veszi célba, hogy aztán a szöveg is valóság, egy korszak szellemi körképe legyen.

Köszönet a novellákat összegyűjtő Tóth Lászlónak (akinek költői világa sokban átfedi a Grendel által élénk tárt világot), és köszönet az MMA Kiadónak, hogy méltó formában közreadta a ma már nehezen föllelhető anyagot.

JEGYZETEK

¹ Urbán: Karl von Urban tábornaszernagy, a császári oldalon harcolt az 1848–1849-es szabadságharcban az erdélyi küzdőtéren (akkor még ezredes); Way: báró Vay Miklós, a Batthyány-kormány által az Unió megteremtésével kapcsolatos feladatok ellátására kinevezett kormánybiztos; Werdener: tábornok, a szabadságharcban vereséget szenvedő császári hadak vezére. Életútjuk közös pontjaként mindegyikük bevonult Kolozsvárra.

² Mi sem jellemzőbb erre a világra, hogy a köznapoktól oly távol álló Pilinszky János egyetlen sorból álló, *Trónfosztás* című versében csak ennyit ír: „Táblára írva nyakadba akasztjuk történeted.”

LAJTOS NÓRA

„virágok csendjét hallgatjuk együtt...”

Szenvedély és szenvedés Tóth Erzsébet *Kínai legyező* című kötetében

„Általában tavasztól ősziig madárcsicsergés jön be az ablakon, ez az egyetlen hang, ami nem zavar. A zene kizárva. A zenéhez nekem teljes odafigyelés kell, a verseimben általában gondolatritmus van – ha azt nem kapom el, akkor nem sok sikert jósolok annak a versnek.”¹

„Mintha nem is lábbal járna. Szívvel inkább. Amit nem tud elérni szóval, megnyeri szenvedéssel...” (lancu Laura)

Az a grammatikai határfelület, amely egyetlen fonémában ragadja meg a címben foglalt szavak természetét, igen messzire viheti el a gondolkodó olvasót. Mégpedig azért is, mert habár a két szó etimológiája a ‘szenved’ származékszóból eredeztethető,² egyfajta jelentéshasadás következik be szintaktikai szinten, ugyanis a *szenvedély* és a *szenvedés* egymás azonos tőtípusú antonimiái. Nincs olyan művészeti ág, amely ne vitte volna színre eme két érzelmet: elsősorban a drámákban van a legnagyobb terük, de az egyéb irodalmi műfajokban, a zenében, és a képzőművészet alkotásai is hol szenvedélyből, hol pedig szenvedésből táplálkoznak.

Tóth Erzsébet eddig megjelent kötetei közül most a *Kínai legyező* (2021)³ verseiről lesz szó. A versgyűjtemény alaptermészetéről röviden elmondható, hogy az alanyi költészet és közéleti-közérzeti líra egymással jól együtt hangzó szólamot alkot, amelyben e két érzelemvilág, a szenvedély és a szenvedés is jelentős szerepet tölt be a vizsgált korpuszban. Néha csak egy halálvékony határ választja el egymástól a két érzéstípust. Már is hű példája ennek az elemzésül választott kötet nyitó verse.⁴

A vér heves vérmérsékletét már az Antall Józseftől származó, szállóigeként elterjedt mondat – a „Tetszettek volna forradalmat csinálni” – megadja. Az erre reflektáló szerző válaszában a fájdalmas szenvedély intonációja olvasható ki a sorokból: „A vers kiáltvány volt, / a kiáltvány verssé olvadt...”, illetve: „Nem ráztuk le, belénk szívárgott a bilincs, / nem harcoltunk, belénk égett a rabság...”. Ez a mondat mintha a fájdalom hangját is megpendítené, az el nem „táncolt” szabadságharc lépéseit, amelyben keserűségében ennyit tud csak megfogalmazni Tóth Erzsébet a maga harsány hangján: „vonultunk volna, mint a pesti srácok / és folyt volna az ifjúi vér szívünkéből...” A költemény zárlatában a szenvedélyes nyitó hangtól eljutunk a szenvedő hangvételig, amelyben szinte lekottázható a kifakadó reménytelenség: „Az utcán utolsó lélegzetével / tányér levesért koldul a szabadság.”

A *Borsóevők* és a *Vírus idején* című versek szintén az érzelmi határokat fejtegető szövegek: „el tudod képzelni az ember nélküli Földet? / a magukra hagyott égtájakat”; „égetett véres borsó pattog a föld asztalán / távolban izzó, honvédő szemek / hulljon a férges”. Tóth Erzsébet patetikus hangvétellel, aggódva teszi fel költői kérdését, amelyre egy másik versében ekképpen válaszol: „Konzervet eszem, konzervet nézek, / konzervben álmodok, konzervben élek” (*Vírus idején*). Habár eme vers címe is utal korunk járványára, a békemisszió és Földünket óvó-féltő gondolat is észrevehetően jelen van a szövegben.

A nemzetféltés érzelmi aktusa következik be a *Hol vannak a zászlók?* című versben, szinte alig észrevétlenül, tárgyiasítva azt. Fájdalmas kifakadásba torkollik

Jelen tanulmány a Magyar Művészeti Akadémia Ösztöndíjprogramján belül készült.

a költő kérdésfeltétele: „Nem hiányzik senkinek a zászló? / Amit vittek a forradalmárok, / pesti srácok, munkások, diákok, / mindenkinek volt zászló a kezében, adott nekik az anyukájuk?” Majd a költemény vége egy nagyon expresszív képsorozattal zárul: „Ha lenne merszem felválni az ereimet, / és biztos lehetnék benne, / hogy piros, fehér, zöld vér csöpögne onnan, / felajánlanám a zászlógyártóknak, fessék be vele a vásznakat, / soha ki ne fogyjon a nemzetiszín zászló.” Ennyire plasztikusan aligha fogalmazta meg költő azt a szenvedélyes sorsvállaló, ugyanakkor szenvedéssel telt szívfájdalmat, amit egy magyar érezhet nemzete iránt.

A kötetben fontos szerephez jutnak az úgynevezett apa- és anyaelsirató versek. A *Nincs többé* és az *Exit* olyan képet rajzolnak meg a költő édesapjáról, amelyben az apa iránti szenvedélyesség színei válnak dominánssá, nem a szenvedése. A földbirtokos felmenők közül az apa volt az, aki a legtávolabb került a földműveléstől: asztalosmester lett. S most éppen arra fókuszál a költő, ahogyan az édesapja öregkorában viszonyul a földhöz: „nem jó már ez a föld / nincs benne lélek / mondta anyám, mondta húgom”; „apánkat soha nem érdekelte a föld igazán / a szagát se bírta / holott mindenki földművelő volt a rokonságban / mi más lett volna? / ahogy lehetett, menekült a földtől / a városba, ahol a gyalupad mellett élte ki magát / hogy öregségére egy kiskert erejéig visszatérjen a földhöz...” (*Nincs többé*). Az apához való ragaszkodó, halálon is túlélő magatartás mondatja ki Tóth Erzsébet: „Apám egyébként gyakran megszökik a halálból hozzám. / Például megjelenik az álmaimban. / Jól elvan, úgy viselkedik, mintha élne” (*Exit*).

Az édesanyával való szoros kapcsolatáról a költő nem egy interjúban nyilatkozott. Borbély Lászlónak például ezt mondta: „Én sajnos sok bánatot okoztam Anyámnak az életvitellel, de öregségére talán elfelejtette.”⁵ Az ötvenévesen festeni kezdő anya szenvedélyes képeiről is büszkén mesél Tóth Erzsébet a Nagy Gáborral folytatott beszélgetése során.⁶ „Ritka csoda, hogy anyámból így előtörhetett a festő. Az is lehet, hogy fordítva történt: nem engem ösztönöztek anyám képei, hiszen amikor írni kezdtem, ő még nem festett, hanem én ösztönözhettem verseimmel őt.” Az '56-os forradalomban még csak ötéves Tóth Erzsébet iszonyú halálfélelemmel küzdött: „látom-e még anyámat?”⁷

Az anya-versekben fel-feltörő érzelmdúlás már a *Bolondóra* című költeményben is tetten érhető: „én meg bolondkodhatnék anyámnak / ne fájjon úgy mindene / nézd anyuka: / bolondórán bolondlány / bolond szívvel, bolond lábbal bolondtáncot jár...”. Az *Emberi számítás* zárata József Attila-i áthallással ekképpen hangzik: „Soha nem lehet az én kezem az övé.”⁸ Ahogyan a *Gyerekségekben* Weöres-reminiscencia olvasható ki a sorok között: „gyerekem nem lett / hát anyát szültem” (*Tóth Erzsébet*); „Ha lányod szült téged, halhatatlan vagy” (Weöres Sándor: *Egysorosok*). És a szenvedélyes gyermeki szeretet sorai sorban: „Persze, meghalhatok. / De hogy Anyám meghalhat – / fagyos kéz szorítja ökölbe szívem” (*Vírus idején*); „Meghalok kislányom. / Mondja Anyám köszönés helyett a telefonba” (*Emberi számítás*); „úgy hagytam ott Anyámat / testvéremnél / mintha a gyerekem lenne” (*Gyerekségek*). És a végső fájdalmas kifakadás: „Most már csak anyámat szeretném megölelni” (*Sziromszárnyakon*).

Az interjúknál és a *Kínai legyező* verseinél maradva az Ayhan Gökhannal való beszélgetés⁹ hívószavai lehetnének talán a szellemi szabadság, a versírói szenvedély, a személyesség vagy a demokratikus rabszolgaság. Hogy – mai szóhasználatlal élve – az énidőt mire fordítjuk, az saját döntésünk. Jogunk van színházba, kiállításokra járni, és jogunk van verseket olvasni. Nyilvánvaló, hogy ezek a tevékenységek nem zárják ki egymást, de felgyorsult hétköznapijainkban mégiscsak

muszaj a választás ösvényére tévednünk, és döntésre kényszerülnünk. Tóth Erzsébet magánlírájában fájdalmas kifakadás olvasható ki a *Lágyan permetezett hó* című versében, amelyben egy finnugor népcsoport, a komik nyelvének „elalvásáról” ír: „a komi / ahogy utoljára még kiejti a szavakat / egy nemzet utolsó három öregje / könnyet csal szemembe a kép...”. Ugyanígy gyötrődik a költő, amikor „Beszlán és Moszkva nem hisz a könnyeknek, / szívükben szegfű, szemükben vigyázz van” sorait veti papírra *Az utolsó évnyitóban*.¹⁰ Igazi lelki megpróbáltatása az embernek, amikor olyan valakinek a száma marad a telefonjában, akit már nem tud elérni eme földi létben: „...de van, hogy egyáltalán nem veszi föl senki, / kicseng sokáig a gyönyörű dallam, / és akkor tündöklően, angyalian / megkönnyebbülsz. / Főleg ha kiderül, / hogy akit hívtál, már nem is él, / meghalt két vagy három éve, csak benned él még, / hiszen a telefonodban is ott van...” (*Nehéz*).

Igazi hévvel hangoztatja a könyvek hangját a *Könyvhét* című versdarabjában: „kolompolnak, dorombolnak / kopogtatnak a szívemen / eressz be engem, eressz be”. Privát élményként írja meg, de valójában gólya-sírató vers a *Nyár az Akácos Házban* expresszív sorai: „azon a nyáron csak egy gólyára lőttek rá többször is / nem volt szép látvány / a gólya vére átszorgott / az éppen kanalizott málnás jégkrémünkre / de megmenekült, nálunk ritka az ilyen brutalitás / gólyára löni!? ki hallott ilyet?” Igazi lelki teherként viseljük, hogy halottaink száma az idő előrehaladtával gyarapodik, s szinte lelkiismeret-furdalás gyötrelme kínozza bennünket: hol vagyunk vajon mi a sorban, hogyan lehetséges még mindig élnünk, mikor pályatársaink hamvaira fátylat borít az idő? „Ratkó József, Utassy a sortűzben elől álltak ők is. / Meghalt szeretett szerkesztőm, / Mátis Livia, akit nehéz volt eltemetni, / de kit nem volt nehéz? / Már össze-vissza zuhognak az évek a halálokkal: / Csoóri Sándor, Görömbei András, Esterházy Péter, / velük éltem, velük voltam fiatal és öreg, / meghaltak sorra. / Valami baj lehet velem, ha még élek” (*Ha még élek*). Első olvasásra túl személyes atmoszférát tapasztalhatunk a fenti versrészletben, ugyanakkor a költői kifakadással egy időben egyetemes veszteségérzet is pulzálhat bennünk, olvasókban. A legmegrendítőbb verssor véleményem szerint a *Lesz egy reggelben* szerepel, amely így hangzik: „nincsenek tapasztalataim a boldogságról”. Igazi kínszenvedő magatartást tanúsít Tóth Erzsébet lírai alanyának kijelentése, amelyben ott lüktet a magánlíra mellett – Zalán Tibor szójátékával élve – a szenvedély és szenvedés magánylírja is.

JEGYZETEK

¹ Az idézet Zsille Gábor Magyar Napló-beli, Tóth Erzsébettel készített interjújából való. „Nekem valaki diktál” – Beszélgetés Tóth Erzsébettel, Magyar Napló, 2020/4, 60.

² A 'szenvedés' szavunk már 1372-ben jelen volt, melynek szótöve ismeretlen eredetű mind a mai napig, míg a 'szenvedély' nyelvújítás kori alkotás (1820).

³ Tóth Erzsébet, *Kínai legyező*, Nap, 2021. (A tanulmányban fellelhető versidézetek ebből a kötetből valók.)

⁴ A vers először 2017-ben jelent meg. Magyar Napló, 2017/6, 45.

⁵ *Élet visszacsavart lángon* (Borbély László-interjú), <http://olvasat.hu/elet-visszacsavart-langon/> [utolsó letöltés: 2023. december 30.]

⁶ *Egy gramm papír*, Tóth Erzsébettel beszélget Nagy Gábor,

⁷ <https://www.kortarsfolyoirat.hu/archivum/2011/07/egy-gramm-papir.html>, Kortárs, 2011/7–8. [utolsó letöltés: 2023. december 30.]

⁸ Uo.

⁹ „Verset írunk – ők fogják ceruzámat / s én érzem őket és emlékezem” (József Attila: *A Dunánál*).

¹⁰ *Bekötötak: Tóth Erzsébettel beszélget Ayhan Gökhan*, Magyar Művészet, 2018/1. http://www.magyar-muveszet.hu/upload/userfiles/2/publications/201801/pdf/MM2015_3belivek_kepnelkul_20_bekotoutak.pdf

¹¹ 2004. szeptember 1-jén egy főként ingus és csecsen fegyveresekből álló csoport több mint 1100 embert, köztük 777 gyereket ejtett túszul az Oroszország Észak-Kaukázus régiójában, Észak-Oszétiában fekvő Beszlán 1. számú iskolájában.

MÓSER ZOLTÁN

Látások és láttatások*

„...aztán ott hagytuk az üres poharakat,
meg a múltunk egy darabját.”

Benkő Imre életmű-kiállításáról akarok írni, közben Louis Armstrong énekét hallgatom a rádióban: *What A Wonderful World...* Milyen szép a világ, az élet! Valóban? Az élet az hol ilyen, hol olyan. Benkő Imre képein olyan, nagyon olyan. Ezek a képek a valóság lenyomatai. (Nem valóságpótlékok!) De mi is a valóság? Amit mi látunk, vagy amit a fotós lát? Mert a jó fotós lát és láttat. Ez a feladata. Ezért fotós.

•

A Múcsarnokba nyitás után, 10 óra után mentem. Ekkor még rajtam kívül csak egy nagy csoport fiatal látogató volt ott, talán egy osztály valamelyik gimnáziumból. Valaki beszélt nekik a kiállításról, de bizony én is szívesen leültem volna beszélgetni. És ilyeneket kérdeztem volna: Mi az, hogy fotó? Látták-e a cím mellett, hogy mit jelent az, hogy *analóg*? Tudják-e, hogy mit jelent a *film érzékenysége*, a szemcsézettség, mi az a *mélységelesség*? Meg arról is, vajon tudják-e, hogyan lát az ember, és hogyan a normál optika, a tele, és milyen kép készül a 24 mm-es, nagylátószögű optikával.

(...ROKON KÉPEK, NAGYLÁTÓSZÖGGEL)

* Valós látomások. Benkő Imre a szubjektív dokumentarista, Múcsarnok, 2024. február 23 – április 7.

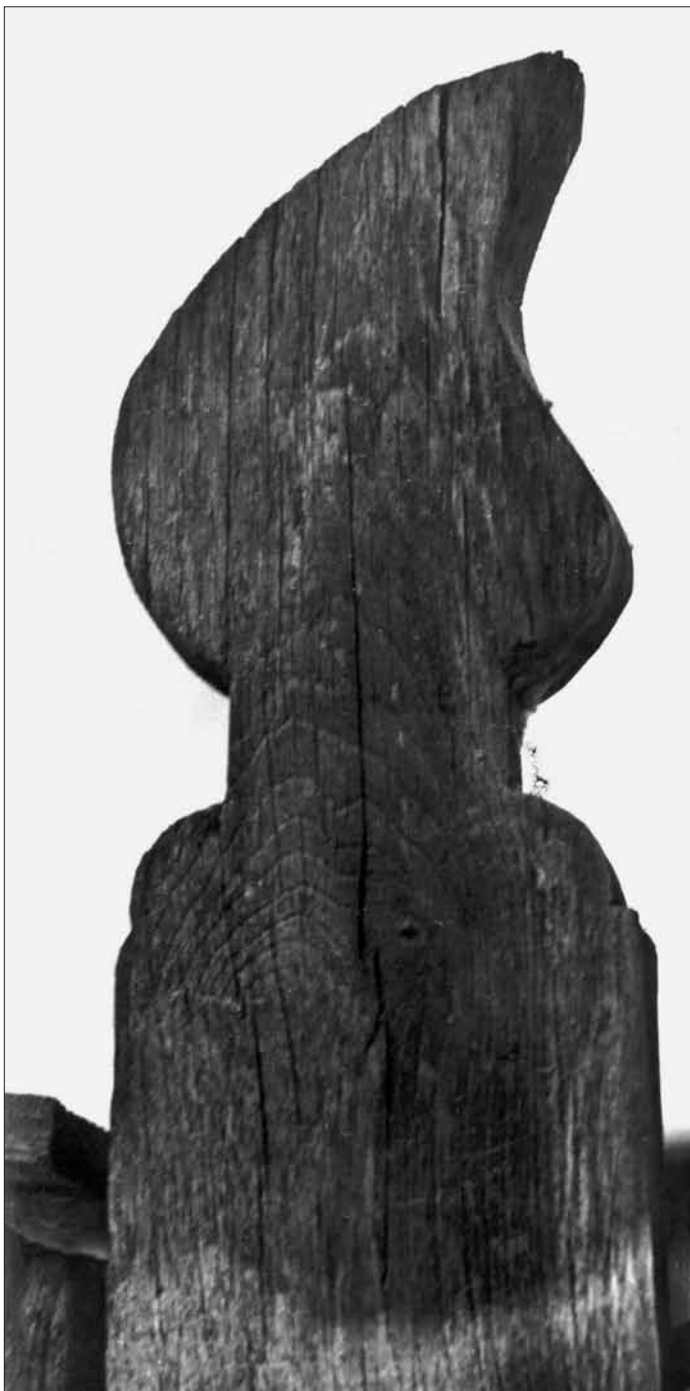

(...HOGYAN NÉZZÜK A FÉNYKÉPET?)

Mivel jártam a háromszéki Rétyen, ezért tudom, hogy hol van ez a falu. Az alábbi kép előtt állva elsőként az akkori emlékeimet próbáltam előhívni. Emlékszem az árokpartra, az ott pihenő és cigarettázó négy férfira. Ez közel ötven éve volt. (Az is eszembe jutott, hogy ez a kép az egyik Mészöly-kötetben jelent meg.) Közben tisztáztam, hogy temetőben készült a kép, és az is biztos, hogy temetés után. Ami megfogott és fogva tartott, az a hegyes, fekete báránybőr kucsma. Ez a férfi nem akárki! Azért is néztem hosszan, mert valamire – és nem valakire – hasonlított! De mire is? De észreveszem baloldalt a távoli hegyeket: az bizony a Kárpátok karéja, a történelmi magyar határ. Jobboldalt ott a rétyi templom, annak idején egy fél órát pihentem a torony árnyékában, augusztus volt, és nagyon meleg. (Azután mentem tovább, de nem tudom, hogy hová!)

A tanításhoz készült egyetemi jegyzetemben egy összefoglaló ábrán szemléltettem, hogyan kell, lehet fotót nézni. Mindenki ismeri a *heuréka*-érzést: amikor valamire hirtelen rácsodálkozol, amikor valami ámulatba ejt, bár az okát nem tudod megmagyarázni. Ez sokszor megtörténik velünk egy jó fotó láttán. De az ábrán az is szerepel, hogy a spektator szempontjából lehet *kódolva, szkennelve* is nézni. Erre is jó példa ez a kép. Hisz a kucsmától a szemem a középkorú férfit veszi észre, és azt, hogy milyen a füle, majd a két asszonyra fut a tekintet. Az első vajon miért nézi az urát, és az meg hová néz? Végül a második asszony kezét látom, és kalapját. Finomak az arcvonásai, talán tanárnő. Ott megpihen a szemem, majd ide-oda jár a tekintetem: a női kalap és a hegyes kucsma kezd párbeszédet. Rokon temetéséről jönnek, nem a saját halottuk sírjától, ez leolvasható a képről. Én ezt a címet adtam volna: *Rokonok*. (Később tudtam meg Benkő Imrétől, hogy ez igaz is.) Aztán az idősebb férfi fekete műbőr kabátját nézem, és tudom, hogy ez milyen volt: kemény, mint a kucsmás férfi arca és tartása. Közben eszembe jutott, hogy ő olyan, mint egy fejfa, vagy inkább faragott kapufélfa. Sok ilyet láttam Erdélyben.¹

De ez a „fejfa” a többiekkel együtt, tudom, hogy megmozdult: elindultak hazafelé, hisz a sírt már behantolták. Otthon kezet mosnak és pálinkát isznak, és a holnapra gondolnak. És arra, mert 2002-ben készült a kép, lesz-e valami változás ott, Erdélyben és Romániában. Mert három éve ugyan kivégezték a gyűlölt és állat módján viselkedő Ceauşescut, de alig változott meg valami az ő életükben!

(...A FOTOGRAFIA ESZTÉTIKAI TÁRGY, EZÉRT ESZTÉTIKAI ÜZENETEKET FOGALMAZ MEG)

A rétyi kép egyszerre szimmetrikus – minden fotós, művész tudja, hogy a szimmetriával óvatosan kell bánni – és aszimmetrikus. Ez adja a feszültségét. És ez sok Benkő-képre érvényes, de az alábbira különösen.

BENKŐ IMRE, Csőszerező műhely, Ózd, 1989

Ezt a képet akkor és most, harmincöt évvel később egészen másként nézzük. Akkori állítása: *mi van*, mostani: *mi volt!* Csakhogy a van és a volt (mert a jó fotó az Időről szól!) egyszerre van jelen. Hogy beállított-e, az nem kérdés. Amitől a feszültség megteremtődik és máig hat, az a „kikényszerített szimmetria”! Nagy László sorai jutnak eszembe: „Savaim, sóim, szép fele-vállam / elhagyva fájok emberien: / jussomért, legjobb részemért hajtok / csonkán e mindig hiánnyal sűrő, / szimmetriásra tervelt világban” (*Fejfáknak fejfa*).

A karácsonyfa cinikusan néz ránk, nem is annyira a tekintetek, inkább a sapkák, kalapok, kucsmák beszélgetnek velünk. Csak hajlandók vagyunk-e beszélgetni a sapkákkal, kalapokkal, kucsmákkal? Én az „igen”-t javaslom.

•

Ahogy egy esszé, egy regény is feltételezi az olvasót, ugyanúgy érvényes ez a fotóra is. Hisz egy jó fotó is csak a nézővel együtt érvényes: a regény, az esszé az értő olvasóra, a fotó az értő nézőre vár. Mert, ugye, nem a szemünkkel, hanem az eszünkkel látunk. (A szem csak egy optika.) Benkő Imre képei azokat a látogatókat várják, akiknek van idejük a képek előtt megállni, magukba rögzíte-

ni, és aztán továbbgondolni – értelmezni. Mert érdemes és kell is azon elgondolkodni, hogy amit látunk, annak van előzménye, és van folytatása. Ezeket én, a néző teszem hozzá. Én szövök köré egy történetet, mint ahogy a rétyi kép is csak az én történetem.

Az alábbi kép kapcsán az a javaslatom, hogy mindenki képzelje oda magát akár a fotós, akár a képen látható bal vagy jobb oldali férfi helyébe. És adjon egy címet. Például *Munkásgyűlés*. És a kép máris megszólal!

Ez a kép az ózdi sorozatból való, amely ezért felkavaró, mert együtt tudunk érezni azokkal a munkásokkal, kohászokkal. Mert el tudjuk képzelni, hogy mi történek velük másnap, egy hét, egy hónap múlva. Lesznek ott, vagy nem lesznek? A címből megtudjuk, hogy nem lesznek, mert ez az *utolsó* munkásgyűlés. És máris egy másik történetet hallok, látok.

(...MI A DOKUMENTARIZMUS, ÉS MI A SZUBJEKTIVITÁS)

Én annak idején a cseh fotóművész, Josef Sudek (1896–1976) kapcsán találkoztam először a szubjektív dokumentarizmus fogalmával. Ő ennek egyik kiemelkedő alakja. A másik, a fotózás „nagykövete”, a francia Cartier-Bresson.² És ide sorolja – joggal – a kiállítás alcíme Benkő Imrét is.

„Magyarországon az elmúlt húsz évben meghatározó jelentőségű fotográfiai műfajnak számított a szubjektív dokumentarizmus, a *külvilág* ábrázolásának sajátos képi megformálása – írja egyik tanulmányában Pfsztner Gábor. – A közelmúltban azonban mintha háttérbe szorult volna ez a kifejezési mód, egyre kevesebben jelentkeznek nyilvánosan ilyen anyagokkal, és mintha a fotográfia lényegét érintő viták is más hangsúlyokat találtak volna. Érdektelenné vált a meghatározása körül folytatott polémia, mivel az alapfogalmak sem tisztázhatók, ha nem értünk egyet abban, mi a dokumentarizmus, és mit jelent itt a szubjektivitás.”³

(...OBJEKTÍV, SZUBJEKTÍV)

A fenti két fogalom helyett a *hitelesség* fogalmát használja Leopold Rombach, amelyet így konkretizál:

„– a hiteles fotó lemond arról, hogy jobb belátása ellenére konstruáljon tényeket;

– transzparens, azaz keletkezése róla leolvasható;

– a hiteles fotó alapos ismereten alapul, vagyis készítője legjobb tudása és lelkiismerete szerint helyesen jeleníti meg a közvetített dologi és értelem-összefüggést.”⁴

(... TISZTA, EGYENES, ŐSZINTE)

A múlt század húszas éveiben Amerikában kialakult egy olyan fényképezési stílus – Stieglitz, Steichen és az általuk vezetett elitakadémia irányításával –, amely arról szólt, hogy „a fényképek úgy nézzenek ki, mint a fényképek”. Ezt nevezték *Straight Photography*-nak, tiszta fotográfiának. Azóta is így mondjuk, használjuk, de vajon mit értünk alatta? A szó maga nem tisztát, hanem egyenest, őszintét, becsületest jelent.

Egy amerikai meghatározást idézek: *Pure photography or straight photography refers to photography that attempts to depict a scene or subject in sharp focus and detail, in accordance with the qualities that distinguish photography from other visual media, particularly painting.* (A tiszta fényképezés vagy őszinte fényképezés – straight photography – olyan fényképezésre utal, amely egy jelenetet vagy témát próbál élesen és részletesen ábrázolni, összhangban azzal a tulajdonsággal, amely megkülönbözteti a fényképet más vizuális médiáktól, különösen a festéstől.)

•

Humorosnak tűnik, de a tisztával kapcsolatban szeretem J. M. Gutman azon állítását, amely szerint a fénykép szubjektív, pontos, tiszta, „mint a fűtyszó”. De itt hadd idézzek Benkő Imre egyik vallomásából néhány sort: „Mindig az adott korjelenségek motiválnak, minden változik, átalakul, elmúlik... A fénykép tér-idő jellege alkalmas korhangulatok megőrzésére, a tiszta fotográfia a jelenlétről szól, ebben különbözik más ábrázolási lehetőségektől.”

(...A VALÓSÁG ÚJRATEREMTÉSE)

Leopold Rombach írja az idézett tanulmányában, hogy a fotográfiának két fő funkciója van: a valóság teremtése és újrateremtése. „Azt állítjuk, hogy minden fotó a teremtés és az újrateremtés pólusaira vonatkozik. Minden fotónak van teremtő és újrateremtő funkciója, függetlenül attól, tárgyilagosságnak vagy játékosnak mutatkozik-e. Hogy melyik kap nagyobb hangsúlyt, az kontextusról kontextusra változik.”

Fucsou. Fucsien tartomány. Kína, 2016

(...MILYEN A JÓ FOTÓ?)

Erre nem is olyan egyértelmű a válasz. Egy hasonlat jut eszembe: gyermekkori kedves játékunk volt a bújócska, ahol elbújunk valaki szeme előtt, de ugyanakkor láthatók is vagyunk ott – meg valahol és valakinek. Azt hiszem, ilyen a fotó: elbúj-jik benne az Idő, miközben látunk valamit. Egy képet.

(AZ IDŐRŐL...)

Majális. Havanna lakótelep. Budapest, 1984

A fotóknak különleges kapcsolatuk van az idővel, hisz csupán a jelent mutatják meg.

A fotósok kimeríthetetlen tárgyat találtak az idő egyetlen szeletének kiragadásában, izolálásában. Lefotózták a lovat közepes vágtában, az emberi arc átalakuló kifejezéseit, a kéz és test mozdulatait, az ütő és egy labda találkozását, a tejcsippet, amint belecsoobb a tejcsöndbe. Az idő szeletének még kifinomultabb felfedezése volt az, amit Cartier-Bresson úgy hívott, a *döntő pillanat*: döntő, de nem a külső esemény miatt (az ütő találkozik a labdával), hanem mert abban a pillanatban a változó formák és minták özöne érzékelhetően egyensúlyt és világos rendet ér el – mert a képmás egy pillanatra Képpé lett (John Szarkowski).⁵

Nem emlékszem már, hogy kitől származik az alábbi találó megfogalmazás: „a fotó bebalzsamozott pillanat!” Igen, Benkő Imre legtöbb képéről ez jut eszembe. És a döntő pillanat is.

(...AZ EMBER ÉS KÖRNYEZETE)

„A fotós nem utánozni akar valakit, inkább arról van szó, hogy azok, akikhez közel érzi magát, erősítik az alkotó munkáját. Nekem ilyen volt Cartier-Bresson, William Klein, később Koudelka, de ugyanennyire szeretem a régi mesterek, Atget, Lartigue, Eugene Smith munkáit, és természetesen nem feledkezem meg a magyarokról sem. Szerencsére elég jó nevek vannak, akiknek a munkáit megpróbáltam megérteni.

A kezdeti időszakban a forma érdekelt nagyon, a viszonylag egyszerű formatanulmányok. Ez mai szemmel már nem olyan nagy dolog, de nekem mindig az volt a célom, hogy a fotográfiának minden részét megismerjem – kicsit nagyképpően a totális fotográfia érdekel, amiben benne van a kép szerkezetének rafináltsága, sokfélesége, és legfontosabbak persze azok az emberi megnyilvánulások, amikkel valamit jelezni szeretnék. Ez az, ami érdekelt: az ember és környezetének sajátos, dokumentatív ábrázolása.”⁶

Majális, Budapest, 2013

•

Ez egyik este, amikor többnapos munka után pontot tettem ennek a kis írásnak a végére, fölmentem a könyveim közé. F. Scott Fitzgerald kisregényét, *A nagy Gatsbyt* akartam újra elolvasni, de azon a polcon, ahol az amerikai írók könyveit tárolom, keresgélés közben elsőként a Saliger *Zabhegyezője* akadt a kezembe. A lassan sárguló – szemnek kellemes – lapok között volt egy kis könyvjelző. Oda lapoztam és olvasni kezdtem:

„Én azt szeretem, ha a könyv néha legalább érdekes. Olvastam klasszikusokat is, rengeteget, például az *Otthon a szülőföldön*-t, és szeretem is az ilyesmit, és háborús könyveket és dekcsiket is olvastam, meg mindent, de nem kentek a falhoz. Engem az ken a falhoz, mikor olyan a könyv, hogy az ember a végén azt szeretné, ha az író a haverja lenne, akit akkor hív fel, amikor akar. Ámbár ez nem gyakori. Isac Dinesent például felhívnám. Ring Lardnert is, de D. B. mondta, hogy már meghalt. Vagy vegyük például Somerset Maughamtól az *Örök szolgaságról*-t. Tavaly nyáron olvastam, nagyon jó könyv, meg minden, de azért Maughamot nem

hívnám fel. Nem tudom, valahogy ő nem olyan, akit az ember felhívna. Akkor már az öreg Thomas Hardyt inkább.”⁷

És Benkő Imrét? Fel kellene hívnom, tudom. De most, éjfél előtt 15 perccel? Most nem. De holnap igen.

JEGYZETEK

¹ A mellékelt fotót én készítettem. M. Z.

² Tőle származik a *döntő pillanat* kifejezés is.

³ PFISZTNER GÁBOR, *Fényképezek, tehát vagyok? Gondolatok a szubjektív dokumentarizmusról*, Fotóművészet, 2005/5–6.

⁴ Leopold ROMBACH, *Tíz tétel a fotóról = Fotóelméleti szöveggyűjtemény*, Enciklopédia, Budapest, 1997.

⁵ AZ IDŐ. A *The Photographer's Eye* (A fényképész szeme) című albumból, amely John Szarkowski összeállítása, a New York-i Modern Művészeti Múzeum adta ki 1966-ban. John Szarkowski a fotográfia egyik legelkötelezettebb híve volt mint a New York-i Modern Művészeti Múzeum fotóigazgatója. A múzeumban eltöltött három évtized alatt írásai és kurátori irányítása átalakította a fotográfia látásmódját és kritikai diskurzusát. Szarkowski szövegei ékesszólóan egészítik ki a 172 fényképből álló, a médium teljes történetéből és skálájából merített, ügyesen válogatott és sorrendbe rendezett csoportosításokat. Cartier-Bresson, Evans, Steichen, Strand és Weston ünnepelt munkái köznyelvi dokumentumokkal, sőt amatőr pillanatképekkel párosulnak, hogy elemezze azokat az alapvető kihívásokat és lehetőségeket, amelyekkel minden fotós szembesült. (A kiadó leírása alapján.)

⁶ Bacsikai Sándor, *Beszélgetés Benkő Imrével*, Fotóművészet, 1999/3–4.

⁷ J. D. SALINGER, *Zabhegyező*, ford. GYEPES Judit, Bukarest, 1968, 21.

„Csakazértis a nehezebbik utat választottam”

Patat Bence beszélgetése Robert Svoboda cseh műfordítóval

Robert Svoboda 1956-ban született, és a magyar irodalom jelenlegi cseh fordítói közül a legkiemelkedőbb mind a fordított művek számát, mind a műfordítások minőségét tekintve. Többször is részesült rangos műfordítói elismerésekben. Húsz éve szinte kizárólag műfordítással foglalkozik, emellett rendszeresen vezet cseh műfordítói szemináriumokat. Lenyűgöző szinten és választékossággal használja a magyar nyelvet.

► Tudjuk le a kötelező kérdést: mikor és miért kezdtél el a magyar nyelvvel foglalkozni? És mi vitt rá, hogy a műfordítás iránt érdeklődj? Az irodalom vagy a nyelv felől, esetleg más irányból érkezted a műfordítás világába? Mikor, melyik műnél kapott el a gépszíj, ha szabad így fogalmazni?

✓ Szinte amióta ráeszméltem a világra, érdekelt a műfordítás, bár lehet, hogy eleinte ezt a tevékenységet, jobban mondva létformát, magamban nem így neveztem el... Nem volt menekvés, hiszen filológuscsaládban nőttem fel. A nyelvek birodalmában. Nagypám klasszika-filológusként és filozófusként egyetem tanár lett a prágai Károly Egyetemen. Apám ugyanezen az egyetemen létrehozta az önálló portugalisztika szakot. Anyám francia–spanyol–olasz szakos volt, de jó néhány más nyelven is tudott, fordított és tolmácsolt, idegen nyelvről idegen nyelvre is... Így aztán nekem elég korán teljesen természetes volt, hogy a világ különböző nyelveken kommunikál, láttam és tudtam, hogy a szüleim olykor együtt is fordítanak, amíg el nem váltak, ráadásul egy-két dél-amerikai szerző neve jó korán bevésozott az agyamba, néhány idegen nyelvű könyvcímet is ismertem, persze anélkül, hogy tudtam volna, mit jelentenek. Úgyhogy korán megszoktam: léteznek szövegek, amelyek számomra – egyelőre – érthetetlenek, de azért vannak a fordítók meg a nyelvészek, a nyelvtanárok és szótárírók, hogy rendet vágjanak ebben a dzsungelben. Apám hozott nekem egyszer egy brazil tanulmány-, illetve előadókörútról egy portugál nyelvű betűjátékot. Különböző szavakat lehetett kirakni, és egyből rájöttem, hogy ugyanebből a betűkészletből cseh szavak is összeállíthatók. A speciális cseh írásjeleket oda lehetett gondolni vagy ceruzával oda írni, azaz én ezt a játékot tulajdonképpen – betűszinten – átültettem saját anyanyelvemre. Így történt, hogy azóta sem tanultam meg portugálul, viszont szeretek különböző szavakkal és nyelvekkel, nyelvi jelenségekkel játszani.

A magyar nyelv iránti érdeklődésemről, ha jól belegondolok, tulajdonképpen a Vasfüggöny tehet! Számos országba nem lehetett utazni, de például Magyarországra, lévén a szocialista tábor tagja, igen. Így aztán 1973-ban – többéynyí szigorúan belföldi nyaralást követően – megint külföldön vakációztunk a családdal... Bámultam az ismeretlen jelentésű feliratokat, cégérek, utcaneveket, tiltásokat és utasításokat. Valamit mondani akartak nekem, de az üzenetük nem jutott el az agyamig. Izgalmas volt. Akkor persze még nem sejtettem, hogy lesz erőm, energiám, elegendő motivációm (keresd a nőt!) a magyartanuláshoz, azt hittem, hogy

ezt a nyelvet soha nem fogom (meg)tanulni, de végül másképp alakult. Addig-addig, hogy manapság Budapesten élek. Nagyot fordult velem a világ.

Az egyetemen nagyon érdekelt a nyelvészet, ezzel akkoriban különcnek számítottam, hiszen csupa ifjú irodalmár vett körül. A normatív nyelvtan, ha jól emlékszem, őszinte közutálatnak örvendett, de én mindig minden nyelvben kerestem a titkot, az apró fogaskerekeket, a belső viszonyokat, amelyektől működik. Két prágai magyar szakos évemmel a hátam mögött jöttem át Budapestre, ahol már egyetemistaként elég sokat fordítottam, tolmácsoltam, ebből származott az ösztöndíjat kiegészítő keresetem. Ezek persze döntően nem műfordítások voltak, de nagyon változatos megbízásokat kaptam különböző megrendelőktől, és volt, ami már egészen közel állt a műfordításhoz vagy tán egészen annak minősült. Ilyenek voltak például a Prágai Tavasz zenei fesztiválra Kurtág György által megzenésített József Attila- és Radnóti-versek. Később újságíróként és rádiós szerkesztőként számos „művészi igényű” szöveg került a kezembe, cseh szerzők rövidebb írásait fordítottam magyarra, magyar írókat, költőket pedig csehre. Versekből eleinte csak nevesebb költők számára készítettem nyersfordításokat, de egy idő után saját műfordításokkal is érvényesültem. Valahogy belejöttem, nem emlékszem olyan pillanatra, amikor elkapott az a közmondásos gépszíj, inkább úgy éreztem, ideje váltani. Meguntam az újságírói munka mókuskerekét, így áthajóztam a műfordítás némileg mélyebb, nyugodtabb vizeire.

► **Rengeteg műfajban kipróbálhattad magad, fordítottál esszét, színdarabot, forgatókönyvet, verset, regényt – van-e, ami különösen közel áll a szívedhez?**

✓ Számos kollégámtól eltérően én szeretek verset fordítani, sőt, még meglepőbbet mondok: szeretem a klasszikus kötött versformákat, metrumokat. Gimnáziumban tanultunk latint, egy darabig ógörögöt is, középiskolás fokon fordítottunk ókori költőket, tehát nem volt kötelező versbe szedni a fordítást, de én csakazértis a nehezebbik utat választottam. Legálisan, a tanártól kapott feladatot teljesítve szórakoztam: imádtam és azóta is imádom azt a feladványt, hogy bele kell férni egy előre meghatározott formai keretbe. Mert olyan ez, mint egy rejtvény, mint egy nyelvi játék, aminek az a tétje, hogy megszólalnak-e azok a bizonyos verssorok cseh nyelven, ráadásul adekvát, hiteles és élvezhető módon. De lehet, hogy a „hihető” jelzőt kellene az első helyre tennem. Mert arra mindig ügyelek, hogy a szerző a fordításomban is természetesen, a hozzá illő hangon szólaljon meg, ha lehet, tekintetbe veszem a korát, életkörülményeit, társadalmi helyzetét, szóval mintha tényleg az eredeti költő maga írta volna a verset, csak éppen más nyelven.

► **Mely fordításodra/fordításaidra vagy a legbüszkébb vagy különösen büszke?**

A Magnesia Litera- és a Josef Jungmann-díjjal jutalmazott Esterházy-fordítás nyilván ide tartozik.

✓ A *Harmonia caelestis*re különösen büszke vagyok, ebben igazad van. Ez volt az első igazi nagy falat a fordítói pályámon, de azonnal megállapítottam, hogy Esterházy Péter nekem nagyon fekszik; mondhatnám „Je suis Esterházy!”, mintha a fordítást is ő maga írta volna bennem, meglehetősen különös érzés volt. Köztudott, hogy Esterházy Péter szeretett, úgymond „gonoszkodni” a leendő fordítóival, különböző akadályokat állított eléjük, pimaszkodott velük, úgyhogy – anélkül, hogy tudott volna róla – egyfajta játékot játszottunk: Péter feladta a leckét, tesztelt és kószolgatott, én meg szemrebbenés nélkül vettem a lapot, igyekeztem mindent megoldani, olykor még párbeszédbe is bocsátkoztam vele a könyv lapjaiban... Nesze neked, Esterházy, velem nem szúrsz ki! A végeredmény, úgy látszik, nem volt rossz, a Magnesia Litera-díjjal mindig az előző év legjobb cseh könyvfordítását jutalmazza a zsűri. Ez jelenleg a legnagyobb cseh irodalmi díj, számos ka-

tegóriában ítélik oda, a műfordítás csak a díjazott kategóriák egyike – viszont mindig nagy a felhajtás körülötte: tévéműsor, beszélgetés a díjazottakkal, újságcikkek. Rólam akkoriban azt írták, hogy „legyőztem”, sőt „kiütöttem”, „földre tepertem” Esterházy könyvét, mintha valami ökölharcba bocsátkoztam volna vele. De ezek természetesen zsurnalisztikai túlzások, a könyvet, amit fordítok, soha nem tekintem legyőzendő ellenfélnek, ellenkezőleg, abszolút barátságosan viszonyulok hozzá. Meg akarom szólaltatni, meg akarom fejteni, hozzá akarok férni a lelkéhez. Olyan ez, mint egy erdei séta, nem azért lépek be az erdőbe, hogy törjek-zúzzak, hanem csendesesen, óvatosan járok, hogy minél többet lássak, hogy az erdőlakók ne ijedjenek meg, ne bújjanak el. Igyekszem beolvadni a környezetbe és feltárni a titkokat.

Az említett díjakat 2014-ben adományozták nekem. A Jungmann-díj kifejezetten szakmai elismerés: a cseh műfordító-szövetség ítéli oda, és – szemben a Magnesía Literával – egy műfordító csak egyszer kaphatja meg életében. Komoly presztízse is van a szakmai berkekben, hiszen olyanok adják, akik maguk is fordítanak, így aztán tökéletesen meg tudják ítélni egy-egy műfordítás értékét, a befektetett munka mennyiségét-minőségét.

A *Harmonia caelestis* után természetesen a *Javított kiadást* is lefordítottam, hiszen a kettő együtt érvényes és teljes, végül pedig Péter utolsó könyvét, a *Hasnyálmirigynaplót*. Egyébként azt hittem, hogy megúszom ezt a fordítást, mert nagyon nyomasztóan hatott rám a szerző halála, így én magam nem jelentkeztem érte, de megtaláltak vele. Akkor viszont azt mondtam, hogy ez nyilván valami jel, ez a könyv le akarja magát velem fordíttatni, így azonnal elvállaltam. Nem bántam meg, kár lett volna megúsznom. Nagy élménytől fosztottam volna meg magam.

Másik kedvencem Spiró György, tőle is három könyvet fordítottam eddig (*Felcségyverseny*, *Kőbéká*, *Diabolina*), félelmetes váteszi képességei vannak... Borbély Szilárdtól lefordítottam a *Nincsteleneket*, ez is nagyon jól sikerült munka, sajátos nyelvi megoldásokkal, egyedi ritmussal, dallammal, már ha szabad – a szerző mellett – önmagamát is dicsérnem. Továbbá számos költő művein is nagy örömmel dolgoztam: Izsó Zita, Gyukics Gábor, Sirokai Mátyás, Varró Dániel, Vörös István... de a lista korántsem teljes. Elnézést kérek mindenkitől, akit nem neveztem meg, végtelenségig lehetne sorolni a neveket, Péterfy Gergelytől, teszem azt, Dunajcsik Mátyásig, mert minden könyv külön kaland, külön izgalom, minden fordításon teljes odaadással dolgozom, egyszerűen teljesen beszippant, körülvesz és komoly hatással van rám, mint az imént említett erdő.

► **Van-e egyéni munkamódszered? Hogyan állsz neki egy új szövegnek, mit/kit használsz segítségül? Kommunikálsz-e a szerzőkkel, akik műveit fordítod?**

✓ Nem is tudom. Lehet, hogy nincs is módszerem? Talán van, csak nem tér el más fordítókétól. Sok évvel ezelőtt voltam egy transzlatológiai konferencián, ahol az egyik előadó felsorolta, minek kell a fordítás megkezdése előtt az íróasztalon vagy az ember keze ügyében lennie. És pontosan hol, az asztal melyik sarkában. Nem hiszem, hogy ezzel túl sokra mennénk, hiszen mindenki maga el tudja dönteni, hány centire legyen tőle a szótár, vagy melyik kezével nyúl a kávéscsészéhez. Van, aki ceruzával fordít papírra, piszkozatot ír, amit utólag átgépel(tet). Ez nekem nem menne, utálom kétszer ugyanazt a szöveget leírni. Mindenesetre van egy alapelvem: olyan szerzőt vagy művet, akitől vagy amiktől berzenkednék, soha nem vállalom el. Csak olyat fordítok, amin nyugodtan tudok dolgozni. Ez ugyanakkor azt is jelenti, hogy munka közben például nem hallgathatok zenét. Össze kell oltadnom a könyvvel, és csakis a szöveg ritmusa, szívverése számít.

A szerzőkkel való kommunikálás többnyire udvariassági gesztus. Kicsit sarkosan fogalmazva: az a tapasztalatom, hogy amit én nem tudok, abban rendszerint ők sem tudnak segíteni, sőt, gyakran nem is emlékeznek rá, hogy olyat írtak, amit én firtatok, de egyébként sem a szerző a mérvadó, hanem a megjelent szövege. Abban nem(csak) az van, amit az író tudatosan beleírt, hanem mindaz, amit az olvasó talál benne. És tudvalévő, hogy a fordító az első számú olvasó, tehát értelmezi az olvasottakat, a megjelent fordítás az eredeti mű idegen nyelven közreadott ilyen-olyan értelmezése. Olyasmi ez, mint amikor egy karmester értelmezi az előadandó zeneművet, illetve egy színházi rendező saját szájíze, habitusa szerint olvassa a darabot; ahány rendezői személyiség, annyi *Hamlet*, annyi *Peer Gynt*, annyi *Liliom* vagy *Bánk bán* jelenik meg a színpadon.

Kezdetben kizárólag „holt költők” műveit fordítottam, akiket csak a kész művön keresztül tudtam megközelíteni, úgyhogy minden kérdésemre csakis a fordítandó szövegben találhattam meg a választ, ezt szoktam meg. Egyébként persze a mai élő szerzőimmel jóban vagyok, olykor találkozunk, megiszunk egy-két sört, esetleg további terveket szövünk a cseh kiadóval.

► Sokat dolgoztál a rádióban is, ahol szintén hasznosíthatad a magyar nyelvtudásodat. Miben jelentett előnyt a műfordítói háttér a rádió belüli egyéb feladatoknál?

► Én a Magyar Rádióban dolgoztam, a Külföldi Adások Főosztályán, és döntően vegyes témájú cseh és szlovák nyelvű műsorokat készítettem megrendelésre, az akkori szokások szerinti rádióközi megállapodás alapján, de eléggé szabad kezet kaptam a főnökeimtől, úgyhogy egyik-másik adás tartalma kifejezetten irodalmi jellegű volt, olyan szerzőket mutathattam be a cseh hallgatóknak, akikről amúgy is szerettem volna fordítani (pl. Örkény Istvánt, Weöres Sándort, Karinthy Frigyeszt, Kassák Lajost), és akik kevésbé voltak ismertek, vagy valami miatt éppen aktuálissá váltak Csehszlovákiában vagy legalább Csehországban, és nem is kellett kiadót keresnem! Természetesen hamar híre ment, hogy házon belül fellelhető egy csehül tudó ember, így aztán számos más szerkesztőségnek is dolgoztam: magyarra fordítottam az utazó riporterek által Csehországban felvett anyagokat, interjúkat, szakértőként működtem közre, cseh és szlovák vendégeknek tolmácsoltam, például amikor Budapestre jött egy rendező cseh vagy szlovák hangjátékot rendezni. Sokszor magát a hangjátékot is én fordítottam, bár néha előre elkészített szöveggel jöttek, de mindenesetre végig jelen voltam a stúdióban, közvetítve a rendező és a színészek, a technikusok, a zenei munkatárs között. Elég szoros kapcsolatba kerültem az Irodalmi Osztállyal, illetve az Ifjúsággal. Mesejátékokat fordítottam, néhány esti mesét is, sőt néhány fordításom később CD-n is megjelent. A rádiós archívum mélyén egyebek mellett talán még fellelhető *A jól nevelt rabló*, Karel Čapek egyik meséje, amit én magam alkalmaztam rádióra, és éveken át rendszeresen leadták, mindig január 1-jén. A címszerepet a fiatal Rudolf Péter játszotta. Az Irodalmi Osztályon megismerkedtem és összebarátkoztam Sári László szerkesztő-dramaturggal, akinek később a *Lin-csi apát* könyveiből a két elsőt én fordítottam csehre, és mondhatom, ugyanolyan sikerük volt, mint annak idején a magyar eredetinek. Sőt, még ma is keresik, idéznek belőlük, pedig az első megjelenésük óta már vagy másfél évtized telt el.

► Egyre több műfordító él és dolgozik a hazáján kívül. Te hogyan követed az anyanyelved változásait?

► Bátran kijelenthetem, hogy szorgalmasan. A nyelv munkaeszköz, amit karban kell tartani. Annak idején a cseh irodalom magyar fordítói, ha valamit nem értettek vagy nem tudtak megfejtetni, rendszeresen hozzám fordultak, így naprakész-

nek kellett lennem. Én voltam a „telefonos segítség”, aki nem okozhatott csalódást. Manapság, az internet korában a hozzám hasonló hús-vér tanácsadók szerepe kissé háttérbe szorult, és a saját fordításaimhoz is könnyebben kutatok fel forrásokat, de rendszeresen megfordulok Csehországban, és amint valami szokatlan üti meg a fülemet, azonnal igyekszem a végére járni, rákérdezek, megpróbálok rájönni a változás okára, logikájára.

► **Vannak-e (szinte) minden cseh által ismert magyar irodalmi művek, akár régebbiek? Kik a nagy cseh fordítóelődeid? A rendszerváltás előtti időszakban talán aktívabbak volt az irodalmi kapcsolatok, mi a helyzet ma? Kik a legismertebb magyar szerzők Csehországban? Kitől és mit keresnek a kiadók, az olvasók?**

✓ Nemrégiben beszéltem egy cseh kiadóval, azt mondta, hogy mostanában a többség csak fantaszt akar olvasni. Egyelőre nem tudok világviszonylatban is kiemelkedő magyar szerzőről ebben a műfajban. Bizonyára többen ismerik Petőfi vagy Jókai Mór, illetve Molnár Ferenc nevét, bár kérdés, hogy olvastak-e tőlük valamit, a maiak közül viszonylagos népszerűsége tette szert Esterházy Péter és Krasznahorkai László, akik nemcsak Magyarországon ismertek, részben ilyen Spiró György is. A '70-es években hatalmas sikere volt Örkény István *Macskajáték* című darabjának, a Nemzeti Színházban játszották, és a rendszerváltás után is színpadra állították.

Magyar irodalmat már a 19. században is fordítottak csehre, példaként említhetném Jaroslav Vrchlický nevét, aki saját költészetén kívül műfordítóként is jeleskedett, és bár döntően a neolatin nyelvekben érezte magát otthonosan, szakavatott segítséggel bármely nyelvből tudott fordítani. A 20. század második felében Ladislav Hradskýval kezdeném a sort, számos klasszikus magyar próza fordítójával, aki több költővel (például Kamil Bednář-ral) közösen verseket is fordított. További jelentős nevek az előttem járó nemzedékből: Anna Rossová, Anna Valentová, Milan Navrátil és Rákos Péter.

A magyar Csehországban természetesen a kis nyelvek közé tartozik, így a fordítók gyakorlatilag valamennyien ismerik egymást. Előfordul, hogy az egyik könyvet X fordítja, Y kontrollszerkeszti, a következőnél meg szerepet cserélnek, hiszen kevés hungarológus van Csehországban, és nem is mindenki műfordító vagy kifejezetten irodalmár. A közelmúltban hunyt el Dana Gálová, szintén kiváló műfordító, idén januárban pedig a férje, Gál Jenő, a prágai Károly Egyetem tanára. Mindketten sokat tettek a magyar irodalom csehországi népszerűsítéséért. Lányuk, Adéla Gálová, aki jelenleg a budapesti Cseh Centrum igazgatója, szintén a magyar irodalmat fordítja. De a maiak közül ne feledkezzünk meg Simona Kolmanováról, Lucie Szymanowskáról, Pató Mártáról, aki idén kapta meg a Magnesia Literát (Szilasi László: *A harmadik híd* cseh fordításáért), Tomáš Vašutról vagy Jiří Zemanról sem.

► **Kik adnak ki magyar irodalmat Csehországban? Megszállottak vagy a magyar irodalommal régóta foglalkozó, öreg rókák? Kikérik-e a műfordítók véleményét? Mit/kit/mely műfaj(oka)t lehet a legkönnyebben „eladni” a kiadóknak?**

✓ Tudomásom szerint nincs olyan kiadó, ami egyértelműen a magyar irodalomra szakosodna, abból nem is tudna megélni. Van, aki egy névre vadászik, illetve külföldön (német, angol fordításban) már sikeressé lett, díjazott művet keres, míg más a könyvismertető alapján dönt, vagy – ahogy a kérdésben is megfogalmaztad – hallgat a fordítóra, aki ajánlotta a könyvet. Ezek különböző műfajú művek, de tapasztalatom szerint eléggé kedvelik a történelmi témájú regényeket (amilyen például a *Kitömött barbár* és a *Török tükrök*). A különböző gyermekirodalmi alkotások iránt is nő az érdeklődés, ami nekem külön szívügyem, szeretek jó, eredeti

tartalmú, különleges hangvételű gyerekkönyveket fordítani. Ilyenek például Tóth Krisztina, Elekes Dóra könyvei, Dunajcsik Mátyás *A Szemüveges Szirén* című meseregénye, illetve a Borbáth Péter – Remsei Dávid tandem műhelyéből származó *Sündör és Niru* történetek. Ez utóbbiak közül eddig csak az első jelent meg, de jövőre talán a második kötet cseh fordítása is napvilágot láthat.

➤ **Támogatja-e a cseh állam a műfordítókat bármilyen formában? Léteznek-e (állami vagy más) alkotói ösztöndíjak?**

➤ Hasonló támogatási grémiumok és formák léteznek, mint Magyarországon, bár megjegyzem, úgy tűnik, hogy épp a külföldi kiadók támogatására kitalált rendszer itt már vagy két éve gyakorlatilag nem működik, nem írják ki a korábban fél-évente megjelenő pályázatokat. Így aztán ki-ki a saját háza táján, Csehországban keresi a lehetőségeket, egy-egy ügyes kiadó olykor magánszponzort is tud szerezni. Pár éve az észak-csehországi Broumov városában hasonló alkotóház működik, mint amilyen a balatonfüredi Fordítóház. A cseh parlament nemrég megszavazta a könyvekre vonatkozó 0 százalékos áfát. Meglátjuk, hogy ez a viszonylag friss intézkedés milyen hatással lesz a könyvpiacra.

➤ **Aktívan részt veszel az utánpótlás nevelésében. Hogyan látod a jövőjüket, a lehetőségeiket? Van-e együttműködés a magyarból dolgozó műfordítók között?**

➤ Az utánpótlás mostanában kissé apad, bár azért biztató jelek is vannak. Az a gond, hogy csak műfordításból jelenleg nem lehet megélni, a műfordítók többsége vagy tanít, vagy másmilyen főállása van. Kiadói dolgozó, esetleg nyugdíjas. A csehországi jogvédők, a műfordító szervezetek, illetve a Műfordítói Egyesületek Európai Tanácsa (CEATL) megpróbálják elérni, hogy a műfordítói szakmát ne veszélyeztessék az előnytelen kiadói szerződések, az alacsony honoráriumok, az emberek ne legyenek kiszolgáltatva a mesterséges intelligencia térhódításának... A játszma még nem ért véget, sőt, igazából most kezdődött el, így senkitől sem lehet rossz néven venni, ha hátat fordít ennek a szép és nemes, izgalmas, sok dicséretes eredményt hozó, de rosszul honorált szakmának.

➤ **Min dolgozol most, és mi az, amit nagyon szeretnél lefordítani?**

➤ Most éppen Kácsor Zsolt egyik regényét, a *Cigány Mózes*t fordítom. Tervezett megjelenése 2025. Aztán meglátjuk, mi fog még felmerülni. Konkrét vágyaim nincsenek a műfordítás terén, igyekszem lecsapni a legérdekesebbre abból, amit az adott év kínál, de aztán mindig jön valami, ami még annál is érdekesebb, eredetibb, figyelemre méltóbb. Nehéz előre megjósolnom.

➤ **Búcsúzóul kérek szépen három szót, amit nem lehet (egyszerűen) csehre lefordítani.**

➤ Gyurcsányozni, orbánozni, magyarpéterezni. A cseh nyelv nem tud ennyire könnyedén bármely főnévből igét képezni; a technikája vagy nyelvtani lehetősége elvileg megvan hozzá, de a végeredmény csak bizonyos esetekben nem hangzik teljesen hülyén. Így aztán jobb körülírni az ilyesmit. Ráadásul a fentiek a magyar politikát nem ismerők számára nem jelentenek semmit, jó méretes lábjegyzet nélkül nincs az olvasónak kapaszkodója...

LUKÁTS JÁNOS

Idegenben is otthon

Hendi Péter világa

Vajon mikor kezdődik egy írói pálya? Amikor az ifjú szerző papírra, számítógépre, esetleg okostelefonjára veti az első mondatsort, vagy amikor megjön a kiadó igenlő, netán nemleges, de biztató válasza, hogy talán legközelebb?

Hendi Péter az ötvenes évek elején – tízéves korában – határozta el, hogy író lesz, mert *zavarta*, hogy téli estéken, mialatt édesanyja és nővére könyvet olvasnak, ő csak a plafont bámulva várja a lámpaoltást. Az elhatározást tett követte. Belekezdett vagy tíz regénybe. Egyikkel se jutott tovább öt oldalnál, de elolvasta a *Légy jó mindhalálig* és *A Pál utcai fiúk* című könyveket, és nem volt még tizennégy éves, amikor kantáros rövidnadrágban elvitte a *Diákélet* című 55 oldalas kisregényét az Ifjúsági Könyvkiadó Lenin körüti irodájába. A kiadó nagyon kedves levélben visszaigazolta a Móricz-utánérzést, és úgy találta, az írást érdemes folytatni.

A 2023-as Könyvhétre megjelent, a múlt században írott elbeszéléseket tartalmazó *Szépszárnú énekek*teljessé lett az író eddigi műveinek öt-kötetes L'Harmattan-kiadása. A korábbi kötetek a következők:

Átszállás Zürichben (elbeszélések, 2011) – egy időben jelent meg magyarul és franciául a budapesti és a párizsi L'Harmattan Kiadónál. A magyar eredeti nagyrészt genfi kávézókból íródott este tíz és éjjel egy óra között. Korábbi közlések a Kortárs, a Jelenkor, a 2000, az Élet és Irodalom, a Kalligram folyóiratokban. A 2000-ben és a *Körkép 2006*-ban közölt *Olympia* francia, német, kínai, svéd és angol nyelvű folyóiratokban, majd *Elbeszélés hat nyelven* alcímmel a Napút-füzetek 66. számában is megjelent.

Az *A-moll szonáta* (2012) három színdarabjának egyikéből sem lett színházi bemutató. Az eredetileg franciául írott címadó darab a magyar olvasó számára József Attila Flóra iránti szerelmét idézheti. A *Bankrablás Stockholmban* magyar és svéd nyelven, tükrözött kiadásban jelent meg a svédországi Invandrarförlaget Kiadónál 1976-ban.

A *pettyes nyakkendő* (*La Cravate à pois*) felolvasó előadáson került bemutatásra hat svájci városi színház produkciójában.

Az *Alteregó* (tárcanovellák, 2015) nagyrészt ugyancsak kávéházban íródott. Korábbi közlések: Káfé Főnix (Stockholm), Kortárs, Élet és Irodalom.

A *baleset hetedik áldozata* (két kisregény, 2019) – *A menekvő* Budapesten íródott 1963-ban, megjelent Göteborgban 1975-ben a szerző kiadásában. *A baleset hetedik áldozata* Genfben 1995-ben, 2000-ben pedig a budapesti Hét Krajcár Kiadónál jelent meg.

A kötetek rövid ismertetését legjobb az *Alteregó* bevezetőjével kezdeni, amelynek címe: *A pók bemutatózik*. A alteregónevek aszerint változnak, hogy az elbeszélt történetek idejében Hendi Péter melyik országban élt vagy képzelte magát. A tárcanovellákban meg-megszólaló Erasmus Szabó magyar eredetre és európai szimpátiára utal. Amikor a szerző elhagyja Svédországot, Erasmus Szabó meghal egy hídomás-balesetben, de alteregóként tovább él, s mi több, az *Én a tengerparton* tárcanovellában személyesen is találkozik Hendi Péterrel Genfben. Az *Én* egyébként alteregóként is megjelenik a 2005-ben írott *Én element Aradra* tárcanovellában...

A 2011-ben megjelent *Átszállás Zürichben* tíz elbeszélése Genfben íródott. A benne olvasható események java része is ott játszódik. Kivétel az *Igaz történet*, amelyben Dobi István, a Magyar Népköztársaság Elnöki Tanácsának Elnökének autójával a hatvanas évek elején *megáll* a balatoni műúton stoppoló, jogi tanulmányait néhány nap múlva elkezdő Hendi Péternek. Írói szempontból nézve talán a *Három ábránd* a legeredetibb. Ez az elbeszélés három novellát tartalmaz, amelyek budapesti és göteborgi újságokban történt közlésének történetét az író a szövegekbe beszúrt dőlt betűs betétek formájában meséli el az olvasónak. A három novella így áll össze egy elbeszéléssé.

Ugyancsak írói eredetiséget találunk a két kisregényt tartalmazó, *A baleset hetedik áldozata* című kötetben. *A menekvő* egyes szám második személy-

ben megszólaló narrációja 1963-ban párja nincs újdonság a magyar prózairodalomban. Georges Perec *Alvó ember* című regénye évekkel később jelenik meg Párizsban. A *baleset hetedik áldozatában*, mondjuk így, a szerző ráérez a kor szellemére. Az *autofiction* akkoriban kap lábra Nyugat-Európában. Ennek lényege, hogy a szerző saját életéből kiindulva az elmesélt történetet a kitalált elemekkel olyan módon elegyíti, hogy a legközelebbi barátja sem tudná megmondani, mi az, ami megtörtént, és mi az írói fantázia szülötte. Hendi Péter kétségkívül ön-életrajzi ihletettségű író, de *A baleset hetedik áldozatában* elmeséltek egyes részeivel néha jobb, ha óvatos az olvasó.

A *Szépszárnnyú ének* tíz elbeszélést és egy filmnovellát tartalmaz. Ezek az 1962 és '81 közötti írások nem szebb jövőre várokztak az asztalfiókban. Megszületésük után nem sokkal hazai és nyugat-európai folyóiratokban mind (a kötet első három darabja a nyolcvanas években Hendi fordításában svédül is) megjelentek. A kötetet záró *Rekviem egy jogászáért* húsz év után Münchenből Magyarországra emlékezik. A szerző számára alighanem a kötet elején található *Pierre Benson álljon fel* a legemlékezetesebb. Miután Bán Róbert filmkritikus és rendező, a francia új hullám filmjeinek budapesti szálláscsinálója elolvasta a kéziratot, a következőt mondta: „Amennyiben a saját életemről is így tudnál írni, az engem mint filmrendezőt érdekelne.” Néhány nap múlva Hendi elkezdte jogi tanulmányait, az egyetemi évnýtön megtetszetek egymásnak egy jogászlánnyal, elindult egy – szerencsére boldogtalan – szerelem. Tavaszra megszületett *A menekvő*, nyárra pedig a Hunnia Filmgyárral nagyjátékfilm-forgatókönyv megírására kötött szerződés. Négy év elteltével a kötetbe felvett *Reményfutamra* a Filmgyár újabb szerződést kötött. A rendező ezúttal Rényi Tamás lett volna. Volna, mert a Főigazgatóság ezúttal se mondta ki a boldogító igent. Az alapul szolgáló elbeszélés megjelent egy antológiában

(*Két dióhéj*, Szépirodalmi, 1987), a két elvetélt forgatókönyv jelentős bevételt hozott a fiatal joghallgatónak, bár ő jobban örült volna az összeg felének is, ha legalább az egyik film elkészül. Talán az is feltételezhető, hogy abban az esetben a három hónapja házasság diplomás fiatalember nem követi el – oldálán Erdélyben született feleségével – azt a büntetést, amely a korabeli büntető törvénykönyvben a *Hazatérés megtagadása* cím alatt szerepelt.

A magyar jogászból svéd informatikus lett. Persze, nem egészen svéd, aki soha nem mondana olyat, hogy: *Szeretem a svédeket*. Svédországot igen, na de a svédeket? Ahhoz kívülről kell őket látni. *Szívet cseréljen, aki hazát cserél*, szöveg a dal '56 után naponta többször is a Kossuth rádióban. Erasmus Szabó jó ötven év múltán egy genfi kávéházban az egyik írásában azt a mondatot kopogja számítógépére, hogy: nem cserél, mert egy szívben néha két haza is elfér.

A júniusi dedikációra a szerző nem tudott elmenni, mert családi-baráti társaságban nyolcvanéves születésnapját ünnepelte a Genf közeli Jura-hegység egyik mesebeli völgyében. A kötet fülszövegéből megtudjuk, hogy a szerző élt Bécsben, Göteborgban, Münchenben és Genfben, ahonnan az ENSZ távközlési szervezetének alkalmazottjaként ment nyugdíjba. Azóta kétféle életet él. Genfből Budapestre, Budapestről Genfbe egyaránt hazamegy. Az nagyon jó lehet, mondják a barátok, mire Péter azt feleli, hogy a dolog nem mindig egyszerű, mert amikor Budapesten keres és nem talál egy könyvet a könyvespolcán, a keresést azzal hagyja abba, hogy talán Genfben. És amikor a könyvet ott se találja, akkor azt gondolja, hogy talán mégiscsak Budapesten...

Lehet remélni, hogy az írói pályának még nincsen vége? A krónikás e sorokat ugyanazon szavakkal zárná, amelyekkel elkezdte: *Idegenben is otthon – Hendi Péter világa*.

PAYER IMRE

Karácsonyi Zsolt: belső tízezer

Bookart, 2023

PAYER IMRE (1961) Budapest

A magánmitológia csak akkor lehet érvényes, ha világmodellt teremt. Egy kert, közepén ház, előtte lugas, a kert végén kerítés – íme a világmodell. Benne a mitikus Öreg és ifjú segítője, a szintén mitikus kovácsisten, Ilmarinen. Karácsonyi Zsolt színvonalas, bölcséletileg is figyelemre méltó könyvében a személyes emlékezet összeolvad a kulturális és a mitikus emlékezettel. A történelmi-társadalmi-politikai emlékezet viszont hiányzik, mint jelentéktelen extrovertált közeg. Erre utal a könyv címe is: a társadalmi jellegű kifejezés, a „felső tízezer” ironikus kifordítása: *belső tízezer*. A kötet tíz fejezetből áll. Esztétikai tétje az, hogy a filozófiai parabolák miképpen válhatnak elbűvölő mesévé.

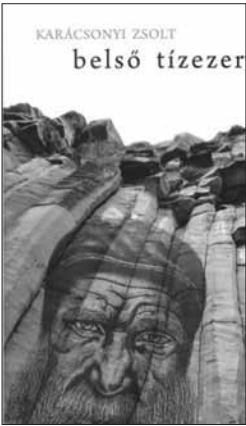
Milyen időszerkezete van a szövegnek? Az epicszi, az abszolút múlt nem lesz viszonylagossá, hanem mintegy kimerevedik, mozdíthatatlan marad. Ha a korszakolás szerint értelmezzük, a késő modernről, annak is már olyan kései változatáról beszélhetünk, ami már a posztmodern szövegszerűség határán szól. A személyes Alzheimer demenciája a metafizikus emlékezet roncsolódását, fenyegető hiányát allegorizálja. A könyv vége felé szinte Tandori lét- és nyelvszemléletéhez hasonló leírásokat találunk. A bőbeszédűség a teljes elnémulás jelentésvesztéséből következhet, így értendő a terjengőssége. Karácsonyi Zsolt könyve reflektív eposziságában nem regény. A szereplőknek nem változásban lévő személyisége van, archetipikusak maradnak, de mintegy szétmállón. Illetve a regényt, annak viszonylagosságát, lineáris időszerkezetét a turisták képviselik, akik semmit sem értenek, akiket kizártak a szakrális térből, a Kerítésen kívül rekesztődnek, nem beavatottak, szóragozott fecsegők, akik csak értetlenül bámszékodnak. Hiszen a Kert világmodell, amit csak a beavatottak érthetnek és láthatnak igazán. A főhős, akinek neve is mutatja a bomlást, Öreg és társa, aki mégis összeilleszti a hagyományt, nem engedve eltűnni, a kovácsisten Ilmarinen. A jelenben, ami az abszolút Múlt.

A világ igazsága az emlékezetben világol, olyan időtlenségben, ami látszólag időhöz kötött. Ezért a hiteles kimondása úgy mitikus, hogy folyamatosan úgynevezett realitásra utaló referenciafoszlányok bukkannak fel, mint hajótörött deszkák az óceán közepén. A felejtés az emlékezethez tartozik, és olyan mondáshoz, ami kimondja ennek hitelességét. A főhős, az Öreg nem emlékszik a saját nevére. Tehát teljesen szétomlott, gomolygó identitásról van szó.

„Nem emlékszem a nevemre. Mondta magának az Öreg. Előveszem a buszbérletemet, a könyvtári belépőmet. A számlákon is ott a nevem. Mindez mégis lényegtelen. Mire zsebre vágom, már el is felejttem, hol a bérlet, hol a belépőkártya, felejtetek mindent, ami eszembe jut. Mondatok kavarognak, mint a közös versírásnál. A többiek letakarták az előző sort, én pedig odaírtam egy saját mondatot. Nem tudom, mi az előző mondat, mi az előző sor. A mondatok elindulnak, mint zuhanás után a fekete doboz – ott lebeg egy ideig a tenger felszínén, és lassan süllyedni kezd. Én vagyok a fekete doboz, én úszom a fekete doboz után, én rángatom kétségbeesetten a repülő botkormányát, hogy fel, fel, az istenit neki, emelkedj, te dög. A gép nem emelkedik, én sem emelkedem.”

Tehát a tudat, az önazonosság, a zárt és kompakt szubjektum fénye elérhetetlen. Az antik görög és időtlenül metafizikus, Nietzsche-nél is emlegetett Appollón, a Fény, Felettes Én, az identitás titkának kimondója amatőr, gonosz, aljas erőként jelenik meg. Az Öreg világában a Fény elsötétül, csak villanásdarabkák jelzik, hogy volt valaha. Az Igazság máshol van. De hol? A Hősiességnek is vége, de méltóságteljesen, lásd Achilleusz halálát.

Keverednek a mitológiák. A *Kalevala* Ilmarinenje, a kovácsisten a tudat, az én, a Felettes és Tundatalatti küzdelmének szemlélője és társutas végigszenvedője, ő képviseli az Érvényt, tehát nem a kijelentő rámutatást, hanem a létesítő performa-

tivitást. Mindezt a nyelv világlétesítésében. Az író, már posztmodern módra, tőle is elbúcsúzik az utolsó, záró, tehát az olvasási módot irányító, tehát nagy jelentőséggel bíró mondatban, amelyben szereplő, elbeszélő és író poétikailag különválnak.

Újra szinte ödipális a homályba süllyedés, de archetipikusan, a mikro- és makrokozmosz szét-esik, darabjai csak itt-ott pislákolnak fel a sötét tudatalattiból. Az őstudás darabkái a személyes emlékfoszlányokkal együtt emelkednek és süllyednek a belső fekete dobozban, amelynek lejegyzője a fiatal Ilmarinen lappal. Eposzok, mítoszok, mesék hullámanak, keverednek. Kvázi-mondákat olvasunk. Ezért is kezdődnek így fejezetcímek: *Mondja...*

A narráció szövegszervező elve a metafora retorikai alakzatán alapul. Tehát az asszociációk vezetnek az olvasás folyamatát. A szimbolikus rendszer már-már autoszimbolikussá válik, megfejtethetlenné. Az ismétléses, permutációs mondatszerkesztések a szövegszerűség felé terelik az olvasásmódot. A szövegszerűséget már posztmodern irányba viszi a többszörös mondatok, sokszor mondatrészeket felsoroló szerkezete. Olyan előzetes mondatokkal, mint a mindennapi nyelvhasználatból ismert „hét ágra süt a nap” vagy az Ernest Hemingway-regénycímmel – *A folyón át a fák közé* –, de variatív ismétlései mindezeknek a szándékosan gépies kollázsjellegét erősítik, mintegy az avantgárd hagyományra is utalva. Az elvontan nyomtatékosító

mondatok, az egész beszéd hanglejtése alapvetően egyenletes, nyugodt zeneiséget sugalmaz az elbeszélésben.

Alig azonosítható, ki beszél éppen, a sumér-akád Alvilág istennője – lásd pusztulás –, Ereskigal, az *Iliász* Akhilleusza – meghal –, az egyiptomi Halottak Városa együvé kerülnek, de identitásuk megbomlik, a személyes a 21. századi jelentéskörben működik, szövevényes összefüggések mentén. Cselekmény jóformán alig akad. Elbeszélés van történet nélkül. Illetve történetdarabok vannak csak. A belső, már elfelejtett utak megtalálása, illetve mítikus konstruálása a cél. Kozmikus harmónia, az összes mítoszt magában foglaló ősegesz – Hamvas Béla, Weöres Sándor *A teljesség felé* című írása, leginkább Várkonyi Nándor *Sziríát oszlopai* mint előzetes szöveg juthat az eszünkbe. Az Öreg Hamvasnak a szent tüzet őrző szent költőjére is utalhatna, illetve annak rommá vált maradványára, a tanítvány Ilmarinen pedig mentheti, ami menthető.

A szubjektumot a töredékes kontextus performatív műveletei létesítik, nem a nyelv mögötti metafizikus apollói teremtés, hanem a kovácsisten összeillesztő munkája. A személyes és irodalmi emlékezet-felejtés tartományai mögött tehát nincs transzcendens rend, hanem folyamatos munka létesíti, illeszti össze azt – úgy, mint az ént, ami soha nem zárult egésszé. Folyamatosan összeállt és szétesett.

BENCE ERIKA (1967) Újvidék

BENCE ERIKA

Vida Gábor: Senkiháza – Erdélyi lektűr

Magvető, 2023

„Nem fogom megújítani a magyar prózát” – nyilatkozta a szövegirodalomból épp csak „kikecmergett”, a hagyományos, történetmesélő próza mellett hitvallást tevő Vida Gábor egy 2005-ös interjújában. Az időközben – az *Egy dadogás története* című 2017-es, illetve a 2023-as *Senkiháza* című nagyregényének megjelenéséig – eltelt több mint másfél évtized alatt meg mást sem tett, mint „megújította”: leginkább a populáris regiszter vonzatkörébe sorolt lektűr és a korábban a magas irodalom etalonjaként kezelt történelmi narratíva nagy volumenű eggyé

formálásával – noha a történelmi regény efféle átalakulását az aktuális recepció egyfajta presztízsvesztésként, nem az alakulástörténet egyik fordulópontjaként értékeli. Pedig sajnálatos jelenség csak akkor volna, ha a nemzeti kultúrák egészén belül az irodalmi beszédmódok hierarchikus rendet alkotnának, s az egyes műfaji sorok is – változatok szövevénye helyett – egyféle képet mutatnának. Ehelyett azonban a lektűr – miként a magas irodalomnak nevezett hivatalos vagy mainstream is – sokféle szinten és változatban lát napvilágot. A *Senkiháza*

alcímében a „lektűr” meghatározás – mint később kiderül – a nagy ívű, dinamikus, magával ragadó narrációt jelenti elsősorban, s hogy az olvasó kreatív tudását megmozgató enigmák, összefüggések és intellektuális játékok nem a szövegformálás, hanem az elbeszélés szintjén jelennek meg.

A lektűrnek ez a változata egyáltalán nem ismeretlen vagy példátlan a magyar irodalom utóbbi fél évszázadában, noha a kritika – a hozzá fűződő pejoratív tartalmak miatt – ódzkodott ekképp megnevezni őket: „mágikus realizmusnak” titulálta például a Gion-prózát, városregény-folyamnak Végel László Újvidék-trilógiáját. Amellett, hogy a tér valóban nagy szerepet játszik mind a Vida-regényben, mind az intertextusként említett regényekben, számos más megegyező vonás, identikus műfajalkotó elem kapcsolja őket össze. A *Senkiháza* Erdély 20. századi történetét meséli el, miképp a Gion-tetralógia (*Virágos katona, Rózsamész, Ez a nap a miénk, Aranyat talált*) is. Bár a központi helyszín az író szülőfaluja, Szenttamás (éppúgy kisvárosiként határozzák meg magukat lakói, mint a namajdiak), mégis inkább a térségi kisember sorstörténetét beszéli el. Végel Neoplantájának, azaz Újvidék-trilógiájának (*Bűnhődés, Neoplanta, avagy az Ígéret Földje, Balkáni szépség, avagy Slemil fattyúja*) a második része is reflektál erre a kontextusra: alcímében *Ígéret Földjének* nevezi a mai Vajdaság terét, amelynek történelme az első világháború sorsfordító eseményeitől a második világháború utáni kommunista hatalom létrejöttéig bontakozik ki előttünk. Épp úgy, mint a *Senkiházában*.

A cím szándékoltan többjelentésű. Sugallhatja azt is, hogy a regényben elbeszéltek „sehol és bárhol” megtörténhettek, de utalhat arra a tartalomra is, hogy a történések terét jelentő, eredetileg gazdag multikulturális térség a folyamatos etnikai és katonai összetűzések, hatalomváltások, társadalmi és gazdasági természetű rombolások nyomán végül „senki hazája” nem lehet. Legkonkrétabb jelentése a regény főhősének a házára vonatkozik. Kalagor Máté ugyanis a Namajd fölötti havason szeretne otthont teremteni magának és családjának, ám a Trianon után optált Ránkolczyak kastélyát – tulajdonosa nem lévén – sem megvenni, sem bérelni nem bírja, minden hatalom idején bizonytalan a

tulajdonjoga, hogy aztán az orosz felszabadító csapatok tegyék lakhatatlanná, s egy korábban fel nem robbant akna nyomán keletkezett tűz pusztítsa el. A „sehol sem létező” kisváros, Namajd (Namaid) neve viszont harsányan, sőt didaktikus módon „beszélő”.

Az Erdély 20. századi történetét a kisváros lakosainak sorsában tükröztető regény központi hőse a gépészmérnök Kalagor Máté, „máshonnan jött” ember. Értelmiségi magatartása és bizonytalan identitása miatt a saját szülőföldjén is mindig gya-

nús idegen. Erdélyben „románföldi”, a románok szemében pedig magyar. Anya nélkül, egy Bukarest környéki dúsgazdag örmény kereskedő, Yeznig Sahaghian birtokán és hatása alatt, apja gépszerelő műhelyében, egy cigány dada felügyelete és a kereskedő nevelt lánya, a grúz felmenőkkel rendelkező Endza Sahaghian érzelmi bűvkörében nevelkedett. Amíg Yenzig úrnak intellektuális fejlődését köszönheti, hogy tanulhatott, többek között idegen nyelveket is,

utazhatott, széles látókörű értelmiségi lett belőle, apjától a gépek és motorok szeretetét és szakértelmét sajátította el, a vadóc és szabados viselkedésű lány pedig élete első és legnagyobb szerelme lesz. Kalagor a narrátori bevezető és az elbeszélés terét és idejét kontextualizáló fejezetek utáni harmadikban lép elénk: a Namajd felé tartó vonaton, a vásárra igyekvő sokfelé népség körében pillantjuk meg először. Mindkét megelőző rész kimért, tömör: nem is felesleges, de nem is okvetlenül szükséges. A kis-sé didaktikus elbeszélői reflexiók nélkül is értettük volna, hogy a „hálátlan utókorral” azonosított jelen távlatából tekintünk vissza a múltra, s hogy ez, a történeti narratívában megszokott „rákérdezés” a történelmi múlt mely időszakát, helyét és eseményeit érinti. Messzemenően sikerültebb a *Folytköv.* címet viselő záró fejezet, ahol a történetmesélő lektűr sajátosságainak megfelelően a narrátor ismét közvetlenül szólítja meg az olvasót, röviden, szinte tételszerűen összegez, egy-egy pillantást vetetünk általa a szereplők későbbi sorsának alakulására. Több rejtély (például: ki akasztott kutyatetemeket és lókoponyát az ortodox templom oltára elé) – az olvasó által már nagyrészt sejtett – megoldását is elárulja; a fejezetcím és a lezárás bizonytalansága pedig belengeti a történet folytathatóságát. A záró kép – amint a főhős életében meghatározó

szerepet játszó két nő, Bora, a felesége és Alíz, a párfogójuk (Kalagornak alkalmi szexpartnere is az idősebb nő) még egyszer utoljára felsétálnak a havasra, ahol Kalagorék háza, a Ráncolczy-kastély állt, s végigtekintenek a vidéken, ahonnan tiszta időben Marosvásárhelyig is ellátni – többet jelent egyszerű zsánerképnél. Mintha az elbeszélő „mindentudó” tekintet – metaforikus értelemben – az erdélyi múltra vetülne rá. Ugyanezt a szerepet tölti be Végel László *Neoplantájában* a Duna látványképe, csak itt – bár beszédmódja nem mentes a metaforizáló igénytől sem – az elbeszélő sokkal konkrétabban fogalmaz: a folyót, Európa kék szalagját, amely bár lehetett volna népeket összekötő kapocs, hullámsírnak nevezi; a két partján élő népek (mint Újvidéknél is) békés együttélés helyett ugyanis halomra gyilkolják egymást a történelem folyamán.

Ha a *Senkiháza* narrátora nem a fák mögött leselkedő medveveszélyre irányítaná az olvasói figyelmet, hanem azt a lelki tájképet közvetítené számunkra, ami a két nő szeme előtt bontakozik ki, egy (akár a fényképész Anton Schwarz mobil filmstúdiójában) háborús „mozit” látnánk, amint a csodálatosan szép és kulturálisan is gazdag vidékre – rövid átmeneteket kivéve – folyton új felszabadítók érkeznek, rendszerint teherautóval és harckocsival, elfoglalják, leuralják, kifosztják intézményeit, meghurcolják, meggyilkolják lakosságát. Legtöbbször megrakott teherautókkal állnak tovább, visszajönnek a korábbiak, újjászervezik a régi világot, a változó hatalmak között hánykódó lakosság pedig – nemzeti hovatartozásától függetlenül – megissza a levét: „téves” csatatereken esik el, munkaszolgálatos katonaként végzi, kihallgatósobákban verik agyon (mint Kirila Petrut a *Senkiházában*), vagy a községháza pincéjében ölik meg, fűrészelik ketté (mint az *Ez a nap a miénk*-ben Török Ádámot és a szenttamásiakat). A *Neoplanta* legfélelmetesebb tanulsága viszont az, hogy ebben a térségben, bármilyen hatalom idején, bárki lehet egyszerre bűnös és áldozat. Egyszerűen azért, mert – a népszínművek és az igénytelen bestseller közvetítette ideálokkal és sablonokkal ellentétben – a (vidéki) kisember sem „egyszerű lélek”: bonyolult érzelmek, törekvések, ellentétek és szenvedélyek jellemzik magatartását.

A főhősről, az oklevél nélküli mérnökről, Kalagor Mátéről, vagyis Matei Călugăruról már megérkezte pillanatában kiderül személyiségének legfon-

tosabb vonása, amire majd számos alkalommal tér vissza az elbeszélő: azok közé tartozik, „akiknek a papírjuk rendben van, de a lelkük nincs”. Számos alteregója ismert a magyar irodalomból; az analógiás példaként említett Végel-regényből leginkább a fiákeres Laza Pavletičtyel rokonítható, akiről sohasem derül ki, hogy „csak” feladta, vagy – a partizánhatalom parancsára – (saját életéért cserébe) főbe is lőtte legjobb barátait, a német származású Oswald Ottót és a magyar Novák Jánost. Az viszont biztos, hogy sohasem találja többé a világban, hiába lesznek az „övéi” az urak; végül bele is hal a bűntudatba. A kényszerhelyzetekre a Gion-tetralógia főszereplője, Rojtos Gallai István is reflektál, legerőteljesebben amikor a kommunista hatalom „szírpantja be”, s a felesége, Rézi Krebs a szemére veti, hogy „patkányok közé állt”. Válasza arról szól, hogy bizonyos korokban kénytelen az ember patkánybajszot növesztetni, ám azt „bármikor leborotválhatja”.

A Vida-regény elbeszélte tere Erdély, történelme azonban nagyon is ismerős a tágabb kelet-európai térségben – szinte mindenütt kitermelte archetípusait. Ezért ismerősek számunkra a regény szereplői: a nevét idegenre változtató konjunkturalovag (például: Ursu Arcadiu tanácsnok), a hitvány áruló (Karába Jani *A latroknak is játszott* harmadik darabjában), az elvakult nacionalista (Anđelka Simić a Gion-tetralógiában), a zavarosban halászó, a jég hátán megélő (mint Jenzig úr a Vida-regényben), a jobb híján útonállóvá lett falusi szegénylegény (Török Ádám, a Gion-regények legendás alakja). Az archetípusok közé tartozik a többségi nemzethez tartozó, de mérsékelt hivatalnok (Moldovan Marius, Namajd román jegyzője, Ozren Mudrinski pék, Rojtos Gallai megmentője az *Ez a nap a miénk*-ben), a helyzetével visszaélő vagy a megszállókkal lepaktáló birtokos (Váry János a *Virágos katona* című Gion-regényben) és az ellentéte, a csak származása miatt meghurcolt, sőt deportált nemes vagy polgár (mint tekintetes özvegy Lóczy Alíz, vagy Fischerné Kacsó Polixénia kocsmárosné, a Wolf család, nem beszélve a zsidó Tiegelmánékról), a józan gondolkodású és tehetséges mesterember (Kalagor apja a *Senkiházában*, a címerfestő Slemil Ferenc Végel László *Balkáni szépség, avagy Slemil fattyúja* című regényében, a várostrológia harmadik darabjában), a mindenki által üldözött zsidó kereskedő (Ahasvér az elemzett regényben, vagy a holokauszt idején hőssé vált Lustig Márton az *Ez a nap a miénk*-ben).

A történelmi múlt tehát – legyen bármelyik térségről is szó – majdnem ugyanaz, csak a kulisszái változnak. A Délvidéken nincsenek hegyek, havasok, de az újvidéki Dornstädter cukrászda falán függő képkeretben éppúgy cserélgetik az aktuális vezér (Horthy Miklós, Hitler, Sztálin, Tito) arcképeit és a létesítmény nevét, mint ahogy történik az a namajdi Fischer vendéglőben. (Az újvidéki Dornstädter cukrászda egyébként a 2010-es évekig működött: a 20. század utolsó évtizedeiben Zágráb cukrászda néven volt ismert, hogy Jugoszlávia széthullását, a horvátokkal való szakítást követően Athénre változtassák a nevét, s ezen a néven is szűnjön meg.)

Kalagor Máté „legközelebbi” rokona a vajdasági magyar irodalomban Slemil Ferenc, Végel László *Balkáni szépség avagy Slemil fattyúja* című regényének központi alakja, a címerfestő. Hivatalos papírja in magyar neve helyett – miként előbbi nevének írásmódja is az aktuális hatalom igényei szerint változik – hol a Franz Schlemil, hol meg a Franjo Šlemil név szerepel. Őt is hol kitünteti, hol meg meghurcol-

ja az épp aktuális hatalmi struktúra, sőt, pribékjei rendre ki is akarják végeztetni, és csak a vak szerencsén múlik, hogy megússza (mint Rojtos Gallai István is Gion regényeiben). Pedig Slemil sem szeretne semmi mást, mint „megőrizni a műhelyt”, azaz hasznos tevékenységet folytatni egy élhető társadalomban. Nem rajta múlik, hogy ez sohasem sikerülhet. Az Újvidék-trilógiában élénk táruló világ egyik fontos tárgyi rekvizituma a fiáker, amellyel Lazo Pavletić „poroszkál végig” a 20. századon. A regényfolyam harmadik darabjában már gazdátlanul áll a műhely udvarában; a szemünk előtt porlad semmivé, amikor Slemil fölgyújtja a műhelyt, így lépve ki szimbolikusan a „vérzivataros” történelemből.

Kalagor Máté életében a turbina számít fontos jelképnek. A művelt és tájékozott férfi vízi erőművet szeretne működtetni Namajdon, rövid ideig sikerül is neki, hogy aztán az újonnan létesülő hatalmi rendszer pusztítsa el ismét – miként a történelem során annyiszor – a fejlődőképes, mindenki számára jó életet jelentő, boldog világ vízióját egy újabb kétes ideológia nevében.

FEJÉRVÁRI KATALIN

Egressy Zoltán: Jolka harangja

Helikon, 2022

Egressy Zoltán legújabb regénye egy kilencvenhárom éves zalai parasztasszony belső monológját tárja elénk, a titkokkal és nehézségekkel terhelt múlt elbeszélésébe pedig az öregkor legtipikusabb problémái és gondjai is beleszövődnek. Kihez szólhat egy idős öregasszony, aki élete fontosabb állomásainak elbeszélésével, újrarendezésével tölti hétköznapijait, de az érzéseket, gondolatokat valójában nincs kinek feltárni? Az elbeszélő töredékes, életösszegző monológja visszatérő panelek sorozatából épül fel, ahol az ismétlés nem csupán az önigazolást szolgálja, hanem egyben valamilyen titokra, elhallgatásra is utal.

„Nem locsolt meg se ő, se a fiam se most, senki. [...] Régen szoktak pedig gyünni, mások is, gyerekfélék, kérdezték mindig, Jolika néni, szabad-e locsolni. Szabad hát.” Az öregkorral együtt járhat, hogy az ember elveszíti önállóságát – ami lesújtó

tapasztalatként éri Jolkát, de talán még tragikusabb számára nőiességének elvesztése. Mindezt megelőzi fizikai leépülése, amelynek során fokozatosan szűkül be mozgástere, egyben lehetetlenné válik bármiféle munka vagy tevékenység önálló elvégzése is – magatehetetlenségében, magányában pedig feltörnek az emlékek. A szöveg egészét Jolka „drámai monológja” alkotja, amelynek a zalai tájnyelvet megidéző elemei izgalmasabbá teszik az elbeszélői hangot, de nem hatnak zavaróan olvasás közben a befogadóra – az ilyen fokú realitásigény, a monodrámát idéző elbeszéléstechnikai eljárások Egressy drámaírói munkásságában gyökereznek.

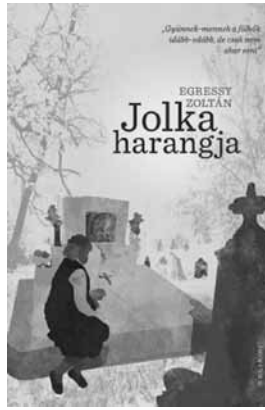
Jelenbéli eseményekről ritkán számol be az elbeszélő – olyankor is az evés, ivás, alvás körülményeit ismerteti röviden –, mert a jelen eseményeire összpontosítva az elmúlással, a halállal való szembeesülés ténye is fenyeget. „Mindig jó színbe vótam.

FEJÉRVÁRI KATALIN (1999) Nyíregyháza

Ha nem így falun, pláne nem térsz-be lettem volna, jobban pámpilláztam volna magam. Ha nem itt köllött volna laknom. Pesten biztos mentem volna fodrászho, kozmetikusho, ha lett volna pénzem. De falusi nem járt ilyen helyekre.”

A főszereplő tehetetlensége nem csupán az öregség hozadéka – fiatal korától kezdve mások döntései alakítják sorsát a tradicionális nőszerepek elvárásai nyomán. „Lánykoromba csak kussolni köllött. Nem engedett az apám sehova. Mennyire szerettem volna apáca lenni! Nem engedte azt se az apám, ez a lány, aszondta, igen szeret nevetgetni, meg szórakozni, ebből nem lenne jó apáca. Nem engedett se bálba, se apácának.” A párválasztás során sincs befolyása a történetekre, az előre elrendezett házasságkötést követően férje veszi át a döntéshozó szerepét. Özvegységében sem élhet önállóan, ugyanis időskorára gyerekei és unokái gondoskodására szorul – akik pedig gyakran gyerekként kezelik. „A fiam majd biztos mondja a magáét. Kiabál velem mindig, hogy egyek, igyak, ne kecmeregjek. Nem ilyen vót az unokám se azelőtt. Ha gyűn, csak mondogalódik. Din-kás, azér kiabál. Csodálom, hogy elvitt a temetőbe.” A magányos mantrázás az iteráció alakzatán keresztül közelítés valamilyen titok felé, amelynek részleteiből az ismétlések során egyre több és több derül ki.

Minden dramaturgiai eljárásával, minden poétikai eszközével a szöveg a lezáratlan múlt felé tereli az olvasó figyelmét, valamilyen titkot sejtetve, egyben feszültséget teremtve. Az elvesztett nőieség felidézhető az udvarlók újbóli felsorolásával, de egyszerre megbújhat mögötte a házasságtörés titka is – ezt a kérdést ugyanakkor a regény nyitva hagyja. Ahogy Jolka folyamatosan férjéhez való hűségét bizonygatja, az olvasó elbizonytalanodik szavahihetőségében – és tovább fokozzák a kételyt azok a visszatérő történetek, amelyekben a főhős korábbi, elszánt udvarlóját idézi fel. Az olykor monotónná váló ismétléseket gyakran kíséri egy-egy újabb információmorzsa, amely újonnan kapcsolódik az elmesélt történethez, vagy éppen árnyalva, más szemszögből meséli el ugyanazt az eseményt. A férje alkoholizmusával kapcsolatban eleinte például megengedő az elbeszélő, szinte mentegeti őt – amint viszont másodjára vagy harmadjára is fel-

idézi az eseményeket, már megvallja haragját és neheztelését. Jolka autonómiáját, szabadságának egy részét nyeri vissza azáltal, hogy képes emlékezni, ezáltal szembenézni életének addig homályban hagyott részleteivel is. Ezáltal jut el annak belátásáig is, hogy tulajdonképpen a körülötte legyeskedő férfiak figyelve milyen fontos volt számára.

A sok korábbi udvarló számbavétele talán éppen a házasságtörés

tényének elfedéséül szolgál, Jolka a regény keretén belül nem jut el a teljes önfeltárlkozásig – mindez összekapcsolódik a vallásos közeg által belénevelt, kissé torz erkölcsi világképével is. Ezt metaforizálja részben maga a cím, hiszen Jolka számára a vallási élet gyakorlati aspektusai válnak meghatározóvá. Jelentős esemény volt számára, ahogy a helyi templomban harangozhattak egy darabig a férjével – mégis az erkölcsség, az elvárások terheként nehezedik Jolkára a harangozás ak-tusa. A templomi feladat korábban, vagy az imádság, a misék hallgatása a televízióban fontosak számára, de minden rossz érzés nélkül képes elpusztítani a kismacskákat, amelyek csak gondot okoznak neki a ház körül. A vallással kapcsolatos cselekedetek rutinszerűvé válnak, és nem a keresztény tanokat követő, ártatlan, jóságos öregasszony képe rajzolódik ki róla az olvasóban. A szöveg más helyein is megjelenik a kereszténységhez való kapcsolódás – egyes fejezetcímek imarészletekre utalhatnak –, például a huszadik fejezet „legyen, ahogyan te akarod” kiemelt sora erősen rímel a „legyen meg a te akaratom” imasorra. Ugyanis a fejezetcímeket az elbeszélés folyamából kiemelt egy-egy idézet adja, így azok közvetlenül kapcsolódnak Jolka szólamához, egyben kitéve a hangsúlyokat az adott szövegrészekben. A kereszténységgel kapcsolatban számos összefüggés terheli az elbeszélő szólamát, a vallási élet nem csupán a lélek terheinek csökken-tésével jár (imádság, gyónás útján), hanem egyben a megfelelési kényszer előidézője is.

A regény utolsó jelenete mise en abyme-ként is értelmezhető, amelyben Jolka gyónása során sem tud őszinte lenni a plébánossal. „Ezeket nem mondtam ám a papnak, most csak az eszembe gyűtt. Azt se mondtam, hogy többször is aszondtam a macskának, baszd meg az anyádat. Csak annyit, hogy vót, hogy csúnyát beszéltem. Ez igaz.” Ha pedig gyónás-

ként tételezzük a regény egészét, sem bízhatunk az öregasszony teljes őszinteségében; abban sem következetes, hogy ő maga mit gondol bűnnek. Jó példa erre, hogy nagyobb bűnnek tartja azt, amikor halálán lévő anyósához nem hívott papot, hogy az meggyónhasson, mint azt, hogy utolsó napjaiban kiöltöztette a nőt a házból.

A regény utolsó oldalain végül egy gyilkosság-ra is fény derül, amelynek következtében a házasságtöréstől kezdve minden történet felülíródik, és az olvasóban azt az érzést váltja ki, mintha a gyilkosság elfedésére szolgáltak volna. Jolka bevallja, hogy a férje halottas ágyánál volt udvarlója párnát szorított a haldokló arcához. Ez a fordulat azért jelentkezik későn a regényben, mert – bár nagyon izgalmas gondolatsort indít el Jolkában – nem jut ki-fejtésre, csupán arra szolgál, hogy végképp megkérdőjelezzen az olvasó mindent, amit addig az elbeszélő állított. A regény egy korábbi pontján prezentálva ez a titok hozzájárulhatott volna a főszereplő pontosabb és összetettebb karakterrajzához, ha többet olvashattunk volna Jolka ezzel kapcsolatos vívódásairól, akkor a szöveg nem merült volna ki olyan hamar a monotonul ismétlődő szólamoktól. Visszatekintve az ismétléses eljárás fontosnak tű-

nik Jolka önfeltárlukozó elbeszélése szempontjából, de a befogadóban nem feltétlenül képződik meg annak belátása, hogy ezek funkcióval bírhatnak, jelentések. Az állandó ismétlésektől olykor kifulladás látszik a narráció, ilyenkor a regény sodró nyelvi megformáltsága tartja fenn az érdeklődést. A gyilkosság sejtetése sem elég erőteljes ahhoz a regény során, hogy egy izgalmas „krimiszál” felfejtésére motiváljon, ahogy pedig erre a szerző figyelmeztet a Kultúra.hu-n olvasható interjújában: „Úgy éreztem, ívet ad a történetnek, jó, ha valamiféle titok lappang kezdettől fogva, aztán a végén érkezik a megfejtés, amely utólag egy kicsit más fénytörést ad a történeteknek.”

A *Jolka harangja* egyik legnagyobb erénye, hogy az elhallgatás, a hiány által kifejezett tartalom is – tehát az, amit az elbeszélő nem mond ki – képezhet egy önálló cselekményszálát, egy újabb perspektívát a regényben. Az iteratív elbeszéléstechnikai eljárások nyomán válik igazán erőteljessé ez az önfeltárló monológ. Jolka a hagyományok, szokások és elvárások terhei alatt saját hazugságaival és elfojtott érzelmeivel sem képes megbirkózni, hiába próbál szembenézni az igazsággal, önmagával sem bír őszinte lenni.

SOLTIS MIKLÓS, *Lelető (Maradék), 2023, műgyanta öntvények*

Közös nevező

a Kortárs Online podcast-műsora

Meghallgatható

Spotify-on, YouTube-on, Apple Podcastson és SoundCloudon

Spotify

YouTube

Apple Podcasts

SoundCloud

A Közös nevező podcast-sorozat eddigi adásai:

- 16. Világvége a filmvásznon | A posztapokaliptikus filmekről Lubianker Dáviddal beszélgetünk
- 15. Az ember kihagyható? | Beszélgetés a mesterséges intelligenciáról Almási Zsolt egyetemi oktatóval
- 14. Fiúk a Moszkva térről | Vendégünk Berta Zsolt író, dalszövegíró
- 13. Mennyit ér az érettségi? | Beszélgetés a magyar oktatásról Fábíán László középiskolai vezető tanárral
- 12. Elektromos szitár és cimbalom | Vendégünk Halper László jazz-zenész
- 11. „Van, hogy a versnek van igaza” | Vendégünk Kemény István költő
- 10. „Az volt a feladatunk, hogy örömet nyújtsunk a nézőknek” | Vendégünk Molnár György, az Omega gitárosa
- 9. Mi a közoktatás feladata? | Fábíán László középiskolai magyartanárral, vezetőtanárral beszélgetünk
- 8. Bűn, jog, irodalom | Vendégünk Buda Attila irodalomtörténész
- 7. „Hangilag és idegileg is bírni kell” | Vendégünk ifj. Domahidy László operaénekes

Legutóbbi adásainkat ajánljuk kedves olvasóink figyelmébe!

